

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Türk Halkbilimi Bilim Dalı

**KÜRESELLEŞME VE SOMUT OLMAYAN
KÜLTÜREL MİRAS İLİŞKİSİ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

Sona RZAYEVA

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KÜRESELLEŞME VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS İLİŐKİŐİ:
AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

Sona RZAYEVA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Türk Halkbilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Sona Rzayeva tarafından hazırlanan "Küreselleşme ve Somut Olmayan Kültürel Miras İlişkisi: Azerbaycan Örneği" başlıklı bu çalışma, 28.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Özkul COBANOĞLU (Başkan)

[İ m z a]

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Danışman)

[İ m z a]

Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN (Üye)

[İ m z a]

Prof. Dr. Ali YAKICI (Üye)

[İ m z a]

Prof. Dr. Mete TAŞLIOVA (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

23.10.2019

Sona RZAYEVA

"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. * Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Sona RZAYEVA

TEŞEKKÜR

Bu tez araştırması için beni yönlendiren, tezin hazırlanması sürecinde bana rehberlik eden ve desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Nebi Özdemiş'e; doktora eğitimim süresi boyunca bilgilerinden yararlandığım değerli hocalarım Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na, Prof. Dr. Metin Özarslan'a ve Tez İzleme Komitesi jüri üyesi Prof. Dr. Ali Yakıcı'ya; doktora eğitimime maddi destek sağlayan TÜBİTAK kurumuna ve maddi ve manevi desteği ile her zaman yanımda olan aileme sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

Sona RZAYEVA / Ankara

ÖZET

RZAYEVA, Sona. *Küreselleşme ve Somut olmayan kültürel Miras İlişkisi; Azerbaycan Örneği*, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Yirminci yüzyılın sonlarında küreselleşme kapsamında politik, ekonomik, sosyo-kültürel, teknolojik ve çevresel alanlarda ortaya çıkan gelişmeler toplumların alışkanlıkları, yaşam tarzları ve gereksinimleri üzerinde önemli değişim ve dönüşümler meydana getirmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle milletlerin veya toplumların yaşam tarzı olarak ifade edilen yerel kültürler ile küresel kültür arasındaki etkileşim giderek sorunlu ve karmaşık bir hale gelmiştir. Egemen kültür veya kültürlerin yerel kültürler üzerindeki hegemonyası sonucu yerel kültürler üzerinde bir tehdit oluşması, insanların tek bir kültüre yönlendirilmesi ve dünya genelinde kültürel tektürleşmenin ortaya çıkması, küreselleşmenin kültürel açıdan ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar olarak değerlendirilebilir. Bu tez çalışmasında ilk olarak konu kapsamında küreselleşme ve somut olmayan kültürel miras ilişkisine dair değerlendirmeler yapılmış ve konu üzerine yapılan ilgili çalışmalardan bahsedilmiştir. Daha sonra küreselleşme ve somut olmayan kültürel miras ile ilgili kavram ve terimler incelenmiş, somut olmayan kültürel miras alanındaki UNESCO- 2003 sözleşmesinden bahsedilmiş, hızla küreselleşen ve değişen dünyada küreselleşmenin kültürel boyutu ile somut olmayan kültürel miras ilişkisi sorgulanmıştır. Bu ilişki, Azerbaycan örneğinden hareketle UNESCO- Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi kapsamında halkbilimi ve kültürel miras yönetimi perspektifleri açısından çözümlenmiş, somut olmayan kültürel miras alanları, kültür politikaları ve yönetimi kapsamında koruma ve yaşatılma çabaları, ulusal ve uluslararası bilgi ve deneyim belleğinden faydalanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca somut olmayan kültürel miras alanındaki etkiler, farklılaşmalar, gerçekleştirilen ve gerçekleştirilebilecek önlem ve planlamalar örneklerle ele alınmış, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasına yönelik çözüm ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Halkbilimi, Küreselleşme, Somut Olmayan Kültürel Miras, UNESCO, Azerbaycan

ABSTRACT

RZAYEVA, Sona. *Relationship Between Globalization and Intangible Cultural Heritage: Example of Azerbaijan*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2019.

Developments in political, economic, socio-cultural, technological, and environmental fields within the scope of globalization at the end of the twentieth century caused significant changes and transformations on habits, lifestyles, and requirements of societies. The interaction between local and global cultures expressed as the lifestyle of nations or societies has become increasingly problematic and complex under the influence of globalization. Eventuating a threat over local cultures as a result of the hegemony of dominant culture or cultures, directing people to a single culture and the emergence of cultural unification around the world can be evaluated as the negative consequences that globalization has arisen in terms of culture. In this thesis, first of all, evaluations on the relationship between globalization and intangible cultural heritage have been made, and related studies have been mentioned. Subsequently, the concepts and terms related to globalization and intangible cultural heritage have been examined, the UNESCO-2003 convention in the field of intangible cultural heritage has been mentioned, and the relationship between the cultural dimension of globalization and intangible cultural heritage in a rapidly globalizing and changing world has been questioned. This relationship has been analyzed based on the example of Azerbaijan in terms of folklore and cultural heritage management perspectives within the scope of UNESCO - Intangible Cultural Heritage Convention; and intangible cultural heritage fields, conservation and survival efforts within the scope of cultural policies and management have been evaluated by using national and international knowledge and experience memory. Besides; the impacts, differentiations, the actualized and possible to be actualized precautions and plans in the field of intangible cultural heritage have been discussed by examples; solutions and suggestions have been provided for the protection and survival of the intangible cultural heritage.

Keywords

Folklore, Globalization, Intangible Cultural Heritage, UNESCO, Azerbaijan.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	xv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KÜRESELLEŞME İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE YAKLAŞIMLAR.....	6
1.1. KÜRESELLEŞMENİN TANIMI, UNSURLARI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	6
1.1.1. Küreselleşmenin Tanımı	6
1.1.2. Küreselleşmenin Unsurları.....	12
1.1.3.Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi ve Sanayi Devrimleri.....	14
1.2. KÜRESELLEŞME İLE İLGİLİ TEMEL YAKLAŞIMLAR VE KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI.....	24
1.2.1. Küreselleşme İle İlgili Temel Yaklaşımlar.....	24
1.2.2. Küreselleşmenin Boyutları	29
1.2.2.1. Ekonomik Açıdan Küreselleşme.....	29

1.2.2.2. Siyasi Açıdan Küreselleşme.....	31
1.2.2.3. Teknolojik Açıdan Küreselleşme.....	32
1.2.2.4. Ekolojik Açıdan Küreselleşme.....	33
1.2.2.5. Kültürel Açıdan Küreselleşme.....	35
2. BÖLÜM : KÜLTÜREL AÇIDAN KÜRESELLEŞME VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS	37
2.1. KÜRESELLEŞMENİN KÜLTÜREL BOYUTU.....	37
2.1.1. Kültürel Küreselleşme Üzerine Yapılan Tanımlar.....	37
2.1.2. Kültürel Küreselleşmenin Gelişimi	38
2.1.3. Kültürel Küreselleşme Tartışmalarında Temel Yaklaşımlar: Homojenleşme ve Heterojenleşme.....	39
2.1.3.1. Homojenleşme.....	40
2.1.3.1.1. Kültürel Emperyalizm.....	43
2.1.3.1.2. Popüler Kültür.....	46
2.1.3.1.3. Kültür Endüstrisi.....	47
2.1.3.1.4. Medya Emperyalizmi.....	48
2.1.3.1.5. Amerikanlaşma veya Batılılaşma.....	50
2.1.3.2. Heterojenleşme.....	53
2.1.3.2.1.Çok kültürlülük.....	54
2.1.3.2.2. Hibritleşme (Melezleşme)	55
2.1.3.2.3. Küyerelleşme (Glokalleşme)	56
2.1.4. Kültürel Küreselleşmenin Etkileri ve Kültürel Etkileşim.....	57

2.2. SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS	61
2.2.1. Kültürel Miras ve Somut Olmayan Kültürel Miras	61
2.2.2. UNESCO'nun Kurulmasına ve Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesine Giden Yol.....	64
2.2.2.1. UNESCO - 1989 Tavsiye Kararı.....	72
2.2.2.2. UNESCO - İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı (İSSOMBİ).....	73
2.2.2.3. UNESCO - Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) Sözleşmesi.....	74
2.2.3. UNESCO-Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi.....	76
2.2.4. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasının Önemi ve Koruma Kavramı.....	77
2.2.5. UNESCO - Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi.....	80
2.2.6. UNESCO - Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi'nin Yerel Kurumsallaşması.....	81
2.3. KÜRESELLEŞMENİN KÜLTÜREL BOYUTU VE SOKÜM İLİŞKİSİ.....	82
2.3.1. Teknoloji ve SOKÜM	84
2.3.2. Sanayileşme ve SOKÜM.....	90
2.3.3. Kentleşme/ Göç ve SOKÜM.....	91
2.3.4. Medya ve SOKÜM.....	96
2.3.5. Eğitim ve SOKÜM	106
2.3. 6. Uluslararası Yapısal Uyum Programları ve SOKÜM.....	107

2.3.7. Dış Mali Kaynak Kullanımı ve SOKÜM.....	108
2.3.8. İç Dinamikler ve SOKÜM.....	108
3. BÖLÜM: AZERBAJCAN ÖRNEĞİNDEN KÜRESELLEŞME VE SÖKÜM İLİŞKİSİNİN ÇÖZÜMLENMESİ.....	110
3.1. AZERBAJCAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	110
3.2. AZERBAJCAN VE UNESCO- SOKÜM SÖZLEŞMESİ SÜRECİ, KORUMA SİSTEMİ VE POLİTİKASI	114
3.3. AZERBAJCAN'IN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI VE KÜRESELLEŞME İLE İLİŞKİSİ	126
3.3.1. Azerbaycan'daki Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar ile Küreselleşme İlişkisi.....	127
3.3.2. Azerbaycan'daki Gösteri Sanatları ve Küreselleşme İlişkisi.....	136
3.3.3. Azerbaycan'daki Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler ile Küreselleşme İlişkisi.....	140
3.3.4. Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar ile Küreselleşme İlişkisi.....	152
3.3.5. Azerbaycan'daki El Sanatları Geleneği ve Küreselleşme İlişkisi.....	157
3.3.6. Küreselleşmenin Azerbaycan'ın Somut Olmayan Kültürel Mirasları Üzerindeki Etkileri.....	188
3.4. KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ AÇISINDAN KÜRESELLEŞME VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS İLİŞKİSİNE ÇÖZÜMLEYİCİ BAKIŞ.....	192
SONUÇ	205
KAYNAKÇA.....	213

EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	248
EK 2. ETİK KURUL İZİNİ	250

KISALTMALAR

ABD. Amerika Birleşik Devletleri

AC. Azerbaycan Cumhuriyeti

ACKTB. Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı

AMİA. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

AZMİK. Azerbaycan Millî Komisyonu

AREGEM. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

BM. Birleşmiş Milletler

CAME. Eğitim Müttelikleri Bakanları Konferansı

Çev. Çeviren

DPT. Devlet Planlama Teşkilatı

Ed. Editör

Haz. Hazırlayan

ICH. Intangible Cultural Heritage (Somut Olmayan Kültürel Miras)

İSSOMBİ. İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı

KİFAÇ. Kültürel İfadelerin Çeşitliliği

KTB. Kültür ve Turizm Bakanlığı

SOKÜM. Somut Olmayan Kültürel Miras

SSCB. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

TASAM. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi

TC. Türkiye Cumhuriyeti

TC KTB. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı

TC MEB. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı

TDK. Türk Dil Kurumu

TKP. Türkiye Kültür Portalı

TMK. Türkiye Millî Komisyonu

UNESCO. Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu

Vd. Ve Diğerleri

YİH. Yaşayan İnsan Hazinesi

WIPO. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (World Intellectual Property Organization)

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Küreselleşmenin tarihleri ve konusu.....	24
Şekil 2: Küreselleşmeyi kavramsallaştırma; üç eğilim.....	27
Şekil 3: Küreselleşmede kazananlar ve kaybedenler.....	29
Şekil 4: Şirket ve ülke gelirlerinin sıralaması.....	30
Şekil 5: Hızlı moda markalarından bazılarının dünyadaki dağılımı ve mağaza sayısı.....	101
Şekil 6: 2016 yılı itibariyle dünyadaki en büyük film endüstrileri.....	104
Şekil 7: Azerbaycan`da küreselleşmenin etkileri.....	190

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: Karagöz ve Hacivat'ın Coca Cola reklâmında kullanılması.....	52
Fotoğraf 2: Starbucks logosunun Suudi Arabistan`ında toplumun yaşam biçimine uyarlanması.....	53
Fotoğraf 3: Denimin değişim evreleri	103
Fotoğraf 4: Anlamını bilmeden üstü yazılı tişört giyen insanlar.....	109
Fotoğraf 5: Muğam üçlüsü.....	128
Fotoğraf 6: Muğam festivali.....	131
Fotoğraf 7: Azerbaycan âşıkları.....	135
Fotoğraf 8: Azerbaycan tarı.....	137
Fotoğraf 9: Kamança müzik aleti ve ustası.....	138
Fotoğraf 10: Çevgan oyunu.....	140
Fotoğraf 11: Nevruz kutlamaları.....	144
Fotoğraf 12: Nahçıvan yallısı.....	148
Fotoğraf 13: Üzerlik otu ve üzerlik yakma.....	151
Fotoğraf 14: Diş hediği.....	152
Fotoğraf 15: Nar festivali.....	152
Fotoğraf 16: Lavaş yapımı ve lavaş.....	153
Fotoğraf 17: Dolmanın yapımı ve dolma.....	154
Fotoğraf 18: "Hüsrev`in Baharı" halısı.....	160
Fotoğraf 19: Azerbaycan halı müzesi.....	164
Fotoğraf 20: Bakırcılık sanatı ve ustası.....	167
Fotoğraf 21: Süslenmiş metal eşyalar.....	168

Fotoğraf 22: Kalaylanmış eşya.....	169
Fotoğraf 23: İşleme sanatı.....	172
Fotoğraf 24: Papakçılık sanatı ve ustası.....	174
Fotoğraf 25: Oymacılık sanatı ve ustası.....	175
Fotoğraf 26: Şebeke`nin yapımı.....	176
Fotoğraf 27: Şeki Han Sarayı.....	177
Fotoğraf 28: Yuvarlak Şebeke.....	178
Fotoğraf 29: Şebeke usulüyle yapılan tar ve kamañça.....	178
Fotoğraf 30: Kelağayı ve yapımı.....	181
Fotoğraf 31: Dericilik sanatı ve ustası.....	182
Fotoğraf 32: Çarık.....	183
Fotoğraf 33: Semer ustası ve semer.....	184
Fotoğraf 34: Keçe.....	185
Fotoğraf 35: Çömlek yapımı ve çömlek ustası.....	186
Fotoğraf 36: Hasır ve hasırcı.....	187
Fotoğraf 37: COOLTURA uygulamasının ekran görüntüsü.....	196

GİRİŞ

Tarihi çok eskilere giden, sanayi devrimleriyle gelişimini sürdüren, 1980`lerden sonra medya, kablo, uydu, 1990`lardan sonra ise internetin (World Wide Web'in) ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle hız kazanan küreselleşme ülkeler arasındaki sınırları aşarak başta ekonomi olmakla toplumların/ ulusların kültürel ve politik açıdan karşılıklı iletişim ve etkileşimini doğurmuştur. Batı ülkeleri ve ABD`nin bu etkileşimi ortaya çıkaran sanayi devrimleri ve teknolojik gelişmelere öncüllük etmesi, dünyadaki büyük sermayelerin Batı ve ABD bloğunun tekelinde toplanması, bu devletlerin dünya ekonomisi ve siyasetini yönlendirmesini, ayrıca yeni pazar arama politikası ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde sömürge faaliyetlerini güçlendirmesini sağlamıştır. Bu sömürgeci faaliyetlerin kültürel boyutu yani kültürel emperyalizm kültürel küreselleşme adı altında karşımıza çıkmaktadır.

“Alanlar ürünler, aktörler, gelenekler ve kültürler arası etkileşimler bütünü ve ürünü” (Özdemir, *Kültür Değişmeleri ve Teknoloji* 1) olan kültür iç ve dış dinamiklerin etkisiyle gelişmelere dayalı olarak sürekli değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Kültürel değişim ve etkileşim de modernleşme, medenileşme adı altında küreselleşme kapsamında gerçekleşmektedir. Kültürler arası etkileşim sonucu ortaya çıkan değişim ve dönüşüm 1980 sonrası teknolojik gelişmelerin katkısıyla gittikçe Batı temelli bir boyuta girmiş ve diğer kültürlerle sistemli bir şekilde dayatılma işine dönüştürülmüştür (Mahiroğulları 1280). Yerel kültürler üzerindeki egemen kültür veya kültürlerin hegemonyası sonucu tüketim odaklı bir toplumun oluşması, yerel kültürlerde yozlaşma veya yok oluş, farkındalığın ve kültürel çeşitliğin yok edilmesi, yerlerde kültürlerarası çatışma sorunları vb. sorunlar ortaya çıkmıştır.

UNESCO küreselleşme karşısında kültürel çeşitliliği, halk kültürlerini ve geleneklerini korumak için 17 Ekim 2003 tarihinde *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesini* kabul ve tasdik etmiştir.

Bu tez çalışmasında küreselleşme karşısında etkisizleşmekte olan somut olmayan kültürel mirasın kültür politikaları ve yönetimi kapsamında yaşatılma çabaları incelenmektedir. Bu kapsamda hızla küreselleşen ve değişen dünyada küreselleşmenin kültürel boyutu ile somut olmayan kültürel miras ilişkisinin Azerbaycan örneğinden hareketle ve halkbilimi ve özellikle kültürel miras yönetimi perspektifleri açısından farklı boyutlarıyla ele alınması amaçlanmaktadır.

Bu tez çalışması giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmının konusu, amacı, kapsam ve yöntemleri ve konu ile ilgili çalışmalar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde küreselleşme olgusu kavramsal ve tarihsel açıdan değerlendirilmiştir. İkinci bölümde küreselleşmenin kültürel boyutu ve SOKÜM ilişkisi üç kısımda değerlendirilmiştir. Birinci kısımda küreselleşmenin kültürel boyutu üzerinde durularak kültürel küreselleşme üzerine yapılan tanımlar, gelişimi, kültürel küreselleşme tartışmalarında temel yaklaşımlar, kavramlar, kültürel küreselleşmenin etkileri ve kültürel etkileşim ve küreselleşmenin sosyo-kültürel sonuçları ele alınmıştır. İkinci kısımda ilk önce somut olmayan kültürel miras kavramı açıklanmakla Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesinin ortaya çıkışından bahsedilmiş, ardından somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik UNESCO tarafından kabul edilen sözleşmelere değinilmiştir. Üçüncü kısımda ise küreselleşmenin kültürel boyutu ve SOKÜM ilişkisi çözümlenmiştir. Dört kısımdan oluşan üçüncü bölümde Azerbaycan örneğinden hareketle küreselleşme ve SOKÜM ilişkisinin çözümlenmesi kültürel miras yönetimi perspektifleriyle ulusal ve uluslararası bilgi ve deneyim belleğinden faydalanılarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak Azerbaycan`ın somut olmayan kültürel mirasına ilişkin temel alanlardan bahsedilmiş, Azerbaycan ve UNESCO-SOKÜM süreci ele alınmış, ardından ise somut olmayan kültürel miras alanındaki etkiler, farklılaşmalar, gerçekleştirilen ve gerçekleştirilebilecek önlem ve planlamalar örneklerle değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada literatür ve veri kaynakları taraması ve alan araştırması yoluyla katılımlı ve katılımsız gözlem ve görüşme metotları kullanılmış olup elde edilen veriler halkbiliminin yapısal ve işlevsel kuramları çerçevesinde yorumlanmıştır. Mülakat zamanı kaynak kişilerle görüşmede sorulan sorular konuya ilişkin olarak yani küreselleşme kapsamında UNESCO - 2003 sözleşmesinden önceki ve sonraki gelişmeleri ve bu sözleşmenin somut olmayan kültürel mirasın korunmasındaki etkisini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Mülakat yapılan kişiler halk sanatçıları ve geleneğin ustalarından ibarettir. Kaynak kişiler toplumda önemli bir yer edinmiş, alanında uzman veya başarılı olan kişiler arasından seçilmiştir. Mülakat zamanı kaynak kişilere küreselleşmenin somut olmayan kültürel miras üzerindeki etkilerine ilişkin toplam 20 soru sorulmuştur.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin ışığında 1990'lı yıllarda daha da belirginleşen ve 2000'li yıllarda iyice şekillenmeye başlayan küreselleşme sürecinin somut olmayan kültürel mirasla ilişkisi halkbilimi araştırmacıları tarafından yeterince

müstakil çalışmalarla ele alınmamıştır. Bu tezle küreselleşme ve somut olmayan kültürel miras ilişkisi halkbilimi yöntem ve yaklaşımlarıyla incelenmiş ve yapısal-işlevsel açıdan değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışması sonucunda yakın dönemin çok tartışılan, toplumsal yaşamın her alanını etkileyen olgularından biri olan kültürel küreselleşme ve somut olmayan kültürel miras ilişkisi Azerbaycan örneğinden hareketle bilimsel yöntem ve yaklaşımlarla incelenmiş olacaktır. Hemen hemen tüm dünyayı etkileyen küreselleşmenin kültürel açıdan olumsuz etkilerinin belirlenmesi ve sorunların en aza indirilmesi ve yahut ortadan kaldırılması güncelliğini koruyan bir sorun olarak karşımızda durmakta ve kültür politika ve yönetimi çerçevesinde yeni çözüm yollarının bulunmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada küreselleşmenin somut olmayan kültürel miras üzerindeki etkileri sorgulanarak kültürümüz, özellikle de UNESCO tarafından koruma altına alınan kültürel miraslarımız için oluşturduğu tehlikeler belirlenecek, kültürel farklılıkların korunması için geliştirilen ve geliştirilmekte olan önlemler, çözüm yolları ve kültürel miras yönetimi alanlarındaki çözümler günümüz ve geleceğin kültür yapısının belirlenmesinde kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasında etkin rol oynayan kültür politikaları kapsamında ele alınmış olacaktır. Ayrıca küreselleşme olgusu karşısında Türk halk kültürünü en az zararla kültür mirası olarak gelecek kuşaklara aktarılma yolları sorgulanacaktır. Diğer yandan yöre ve konuyla ilgili Türk dünyası halkbilimi araştırmaları belleğine yeni bir katkı sağlanmış olacaktır.

Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) kavramının yeni bir kavram olması ve ortaya çıkış tarihinin SOKÜM Sözleşmesinin yapılması tarihine dayanmasından dolayı bu konuda yapılan çalışmalar 2003 sonrasına dayanmaktadır. Ayrıca SOKÜM derslerinin de çok az sayıdaki üniversitelerde verilmesi bu konuda yapılan çalışmaları da etkilemektedir. Gerek Türkiye gerekse Azerbaycan`da SOKÜM ile ilgili yapılan çalışmaların araştırılması ve incelenmesi sonucu SOKÜM konusunun küreselleşme kapsamında ve UNESCO-SÖKÜM Sözleşmesi bağlamında değerlendirildiği tez çalışmalarına rastlanmamış, yapılan çalışmaların genellikle makale boyutunda, tez çalışmalarında ise alt başlıklar şeklinde ele alındığı görülmüştür. Somut olmayan kültürel miras üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak kültürel miras yönetimi, eğitim, öğretim ve sürdürülebilir turizm bağlamında değerlendirilmekle somut kültürel miraslar üzerine yapılmıştır. Somut olmayan kültürel mirasla ilgili yapılan ilgili çalışmalar şunlardır:

Türkiye`de yapılan ilgili çalışmalar:

Esra ankaya (2006), Cemile Şeyda akır (2010) ve Nurullah akır (2016) tarafından yapılan yüksek lisans tezlerinde somut olmayan kültürel miras müzecilik baēlamında deēerlendirilmiŐtir.

Emir Sait Demir`in (2015) yaptığı yüksek lisans tezinde somut olmayan kültürel miras ekoturizm baēlamında deēerlendirmiŐtir.

Hilmi Ar (2015) tarafından yapılan Yüksek Lisans tezinde somut olmayan kültürel miras, turizm baēlamında deēerlendirilmiŐ ve somut olmayan kültürel mirasının korunmasında turist rehberlerinin rolü ele alınmıştır.

Pınar Kasapoēlu Akyol (2015) ve Can Akaoēlu (2017) tarafından yapılan doktora ve yüksek lisans tezlerinde somut olmayan kültürel miras eēitim baēlamında deēerlendirilmiŐtir.

Hasan Erkal (2010), Gülçin Anma (2013), Nihan iekoēlu (2014) ve Ergin Altunsabak (2016) alıŐmalarında (yüksek lisan tezi) somut olmayan kültürel mirası, bu mirasın aktarıcıları ve yaŐatıcıları olan ve Yaşayan İnsan Hazinesi olarak nitelendirilen gelenek ustalarının faaliyetleri doērultusunda farklı aı ve örneklerle ele almıŐlardır.

Tuēe Ayan (2015) ve Nurullah Samet Kaya (2017) tarafından yapılan yüksek lisans tezlerinde ise somut olmayan kültürel miras yöresel açıdan incelenmek suretiyle Türkiye`deki bazı köy örneklerinden hareketle ele alınmıştır.

Azerbaycan`da yapılan ilgili alıŐmalar:

Azerbaycan`da konu ile ilgili yapılan ilgili çalışmaların araştırılması zamanı kültürel mirasın somut ve somut olmayan kültürel miras ayrılmaksızın genel olarak ele alındığı ve kültürel mirasın genellikle uluslararası kültürel ilişkiler ve kültür politikaları baēlamında deēerlendirildiēi görülmüştür.

Rebiyyet Aslanova, "Küreselleşme ve Kültürel eŐitlilik" (2004) adlı çalışmasında küreselleşmenin manevi ve kültürel faktörlerini, kültürel çeşitlilik ve kimlik kavramlarının özü ve ieriēini, kültürlerin karşılıklı etkisinin Şekli, ilkeleri ve eēilimlerini analiz etmiştir.

rneēin Sahib Veliyev (2011) yaptığı "Azerbaycan`ın Uluslararası Kültürel İlişkiler Baēlamında Kültürel Mirasın Korunması ve Telkini Problemleri" adlı doktora tezinde

Azerbaycan`da kültürel mirasın korunması sorunlarını uluslararası kültürel ilişkiler bağlamında ele almıştır.

Humay Efendiyeva (2016) yaptığı “Küreselleşme Döneminde UNESCO`nun Faaliyetinin Uluslararası Yasal Sorunları” adlı doktora tezinde kültürel mirasın korunması meselesini UNESCO`nun faaliyeti kapsamında genel olarak değerlendirmiştir.

Bunların dışında somut olmayan kültürel mirasla ilgili hem Türkiye`de, hem de Azerbaycan`da Kültür ve Turizm Bakanlığı`nın yayınları vardır. Bakanlık tarafından yapılan bu çalışmalarda somut olmayan kültürel miras genellikle genel olarak değerlendirilmiş ve envanterler şeklinde ele alınmıştır.

Yurtdışında yapılan çalışmalar:

Funlayo Vesajoki (2002) “Küreselleşmenin Kültür Üzerindeki Etkileri - Finli Gezginler Arasında Küreselleşme Deneyimi Üzerine Bir Araştırma (The Effects of Globalization on Culture – A Study of the Experiences of Globalization among Finnish Travellers)” adlı yüksek lisans tezinde küreselleşme üzerine etnografik bir araştırma yapmış, araştırma soruları, küreselleşme süreci ve gezginlerin yeni fikirlerin yaratılmasında ve yayılmasında oynadığı rol etrafında odaklanmıştır.

1. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE YAKLAŞIMLAR

1.1. KÜRESELLEŞMENİN TANIMI, UNSURLARI, TARİHSEL GELİŞİMİ VE BOYUTLARI

1.1.1. Küreselleşmenin Tanımı

Ekonomiden siyasete, kültürden teknolojiye, nerdeyse yaşamın her alanındaki değişim ve dönüşümleri kapsayan küreselleşme kavramını açıklamaya yönelik farklı bakış açılarına bağlı farklı tanımlar yapılmıştır, fakat kavram toplumsal, bireysel ve ideolojik bakış açılarının değişimlerinden etkilenmesinden dolayı üzerinde uzlaşmaya varılacak kapsam ve içeriğe sahip değildir. Bu sebepten de küreselleşme konusunda günümüzde çok geniş ve kapsamlı bir literatür oluşturulmuş ve sosyal bilimlerin farklı alanlarında küreselleşme ile ilgili farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Zengingönül'ün tabirince desek; "küreselleşme konusundaki tanımların ortak özelliği ortak bir tanım üzerinde anlaşmaya varılmamasıdır. Hem yerli, hem de yabancı literatürde küreselleşme üzerine yapılan tanımlar değişiklik göstermektedir. Bu tanımların bir kısmı küreselleşme lehineyken, diğer bir kısmı da küreselleşme aleyhinedir" (Zengingönül, "Yoksulluk Gelişmişlik ve..." 12). Bu sebepten küreselleşme üzerine yapılan tanımlar olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı boyutta ele alınabilir.

Küreselleşmeye Olumlu Yaklaşımlar

Peter Dicken'e göre küreselleşme, oldukça düzensiz ve coğrafi olarak farklılaşmış biçimlerde ortaya çıkan ve bir mekânsal ölçek yelpazesinde süreçlerin ve ilişkilerin genişletilmesini ve yoğunlaştırılmasını içeren bir ekonomik, sosyal, kültürel ve politik süreçler sendromundan oluşur. Dicken, küreselleşmeyi aynı zamanda son derece karmaşık hem de dinamik ölçeklenebilirliğin birden fazla coğrafyasının yaratıcısı ve ürünü olarak tanımlamıştır (563).

George Modelski'ye göre küreselleşme, medeniyetler, siyasal topluluklar ve uluslar arasındaki dayanışmanın büyümesini ve güçlenmesini kapsayan bir kavramdır (Held ve McGrew 71).

Anthony Giddens için küreselleşmenin kavramsal özü “zaman uzaması”dır. Giddens`e göre modernliğin sonucu olan küreselleşme mekân ve zaman olarak birbirlerinden oldukça uzakta cereyan eden olayların yerel oluşumları şekillendirmesi ve bu yolla birbirleri ile bağlantılı olan dünya genelindeki toplumsal ilişkilerin giderek yoğunlaşmasıdır. Giddens ayrıca küreselleşmeyi karmaşık, üstelik birbirine zıt etkenlerin bulunduğu süreçlerin bir arada toplandığı olgular kümesi olarak da tanımlamış ve küreselleşmenin ulus-devletin temelinde “kapitalizm”, “sanayileşme” “askeri düzeni” ve “sürveyans” olmak üzere dört boyutta ele alınması gerektiğini vurgulamıştır (Robinson 133-138).

David Harvey` e göre küreselleşme, son zamanlarda ortaya çıkan politik-ekonomik bir durumdan ziyade bir süreç olup kapitalist kalkınmanın bir parçasıdır (1).

Samuel Adams`a göre küreselleşme, dünyadaki ekonomilerin ticaret ve finansal akışlarla artan entegrasyonunu, aynı zamanda insanların emek, bilgi, teknoloji ve hizmetlerin uluslararası sınırlardaki hareketlerini ifade eder (125).

David Held ve Anthony McGrew` göre küreselleşme, “kıtalar arası veya bölgeler arası akışlar ve ağlar meydana getiren, toplumsal ilişkilerin uzamsal örgütlenmesinde dönüşümü temsil eden bir süreçtir” (72).

Gilbert R. Winham`a göre küreselleşme, uluslararası ticaretin genişlemesi, yabancı yatırım dahil sınır ötesi finansal akışlardaki artışlar ve çok uluslu işletmelerde ve ortak girişimlerde büyüme gibi pek çok şey anlamına gelebilir (640).

Kanadalı Sosyolog Marshall Mc Luhan, medya ve iletişim teknolojilerinin yer gezegenini hızlı bir şekilde bütünleştirdiğini vurgulayarak küreselleşme sürecini “küresel köy” kavramı ile açıklamış ve bu kavramla mekân ve zaman sınırlarının ortadan kalktığına işaret etmiştir (180).

Roland Robertson, küreselleşmenin kültürel ve toplumsal faktörlerin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıktığını, küreselleşme sürecinin bir yüzünü küreselin yerelleşmesi, diğer yüzünü ise yerelliklerin evrenselleşmesi oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca Robertson Giddens`in “küreselleşmeni modernliğin bir sonucu olması” fikrine karşı çıkararak, modernitenin küreselleşme sürecinin sadece bir aşaması olduğunu ve küreselleşmenin iki yüzünden birini temsil ettiğini önu sürmüştür. Ona göre “ne küreselleşme modernitenin sonucudur, ne de modernite küreselleşmenin başlangıcıdır”. Robertson küreselleşme kavramını, insan toplumlarının tarihsel gelişimine bağlı olarak, oluşum, başlangıç,

kalkış, belirsizlik ve hâkimiyet için mücadele aşaması olmakla 5 aşamada açıklamıştır (Robertson, "Küreselleşme, Toplum Kuramı..." 57).

Stephen Toulmin'e göre küreselleşme, hem tarihi bir gerçek hem de politik bir futbol olup terminolojisi belirsizdir ve bir süreç olarak, birçok farklı ülkedeki insanların etkileşimlerini zenginleştiren tarihsel bir olgudur (270)

Suat Gezgin'e göre küreselleşme, toplumların siyasal, politik, ideolojik ve kültürel yapısı üzerinde uluslararası sermaye, kültür, ideoloji ve politikanın egemenliğidir (10).

Pranab Bardhan'a göre küreselleşme, ekonominin yatırım ve dış ticarete açık olmakla uluslararasılaşmasıdır (272).

Kevin O'Rourke'e göre küreselleşme, ticaretin neoklasik etkilerinin daha fazla öne çıktığı, yabancı sermaye akışının hızlandığı, işgücü göçüyle refahın yükseldiği bir ortamdır (Harley, "Review of O'Rourke..." 926-927).

Süleyman Hayri Bolay'a (2002) göre küreselleşme, bir nevi dünyalılığa olmakla devletlerin toplumların, grupların ve insanların ekonomik açıdan birbirlerine bağımlı hale gelmesi, yabancı sermayenin teşviki, uluslararası şirketlerin kurulması, teknolojinin gelişimi, yaşam tarzlarının evrenselleşmesi ve benzeri belirtileridir (İlgar 28).

Sezgin Kızılcelik'e (2001) göre küreselleşme, kapitalizmin belirginleşmesi ve etkisini artırmasıyla ilgili bir oluşum olup toplumlar tarafından kabul görmekle homojen bir kültür oluşturma gereğidir (İlgar 27).

David Held, David Goldblatt, Jonathan Perraton, Anthony McGrew, küreselleşme kavramına geniş bir yaklaşım sergileyerek kavramın, öncelikle dünyanın herhangi bir noktasında meydana gelen politik, ekonomik ve sosyo-kültürel faaliyetlerin bir parçası oluşturan olayların, alınan kararların, gelişmelerin, dünyanın bir diğer tarafındaki toplulukları ve bireyleri etkilemesiyle bağlantılı olduğunu ve kavramın öncelikle bunu anlattığını savunmuşlardır.

Uluslararası Çalışma Örgütü ve Dünya Bankası da küreselleşme kavramının tanımlanması ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Dünya Bankası tarafından küreselleşmenin tanımı, "son dönemlerde dünyadaki ekonomik gelişmelerin hızlı yükselişinin farklı ülkelerdeki kurum ve kişiler tarafından gerçekleştirilmesi" şeklinde yapılmıştır. Mayıs, 2000 tarihinde düzenlenen ve konusu "Küreselleşme ve Yoksullaşma" olan forum katılımcılarının büyük çoğunluğu bu tanımı desteklemiş ve değişim hızının önemini

belirtmişlerdir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise küreselleşme kavramını, toplumların ve ekonomilerin entegre edildiği bir süreç olarak değerlendirmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre küreselleşme yeni ekonomik ilişkiler ve yeni teknolojileri kapsayacak şekilde, ulusal ve uluslararası işletmeler, örgütler, sivil toplum kuruluşları tarafından yönlendirilmektedir.

Küreselleşmenin pozitif bir süreç olarak değerlendirildiği bu tanımlar, küreselleşme sürecinde dünyanın tek bir mekân olarak algılanması, zamanın ve mekânın daralması, küreselleşmenin yerelliği yeniden üreten bir süreç olarak yerellikleri yok etmek yerine kendine eklememesi, küresel bir kültürün oluşması, kutuplaşmanın çözümlenmesi, ülkelerin daha entegre hale gelerek ülkeler arası ilişkilerin ilerlemesi, başta ekonomik alan olmak üzere her alanda uluslararasılaşma ve entegrasyonun öne çıkması ve refah içinde bir geleceğin olması fikrini ortaya koymaktadır.

Küreselleşmeye Olumsuz Yaklaşımlar

Zygmunt Bauman, küreselleşmeyi “parolaya, sihirli bir sözcüğe, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtara dönüşmüş moda” bir kavram olarak değerlendirmiştir (7).

Stuart Hall'a göre küreselleşme, uluslar üstü örgütlenmenin getirdiği kısıtlamalar ile yerel özerkliğin tamamen ortadan kalkması, uluslararası bağımlılığın artması ve “küresel kitle kültürü” adı altında Amerikan yaşam tarzı ve kültürünün yaygınlaşmasıdır. Bir başka deyişle, küreselleşme altındaki dünya, merkezileşmiş olduğu kadar birleşmiş değildir (39-61).

Siyasi gazeteci ve yazar William Greider, küreselleşmeyi, zaman ve mekânda fantastik bir sıçrama, banal ve devrimci, belirsiz bir şekilde emperyal ve sömürücü bir değişim ama aynı zamanda derinlemesine özgürleştirici bir süreç olarak değerlendirmiştir (11-29).

Paul Hirst ve Grahame Thompson küreselleşmeyi, 1945`den bu yana, pragmatik reformcu solun varlığına yönelik büyük bir tehdit olarak algılamışlardır. Onlara göre; ulusal hükümetler ve örgütlü emek, uluslararası piyasalaşma, neo-liberal deregülasyon ve küresel ekonomik bütünleşme karşısında güçsüzdür (7).

Thomas Friedman`a göre küreselleşme, dünyadaki hemen hemen her ülkenin siyasetini, çevresini, jeopolitiğini ve ekonomisini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen

kendi kuralları ve mantığı olan eski soğuk savaş sisteminin yerini alan uluslararası bir sistemdir” (6).

Malcolm Waters’a göre küreselleşme, Avrupa kültürünün gezegen boyunca yerleşim, sömürgeleştirme ve kültürel çoğaltma yoluyla genişlemesinin doğrudan sonucudur. Ayrıca, politik ve kültürel arenalarda radikalleşmesi nedeniyle, kapitalist gelişme modeli ile içsel olarak bağlanmıştır (6).

Noam Chomsky’ e göre küreselleşme, farklı küresel aktörlerle devlet merkezli kurumlar arasındaki ilişkilerin yapısı içinde yer alan bir süreçtir (Fox 22).

Bob Jessop’a göre küreselleşme, neo-liberal koşullarda dünya toplumunun genel dinamiğinde öne çıkan, profesyonel, pazar aracılı kapitalizm mantığı ve finansal sermayedir (18).

Kaldone G. Nweihed küreselleşmeyi iki yüze bir maske olarak tanımlıyor: “İnsanlığın tarihsel gelişimi sürecindeki büyük birlik hareketine küçük harfle küreselleşme, 'küreselleşme-süreç' diyor. Son çeyrek yüzyıllık gelişmelere ise büyük harfle Küreselleşme, 'paradigma-proje' adını veriyor. İkisi arasındaki farkı görmek güçse boyutları karşılaştırılabilir: bunlardan ilki balınadır diğeri sardalya... Proje bağlamında ise küreselleşme, vahşi kapitalizmin modern bir saldırısıdır. Temel sorulardan biri, Küreselleşme-proje'nin sahibinin kim olduğudur” (7).

Gülten Kazgan’a göre küreselleşme, bir gerçeklik ve ciddi bir olgu olup hakkındaki parlak düşüncelere rağmen olumsuz sonuçlar yaratmaktadır (67).

Korkut Boratav’a göre küreselleşme, kapitalizmin yeni bir şekli olup soğuk savaş döneminin ardından dünyaya yayılmasıdır (16).

Rana Aslanoğlu’ya göre küreselleşme, dünyanın küçülmesiyle birlikte tek bir mekân olarak algılanması düşüncesinin yaygınlaşmasıdır (124-125).

Yakup Kepenek’e göre küreselleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucu kapitalizmin yaşayan nitelik dönüşümüdür (26).

Eriş Yeldan’a göre küreselleşme, tüm ekonomik karar süreçlerinin kapitalizminin sermaye dinamikleriyle belirlenmesi ve “neo-liberalizmin ideolojik bir söylemi”dir (Çelik 60).

McGrew, Held, Perraton ve Goldblatt küreselleşme üzerine yapılan tanımların yeteri kadar kapsayıcı olmadığına vurgu yaparlar. Onlara göre küreselleşmeye dair kabul edilir bir tanımın şu dört unsuru içermesi gerekir: 1) Genişleme (stretching, extensity), 2) Hız (velocity), 3) Yoğunluk (intensity), 4) Etki (impact). Bu düşünürler, küreselleşmenin mekân-zamansal boyutlarının bu dört unsur oluşturduğu kanaatindedir (Held ve diğerleri, 1999, s. 15-16). McGrew, Held, Perraton ve Goldblatt'ın (1999, s. 16) belirledikleri ve küreselleşmenin bu dört unsuru kapsayacak tanımı şöyledir: "Küreselleşme, kıtalar ötesi ya da bölgeler arası güç uygulamaları, etkileşim ve faaliyet ağları ve akışlarını oluşturan sosyal ilişki ve işlemlerin - genişleme, yoğunluk, hız ve etkileri açısından bu ilişkilerin değerlendirildiği - uzamsal organizasyonunda bir dönüşümle somutlaşan bir süreç (ya da bir süreçler seti) olarak düşünülebilir" (Bülbül, 29).

Yapılan tüm bu tanımlardan yola çıkarak kısaca özetlemek gerekirse İngilizce "globalization" kavramının karşılığı olan küreselleşme, her alanda mesafenin ve zamanın kısaltılması, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları, olumlu ve olumsuz yönleriyle dünyanın tek bir yer olarak algılanması ve bir etkilenim süreci olarak tanımlanabilir.

"Globalization" kavramına gelince bu kavram kaynaklarda "küreselleşme" kavramının İngilizce karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kavramının tanımı İngiliz dilinde evrensel bir sözlük olan *Longman New Universal Dictionary*'nin 1982 baskısında şöyle yapılmıştır: *globalize/vt to make worldwide in scope or applicatin- globalization/n/ Küreselleşmek / (fiil olarak) konu ya da uygulamada dünya çapına yaynmk; (isim olarak) küreselleşme* (Nweihed 20). Fakat Kadir Cangızbay "Globalleştirme Terörü" isimli kitabında "globalization" kavramı şöyle açıklıyor: "kelimenin kökü globe; yani, küre; ama, temeli globe değil, global; yani, küre değil, topyekun. Topyekunun bildiğimiz top ile ne kadar alakası varsa, global'in de globe, yani küre ole alakası da işte o kadar." Cangızbay, Arapça kökenli küre yerine öz be öz topu temel alarak küreselleşme kavramı yerine topsallaşma kavramını kullanmayı önermiştir (17).

Alman sosyolog Ulrich Beck, küreselleşme kavramını analiz ederken kavrama ilişkin globalizm, globalleşme ve globalite gibi 3 ayrı kavram üzerinde durur. Ulrich Beck'e göre globalleşme ulus aşırı ve çok boyutlu bir süreç olup kültür, politika, ekoloji, ekonomi ve sivil toplum alanlarındaki oluşumları içermekle ulus aşırı aktörleri ön plana çekmektedir. Globalite kavramı bir "dünya toplumu" anlayışı çerçevesinde toplulukların ve ülkelerin çok boyutlu ilişkiler ağı içinde birbirlerine bağlı hale gelmelerini anlatır.

Globalizm ise, dünya piyasa ekonomisi çerçevesinde globalleşme olgusunun içeriğinin kavranılmasına yönelik bir dayatma olarak değerlendirilebilir (Sarıbay 38).

Küreselleşme üzerine söylenen sözlerden ve yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere kavramla ilgili çok farklı bakış açıları mevcuttur. Batı ülkelerini temsil edenler genelde küreselleşmeyi insanlığın erişebileceği en üst ekonomik, siyasi, kültürel aşama ve modernleşme projesinin adlarından biri olarak değerlendirmişler. Eleştirel yaklaşanlar ise küreselleşmeyi Batının ve emperyalist güçlerin ekonomik, siyasi ve kültürel dayatma ve tektipleştirme çabası olarak değerlendirmişler. Kevin Robins ve David Morley (1997) de küresel kapitalizmin ulus-aşırı, tarih-aşırı ve ayrıca modernliğin ve modernleşmenin evrenselleştirici gücü olarak sunulmasına rağmen, aslında böyle olmadığını, bunun gerçekte Batılılaşma olduğuna dikkat çekmişler¹. “Batılılaşma” kavramı ile ilgili yaklaşımlar arasında büyük farklılıklar vardır. Birinci yaklaşımda “modernleşme ve kalkınma”ya, ikinci yaklaşımda ise “Batı gibi olma”ya vurgu yapılmıştır.

Sonuç olarak, küreselleşmenin tarafsız, tek yönlü, herkes için eşit olanaklar sunan ve yeni imkânlar sağlayan olumlu bir süreç olmayıp, aynı zamanda parçalanmalar, çatışmalar ve krizler dolu olumsuz bir süreç olduğu söylenebilir.

Küreselleşme tartışmalarında, küreselleşme ile birlikte akademik literatürde sıklıkla rastlanan “uluslararasılaşma” (internationalization), “evrenselleşme” (universalization), “ulus-ötesileşme” (transnationalization), “çok uluslaşma” (multinationalization), “liberalleşme” (liberalization), “üçlü bölgeselleşme” (triadization), “Batılılaşma” (Westernization), “bölgeselleşme” (regionalization), kozmopolitanizm, globalizm, modernite ve post-modernite gibi kavramlar vardır ki bu kavramların çoğu kez eş anlamda mı yoksa farklı anlamda mı kullanıldıkları belirsizdir ve araştırma gerektiren konulardandır. Küreselleşme kapsamında kullanılan bu kavramların bir bakıma küreselleşmenin farklı boyutlarına vurgu yaptığı da düşünülebilir.

1.1.2. Küreselleşmenin Unsurları

Küreselleşme ile ilgili bakış açılarının, yaklaşımların ve konuya ilişkin değerlendirmelerin yaşanan süreç içerisinde farklılık göstermesi net ve kesin bir

¹ Morley, David ve Robins, Kevin. (1997) Kimlik Mekânları; Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar. (Çev: E. Zeybekoğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları

tanımlama yapılmasını imkânsız kılmaktadır. Fakat küreselleşmeye ilişkin temel unsurların belirlenmesi bu kapsamda konuyu ele almak açısından sağlıklı bir tanımlama yapılmasına imkân sağlayabilir.

Tanımlamalardaki yetersizlik ve zorlukları dikkate alarak pek çok düşünür (Held, McGrew ve diğerleri), kavramın günlük yaşamda yerini bulması ve genel çerçevesinin çizilmesi açısından kavramın içermesi gereken unsurların belirlenmesini öne sürmüşler (Bülbül 28).

Küreselleşme üzerine yapılan tartışmalar çerçevesinde küreselleşmeyi engellemenin mümkünsüzlüğü, dünya toplumuna yansımaları ve kavram kapsamında olmazsa olmaz olarak değerlendirilebilecek başlıca unsurlar şu şekilde açıklana ve sıralanabilir:

- “Sermayenin ülkeler arası serbest dolaşımı,
- Rekabet derecesini yükseltici kurumsal ve yasal düzenlemeler,
- İşgücünün ülkeler arası serbest dolaşımı,
- Ülkelerarası serbest hizmet ve mal ticareti” (Elçin 5),
- “Coğrafi sınırların genişlemesi,
- Çok ulusu şirketlerin dünya ekonomisinin merkezindeki güç konumuna gelmesi,
- İletişim, ulaşım ve üretim sektöründeki ilerlemeler sebebiyle üretim faktörünün ulus-devlet ölçeğinden ayrılması” (Sarioğlu 11),
- İş faaliyetlerinin dünya ölçeğinde entegrasyonu,
- Küresel yedek parça kaynağı (Çetin 12),
- Teknolojik üretimde yenilik ve gelişmelerin hızla devam etmesi,
- Uluslararası ticaret alanında yapılan anlaşmaların genişlemesi,
- Finansal piyasaların ve uluslararası şirketlerin gücünün giderek artması,
- Yurt dışında birleşik (araştırma-geliştirme ve finansı da içeren) operasyonların gerçekleştirilmesi,
- Dünyayı kapsayan kültür endüstrisinin etkisinin genişlemesi,

- İnsan haklarının korunması talebinin birlikte öne sürülmesi, (sözde) demokrasi ilkesi,
- Çevre ve doğanın küresel sorunları,
- Çok merkezli dünya politikası (şirketler, sivil toplum kuruluşları, Birleşmiş Milletler),
- Yerlerde kültürlerarası çatışma sorunları,
- Tüketim kalıplarının eşitlenmesi,
- “Kültürel yiyeceklerde”, “kültürel üretimde” kültürün dönüşümü,
- Hâkim yaşam biçiminin transferi ve yeniden üretilmesi,
- Ulusal hükümetlerin ve parlamentoların rolünün azalması,
- Küresel yönetim için yeni kurallar ve kurumlar oluşturmaya yönelik girişimler.

1.1.3. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi ve Sanayi Devrimleri

Küreselleşme sadece kavram olarak değil, aynı zamanda tarihçesi açısından da tartışmalı bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Küreselleşmenin tarih sürecinde ne zaman başladığı konusu uzlaşmaya varılamamış bir konu olarak kalmakla birlikte bu konuda literatürde farklı yaklaşımlar ve oldukça yoğun tartışmalar yaşanmaktadır. Bu tartışmaların sonucu olarak küreselleşmenin tarihsel süreci ile ilgili temel tezler üç kategoride değerlendirilmektedir.

1-Küreselleşme sürecinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu düşünerek onu gerilere götürenler:

Bu tip düşünürlere göre tarih boyunca insanlar yaşadıkları bölgeyi ve çevreyi keşif eğiliminde olmuşlar. Bu keşifler başlangıçta barınma, beslenme ve güvenlik amaçlı olsa da, daha sonra buraya çevre ile iletişim kurma, çevredekilerle etkileşim içinde olma ve ihtiyaçları karşılama da eklenmiş ve bu da giderek topluluklar arasında ticari-ekonomik ilişkilere kadar ilerlemiştir. Gerek insanların gerekse de toplulukların ortak bir amaca yönelik birbirleri ile etkileşim halinde olmaları ve birlikte hareket etmeleri küreselleşmenin ilk belirtileri olarak kabul edilebilir. Ortaçağ tarihinde tüccarların,

misyonerlerin, asker ve diplomatların ülkeler arası ilişkileri, daha sonra sanayi ve bilişim devrimlerinin gerçekleşmesi için ortamın yaranması da ilk küreselleşme belirtileriydi.

Molte'ye göre küreselleşmenin yayılması 11. yüzyıldan başlamakla üç dönemde incelenebilir:

- 1) 11-14. yüzyıl: tacirler ve şövalyeler aracılığı ile Doğuya doğru yayılma.
- 2) 15-18. yüzyıl: şirketler ve serüvenciler aracılığı ile Batıya doğru yayılma.
- 3) 18. yüzyıl sonrası: sanayiciler ve generaller aracılığı ile yeryüzüne yayılması (alıntılayan Bülbül 70).

Scholte (63-88) de küreselleşmenin tarihinin yeni olmadığını düşünerek Molte gibi bunu üç tarihsel aşamada incelenmesi gerektiği kanaatindedir. Bu aşamalar: 1) Küreselleşmenin doğuşu: 18. yüzyıla kadar. 2) Küreselleşmenin başlangıcı: 1850-1950, s. 3) Küreselleşmenin gelişimi: 1960'lardan günümüze (alıntılayan Bülbül 70).

Holton (Holton, "Globalization and The..") ve Robertson (Robertson, "Küreselleşme, Toplum Kuramı..." 20) ise küreselleşme sürecinin başlangıç tarihinin daha eskilere dayandığını öne sürerek bunun birkaç bin yıl öncesine kadar gerilere götürülebileceğini belirtmişlerdi.

Wayne Ellwood'a göre küreselleşme kavram olarak yeni olsa da eski bir süreç olup tarihi beş yüz yıl öncesine kadar gitmekle Avrupa sömürgeciliği altında ekonominin bütünleşmesi ile başlamış, teknolojik gelişim ve çokuluslu şirketlerin ekonomik ve politik güçlerinin artmasıyla da hızlanmıştır (13).

2-) *Bu süreci modernleşme ya da kapitalizmin gelişimine paralel olarak değerlendirenler:*

Roland Robertson küreselleşmenin tarihi gelişimini beş aşamaya bölmüştür:

1. Oluşum aşaması: 15. -18. yüzyıl (ortasına kadar). Ulus toplulukların ortaya çıkış dönemi.
2. Başlangıç aşaması: 18. yüzyılın ortalarından 1870'lere kadar. Uluslararası konuların öne çıkış dönemi.
3. Kalkış aşaması: 1870- 1920'lerin ortasına kadar. Modernleşme sürece dönemi.
4. Hegemonya mücadelesi aşaması: 1920'lerin ortasından 1960'ların sonlarına kadar.

5. Belirsizlik aşaması: 1960'lardan 1990'lara kadar. Küresel bilincin arttığı dönem (alıntılayan Dirlik 21).

Malcolm Waters küreselleşmenin doğrusal uzantısının 15. ve 16. yüzyıllarda, "erken modern" dönemde başladığını öne sürerek küreselleşmenin tarihini üç olasılıkla değerlendirmiştir:

- küreselleşme, tarihin başlangıcından bu yana devam etmiş, o zamandan bu yana etkileri artmış ancak ani ve yakın bir hızlanma yaşanmıştır;
- küreselleşme, modernleşme ve kapitalizmin gelişimi ile eş zamanlı ortaya çıkmış ve son zamanlarda bir hızlanma yaşanmıştır; veya
- Küreselleşme, sanayileşme ve modernleşme sonrası veya kapitalizmin örgütsüzleşmesi adı verilen toplumsal süreçlerle ilişkili yeni bir fenomendir (7).

Wallerstein ve David Broad küreselleşmenin tarihinin 500 yıl öncesine kadar gittiğini düşünmekle birlikte bunun başlangıcını kapitalist ekonomik gelişmelere bağlamışlar (251). Samir Amin de küreselleşmenin tarihi konusunda Wallerstein ve David Broadla aynı düşünce içerisinde olup fakat küreselleşmenin başlangıç ve gelişim sürecini Amerika'nın keşfi ile ilişkilendirmiştir (Amin 11).

3) *Küreselleşmeyi 1960'lı yıllar sonrasındaki gelişmelerin analizi için önerenler:*

Küreselleşmenin 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıktığını düşünenlere göre küreselleşme modern ötesi toplum, sanayi ötesi toplum ve kapitalizm düzeninin çözülmesi ile ilgili olarak son yıllarda ortaya çıkan yeni bir olgudur.

Malcolm Waters, kavramın ilk olarak 1960'lı yıllarda ortaya çıktığını, 1980'lerden sonra ise sıkça kullanılmaya başlandığını öne sürmüştür. Ona göre; 1960'lardan sonra hızlanan küreselleşmenin en belirgin özelliği uluslararası hükümet dışı sivil toplum kuruluşlarındaki hızlı artıştır (2).

Dahrendorf'a göre, küreselleşme kavramı, insanoğlunun 1969 yılında aya ayak basması ve Apollo'nun uzaydan çektiği fotoğraflarla dünyanın küre şeklinde olduğunun fark edilmesiyle ortaya çıkmıştır (Yayla 12).

Küreselleşmenin 1960'lı yıllarda ortaya çıktığını düşünenlerden biri de Scholte'dir. "O'na göre küreselleşme, daha önceki görüntülerinden farklı olarak açıkça, daha önce

hiç olmadığı bir hız ve genişlikte 1960'lardan sonra ortaya çıkan sürekli, kapsamlı ve geniş bir insan topluluğunu ilgilendiren bir figürdür" (Bülbül 74).

Küreselleşme, tarihi gelişim sürecinde bazı dönemler, özellikle 1980'den sonra Berlin duvarının yıkılması, Doğu Bloğunun dağılması ve SSCB'nin çöküşü zamanı bir duraklama yaşasa da ekonominin, teknolojinin hızlı gelişimi, çokuluslu şirketlerin sayısının artması ve yönetim yapısı değişikliklerinin etkisiyle tekrar hız kanmıştır.

Emre Kongar, küreselleşme dalgasının Tarım Devrimi'yle ortaya çıktığını belirterek gelişim sürecini üç aşamada ele almıştır. Tarım Devrimini birinci küreselleşme dalgası olarak nitelendiren Emre Kongar'a göre bu süreçte ana üretim aracı olarak bilinen toprağı korumak ve yeni topraklar elde etmek uğruna savaşlar başlamıştır. Bu savaşların ideolojik çatısını ise tek tanrılı dinler oluşturmuştur. Savaş, sömürü, tek tanrılı dinler ve bu dinlere bağlı ortaya çıkan tarikatlar birinci küreselleşmenin sonuçlarıdır (Kongar, "Üçüncü Küreselleşme Ne...").

Dünya Bankası'na göre ise, temel dinamikleri 'yayıma' ve 'değişim', gerekçesi ekonomi olan birinci küreselleşme dalgası, 1870–1914 yılları arasında gerçekleşmiş olup yoğun bir birikimin sonucudur. Birinci küreselleşme döneminde gerçekleşen telgrafın icadı, tren yollarının büyümesi, denizcilikteki gelişmeler Batı'nın denizaşırı ülkeleri askeri, siyasi ve ticari açıdan etkisi altına alması için de bir fırsat oluşturmuştur.

Kongar'a göre ikinci küreselleşme dalgası yani Endüstri Devrimi fabrika ve üretim araçlarının ortaya çıkmasıyla başladı ve bu dönemde artık toprağın değeri azalmaya başladı fakat tamamen yok olmadı. İkinci küreselleşme dalgası aynı zamanda ulus devletlerin ve milliyetçilik ideolojisinin oluşumunu tetikleyerek ulus devletlerarasında savaşları da ortaya çıkardı (Kongar, "Üçüncü Küreselleşme Ne...").

1914-1945 yılları arası ikinci küreselleşmenin durakladığı bir dönemdir. 1914'de 1. Dünya Savaşı'nın, 1941'de ise 2. Dünya Savaşı'nın başlaması, küreselleşme sürecini oldukça yavaşlatmıştır (Aktan ve Şen 10). Küreselleşme sürecinde yaşanan bu duraklama yeni bir dalganın ortaya çıkmasını tetiklemiştir.

Kongar'a göre üçüncü küreselleşme dalgası, iletişim ve bilişim teknolojileri, demokrasi ve insan hakları kavramlarının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır (Kongar, "Üçüncü Küreselleşme Ne...").

Aktan ve Şen'e göre yeni küreselleşme dalgası 1950- 1960'larda ortaya çıkmış, 1970'li yıllarda ise Bretton Woods Sistemi'nin çökmesi sonucu dönüm noktası gerçekleşmiştir (11).

Üçüncü küreselleşme, küreselleşme tarihi açısından 1980 ve sonrasını kapsayan ve endüstri devrimi'nin içinde türeyen ve gelişen bir dönemdir. İletişim ve bilişim ağırlıklı olmakla karmaşık ve çok boyutlu bir dönem olarak karşımıza çıkar.

Alvin Toffler'e göre üçüncü dalga, bilgisayar, doğum kontrol hapı, ticari jet uçuşlar vb. gibi etkili buluşların olduğu 1950'li yıllarında Birleşik Devletlerde başlamıştır (22).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve özellikle 1990'ların başında Sosyalist Blok'un çökmesiyle finans piyasaları gerçek anlamda küresel hale gelmekle birlikte büyük bir hız kazanmıştır. Bu dönemde Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), IMF, Dünya Bankası, GATT vb. gibi uluslararası kurumlar küreselleşme sürecinin hızlanmasına katkı sağlamıştır.

Üçüncü küreselleşme dönemi sayılan 1980'li ve 1990'lı yıllar ekonominin uluslararasılaşması ve bloklamaların artması, özellikle bilim ve teknolojiye gelişmeler dünyanın ekonomik, teknolojik ve kültürel coğrafyasını yeniden şekillendirmiştir. Bu sebepten üçüncü küreselleşme dönemini bilgi çağı dönemi olarak da adlandırıyorlar. Oran Baskın; üçüncü küreselleşme dönemini 10 yıl aralıklarla aşağıdaki üç olay üzerinden açıklamıştır:

- "70'lerde dünya ekonomisine çokuluslu şirketlerin egemen olması;
- 80'lerde bilgisayarlar, haberleşme uyduları, internet, optik kablo gibi teknolojik buluşların Batı tarafından devreye sokulmasıyla oluşturulan iletişim devrimi;
- 90'larda SSCB'nin yıkılmasıyla güç dengesinin bozulması ve Batı'nın yeniden egemen olması (9).

Modernite sonrası sermayenin hızla büyümesi sonucu ulusal piyasaların dışa taşınması, kapitalist ekonomik sistemin büyümesi ve uluslararası şirketlerin kurulması gibi olaylar küreselleşmeyi tetikleyen güçler olarak görülmektedir. Gerald Delanty'ye göre 1960'lı yıllarda ulus-devletin zayıflaması ve dünyanın yeni bir sürece girmesinin temel nedeni iletişim teknolojisi değil, demokrasi ve kapitalizmdir (92-93).

Malcolm Waters da Delanty'ye paralel olarak kapitalizmin ortaya çıkışını küreselleşmenin temel dinamiği olarak değerlendirmiştir (13).

Üçüncü dalga aynı zamanda yeni bir yaşam tarzı da getiriyor. Bu yeni yaşam tarzı; çeşitli yenilenebilir enerji kaynakları, fabrikalardaki çoğu üretim hattını gereksiz kılan üretim yöntemleri, çekirdek aileden farklı yeni aileler 'elektronik kulübe' diye adlandırabileceğimiz yeni bir kurum ve geleceğin kökten değişmiş okul ve şirketleri üzerinde yükselecek. Doğmakta olan uygarlık bizler için yeni davranış kodları yazıyor ve bizi standartlaşma, senkronikleşme ve merkezileşmenin ötesinde enerji, para ve gücün yoğunlaşmasının ötesine taşıyor. Bu yeni uygarlık farklı bir dünya görünümü getiriyor ve zamanı, mekânı, mantık ve nedenselliği ele almada kendi özgül tarzlarını geliştiriyor (Toffler ve Heidi 19).

Küreselleşme ile gelen yeni durumların, süreçlerin neler olduğuna yönelik tartışmalar küreselleşmenin modernite ya da post-modernite ile ilişkilendirilmesine göre değişmektedir.

Anthony Giddens'a göre küreselleşme, uzaktaki bölgeleri yerel olayların, birkaç mil uzakta meydana gelen olaylar ile şekillenecek şekilde bağlayan dünya çapındaki sosyal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir ve "geç modernlik" içerisinde değerlendirilmelidir" (Giddens, *The Consequences of Modernity* 64).

Tarihi gelişim ve süreçlerden de görüldüğü gibi küreselleşmenin aksamalara rağmen tarihin tüm dönemlerinde devam etmesi onun kaçınılmaz bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat buna rağmen küreselleşmenin kaçınılmaz bir olgu olup olmadığı konusunda da tartışmalar yaşanmaktadır. Karşı konulamayacağını düşünenler için Robertson'un (Robertson, "Küreselleşme, Toplum Kuramı..." 50) deyişiyle küreselleşme dünyayı "tek bir yöne doğru götüren eğilimler"dir ve bu eğilimlere karşı konulamaz. Hatta "küreselleşmenin kaçınılmazlığına dikkat çeken Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreteri Kofi Annan "Öyle söyleniyor ki küreselleşmeye karşı çıkmak yerçekimi kanunlarına karşı çıkmak gibidir" demiştir" (Örmeci, *Küreselleşme ve Popüler Kültür*).

Küreselleşme sürecinin tersine çevrilebilir bir süreç olduğunu düşünenlerin ise ilgili süreci amacı ve sonu bilinen, belirli çevrelerce geliştirilen bir proje olarak gördükleri söylenebilir. Küreselleşmeye karşı konabileceğini düşünenler daha çok bu sürecin emperyalizm boyutuna vurgu yaparlar. Küreselleşme sürecinde amaçlanan daha insan yüzlü bir küreselleşme ise, küreselleşmenin insani olmayan yüzüne karşı çıkılabilir. Seattle, Prag ve dünyanın değişik yerlerindeki küreselleşme karşıtı eylemlere bu açıdan da yaklaşılabilir (Bülbul 79-81).

Küreselleşmenin tarihsel gelişimi ile ilgili yukarıda söylenenleri ve küreselleşmenin iletişimsel ve teknolojik gelişmelerden kaynaklandığını dikkate alırsak, diyebiliriz ki küreselleşme, temeli tarım devrimiyle atılmış, 1. sanayi devrimiyle ortaya çıkmış, 2. ve 3. sanayi devrimleriyle gelişimini sürdürmüş ve 4. sanayi devrimiyle ise tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Küreselleşmenin büyümesinde ve yaygınlaşmasında etkili olan sanayi devrimleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Sanayi Devrimi (1760-1830)

1760-1830 arasındaki dönemi kapsayan Birinci Sanayi Devrimi, İngiltere'deki dokuma tezgâhlarının su gücüne dayanarak mekanikleşmesiyle başlamış olup odunun yerine maden kömürü ve buharın enerji kaynağı olarak kullanılması, makineler için çeşitli araçların geliştirilmesi, hareket gücünün artırılması, üretimin ve makineleşmenin fabrikalara taşınmasıyla devam etmiştir. Daha sonra, kömür, buhar ve demirin hem enerji kaynağı, hem de hammadde olarak birlikte kullanılması, ekonomik, siyasal ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte "demiryolu çağı"na da yol açmış ve bu sayede kömürün, üretilen ürünlerin ve makineleşmenin Avrupa'ya yayılması da sağlanmıştır. "Birinci Sanayi Devrimi sonucu İngiltere'de tezgâh işçiliğinin yerinin makineleşmenin alması ve üretim biçimine bağlı olarak sosyoekonomik yapının değişmesiyle birlikte, basım işlerinde buhar gücü teknolojisinin kullanılmaya başlanması, kültür ve iletişim alanında da gelişmelere yol açmıştır" (Siemens, "İkinci Endüstri Gelişimine..."). 1. sanayi devrimini tek kelimeyle özetleyecek olursak, diyebiliriz ki 1. sanayi devrimi kömür ile matbaanın birleşmesinden doğmuştur.

2. Sanayi Devrimi (1850-1914)

2. Sanayi Devrimi petrol ile elektrikli iletişim araçlarının birleşmesiyle gerçekleşti. 1850 ile 1914 yılları arasındaki dönemi kapsayan 2. Sanayi Devriminde uçak, otomobil, telgraf, telefon, radyo, tren ve elektrik icat edilmiştir. Bunların dışında petrolün bir enerji kaynağı olarak kullanılması ve ardından elektrik enerjisinin kullanımına geçidin sağlanması, elektrikle çalışan ilk üretim bandının kullanılması, üretimin serileşmesi, fabrikaların elektrikle çalışır hale gelmesi, petrol tabanlı içten yanmalı motorların kullanımı, Amerika ile olan deniz ulaşımının sağlanması da kapitalizmin en parlak dönemini oluşturan 2. sanayi devrimi döneminde gerçekleştirilmiştir. Kuzey Amerika'nın keşfinin ardından Avrupa'dan Amerika'ya göçlerin başlanmasıyla insan mobilitesinin yüksek olduğu bu dönem aynı zamanda 1. küreselleşme dalgası olarak da

nitelendirilen bir dönemdir. Gelişen teknoloji ile kapitalistlerin yeni sömürge arayışına girmesi 1850-1900`lü yıllarda emperyalizmi de ortaya çıkarmıştır.

Tüm bu buluşlar ve gelişmeler kentler ve insanlar arası iletişimi artırmakla yaşam biçimleri önemli ölçüde etkilemeye başladı, siyasi ve ekonomik açıdan güçlü merkezi devletler kuruldu. Birinci Sanayi Devrimi etkisini daha çok Avrupa ve İngiltere`de gösterirken, ikinci Sanayi Devrimi etkisini ABD ve Japonya gibi ülkelerde göstermekteydi (Türkiye Endüstri Platformu).

3. Sanayi Devrimi (1970`lerin başı)

3. Sanayi Devrimi yenilenebilir enerjinin internete dayalı iletişimle birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. 1970`lerden bugüne kadar süren Üçüncü Sanayi Devrimi elektronik, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, üretim süreçlerinin elektronik ve bilgi teknolojileri ile otomasyonunun sağlandığı dönemdir (Maschine Markt Türkiye Endüstri Dergisi). Bu dönemde ilk programlanabilir akıllı kontrol cihazı olan (PLC) Modicon 084`ün tanıtımı yapıldı ve üretimde otomasyon sistemi geliştirilmeye başlandı. Bu dönemde; mikroelektronik, lazer, bilgisayar, fiber optik gibi teknolojilerin, nükleer, telekomünikasyon, biyogenetik ve biyotarımlar gibi alanların gelişimi, üretimin yönünü ve biçimini etkiledi. Ayrıca ulaşım ve iletişimdeki gelişmelerle sanayi ve ticaret de küreselleşti. Dünya kaynaklarının hızla tükenmesi ile sürdürülebilirlik kavramının gündeme gelmesi bu süreçteki en önemli gelişmelerden biri oldu. Birinci Endüstri Devrimi`nde enerji kaynağı olarak su, kömür ve buhar gücü ön plandayken İkinci Endüstri Devrimi`nde elektrik ve petrol ön plandaydı. Üçüncü Endüstri Devrimi`nde ise çevresel kaygılar ve yenilenemez kaynaklardaki sıkıntılardan dolayı rüzgâr ve güneş gibi yenilenebilir enerji kaynakları on plana geldi (Maschine Markt Türkiye Endüstri Dergisi).

4. Sanayi Devrimi (Bugün)

Sanayi 4.0 veya Endüstri 4.0 olarak adlandırılan dördüncü nesil endüstri veya sanayi devrimi kavramı, oldukça yeni bir konsept olup ilk kez 2011 senesinde Hannover Sanayi Fuarı`nda öne çıkmıştır. Kavram, devrimin küresel değer zincirlerinin teşkilatlanmasını nasıl dönüştüreceğini tanımlamak için kullanılmış, Alman hükümeti tarafından ise geliştirilmiştir. Dördüncü sanayi devrimi, bilişim, nesnelerin interneti (Nİ), 3D yazıcılar, robotlaşma, yaygın olmakla mobil bir internet, süreçler arası ağların oluşumu üretim aşamalarına internet süreçlerinin entegrasyonu, ucuzlayan daha küçük ama daha güçlü sensörler, biyoteknoloji, nanoteknoloji, yapay zekâ, enerji depolama ve

kuantum bilgişlem gibi yeni teknolojik atılımların çok çeşitli alanlarda iç içe geçmesi ile karakterize edilmektedir. Önceki sanayi devrimleriyle kıyaslandığında 4. sanayi devrimi “Nesnelerin İnterneti” (Internet of Things) ve CPS (cyber-physical system) ilkelerinden hareketle akıllı üretimi amaçlıyor. Endüstri 4.0, fiziksel işlemleri, modüler yapıllı akıllı fabrikalarda siber- fiziksel sistemler ile izlemekle nesnelere ve insanlar arası iletişimin sağlanmasını ve bu sayede merkez dışı kararların alınmasını hedefliyor (Ekonomik Forum). Dördüncü sanayi devrimi yalnızca akıllı cihaz ve sistemlerle bağlantılı olmayıp, yenilenebilir enerjilerden kuantum bilgişleme, gen dizilemeden nanoteknolojilere kadar geniş bir kapsama sahiptir. Bu devrimin öncekilerden bir farkı da geniş tabanlı inovasyonla teknolojinin iç içe olmakla hızlı bir şekilde gelişmesidir (Schwab 17). Kısaca, Endüstri 4.0; sadece bir faaliyet ve üretim hattının değil, bir şirketin tüm faaliyet sürecinin tamamen dijitalleşmesi olarak tanımlanabilir.

Küreselleşme Kavramının İlk Kullanımına Dair İddialar

Küreselleşmenin ilk kullanımı ile ilgili tartışma çevrelerinde ve kaynaklarda ortaya atılan 7 farklı iddia ile karşılaştık.

Birinci iddia: Küreselleşme kavramı ilk defa İngiliz İktisatçı W.Foter’in 1833 yılında dünyadaki kaynakların kullanımı ve dağılımı konusunda yazdığı bir makalede kullanılmış, daha sonra The Economist dergisinin 4 Nisan 1959 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Kavramın güncel hale gelmesi ve yaygınlaşması ise 1968 yılında Garrett Hardin tarafından yazılan kaynakların kullanımı ve paylaşımı konulu çalışmaya dayanır (Karabıçak 116).

İkinci iddia: Urmetzer`e göre “globalize” terimi ilk kez 1944 yılında Merriam Webster’s Dictionary’de kullanılmıştır (alıntılayan Bülbül 41).

Üçüncü iddia: Ziegler`e göre küreselleşme kavramının ilk olarak 1960’lı yıllarda Kanadalı sosyoloji profesörü Marshall McLuhan tarafından kullanıldığıdır. Bu iddiaya göre küreselleşme kavramını ilk kez 1962 yılında McLuhan “Gutenberg Galaxy” isimli kitabında “küresel köy” kavramıyla açıklamakla literatüre dâhil etmiştir (alıntılayan Elçin 12) M. McLuhan’ın “Medyayı Anlamak” adlı eserinin ardından ise kavram yaygınlık kazanmıştır.

Dördüncü iddia: küreselleşme kavramı ilk kez 1961`de yayımlanan “Webster’s Third New İnternational Dictionary of English Language Unabridged” sözlüğünde kullanılmıştır (Sarıtış 389).

Beşinci iddia: kavram 1980'lerde Colombia, Stanford ve Harvard gibi seçkin ve meşhur Amerikan üniversitelerinin bilim adamları, özellikle Colombia Üniversitesi'nden Amerikalı bilim adamı, politikacı, komünizm uzmanı Zbiginiew Brzezinski tarafından desteklenmiş ve birçok ekonomistlerin desteği ile yaygınlık kazanmıştır (Planck Foundation).

Altıncı iddia: Gökdere`ye göre küreselleşme kavramı ilk kez 1980'li yıllar sonu, 1990'lı yıllar başlarında İngiliz toplumbilimci, sosyolog Anthony Giddens tarafından kullanılmış ve yaygınlaşmıştır (71).

Yedinci iddiaya göre ise küreselleşme kavramını ilk kez T.Levit 1983 yılında "Harvard Biznes Revue» dergisinde yayımladığı makalesinde kullanmıştır. O, bu kavramı büyük ve çok uluslu kooperasyonların ürettiği çeşitli ürünlerin piyasalarının birbiriyle kavuşması sonucu oluşmuş fenomenle ilgili kullanmıştır. İddiaya göre kavram amerikan sosyologu R.Robertson'un çalışmaları ile yaygınlaşmıştır. Robertson 1985 yılında küreselleşme kavramının açıklamasını yapmış, 1992 yılında ayrıca bir kitapta kavramla ilgili görüşlerini dile getirmiştir (Kayzen, *Globalleşme*).

Küreselleşme kavramının kavram niteliğinde olmasa da günümüzdeki anlamına yakın anlamıyla ilk olarak 150 yıl önce Engels ve Marx'ın Manifesto eserinde kullanıldığı söylenebilir:

"Piyasanın mamulleri için sürekli genişlemesi gerekliliği burjuvaziye bütün bir küre yüzeyinde sıkıştırır. Piyasa her yere kurulmalı, her yere yerleşmeli ve her yerle ilişki içerisinde olmalıdır. Burjuva, bütün dünya piyasalarını sömürme yolu ile bütün ülkelerde üretim ve tüketimde kozmopolit bir karaktere bürünür. Reaksiyonerlerin büyük üzüntüsü, burjuvanın, ulusal zeminin üzerine oturduğu endüstrinin altını oymasındır. Bütün eski tip endüstriler yok edildiler ya da gün be gün yok edilmektedirler. Eski tip endüstriler yenileri tarafından yerlerinden edilirler ki, yenilerin gelişi bütün medeni uluslar için bir yaşam ve ölüm sorunu olur. Yeni endüstriler artık yerli hammadde ile çalışmazlar fakat hammadde en uzak köşelerden elde edilir ve üretilen mallar sadece içerde değil, dünyanın her köşesinde tüketilir. Ülke tarafından karşılanan eski ihtiyaçların yerini uzak diyarları memnun edecek yeni ihtiyaçlar alır. Eski yerel ve ulusal kendi halindelik ve kendi kendine yeterliliğin yerine, ulusların bütün alanlardaki karşılıklı ilişkilerini, evrensel karşılıklı bağımlılığını görürüz. Materyal olduğu kadar entellektüel üretimde de. Tek tek ulusların entellektüel yaratımı genel bir özellik halini alır. Ulusal tek taraflılık ve dar görüşlülük gittikçe imkânsız hale gelir ve türlü türlü ulusal ve yerel literatürden bir dünya literatürü doğar." (Alıntılanan Bülbül 26).

Başka bur kaynakta ise küreselleşmenin başlangıcı, tarihi, konusu ve kavramı ortaya çıkaran yazar şu şekilde gösterilmiştir:

Yazar	Başlangıç Tarihi	Konu
Marks	15. yüzyıl	Modern Kapitalizm
Ullerstayn	15. yüzyıl	Kapitalist Dünya Sistemi
Robertson	1870– 1920	Çok Uyumluluk
Giddens	18. yüzyıl	Modernite
Perlmutter	Doğu ve Batı Arasındaki İhtilafların Sonu	Küresel Uygarlık

Şekil 1: Küreselleşmenin tarihleri ve konusu
(<http://kayzen.az/blog/felsefe/4812/qloballaşma.html>)

Küreselleşme başlığı altında ilk çalışmanın ise Birleşik Krallık'taki üniversitelerde küreselleşme ile ilgili dersler veren sosyolog Roland Robertson tarafından yazıya alınan "Globalization: Social Theory and Global Culture" (1972) adlı kitabın olduğu iddia edilmektedir (Gökdere 71).

Robertson, küreselleşmeye kültürel açıdan yaklaşmış ve bu sürecin 16. yüzyıldan bu yana egemen bir süreç olduğunu savunmuştur. Robertson'a göre küreselleşmeyi anlayabilmenin en iyi yolu, ülkeler arasındaki sınırlarının ortadan kalktığı, fakat ulusların kesinlikle işlevsel yönde bir araya gelmedikleri sorunu üzerinde odaklanmaktan geçer. Robertson buradan yola çıkarak küreselleşmeyi genel anlamda dünya düzeninin şekillenmesi kavramına giriş olarak tanımlamıştır. Sonuç olarak Robertson'a göre için küreselleşme, dünyayı tek bir mekân haline sokmaktır (Elçin 3).

1.2. KÜRESELLEŞME İLE İLGİLİ TEMEL YAKLAŞIMLAR VE KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI

1.2.1. Küreselleşme İle İlgili Temel Yaklaşımlar

Literatürde küreselleşmeye ilişkin ikili, üçlü, dördü ayrımlar olmak üzere farklı yaklaşımlar mevcuttur. Robertson küreselleşme ile ilgili yaklaşımları heterojenleştiriciler (Stuart Hall, Edward Said, Hami Bhabha) ve homojenleştiriciler (Giddens ve bazı fonksiyonalist ve Marksist düşünürler) olmakla iki gruba ayırmıştır. Homojenleştiriciler, kültürün evrenselleştirilmesine karşı çıkarak bu süreçte Batının üstünlüğünü iddia edenler, heterojenleştiriciler ise kültürel çalışmalar alanında Batının üstünlüğünü reddedenlerdir (alıntılıyan Bülbül 63).

Giddens, küreselleşmeye ilişkin yaklaşımları radikaller ve şüpheciler olarak ikiye ayırır: Radikallere göre küreselleşme, ulus devlet çağını yok eden olumsuz bir süreç, şüphecilerle göre ise AB ülkeleri, Kuzey Amerika ya da Asya-Pasifik bölgeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesidir (Giddens, "Run a Way..." 8-9).

McGrew, Held, Perraton ve Goldbaltt ise küreselleşme konusunda yaptıkları çalışmalarında küreselleşmeye yönelik yaklaşımları "Radikaller" (hyperglobalist), "kuşkucular" (skeptical) ve "dönüşümcüler" (transformationalist) şeklinde üçlü bir sınıflamaya tabi tutmuşlar.

Küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlar ve tutumlar sadece yukarıda bahi geçenlerle sınırlı değildir. Yukarıdaki ikili yaklaşımlardan farklı olarak John Wiseman küreselleşme ile ilgili yaklaşımları dörde ayırır:

1. Fanatik destekleyiciler,
2. İlerici rekabetçiler ve kararsız destekleyiciler,
3. Muhafazakâr şüpheciler,
4. Sosyalist karşıtlar (Bülbül 64).

Küreselleşmeye ilişkin yapılan bu tasnifler arasından Held, McGrew, Goldbaltt ve Perraton tarafından yapılan tasniflerin daha kapsayıcı olduğu söylenebilir.

1. Radikaller" (hyperglobalist): Radikaller, aynı zamanda aşırı küreselleşmeciler olarak da anılmaktadırlar. Radikallerin en önde gelen isimleri Kenichi Ohmae, Greider, Francis Fukuyama, Perlmutter ve Thomas Friedman'dır. Bu düşünürlerin görüşlerine göre küreselleşme sürecinde insanlık tarihinin ve endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet artık önemini kaybetmiştir. Küresel piyasanın gelişimi, finans ve ticaret ağı yoluyla ekonomilerin ulusallığını bozmakta ve toplum içinde daha yüksek rasyonaliteye işaret etmektedir. Politikalar ulusal veya yerel ölçekte hala etkili olmalarına rağmen küresel ekonomik gelişmeler üzerindeki etkileme gücünü kaybetmiştir. Bunun sonucu olarak da küreselleşme sürecinde politikacılar vatandaşlar üzerinde daha çok hayal kırıklığı yaratıyorlar.

Aşırı küreselleşmeciler kendi aralarında önemli oranda farklılık göstermektedirler. Neoliberaler, piyasa ilkelerinin ve bireysel otonomilerin devlet karşısında üstünlüğünü kabul ederken, neo-Marksistler ya da Radikallere göre küreselleşme baskıcı küresel

kapitalizmin galibiyetidir (Kürkçü 6). Aralarında ideolojik farklılıklar olmasına rağmen, her iki grubun da küreselleşmeden kasıtları ekonomik küreselleşmedir. Onlara göre bütün hükümetler üzerinde küresel sermayenin gereksinimlerinden dolayı neoliberal bir ekonomik disiplin mevcuttur (Bülül 65). Birçok neo-liberale göre küreselleşme, gerçek küresel uygarlığın habercisidir.

2. Kuşkucular-Küreselleşme Karşıtları (Skeptical): Kuşkucular veya küreselleşme karşıtları, fikir olarak Radikallerin karşısında yer almakta ve küreselleşmeye her açıdan kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Immanuel Wallerstein' Paul Hirst, Grahame Thompson ve Noam Chomsky, kuşkucular olarak akla gelen ilk isimlerdir (Çelik 62). Bu grup küreselleşmenin yeni bir süreç olmadığını, bu sürecin sadece aşırı küreselleşmeciler tarafından abartıldığını belirtmektedir. Kuşkuculara göre küreselleşmenin geçmişine bakıldığında o dönemde de önemli derecede mal ve para hareketlerinin oluşmuş olduğu görülmektedir.

Hirst ve Thompson, küreselleşmenin yeni bir süreç olduğuna karşı çıkararak bütünleşmiş bir dünya ticaret sisteminin 19. yüzyılın 2. yarısında ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre, 1870-1914'lü yıllarla bugünkü ekonomik küreselleşme süreci arasında yalnız ekonomik ilişkiler açısından değil, aynı zamanda ekonomik güçler bakımından da değişen ve yeni olan çok az şeyler vardır: "*Tabii ki, bugünkü dünya ekonomisi 1914'tekinden çok farklıdır. Ama genelde aynı temel oyuncuların hâkimiyetindedir hala. 1914'te sekiz askeri-ekonomik büyük güç vardı: Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya ve ABD. Bugün de belli başlı ekonomik güçlerden oluşan G 7 vardır; aradaki fark, Avusturya-Macaristan'ın yerini Kanada'nın almış olması ve Rusya'nın fakirleşen sekizinci güç olarak gözlemci statüsüyle masaya katılmasıdır*". Aynı zamanda Hirst ve Thompson'a göre 1860'lardan beri kıtalararası piyasaları birbirine bağlayan, binlerce mil uzaklıktaki yerlerle günlük ticareti ve fiyat belirlemeyi olanaklı kılan denizaltı telgraf kablolar, günümüzün elektronik ticaretinden daha büyük bir yeniliktir (8-9).

3. Dönüşümcüler (Transformationalist): Giddens, Scholte, Castells gibi isimlerin dâhil olduğu bu gruba göre küreselleşme dünyanın düzenini ve modern toplumlari yeniden şekillendiren ekonomik sosyal ve siyasal değişmelerin arkasındaki başlıca siyasal güçtür (Esgin 189-190).

Küreselleşmeye ilişkin yukarıdaki üç temel yaklaşımı Held ve diğerleri şu şekilde tabloştürmüştür (Yavuz ve Sivrikaya 1220).

	Aşırı küreselleşmeciler	Küreselleşme karşıtları	Dönüşümcüler
Yeni olan nedir?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları, önceki dönemden daha zayıf coğrafi yönetim	Tarihsel olarak daha önce hiç duyulmamış küresel karşılıklı bağımlılık düzeyi
Baskın özellikler	Küresel kapitalizm, küresel yönetim, küresel sivil toplum	Dünya 1890'lardan daha az birbirine bağımlı	Kalın (yoğun ve kapsamlı) bir küreselleşme
Ulusal devletlerin gücü	Azalan veya yok olan	Takviye olmuş veya genişletilmiş	Yeniden oluşturulmuş, yeniden yapılandırılmış
Küreselleşmenin itici güçleri	Kapitalizm ve teknoloji	Devletler ve piyasalar	Modernizmin birleşik güçleri
Tabakalaşma örnekleri	Eski hiyerarşilerin yok olması	Güney'in artan marjinalizasyonu	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Baskın motif	McDonalds, Madonna vs.	Ulusal çıkar	Politik topluluğun dönüşümü
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsan eylemi çerçevesinin yeniden düzenlenmesi	Uluslararasılaştırma ve bölgeselleştirme	Bölgelerarası ilişkilerin ve uzaktaki eylemin yeniden düzenlenmesi
Tarihsel yörünge	Küresel medeniyet	Bölgesel bloklar / medeniyetler çatışması	Belirsiz: Küresel entegrasyon ve parçalanma
Özet argüman	Ulus-devletin sonu	Uluslararasılaşma devlet kabulüne ve desteğine bağlıdır	Devlet gücünü ve dünya siyasetini dönüştüren küreselleşme

Şekil 2: Küreselleşmeyi Kavramsallaştırma; Üç Eğilim (Bozkurt 25).

Küreselleşmeye ilişkin bu üç yaklaşım arasındaki temel farklılıklar, olay ve süreçlerle ilgili olmayıp düşünürlerin bakış açılarından kaynaklanmaktadır (Bozkurt 25).

Küreselleşmenin hızlı bir şekilde büyümesine rağmen küreselleşme kavramının herkes tarafından kabul edildiği söylenilemez. Örneğin Çin'de "küreselleşme" kavramı yerine "internasyonalizasyon", "transnasyonalizasyon" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Fakat bu üç kavram arasındaki farkların olduğunu kimse açıklayamamıştır.

"Küreselleşme" kavramı bu sürecin çok kapsamlı, ölçekli ve total içerikli bir süreç olduğunu göstermektedir. Konuyu araştıranları haklı olarak "küreselleşme geçtiğimiz yüzyıllarda yaşananların tekrarı mıdır yoksa insanların, milletlerin ve devletlerin çatışmasını çözmeye yönelik pozitif içerikli bir süreç midir?", "bu süreçte kaybeden ve kazananlar kim olacaktır?" soruları ilgilendirmektedir.

Küreselleşmenin gerçek karşıtları arasında Pekin Üniversitesi bilim adamları da yer almaktadırlar. Onların yazdığı "Çin" Hayır! "Diyebilir" kitabında küreselleşme sürecinin arkasında gizlenen şeyin "amerikanlaşma"dan başka bir şey olmaması fikri durmaktadır².

Küreselleşmede Kazananlar ve Kaybedenler: İnteramerika Kalkınma Bankası'na ait *El Bid* dergisinin 1996, Aralık tarihi nüshasında yazarının Paut Streeten olduğu "küreselleşmede kim kazanır, kim kaybeder?" adlı makalede küreselleşme olgusu karşısında kaybedenlerin ve kazananların bulunduğu bir şema yer almaktadır (Nweihed 97).

Doğu ve Güneydoğu Asya, büyük şirketler, uluslararası pazarlar, küresel kültür, üretim, fayda, kalifiye işçiler, nitelikli kişiler, teknik uzmanlar, kamu hizmetlerine bağımlı olmayanlar, esnek firmalarla esnek çalışanlar, alacaklılar ve erkekler kazananlar listesinde listesindeler.

Latin Amerika ve Afrika, küçük şirketler, yerel toplumlar, ana üreticiler, istihdam, yerel kültür, maaş, niteliksiz kişiler, katı firma ve çalışanlar, vasıfsız işçiler, kamu hizmetlerine bağlı olanlar, borçlular ve kadınlar kaybedenler listesinde listesindeler (Nweihed 98).

Rol Sahiplerinin Kimliği ve Düzeyi	Kazananlar	Kaybedenler
Coğrafi ya da makro-kültürel bölge	Doğu ve Güneydoğu Asya	Afrika ve Latin Amerika
Kurumsal Düzey	Uluslararası Pazarlar, Büyük Şirketler, Esnek Firmalar	Yerel Toplumlar, Küçük Şirketler, Katı Firmalar
Sosyoekonomik İşlevsel Amaçlar	Üretim, Fayda	İstihdam, Maaşlar
Kültür	Küresel	Yerel
Kişisel Düzey (toplumsal anlamda)	Nitelikli Kişiler	Niteliksiz Kişiler
Emek Düzeyi	Kalifiye İşçiler, Esnek Çalışanlar, Teknik Uzmanlar	Kalifiye olmayan İşçiler, Katı kurallı çalışanlar, Ana Üreticiler
Ekonomik Düzey	Özel Hizmetleri Ödeyebilenler, Alacaklılar	Kamu Hizmetlerine bağlı olanlar, Borçlular
Kişisel Düzey	Erkekler	Kadınlar

² Aslanova, Rebiye (2004), Globallaşma ve medeni mühteliflik, Bakı: Elm. S. 17

(biyolojik anlamda)		
---------------------	--	--

Şekil 3: Küreselleşmede kazananlar ve kaybedenler (Nweihed 98).

Bu tablonun Asya'daki pazarların çöküşünden önce hazırlandığını, mutlak gerçekleri değil, eğilimleri sergilediğini unutmamak gerekir.

1.2.2. Küreselleşmenin Boyutları

Küreselleşme genel itibariyle beş farklı boyutta incelenir ve sınıflandırılabilir:

- Ekonomik Küreselleşme
- Siyasi Küreselleşme
- Teknolojik Küreselleşme
- Ekolojik Küreselleşme
- Sosyo-Kültürel Küreselleşme

Küreselleşmenin sıraladığımız boyutları dışında bir de ideolojik boyutu vardır. 20. yüzyılın sonlarındaki gelişmelerin önemli nedenlerinden biri de ideoloji kaynaklı olmasıdır.

“Steger, küreselleşmenin olumlu ya da olumsuz bir süreç olduğuna ilişkin anlatımları, küreselleşmenin “ideolojik boyutu” olarak adlandırır; Bu anlatımların varlığı, küreselleşmenin sadece nesnel bir süreç olmayıp, aynı zamanda sürecin kendisini tanımlayan, anlatan ve analiz eden bir öyküler bileşimi olduğunu da göstermektedir” (Akça, “Küreselleşme Üzerine Bir...”).

1.2.2.1. Ekonomik Açıdan Küreselleşme

Ekonomik küreselleşme, küreselleşmenin temel dayacağı olup mal ve hizmet üretimi, ticaret, çokuluslu şirket faaliyetleri, özelleştirme çalışmaları, yabancı yatırımlar gibi faaliyetleri kapsamakla ülke ekonomilerinin tek bir pazarda bütünleşmesidir. IMF ve WTO gibi uluslararası kuruluşların girişimiyle dünya ekonomisinde sağlanan liberalleşme hareketleri, ekonomik küreselleşmenin oluşmasına ortam sağlamıştır.

Robert Reich, üretimin uluslararası bir işlem olduğunu belirterek bu işlemi şu örnekle ortaya koyar: *Bir ABD vatandaşı General Motors'dan bir “Pontiac le Mans” satın alırken*

farkında olmadan uluslararası bir işleme girmiş olur. General Motors'a ödenen 20 000 dolar paranın yaklaşık 6 bin doları montaj işlemleri ve rutin emek için Güney Kore'ye, 1500'ü tasarım mühendisliği için Almanya'ya, 3500'ü gelişmiş komponentler (elektronik parçalar, montaj, dingil) için Japonya'ya, 500'ü pazarlama ve reklâm hizmetleri için İngiltere'ye 800'ü küçük komponentler için Japonya Tayvan ve Singapur'a ve yaklaşık 1000 doları veri işlemleri için Barbados ve İrlanda'ya gitmektedir. Bu gelişmelerin ana aktörü ise çok uluslu şirketlerdir (Bülbül 47).

Bütün bunların yanı sıra küreselleşmenin en çok eleştirilen ayaklarından biri olan çok uluslu şirketlerin sayısı da dünyada gittikçe hızla artmaktadır. Hatta çokuluslu şirketlerin gereğinden fazla büyümesi birçok devletleri bile geride bıraktı. İngiliz sivil toplum örgütü Global Justice Now'nun 2016 yılında hazırladığı raporda, şirket ve ülke gelirlerinin sıralamasında ilk 100'ün 69'u şirketlerden oluştuğu görülmektedir. Rapora göre başta Walmart olmakla küresel 10 büyük firmanın cirosu birçok devletten daha büyüktür. Sadece Shell ve Apple'ın cirosunun toplamı ise aralarında Belçika, İsveç gibi ülkeler de dâhil 180 ülkenin bütçesinden daha büyük olması konunun ciddiyetini ortaya koymaktadır.

2015 yılına ait liste ile karşılaştırıldığında, rakamlar durumun 2016 yılında daha da kötüleştiğini göstermektedir. Rakamların her geçen yıl biraz daha artacağı ihtimali ise bu küresel sorununa çözüm yolu gerektirmektedir.

	Tür	Ülke/Şirket	Gelir (milyar dolar)
1	Devlet	ABD	3.251
2	Devlet	Çin	2.426
3	Devlet	Almanya	1.515
4	Devlet	Japonya	1.439
5	Devlet	Fransa	1.253
6	Devlet	İngiltere	1.101
7	Devlet	İtalya	876
8	Devlet	Brezilya	631
9	Devlet	Kanada	585
10	Şirket	Walmart	482
11	Devlet	İspanya	474
12	Devlet	Avustralya	426
13	Devlet	Hollanda	337
14	Şirket	State Grid	330
15	Şirket	China Petroleum	299
16	Şirket	Sinopec Group	294
17	Devlet	Kore	291
18	Şirket	Shell	272
19	Devlet	Meksika	260
20	Devlet	İsveç	251
21	Şirket	Exxon Mobil	246
22	Şirket	Volkswagen	237
23	Şirket	Toyota Motor	237
24	Devlet	Hindistan	236
25	Şirket	Apple	234
26	Devlet	Belçika	227
27	Şirket	BP	226
28	Devlet	İsviçre	222
29	Devlet	Norveç	220
30	Devlet	Rusya	216
31	Şirket	Berkshire H.	211
32	Devlet	Venezuela	203
33	Devlet	Suudi Arabistan	193
34	Şirket	McKesson	192
35	Devlet	Avusturya	189
36	Şirket	Samsung Elc.	177
37	Devlet	Türkiye	175
38	Şirket	Glencore	170
39	Şirket	ICBC	167
40	Şirket	Daimler	166

Şekil 4: Şirket ve ülke gelirlerinin sıralaması (Uzman Para).

Global Justice Now'un Direktörü Nick Dearden, şirketlerin servet ve gücünün bu kadar artmasının dünyada yaşanan iklim değişikliği ve eşitsizlik gibi önemli sorunların kaynağı olduğunu, ayrıca "kârların milyonlarca insanın temel haklarından daha değerli gözüktüğünü" belirtmiştir (Uzman Para, *Küresel şirketler üzerine*).

1.2.2.2. Siyasi Açıdan Küreselleşme

Siyasi küreselleşme dünya üzerinde siyasi güç ve ilişkilerin genişlemesini ve yoğunlaşmasını ifade eder. "Siyasi alanda küreselleşme kavramı ulusötesi yönetici ve düzenleyici kurumların örgütlenmesine ve liberal siyasal ideolojinin ve onun kurumsal biçimlerinin yayılmasına karşılık bulmak üzere kullanılmaktadır" (Aktel 199).

Siyasi açıdan küreselleşme, esas itibarıyla, otorite, güç ve yönetim şekillerindeki yapısal dönüşüm olarak tanımlanabilir. Siyasi küreselleşmenin giderek nüfuz alanının genişlediği ve "küresel siyaset" anlayışının kabul gördüğü ve güçlendiği görülmektedir. Bu durum, küreselleşmenin çok aktörlü bir yapıya sahip olduğuna işaret etmekle geleneksel siyaset anlayışından tamamen farklı bir yapıyı yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle, "küresel siyaset", bahsi geçen yapının dört temel aktörü sayılan devletler-üstü kurumlar, ulus devlet, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler arasındaki karşılıklı etkileşim sonucu şekillenmektedir. Bu süreçte ulus devlet temel bir birim olarak yer alsa da yetkileri belirli ölçülerde kısıtlanmaktadır. Literatürde, bu yeni yapı "küresel yönetişim" (global governance) kavramı ile açıklanmaktadır (Bayar 28).

"Yönetişim" kavramı, uluslararası kuruluşların geliştirmekte olan ülkeleri etkisi altına almasına ve bu durumun ulusal siyasetleri belirlemesine verilen ad olup küreselleşme kapsamında ortaya çıkmıştır. Aslında, uluslararası kuruluşların amacı "şeffaflık", "katılım", "hesap verme" gibi demokratik kavramların altında saklanmakla uluslararası sermaye akışını ve dolaşımını teminat altına almak ve tek bir pazar oluşturmaktır. Tüm bunlar gerçekleştirilirken de, müdahale politikası izlenmektedir. Yani şartlı olarak verilen krediler politik bir araç rolündedir (Zabcı 153).

Küreselleşmenin siyasi boyutu ulus - devlet anlayışı çerçevesinde yaşanmakla toplumsal yapıların temel siyasi örgütlenme biçimi olan ulus-devletin (İçduygu 118) otoritesini kaybetmesi, yetkisini uluslararası kuruluşlara devretmesi, ulusal sınırların yok olması, çok uluslu ve ulus ötesi kuruluşlar ve şirketlerin ekonomik ve politik yapıda

söz sahibi olması, yönetim sistemlerinde karşılıklı etkileşimin artması süreci olarak değerlendirilebilir.

Siyasi küreselleşmenin etkisiyle büyük devletler böl ve yönet politikasını uygulayarak diğer devletlerin iç sorunlarına karışmakta, bunun sonucu olarak da devletlerin etki ve otoritesi içten ve dıştan gelen baskılarla sarsılmaktadır.

1.2.2.3. Teknolojik Açıdan Küreselleşme

Küreselleşmenin temel itici unsurlarının bilimsel ve teknolojik gelişmeler olduğu belirtilmektedir. Giddens ve Hutton'a göre 1989'da komünizmin çöküşünden sonraki gelişmeler ve ağırlıksız ekonomi ile karşılaştırıldığında 1960'lı yıllarda başlayan "dünya çapındaki iletişim devrimi" (worldwide communication revolution) yakın zamanlarda gerçekleşen ilk ve en önemli gelişmedir (1-51). Literatürde, "üçüncü sanayi devrimi" olarak da nitelendirilen bu devrimin özellikleri uydu teknolojilerinden ve veri iletiminde mikroişlemciden yararlanılması, bilginin depolanması, saklanması, işlenmesi ve aktarılmasında dijital ortamlardan faydalanılması ve iletişim araçlarının üretimi ile birlikte kullanım maliyetlerindeki köklü düşüş şeklinde sıralanabilir (Bayar 29).

Küresel ekonomi olarak adlandırılan süreç, dijital bir ekonomik süreçtir. Dijitalleştirme tekniği, her türlü yazı, ses, görüntü, belge, müzik, dijital kameralar yardımıyla görüntülü konferans, hareketli obje vb. verileri önce 0 ve 1'lerden ibaret bilgisayar bitelerine dönüştürmek, ardından da telekomünikasyon teknolojisi aracılığı ile başka bir yere aktarmak anlamına gelmektedir. Aktarılan bu kodlar, aslına uygun olarak tekrar çözülmekte ve alıcıya sunulmaktadır (Kıvılcım 226).

1980'li yıllardan itibaren her geçen gün biraz daha gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin giderek yaygınlaşması sonucu ortaya çıkan "teknolojik küreselleşme sanayileşme stratejilerini önemli ölçüde etkilemekte, üretimin teknoloji tabanını değişikliğe uğratan yeniden yapılanmanın, dünyadaki bu hızlı küreselleşme ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır" (Çelik 67).

Başta bilgisayar teknolojisi olmakla internet tabanlı bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin günlük yaşama dâhil olarak yaşamın tüm alanlarını etkilemesi sonucu elektronik hayata doğru dijital bir göç yaşanmıştır. E-mail ile başlayan bu göç e-devlet, e-banka, e-yaşam, e-üniversite, e-kitap, e-ticaret, e-radyo, e-medya ve benzerleri ile

devam etmektedir. Hutton ve Giddens bu durumu nitelendirmek için “ağırlıksız, hafif ekonomi” (weightless economy) kavramını kullanmışlar (1-2).

Bilgisayar teknolojisinin yanı sıra uydu teknolojileri, internet ve iletişim ağlarının da gelişimi insanlar ve toplumlar arasındaki karşılıklı kültürel etkileşimin de artmasını sağlamıştır. Telekomünikasyon maliyetlerinin düşük olmasından dolayı hem ülke içerisinde hem de ülkeler arasında sesli, yazılı ve görüntülü iletişim oldukça yaygınlaşmış, aynı zamanda fiziki sınırların ortadan kalkmasıyla karşılıklı etkileşim artmış ve yeni oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kültürler arası iletişimin hızına ilişkin Giddens’in verdiği örnek oldukça dikkat çekicidir:

“Bir arkadaşım Orta Afrika’daki köy yaşamı konusunda çalışıyor. Birkaç yıl önce alan çalışmasını yürütmeyi amaçladığı uzak bir bölgeye ilk defa gitmiş ve daha oraya vardığı gün bir ev eğlencesine davet edilmiş. Hemen akla geleceği üzere arkadaşım orada, dış dünyadan yalıtılmış durumdaki bu topluluğun kendisine özgü geleneksel eğlenceleri hakkında bir şeyler öğrenmeyi umuyormuş. Oysa gecenin sebebi “Basic Instinct” (Temel İçgüdü) filminin videoda topluca seyredilmesinden başka bir şey değilmiş, üstelik film henüz Londra’da bile sinemalara gelmemişken!” (Giddens, “Run a Way...” 6).

1.2.2.4. Ekolojik Açıdan Küreselleşme

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği önemli konulardan biri de çevre konusu olup 1990’lı yıllardan itibaren belirginleşmeye başlamıştır (Bayar 30). Küresel ısınma, buzulların erimesi ve iklim değişikliği, kuraklık ve sel felaketleri, hava kirliliği, nükleer ve kimyasal atıklar, asit yağmurları, deniz, göl ve akarsu kirliliği, sera etkisi, toprağın kirlenmesi, biyolojik çeşitlilik ve türlerin yok oluşuna ilişkin sorunlar küreselleşme süreci ile bağlantılıdır.

Küreselleşmenin hızlı bir şekilde ilerlemesi, iletişimde, ulaşımda ve teknolojiye hızlı gelişmelerin yaşanması da çevresel koşulları etkilemektedir. Bu gelişmeler hayatı kolaylaştırmak için atılmış olumlu adımlar olsa da ekolojik dengeyi bozacak sorunları da beraberinde getirmiştir.

Çevre açısından zararlı olan üretimler, genellikle gelişmiş ekonomilerin yönetimi altındaki üreticiler tarafından kendi ülkelerindeki çevre sorunlarından kaçınmak için az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere aktarılmaktadır. Ekonominin küreselleşmesiyle karlarını artıran çokuluslu firmalar, bu sayede üretim tesislerinin sayısını dünyanın her yerinde artırmakta ve bu artış da karbon salınımı ve küresel ısınma gibi sorunlara yol

açmaktadır (Elçin 15). Bu aynı zamanda gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerin doğal kaynak ve hammaddelerinden yararlanarak, atıklarını bu ülkelere atmaları şeklinde de gerçekleşmektedir. “Örneğin Eski Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan’a 237 milyon ton radyoaktif atık gömüldüğü belirtiliyor. Ülkede Sovyet döneminde binlerce nükleer deneme yapıldı. Bu denemelerde büyük miktarda radyasyon açığa çıktı. 2.Dünya Savaşı’ndan sonra Hiroşima’ya atılan atom bombasının açığı çıkardığının 20 bin katı kadar radyasyon olduğu söyleniyor. Kazak biyologlar genetik başkalaşımın yaşandığını, hala kanserli, zihin hastası ve genel bağışıklık sistemi bozuk olan çocukların doğduğunu söylemektedirler” (TASAM “Küreselleşmenin Boyutları ve...”). İngiliz emperyalizminin çok ünlü sözcülerinden biri olan Cecil Rhodes 1890’li yıllarda sömürgeciliğin savunmasını kısa olarak şöyle özetlemiştir: “Kolayca hammadde elde edebileceğimiz, aynı zamanda sömürgelerin yerli halkın sağladığı ucuz köle emeğini sömürebileceğimiz yeni topraklar bulmaya mecburuz... Ayrıca, sömürgeler kendi fabrikalarımızda üretilen fazla mallardan kurtulmak için de bir kanal oluşturacaktır” (Ellwood 14).

Savaşlar sırasında sadece ekolojik denge bozulmuyor, aynı zamanda insanlığın tarihi ve kültürel değerleri de kayboluyor. Örneğim ABD’nin sözde insan hakları ve demokrasi götürmek adına Irak’a müdahalesi ve yapılan askeri operasyonlar Irak’ın coğrafi, ekolojik tarihi ve kültürel yapısına büyük bir zarar vermiştir (TASAM “Küreselleşmenin Boyutları ve...”). Ekolojik dengenin bozulmasına sebep olan bir diğer faktör de ulaşım alanındaki gelişmelerdir. Ulaşım ağının genişlemesi ve gelişmesi türlü enfeksiyon hastalıkların, bakterilerin, virüslerin dünyanın dört bir yanına sınır tanımadan ulaşmasına sebep olmuştur.

Ekolojik dengenin bozulmasının sebeplerinden bir de küreselleşmenin etkisiyle biyolojik çeşitliliğin yok edilmesidir. Ve en üzücü taraf da bu çeşitliliğin yok edilmesinin dünyanın her yerinde her gün biraz daha artmasıdır.

Ekosistemin çeşitliliği canlı organizmaların çeşitliliği ile doğrudan bağlantılıdır. Ekosistemin çeşitliliğini oluşturan bitki, hayvan ve mikroorganizma gibi canlılar ile su, toprak, hava, mineraller gibi cansızlar işlevsel olarak karşılıklı etkileşim içindedir. Genetik çeşitlilik ve ekosistem çeşitliliğini içeren biyolojik çeşitlilik dünyanın yaşam destek ünitelerini oluşturarak ekolojik dengenin bir bütün olarak işlemlerini sağlar. Kentleşme süreci ile yeşilliklerin, bitki örtüsünün yok edilmesi, ağaçların kesilmesi, yerlerine AVM ve gökdelenlerin yapılması ise ekolojik dengenin bozulması, sel, fırtına,

kuraklık gibi doğal afetlerin insanlara ve çevreye gereğinden daha fazla zarar vermesi ile sonuçlanmaktadır.

Küreselleşme tarım sektörüne de etkisiz kalmamıştır. Gelişen teknoloji geleneksel tarım anlayışının yerini almakla tarım sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir ve bunun sonucu olarak da küçük tarım işletmeleri yerini büyük çiftliklere bırakmıştır. Tarımsal ilaçlamanın gereğinden fazla yapılması, arazilerde kuru tarım yapılması, toprakların yanlış kullanımı gibi nedenler de çevreye ve topluma zarar vermektedir.

Çevre sorunlarının çözümü, küresel politikanın aktörleri olan başta ulus devletler olmakla uluslararası ve uluslar üstü örgütlerin ortak çalışma ve işbirliğini gerektirmektedir. "Küresel düşün, yerel davran" ilkesinden hareketle hem ulusal hem de uluslararası çevre politikaları arasında bir bütünlüğün sağlanmasına ihtiyaç vardır (Kaplan 189). Daha önce de çevre konusunda uluslararası düzeyde birçok uluslararası sözleşme, deklarasyon ve eylem planı yapılmıştır ve bunlardan bazıları başarılı olmuştur. Bu çerçevede yapılan ilk büyük değerlendirme 5 Haziran 1972'de Stockholm'de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'dır. Stockholm Konferansının ardından başarı kazanan bazı antlaşmalar da yapılmıştır. Örneğin 1979 yılında yapılan Sınır ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi'nin sonucu olarak Avrupa'da hava kirliliği azalmış, 1987 yılında imzalanan Montreal Protokolünden sonra ise, küresel kloro-floro karbon üretiminde düşüş yaşanmıştır.

Sarioğlu'na göre çevre sorunlarına yönelik kalıcı çözümler bulmaya ve geleceğe yönelik planlar yapmaya kapitalizmin felsefesi uygun değildir. Çünkü kapitalizmde temel amaç; çok kısa sürede çok kar sağlamaktır. Bu tür bir felsefe doğrultusunda çevresel değerlere karşı duyarlı olunmasını ve sorumluluk duyulmasını beklemek bir hata olur (25).

1.2.2.5. Kültürel Açıdan Küreselleşme

Kültürün, bilim, sanat, teknoloji, din, dil, edebiyat, spor, hukuk, ekonomi, diplomasi, folklor vb. alanı kapsamı, kavramın oldukça kapsamlı ve çok yönlü olduğunu gösterir. Bu sebepten de kavramının literatürlerde farklı açılardan yaklaşılabilir yüzlerce tanımı vardır. Kültür kavramının tarihçesi ve tanımı ile ilgili Kroeber ve Kluckhohn'un *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* kitabının altmış sayfasını ayırmaları

kavramın ne kadar geniş ve kapsamlı olmasının bir kanıtıdır³. Kavramın bu kadar geniş ve kapsamlı olmasının nedeni ise toplumsal yapıların oluşturduğu farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Fransızca *culture* "1. toprağı ekip biçme, tarım, 2. terbiye, eğitim" sözcüğünden alıntıdır. Fransızca sözcük Latince aynı anlama gelen *cultura* sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Latince *colere*, *cult* - "ekip biçmek, toprak işlemek" fiilinden +*tura* son ekiyle türetilmiştir (Etimoloji Türkçe). Türk Dil Kurumunu'nun sözlüğünde kültür kavramının tanımı "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin", BSTS / Halkbilim Terimleri Sözlüğü'nde (Büyük Türkçe Sözlük) ise "Bireyin üyesi olduğu toplumdan öğrendiği bilgi, gelenek, görenek, davranış, yasa, sanat, uygulamayı, zanaat gibi özdeksel ve tinsel ürünlerden oluşan bütün" şeklinde yer almaktadır.

Milletlerin veya toplumların yaşam tarzı olarak ifade edilen kültürler kendi aralarında karşılıklı ilişkiler bulunan ve birbirleri ile etkileşim içinde bulunan dinamik yapılardır. Bu değişim ve etkileşimler bütün kültürler için kaçınılmaz bir süreçtir. Kültürel değişim ve etkileşim küreselleşme kapsamında gerçekleşmektedir. Küreselleşme, büyük değişim ve dönüşümlerle kültürü etkilemiş, kültür de bizzat bu dönüşümleri oluşturmada etkili olmuştur. Bu sürecin sonucu olarak da yerel ile küresel kültür arasındaki farklılık giderek sorunlu ve karmaşık bir hale gelmiştir. Evrensel kültürün yerel kültür üzerindeki etkilerinin değerler alanında değişim ve dönüşüme yol açtığı söylenebilir. Özellikle yerel kültürler üzerindeki egemen kültür veya kültürlerin hegemonyası küreselleşmenin ortaya çıkardığı olumsuz bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

Kültürel açıdan küreselleşme çalışmanın ana hattını oluşturmasından dolayı 2. bölümde detaylı ele alınacaktır.

---

³ A.L. Koroerber, C.Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, New York, 1952, s. 11-73;

2. BÖLÜM

KÜLTÜREL AÇIDAN KÜRESELLEŞME VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

2.1. KÜRESELLEŞMENİN KÜLTÜREL BOYUTU

2.1.1. Kültürel Küreselleşme üzerine Yapılan Tanımlar

Küreselleşmenin kültürler üzerinde olan etkisi sonucu ortaya çıkan kültürel küreselleşme kavramının tanımına gelince küreselleşme kavramında olduğu gibi çok-boyutlu bir fenomen olarak algılanan kültürel küreselleşme üzerinde de farklı tanımlar yapılmıştır.

Tomlinson`a göre kültür, her şeyden önce insanların sembolik temsil pratikleri ile anlam oluşturmaya çalıştıkları bir yaşam düzenidir. Çok geniş anlamda ise, ekonomik açıdan bakıldığında, üretim, tüketim, değişim; siyasi açıdan bakıldığında, iktidarın toplumlarda hangi pratiklerle yoğunlaşması; kültürel açıdan bakıldığında ise insanların gerek bireysel gerekse kolektif olarak, birbirleriyle iletişim kurmaları ve yaşamlarına anlam katmaları demektir (Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür* 35).

Kongar`a göre kültürel küreselleşme, örnek bir küresel tüketim kültürünün oluşturulmasıyla bütün dünyanın aynı marka giyim ve aynı marka yiyecek ve içecekleri kullanmaya koşullandırılmasıdır (Kongar, "Küreselleşme ve Kültürel...")

Giddens küreselleşmenin Amerikan eksenli olduğunu öne sürerek Coca-Cola, McDonald`s ve CNN`ni küreselleşmenin öne çıkan temel kültürel figürleri olarak değerlendirmiştir (Giddens, "Run a Way..." 15).

Roland Robertson`a göre kültürel küreselleşme kültürler arası etkileşimin bir sonucu olup dünyanın küçülmesi ve tek dünya olarak tanımlanması, ulusal toplumların ise çok kültürü içinde bulundurmasını ifade etmektedir (Robertson, "Toplum Kuramı, Kültürel..." 99-100).

Hannerz'e göre küreselleşme, çevre ile merkez arasındaki ilişkiyi ifade etmekle kültürün "küresel türdeşleşmesi" sürecidir (alıntılayan Taylan 88).

Peter L. Berger'e göre kültürel küreselleşme, köken ve içerik açısından Amerikan merkezli ve ağırlıklı olmakla dünyayı tehdit eden bir süreçtir (10).

George Ritzer, küreselleşmenin kültürel etkilerini "McDonaldslaşma" kavramıyla ilişkilendirerek McDonaldslaşmanın sosyal etkilerini hesaplanabilirlik, tahmin edilebilirlik, etkinlik ve kontrol edilebilirlik olmak üzere dört faktörle açıklamıştır. Hesaplanabilirlik; paranın, harcanan emek ve zaman karşılığında değerinin hesaplanmasının kolaylaştırılması, tahmin edilebilirlik; sunulan ürünlerin standartlaşması sonucu tüketicinin alternatif bir istekte bulunmaması, etkinlik; günlük yaşamda istek duyma ile doyuma ulaşma arasındaki zaman diliminin kısaldığını; kontrol ise tüketicinin Mc Donaldslaşma sürecinde geliştirilen teknolojilerle kontrolünün sağlanmasını ifade etmektedir (34-37).

Stuart Hall'a göre kültürel küreselleşme, "küresel kitle kültürü" adı altında Amerikan yaşam tarzı ve kültürünün yaygınlaşmasıdır. Bir başka deyişle, küreselleşme altındaki dünya, merkezileşmiş olduğu kadar birleşmiş değildir (39-61).

Kültürel küreselleşme ile ilgili yapılan tanımları ortak noktada kısa olarak özetlersek, kültürel küreselleşme Amerikan merkezli olmakla tek bir kültürün baskın olması ve yaygınlaşmasıdır.

2.1.2. Kültürel Küreselleşmenin Gelişimi

Dünyadaki mevcut uygarlıkların gelişimi ve birbirlerine yakınlaşmaları yeni bir süreç olmayıp, bin yıllar boyunca yerel uygarlıklar arasındaki ticari ve kültürel ilişkilerin ilerlemesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ilişkilerin daha da büyümesinde ve küreselleşmenin hızlı bir şekilde gelişmesinde en büyük etken ise iletişim araçlarıdır. İletişim araçlarının insanları daha da yakınlaştırması, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların kültürel deneyim, gelenek ve göreneklerini herkese göstererek bütünleştirici süreçleri hızlandırdığı bir gerçektir. Yani kültürün küreselleşmesi ekonomik ve teknolojik gelişmelerden kaynaklanmaktadır. İletişim teknolojilerinin gelişimi farklı ve özgün kültürlerin gelişimine olanak tanımamakta, tek bir merkezden yönetilen ve yönlendirilen küresel ve tek bir kültürün oluşum ve gelişimine katkı sağlamaktadır. Günümüzde, tüm dünyada toplumlar ve bireyler arasındaki etkileşimin hızlı bir şekilde ilerlemesi de iletişim araçlarının gelişiminden kaynaklanmaktadır ki bu sayede de toplumlar ve bireylerin yaşam tarzlarında ortak bir payda oluşmuştur.

Kültürel biçimlerin ve toplumsal yapıdaki bağlantıların oluşumu da iletişim sonucu davranışlardan kaynaklanmaktadır. İletişimin bir unsur olarak yer almadığı hiçbir toplumsal üretim ve toplumsal örgütlenme biçimi yoktur. Tüm bunların sonucu olarak da ortaya küresel bir kültür ve birikim çıkmaktadır. Fakat John Tomlinson'un da belirttiği gibi kültürün küreselleşmesi tamamen iletişim teknolojilerinden kaynaklanmamaktadır.

John Tomlinson "Küreselleşme ve Kültür" eserinde iletişim teknolojilerinin küreselleşme süreci içinde kesinlikle merkezi bir konumu olmasına rağmen, bu tür gelişim süreçlerinin kültürel küreselleşme ile özdeş olmadığını belirtmiştir. Tomlinson'a göre medya ve iletişim sistemlerinin küreselleşmesiyle ilgili her şeyin kültür tartışmalarıyla doğrudan ilgisi yoktur. Kitle iletişim araçlarının ve doğrudan olmayan iletişim biçimlerinin günlük yaşamımızdaki önemi giderek artmasına rağmen, küreselleşmiş bir kültürel deneyimin tek kaynağı değildir (Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür* 39).

Kültürel süreçler, kültürün oluşumu, yaygınlaşması, sürdürülmesi, değişimi ve dönüşümü ile ilgili oluşlar ve olaylardır. Bu olay ve oluşlar kültürleme, kültürlenme, kültürel yayılma, kültürleşme, zorla kültürleme, kültürel değişme, kültürel özümseme ve kültür şoku şeklinde karşımıza çıkmaktadır (İlgar 29).

2.1.3. Kültürel Küreselleşme Tartışmalarında Temel Yaklaşımlar: Homojenleşme ve Heterojenleşme

Küreselleşmenin kültürel boyutu ile ilgilenen uygulamacılarla teorisyenler arasında birbirine karşıt iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır: homojenleşme (türdeşlik) ve heterojenleşme (farklılık). Dolayısıyla küreselleşmeyi kültürel açıdan incelerken hem türdeşleştirici, hem de farklılaştırıcı özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Birinci yaklaşım hegemonya ve baskınlığa ağırlık veren "kültürel emperyalizm" tezi, ikinci yaklaşım ise farklılık ve karşılıklı etkileşime ağırlık veren "kültürel küreselleşme" tezidir. Bazı kaynaklarda üçüncü bir yaklaşımdan daha bahsedilmektedir. Bu Batılı küreselleşme ve onun karşıtları arasındaki kültürel savaşları öngören kutuplaşma (polarizasyon) tezidir⁴. Tezin temel argümanı, kültürler arasında bir çatışma ve kutuplaşmanın yaşanacağı bir süreç olacaktır. Bauman bu süreci şöyle özetlemiştir:

⁴ Holton, Robert. Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları. (K. Karaman, Çev.). Sosyoloji Konferansları No: 47 (2013-1) 59-75

“zamansal/mekânsal mesafelerin teknoloji vasıtasıyla sıfırlanması, insanlık durumunu homojenleştirmekten çok kutuplaştırma eğilimindedir” (25).

Kozmopolitleşmekten daha ziyade ulusalcılığı, kültürler arası etnik temizliğe dayalı politik kimlikleri, uluslararası nezaket ve hoşgörüden daha çok uygarlık çatışmalarını içeren küresel güvensizlikle karakterize edilen kutuplaşma tezi döneminde bilginin küreselleşmesiyle oluşan teknolojik değişimler, kültürler arası diyalog ve deneyimlerin paylaşımı için kullanılabileceği gibi, etnik ulusalcılığın ve ırkçı bir nefretin müdafaası için de kolaylıkla kullanılabilir. Bu teknolojiler, etnik diasporalar tarafından Benedict Anderson'nun “uzun mesafeli ulusalcılık” adını verdiği bir yöntemle kullanılmaktadır (Holton, *Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları* 66).

Küreselleşmenin temelini yerellik ile evrenselcilik arasındaki gerilimin oluşturduğu bilinen bir görüştür. Bir yandan liberal piyasa ideolojisinin sermayenin küreselleşmesine bağlı evrenselleşmesi düşüncesine dayalı yazılan Fukuyama'nın “Tarihin Sonu ve Son İnsan” çalışmasında farklılığın benzerleşmesiyle çözülmesi yani kültürün homojenleşmesi belirtilmiştir. Fakat diğer yanda da küresel politik pratiklerle yerel, etnik ve ulusal uyumsuzluklar kültürel heterojenliğe işaret etmektedir. “Bu bağlamda Appudarai bugünün küresel etkileşimlerinin merkezi sorununun kültürel homojenizasyonla kültürel heterojenizasyon arasındaki gerilim olduğunu belirtmektedir” (İçli 165). Bu bakımdan, kültürel açıdan küreselleşme, farklılıklarla benzerliklerin, yerelleşmeyle evrenselleşmenin, gelenekselleşmeyle modernleşmenin eş zamanlı yaşandığı bir süreçtir (Yetim 135).

Stuart Hall da “Kültür, Küreselleşme, Dünya Sistemi İçinde” adlı çalışmasında modern ve postmodern küreselleşme olmak üzere iki farklı küreselleşmeden söz eder (53). “Modern küreselleşme, “ekonomik dolaşım”la sınırlı olan küreselleşmedir; postmodern küreselleşme kavramı ise bugün içinde bulunduğumuz, ekonomiden siyasete, çevreden kültüre tüm alanları kuşatan küreselleşmeyi ifade eder. Bu boyutuyla küreselleşme çoğu zaman, Batı emperyalizminin görünülerinden biri, “dünyanın tektipleştirilmesi” ve homojenleşme gibi eleştirel kavramlar aracılığıyla tartışılmaktadır” (Akça, “Küreselleşme Üzerine Bir...”).

2.1.3.1. Homojenleşme

Homojenleşme küreselleşmenin başlangıç ve nihai hedefini kapsayan belli homojen bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Evrensellik ilkesini öne çıkaran kültürel homojenlik (türdeşlik), tek bir kültürün baskın gelmesidir. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan homojenleşme kavramı medyanın küreselleşmesi ve onun yerel kültürlerle etkisini açıklamak için kullanılmaya başlanılmıştır.

Tomlinson'a göre homojenleşme tezi küreselleşmeyi, standartlaştırılmış bir tüketim kültürünün gereklerine uyulması ve her yerin görünüşte aşağı yukarı aynılaştırılması olarak sunar (Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür* 18)

Giddens de küreselleşmeyi homojen bir süreç olarak değerlendirmiş ve küreselleşmeyi zaman ve mekândaki dönüşümlerle ilişkilendirerek onu modernleşmenin doğrudan sonucu olarak nitelendirmiştir. Giddens'e göre modernizmin temel hedefi küreselleşme olup bu sürecin belirgin özelliklerinden biri öncelikle geleneksel olanı yok etmedir (Giddens, *The Consequences of Modernity* 4-12).

Fuat Keyman ise kültürel homojenleşmeyi şu şekilde açıklamıştır: "Homojenlik boyutuyla küreselleşme, modernite projesinin kurduğu ulusal eksenli söylemlerin (ulus-devlet egemenliği, ulusal-kalkınma, ulusal-kimlik, gibi) varlık koşullarını sarsıntıya uğratarken, modern yaşamı bir belirsizlik durumuyla karşı karşıya getirmektedir" (Uysalefe, "Küreselleşme; Küreyerelleşme; McDonalds ...").

Küreselleşmeyi homojen bir süreç olarak değerlendirenlere göre beslenmeden giyim kuşam tarzına, eğlence türlerinden televizyon dizilerine kadar kültürel unsurlar batı toplumlarının ortak değeri olarak sunulmaktadır. Örneğin Mc Donalds, Coca Cola, Adidas, Nike gibi markaların küreselleşmesi tüketimcilik olarak adlandırılabilir, fakat bu ekonomik bir olay olmanın dışında da sosyo-kültürel bir yaklaşım ve tutum demektir.

Küreselleşmenin, homojenleşme ve tektipleştirme olarak tanımlanmasının temel nedeni siyasi ve ekonomik güçle birlikte ithal edilen kültürün Amerikan kültürü olması tezidir. Amerikan müziğine, giysilerine, filmlerine ve yiyeceğine daha çok yer vererek yerel kültürün saf dışı edilmesi ile kültürün tek tipleştirilmesi küreselleşmenin temeli olarak görülmektedir.

Amerikan kültürünün baskın olmasının temel nedenleri aşağıdakiler olarak görülmektedir:

1. Kültürün üretilmesi ve aktarılmasında gerek duyulan iletişim teknolojileri, uydu sistemleri, haber ajansları, müzik ve film endüstrisi gibi temel kaynakların ağırlıklı olarak Amerikan şirketlerine ait olması ve dünya piyasasındaki dev şirketlerin çoğunun da Amerikan merkezli olması. İstatistik bilgilere bakacak olursak küresel program piyasasının % 72'sinin Amerikan şirketlerine ait olduğunu, Amerika'nın dünyanın birçok ülkesine program ihraç ettiğini, kendisinin ise programların sadece %2'sini dışardan aldığını görebiliriz (Toynbee 206).

2. Sinema, film, müzik, giyim ve mutfak gibi eğlence ve tüketim sektörüne ait üretilen kültürel ürünlerin çoğunun Amerikan kültürel yaşam biçimi ve tarzını anlatması ve yansıtması.

Bu tip tüketim kapitalizmi, kitlesel reklâm kampanyaları, standartlaştırılmış marka imajı ve çoğunlukla üçüncü dünya ülkesi insanın Amerikan servis ve ürünlerine verdikleri değer üzerine inşa edilir. Küresel bir tüketim kültürünün oluşturulması, sadece ürünlere yönelik ihtiyaçları karşılamakla sınırlı olmayıp aynı zamanda Hollywood kültür endüstrisi ve reklâmlar aracılığıyla erotik zevkler, zenginlik rüyaları ve kişisel başarı da satışa sunulmaktadır. Terminatör veya Titanic gibi filmlerin dünya çapında milyonlarca insan tarafından izlenilmesi, diğer kültürel birikimle birlikte Batı ve Amerikan duyarlılıklarının da transfer edilmesi tehlikesini oluşturmaktadır (Holton, *Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları* 62).

Batı değerlerine dayalı kültürel homojenleşme sonucu dünyanın bir bütün olarak görülmesi, küreselleşmenin kültürel açıdan sömürgeciliğin yeni bir biçimi olarak nitelendirilmesine de yol açmaktadır (İçli 168).

Amerikanlaşmaya karşı yapılan sınırlamalar, Batılı olmayan toplumlarda kültürel direnç şeklinde ortaya çıkmaktadır. Shiller (1976) bu direncin siyasal etkilerinin UNESCO ve diğer hükümetlerin medyayı düzenleme çabalarına ABD'nin sürekli karşı çıkması nedeniyle azalmış olabildiğini belirtmiştir. Avustralya ve Fransa gibi ülkelerde ulusal kültür endüstrilerinin korunması, film şirketlerine uygulanan sübvansiyonlar ve yerel içerik düzenlemeleri ile sınırlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu arada, UNESCO'nun sosyal ve kültürel uygulamalarında Fransız kültürel etkisini açık şekilde görmek mümkündür. Bu sosyal gelişmenin iktisadi rasyonalizm yerine proaktif kamu politikası tarafından gerçekleştirilmesine dayanır (Holton, *Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları* 64).

Kültürel küreselleşmenin uluslararası sermaye güçlerinden kaynaklandığına dayanarak ve ülkeler ve toplumlar üzerindeki etkilerini dikkat alarak diyebiliriz ki kültürel küreselleşme Amerikan ağırlıklı olmakla çok merkezlidir. Şöyle ki bir uluslararası marka değerlendirme kuruluşu olan Brand Finance tarafından açıklanan 2017'nin en değerli 20 markası arasında 8'i ilk 10`lukta yer almakla toplam 11 markanın ABD`ye ait olması küreselleşmenin Amerikan ağırlıklı olduğu ama tamamen Amerikan merkezli olmadığını bir göstergesidir.

Amerikanlaşma yönündeki gelişmeler batı ile ilişkilerin tarihsel bağlamına bağlı olarak her ülke için farklılık göstermektedir. Örneğin Batı'nın Karayip ve Afrika ülkeleri ile ilişkileri doğrudan köleleştirme ve sömürge üzerinden kurulmuşken, diğer yerler açısından bu husus kendini çeşitli dilsel (linguistik), kültürel ve ekonomik baskılar şeklinde göstermektedir.

Britanya'nın Hindistan'daki sömürge yönetimi, Ankliganlaştırılmış bir eğitim şeklinde ortaya çıkarken, Britanya Afrika'sının ileri eğitim altyapısı sadece mali açıdan Britanya üniversitelerinden çok az akreditasyon alabilmiştir (Holton, *Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları* 65).

Homojenleşme kavramının altında *Medya Emperyalizmi*, *Kültürel Emperyalizm*, *Popüler Kültür*, *Amerikanlaşma*, *Batılılaşma*, *Mcdonaldlaşma* ve *Milliyetçilik* gibi kavramlar da yatmaktadır. Bu kavramlar içerik olarak birbirleri ile bağlantılı olmakla pek çok noktada örtüşmeler de kavramlar yaptıkları vurgu ve ortaya çıkış zamanları açısından farklılık göstermektedirler.

2.1.3.1.1. Kültürel Emperyalizm

Tarihsel olarak diğer tezlerinden önce gelen kültürel emperyalizm tezi emperyalizm tartışmalarının bir uzantısıdır. Emperyalizm veya başka bir ismiyle yayılmacılık ise bir devlet veya ulusun başka devlet veya ulusları kendi çıkarları doğrultusunda etkilemesidir. Kültür emperyalizmi de bu etkinin en yumuşak görünen tarafını, yani kültürel tarafını oluşturur ve başarıya ulaşma şansı çok yüksektir. Bu etki kendini gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kültürlerini, özellikle kitle iletişim araçlarıyla etkilemesi şeklinde göstermektedir. Kitle iletişim araçlarının her geçen gün gelişmesi ve yaygınlaşması bu etkinin de artmasını ve yaygınlaşmasını olumlu etkilemektedir.

1970'lerin sonunda özellikle Latin Amerika'sında yaygın olan Neo-Marksist bağımlılık kuramına bağlı olarak ortaya çıkan kültürel emperyalizm tezi, uluslararası kültürel ilişkilerde kültürel alışveriş, karşılıklı bağımlılık ve kültürel kontak tezlerine alternatif olan ve kapitalizmin uluslararası faaliyetlerinin kültürel yanını irdeleyen bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Kavram aynı zamanda kitle iletişimin dünyadaki örgütlenmesiyle alakalı kullanılmıştır. Akça'nın da belirttiği gibi ABD'nin yeni enformasyon düzeni, "enformasyonun serbest dolaşımı" tezini temel almaktadır, "kültürel emperyalizm" tezi ise bu serbestliğin politik ve ekonomik bir güçle paralel yürüdüğünü vurgulamaktadır (Akça, "Küreselleşme Üzerine Bir...").

Başka bir kaynaktan elde ettiğimiz bilgiye göre ise "kültürel emperyalizm" kavramı 1964 yılında İngiltere'de kurulmuş Çağdaş Kültürel Çalışmalar Enstitüsü'nün araştırmaları ile alakalı ortaya çıkmıştır. Araştırmaların temelini ise enstitünün kurucusu R.Hoggart'ın "Kültür ve Bilginin Kullanımı" (1958) eserindeki düşünceleri oluşturmaktadır⁵.

"Kültürel emperyalizm" kavramı, Kanadalı Dallas Smythe, Belçikalı Armand Mattelart ve Amerikalı Herbert Schiller gibi akademisyenler ve "Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni Hareketi"ni benimseyen Avrupalı, Amerikalı ve Latin Amerikalı akademisyenler tarafından yaygınlık kazanmıştır. Küreselleşme kavramı gibi kültürel emperyalizm kavramı da üzerinde fikir birliğine varılmayan bir kavram olmakla farklı tanımları yapılmıştır.

Kültürel emperyalizm tezine göre kültür, "bir grubun, halkın, dönemin özgün yaşam tarzına işaret eden bir olgu" ve "başta sanatsal faaliyete dayalı pratikler ve eserler olmak üzere entelektüel yaratıcılık" demektir (Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm* 18).

Tomlinson kültürel emperyalizm kavramını medya bağlamında değerlendirerek, kültürel emperyalizmin diğer kültürler üzerinde tek bir kültürün medya egemenliği (pratikler, metinler) ve yahut küresel düzeyde "kitle iletişim araçlarının dolayımlandığı kültürün" yaygınlaşması olarak tanımlamıştır (Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm* 44-45).

İndrajit Banerjee'ye göre "kültürel emperyalizm", medya hizmetleri ve ürünlerinin tek yönlü olarak sanayisi gelişmiş ülkelerden üçüncü dünya ülkelerine doğru akışının, bu ülkelerin kültürel değerlerinde bir dönüşüm ve aşınma oluşturmasıdır. Bu görüşü savunanlar, küresel kültürel akıştaki dengesizliği, "sosyal ve ekonomik alanlardaki

⁵ Aslanova, Rebiyyet. (2004). *Küreselleşme ve Kültürel Çeşitlilik*. Bakü: Elm Yayınevi, S. 128

mevcut olan tabiyet yapısı ve baskınlığın bir uzantısı olarak görürler (alıntılanan Akça, *Küreselleşme Üzerine*).

Martin Barker'e göre kültürel emperyalizm; "emperyalist denetim sürecinin, destekleyici özellikte kültür biçimlerinin ithal edilmesiyle takviye edilip kolaylaştırılması"na işaret etmektedir (alıntılanan Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm* 15).

Amerikanın ünlü kültürel eleştirmeni Herbert Schiller, kültürel emperyalizmi, ABD imparatorluğu projesinin bir parçası olarak kavramsallaştırmıştır (Schiller 1).

Giddens'e göre "kültürel emperyalizm tezi, daha genel anlamda modernleşme eleştirisini ve modernizmi içeren bir kavramdır" (Giddens, "Elimizden Kaçıp Giden..." 402).

"Kültürel emperyalizm" genellikle Batı kültürünü ekonomik ve siyasi güçlerin desteği ile başka milletlere empoze ettirilmesini amaçlayan bir ideolojidir. 20. yüzyıldan başlayarak Batı kültürü kitle iletişim araçları ile diğer kültürleri giyim kuşam, beslenme, eğlence ve tüketim alışkanlıkları bakımından etkilemekte ve kendine benzetmektedir. Böylece Batı, ürettiği ürünlere daha çok pazar bulmakla ekonomisini giderek daha da güçlendirmektedir. Kültürel emperyalizm, başta en çok tüketilen malzeme olan popüler kültür alanı olmakla yiyecekte, giyecekte, filmlerden yayıncılığa kadar her türlü kültürel alanı kapsamaktadır. ABD'li NPQ dergisinin editörü Nathan Gardels, derginin Türkiye'de yayınlanan ilk nüshasında kültür emperyalizmine ilişkin, "*Amerika, CIA ya da ordusu ile giremediği yerlere MTV Hollywood'u gönderir*" (Saydam, *İyi Niyet Yetmeyebiliyor*) açıklamasında bulunmuştur. Dünyanın dört bir tarafında yayımlanan ve yaptığı müzik temelli programlarla özellikle gençlerin ilgisini çeken MTV kanalı popüler kültür için eşsiz bir imgesel varlığa dönüşmüş, tıpkı McDonld's ve Coca-Cola gibi kapitalizmin ve Amerikan kültürünün dünyaya empoze edilmesinin simgeleri arasında yer almıştır.

Amerikalı bilim adamları Gabriel A. Almond ve Sidney Verba 1963 yılında yayınladıkları 'The Civic Culture' çalışmasında siyasal kültürün aynı zamanda kültürel ve ideolojik hegemonyayı da kapsamaması gerektiğini belirterek, küreselleşme sürecini hem de "amerikanlaşma" olarak analiz etmiş ve kültürel "hegemonya ve emperyalizm" politikasının temel istikametlerini şöyle sıralamışlar:

1. Batı toplumuna özgü yaşam tarzının farklı kültürlerle empoze edilmesi.

2. Batı kültürünü evrensel bir örnek olarak tebliğ etmek, başka kültürlerin katkılarına ilgisiz kalmak.
3. Kültürel ilişkiler aracılığıyla siyasi amaçlara ulaşmaya gayret göstermek.
4. Bilginin tek tarafı: "merkezden dışa" ve Batı'dan Doğu'ya doğru akımı.
5. Batı yönlü sosyal-kültürel sınıfın oluşturulması ve onların Batı lehine kullanılması (Aslanova 129).

Kültür ürünlerinin dünya çapında standartlaştırılması, farklılıkların marjinalleştirilmesi ve kültürel ürünlerin dağıtım ve tanıtım tekniklerinin rasyonelleştirilmesi gibi hususlar kültür emperyalizminin önemli teknikleridir. Kültür emperyalizmi anlayışına göre:

- Uluslararası ilişkilerde, teknolojik araç ve ürünlerin transfer edilmesi doğal olarak kültürel ve ekonomik sonuçlar doğuracaktır.
- Teknolojik araçların transferi, profesyonel iş kültürünün, değerlerin, ideolojilerin ve örgüt yapılarının transferini içerir.
- Bu transfer, ulusal ve uluslararası sermayenin gerek kendi aralarında gerekse devlet kurumlarıyla (özellikle ordu ve hükümetle) ilişkileri sonucu gerçekleşir.
- Transferle yapılan üretim, ürünü dolaşıma sokma ve içeriğini doldurma sonucu, yerel ve küresel endüstriyel yapıların çıkarına uygun ekonomik ve siyasal yapılar oluşturulur ve desteklenir.
- Bu destek ve oluşum ile getirilen egemenlik şartlarında, yerel kültür ve pratiklerin bir kısmı yok edilir, bir kısmı dönüştürüldükten sonra kullanılır, bir kısmı ise değersizleştirilerek marjinal hale sokulur. Buna kültürel emperyalizm denir (Erdoğan, "Kültür, Medya ve...").

Küresel sosyoloji uzmanı Farshad Araghi bu bağlamda, küreselleşme kavramı yerine, "görünmeyen sömürgecilik" (invisible colonialism) kavramını önermiştir (Bülbül 62).

2.1.3.1.2. Popüler Kültür

Popüler Kültür veya kitle kültürü, giyim, beslenme, müzik, edebiyat ve bunlar gibi yaşamın hemen hemen her alanını kapsayan, hızlı tüketim nitelikli olmakla endüstriyel ortamlarda büyük sermayeler tarafından üretilen, tüketicisine geçici tatminler sunan, kolay tüketilen ve kitle iletişim araçları tarafından şekillenen enformasyona dayalı tek tip bir kültürdür. Aynı zamanda, Sadık Güneş'in de belirttiği gibi modernleşme,

sanayileşme ve kentleşme süreçlerine bağlı olarak gelişen ve kitle toplumlarına has olan kitle kültürü, toplumların modernleşme sürecini tamamlamasının ardından, halk kültüründen popüler kültüre ve kitle kültürüne geçiş evrelerini takip eden ve bunlara bağlı olarak enformasyon kültürü, postmodern kültür, tüketim kültürü kavramları ile birlikte kullanılan çoğulcu bir kültürel süreçtir (127-128).

Popüler kültür, egemen kültür değerlerinin teknik vasıtasıyla yayılması ve paylaşılması açısından küresel kültür üzerinde etkili olabilmektedir. Emperyalist bir stratejidir. Egemen güçler tarafından üretilen bütün ürün ve faaliyetler, yine bu güçler tarafından evrenselleştirilmektedir. Spor, müzik, moda, eğlence, beslenme alışkanlıkları, tanınmış roman ve film kahramanları, politikacılar, iş adamları, Anneler Günü, Sevgililer Günü, yılbaşı ve doğum günü tekniğinin ve kültürün pazarlanmasını ihtiva eden kar amaçlı mefhumlardır. Medyanın bu başarıdaki payı büyüktür. Popüler kültürün küresel etkileri maddi ürünlerle birlikte ideolojik mesajların ulaşılmasını da kolaylaştırmaktadır (Yeşilorman 158-159).

“Eleştirel ekolün kültür emperyalizmi kuramını doğrulayan kültür endüstrisinin en etkin silahı olan medya, toplumun kültürel yapısını kendi ihtiyacı ve çıkarı doğrultusunda, kendi koşullarında üreterek, kendi işleyiş mantığına göre pazarlamaktadır. Geniş kitlelere hitap eden formlar üreterek, bu formlara uygun davranış kalıpları geliştirmektedir” (alıntılayan Mora 12). Bu davranış kalıplarını, günlük yaşamın akışıyla önümüze konulan ve hedonist bir anlayışla üretilen “çalış, ye, iç, oyna, dünya boş, yaşam hoş” tarzı programlarda görmek mümkündür (Mora 12).

2.1.3.1.3. Kültür Endüstrisi

Kültür Endüstrisi kavramı, kültür emperyalizmi kavramına bağlı bir kavramdır. Frankfurt okulunun iki büyük üyesi olan Theodor Adorno ve Max Horkheimer tarafından geliştirilen ve kullanılan bir kavram olan kültür endüstrisi, kültürün başlı başına bir endüstri olduğunu, kültür ürünlerinin ise metalara dönüştüğü düşüncesini savunmaktadır. Theodor Adorno ve Max Horkheimer, Frankfurt Okulunun en etkili yayını olan ve 1947’de Hollanda’da basılan *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserlerinde ana akım medyanın insanı düşünemez hale getirdiğini, kültürel ürünleri üreten ve bunları kitle iletişim araçları ile dağıtan kültür endüstrisinin insanları manipüle ettiğini ve sanal bir ihtiyaç yaratıldığını öne sürmektedirler. Toplum sahip olduğu kültürel öğelerden yavaş yavaş uzaklaşmakta ve popüler kültür ile pasifleşmektedir. Yaygın medya, topluma,

kültürel öğeleri seçme ve analiz etme şansı vermemektedir. Bunun sonucunda da, emperyalizmin kültürel boyutuna maruz kalan topluluklar, eninde sonunda emperyal kültürü büyük ölçüde benimseyecekler. Özdemir`in de belirttiği gibi “kültürün ekonomik yanının ve değerinin, öneminin belirlenmesi ve öne çıkarılması, kültür alanından çok, ekonomi alanındaki araştırmacılarca gerçekleştirilmiştir. Kültür alanının uzmanlarının disiplinler arası çalışmalara karşı yatkınlık, istek ve yetkinlik sorunlarını da ortaya koyan bu durum, 21. asrın başında da geçerliliğini sürdürmektedir. Kültürün yönetsel ve ekonomik bir alan olarak kabul edilmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini geç de olsa fark eden kültür araştırmacıları, genelde olumsuz bir yaklaşım sergilemişlerdir” (Özdemir, “Kültür Ekonomisi ve...” 74).

2.1.3.1.4. Medya Emperyalizmi

Kültürel Emperyalizm kavramına yakın olan bir başka kavram ise Medya Emperyalizmidir. Toplumsal bir süreç olan küreselleşme, kitle iletişim araçları ile batıdan başlamakla tüm dünyayı etkisi altına almakla medya emperyalizminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kitle iletişim araçları sahip oldukları teknolojik niteliklerden dolayı ulusal sınırları ortadan kaldırmış, ülkelerarası etkileşime ve giderek de bu etkileşimin daha da güçlenmesine sebep olmuştur. Teknolojik özelliğinin yanı sıra, aynı zamanda sahip olduğu ideolojik, sosyal ve kültürel özellikleri sebebiyle de küreselleşmenin altyapısını oluşturmuştur. Yerel medyaların küresel iletişim ağlarına bağlanması sonucu yerel alanlar hem küreselleşmekte, hem de küresel medya güçlerinin çıkarları doğrultusunda yönetilmektedir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile birlikte kültürün de üretilen ve pazarlanan bir metaya dönüşmesi ve ‘medyatik ürünler’le birlikte ihraç edilmesi, topluları kültür endüstrilerine bağımlı hale getirmekte ve elektronik sömürüye maruz bırakmaktadır.

Denis McQuail, Graeme Burton ve Daniel Katz’e göre medyanın kültürel devamlılık, bilgilendirme, kamuoyu oluşturma, toplumsallaştırma ve eğlendirme olmak üzere 5 temel işlevi vardır. Bunların arasından kültürel devamlılık; inanç, gelenek, görenek, kültürel tarih ve benzeri toplumsal değerleri aktarmakla ve önceki kuşaklarla bağlantı kurmakla kültürel devamlılığı sağlamaktadır (Mora 6). Fakat bu devamlılığın sağlanmasında en büyük etkili araçlardan olan kitle iletişim araçlarının küreselleşmesi ve küresel güçler tarafından yönetilmesi sonucu küresel sistem ve medyanın etkisiyle kültürel devamlılık edilenleştirilerek uyumlulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Medya küreselleşen dünyada çok uluslu şirketlerin ürettikleri kültürel ürünlerin ve politikaların pazarlayıcısı olmakla, kitle kültürünün oluşumu, yaygınlaşması, yeni değer kalıplarının toplumlar tarafından benimsenmesi, yeni alışkanlıklar edinmesi ve alışkanlıklarının değiştirilmesinde önemli ve etkili bir araçtır. Global medyanın ortaya çıkmasındaki temel güç ise çok uluslu şirketlerin arkasında duran kapitalist ülkelerdir ve bu çok uluslu şirketler medyayı kapitalist ülkelerin menfaatleri doğrultusunda yönetmektedirler. Medya holdingleri ve şirketlerinin taşıdıkları felsefe kamu yararına olmadığı için artık yalnızca tüketici taleplerini karşılamaktadır. Amaç ticari tabanlı olmakla ithal ürünlerini ve programlarını olabildiğince genişletmek, bu programların engelsiz ve serbest dolaşımını sağlamak ve küresel piyasa oluşturmaktır.

Kültürün küreselleşmesini medya şirketlerinin küreselleşmesi olarak tanımlarsak bilgi ve eğlence sektörü, ulus ötesi bir düzeyde, bir avuç şirket tarafından dünya ölçeğinde denetlenmektedir. Müzik endüstrisinin % 65'ini 5 büyük şirketin yönettiği, ya da film endüstrisinde dünya pazarının % 90'ını 7 şirketin elinde tuttuğu düşünülürse bu tanımlamanın maddi temeli daha açık olarak anlaşılır (Ahıska 12).

Dünyada yaşanan olayların haber olarak seçilmesi ve kitle iletişim araçları yoluyla küreselleştirilmesi, bu olayların dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanlar için önem taşımamasından değil de, olaya bilinçli bir şekilde batı yönlü bir değer verilmesinden kaynaklanmamaktadır. Sonuç olarak da olayın insanlarla ilişkisi ortadan kalkmış olur ve olay bir değişim değeriyle küresel piyasaya sürülür. Küreselleşmenin zorunlu hale getirdiği bu değişimler ancak kitle iletişim araçlarıyla gerçekleşmektedir.

Yaşam alışkanlıklarını etkilemekle, ne giyileceğinden, nerede ne yemek yeneceğine, neyin izlenip, neyin okunması gerektiğine artık tavsiyelerde bulunarak medya karar vermektedir. Medyanın yaşamımızı nasıl kapsadığı, bizi nasıl etkilediği ve yönettiği ile ilgili İrfan Kavak'ın yazdığı şiir bu açıdan dikkat çekicidir:

"Bizler kapitalist düzenin rahipleriyiz.

Neyi alacağına neyi giyeceğine biz karar veriyoruz.

Kazandığın parayı nereye harcaman gerektiğini biz söylüyoruz.

Yaratıcı olmak zorunda falan da değiliz, senin nereye baktığını biliyoruz.

Hangi diziyi izlediğini, gece kaçta uyduğunu, hangi siteye girdiğini, google da neyi arattığını, hangi yoldan geçtiğini...

O yüzden bize karşı dikkatli ol.

Seni tanıyoruz, hangi ürünün hayatına anlam katacağını biliyoruz.

Sen sadece bakıyorsun biz neyi görmeniz gerektiğini anlatıyoruz.

Sen de biliyorsun ki 1000 dolarlık iphone un yapabildiğini 50 dolarlık bir telefon da pekala yapabilir, ama aradaki farkı biz söylüyoruz.

ve sen o farka inanıyorsun...

Bu dünyada markalara önem vermeden, özgürce bir yaşam sürdürdüğüne, anti-kapitalist olduğuna falan mı inanıyorsun ?

Ya da kırmızının kırmızı, kahvenin kahve, tv nin tv olduğuna...

Değildir...

Bu trilyon dolarlık endüstri senin temel ihtiyaçlarından doğmadı.

Seni ilkel bir hayatın çökmüş kısırlığından kurtarıp mükemmelleştirilmeye çalışılan bir hayatın ikonik yansımalarını veriyoruz...

Seni ilkeğinden kurtarıp ancak böyle mutlu edebileceğimizi biliyoruz.

Ve sen mutlu oluyorsun...

Sen istedin hep daha çoğunu istedin en iyisini değil, en iyisi olarak bilineni istedin.

Biz ise senin bu hırsını sana karşı kullandık.

Seni bir arabaya aşık ettik, uykularını kaçırdık, saçlarındaki parıltının güzelliğinin yansıması olduğunu söyledik ve sen inandın...

Tüm bu fabrika çıkışı ürünlerin maddeden öte bir kişiliği, seninle aranda bir bağı olduğunu söyledik ve sen şüphe bile duymadın...

Bu çürüyen organik kimyasal maddelerle o kadar ölesiye bir bağ kurdun ki yeni bir din doğdu sonunda..

İşte bizler bu yeni dinin ruhsal önderleriyiz...

İçinde sürdürdüğün yaşamı biz dizayn ettik.

Yaptığımız şeyler sanattan da büyük çünkü içinde bir yaşam sürüyorsun..

Uyurken, kalkarken, arabana binerken, yemek yerken giyinirken seni takip ediyoruz.

Hayatının her yerinde biz varız...

Nasıl görüneceğine, neyi tadacağına, nereye gideceğine, senin için en iyi neyin olduğuna biz karar verirken,

Unutma ki; İçinde sahip olduğun hayat bizim ellerimizde...

O yüzden bize karşı dikkatli ol" (Kavak, "Reklamcı - Kapitalizmin Ruhsal...").

2.1.3.1.5. Amerikanlaşma veya Batılılaşma

Literatürde bazen "Amerikanlaşma" kavramı yerine "Batılılaşma" kavramı da kullanılmaktadır. Her iki kavram dünya genelindeki yaşam biçiminin Amerikan yaşam biçimine uyarlanarak standartlaştırılması anlamına gelmektedir. Bu standartlaştırılma

İngiliz dilinin yaygınlaşması ve endüstriyel üretime dayalı tüketim kültürünün empoze edilmesi şeklinde gerçekleştirilmekte ve modernleşme sürecinin devamı olarak algılanmaktadır. Küreselleşme sürecinin temel kültürel figürler olan McDonald's, CNN ve Coca-Cola da Amerikan eksenlidir.

Peter Taylor, "çoklu modernitelerin" varlığını ortaya koymak için modernitenin ortak bir şekilde 'endüstriyel toplum' ile birleşmesinin ötesine geçer ve 17-18. yüzyılı Hollanda Ticaret-Modernliği, 18-19. yüzyılı İngiliz-Endüstri Modernliği olarak tanımlarken 20. yüzyılı ABD-Tüketici Modernitesi olarak tanımlamıştır (40).

Amerikanlaşma tezi ilk kez Herbert Schiller tarafından, 1970'li yıllarda Amerikan kültürel politikaları karşısında ulusal kültürlerin savunulması amacıyla kullanılmış, 80'li yıllarda ise o dönemin Fransa kültür bakanı Jack Lang'ın politik uygulamaları ile destek bulmuştur⁶.

Amerikanlaşma tezi ile ilgili Holton üç temel yaklaşım öne sürmüştür.

- a) Kültürün üretilmesinde ve aktarımında en etkili araç olan iletişim teknolojilerine, uydu sistemlerine, film endüstrisine ve haber ajanslarına ağırlıklı olarak Amerikan yönetimindeki kuruluşlarının sahip olması.
- b) Eğlence sektörüne dâhil sinema, müzik, film vb. gibi üretilen kültürel ürünlerin ağırlıklı olarak Amerikan kültürel yaşam tarzını yansıtması.
- c) Amerikan sosyal örgütlerinin başarılı olması ve faaliyet alan ve mekânlarını genişletmesi (Holton, "Globalization and The.." 166-167).

Kültürel açıdan amerikanlaşma tezine karşı yoğun eleştiriler yapılmıştır. Yapılan bu eleştiriler üçe ayrılır.

- a) Amerikan kültürü denilen kültür farklı kültürleri içerdiğinden ithal bir kültüre dayanmaktadır ve bu sebepten Amerikan kültürü adı altında tek bir kültürden bahsedilemez. Bu bağlamda Amerika üretilen ve dünya üzerinde yaygınlaşan küresel kültürün yalnızca üreticisi değil, hem de tüketicisi ve aktarıcısıdır.
- b) Belirli bir kaynaktan aktarılan kültür, saf haliyle değil, gideceği yere ait kültürel öğelere bürünerek aktarılır, yani aktarılacağı toplumun talep ve isteklerine hitap edecek

⁶ Holton, Robert J., (1998). *Globalization and the Nation State*. London: Mcmillan Press; New York: St. Martin's Press Inc. p. 166

şekilde uyarlanır. Örneğin Türkiye`de McDonald`s restoranlarında hamburgerin Türk toplumunun damak tadına hitap edecek şekilde mangalburger ve köfteburgere, coca cola`nın ise kolaturkaya dönüşmesi gibi. Bir başka örnek daha verelim: Coca Cola Firması dünya piyasasında satış oranını artırmak amacıyla çeşitli satış teknikleri kullanmaktadır ki bunların arasında Türkiye örneğinden hareketle Coca Cola`nın kolaturkaya dönüştürülmesi dışında ülkenin kültürel değerlerine de gönderme yapılmaktadır. Coca Cola kültürel ve milli değerleri kullanarak farkındalık oluşturmakla satış oranlarını artırmaktadır. Örneğin Coca Cola marka ambleminin renkleriyle Türk Bayrağının renklerinin birebir uyumluluğundaki tesadüfı kendi yararına kullanarak milli bir kimlik oluşturmaya çalışmıştır. Oluşturulan bu milli kimlik unsurları genelde milli futbol maçlarında görülmektedir. Bunun dışında Ramazan ayında hedef kitlenin kültürel öğelerine hitap etmekle somut olmayan kültürel mirasa ait bir unsur olarak nitelendirilen ve UNESCO tarafından tescil edilen Türk kültürü gölge oyunu karakteri olan Karagöz ve Hacivat Coca Cola`nın reklâmları için kullanılmış ve kültürel bir kimlik yaratılmıştır.

Fotoğraf 1: Karagöz ve Hacivat'ın Coca Cola Reklâmında kullanılması

(Kaynak: Bilim Dili, 2018)

Dönüşen veya uyarlanan sadece tüketim ürünleri değil, tüketim markalarının logoları da uyarlanabilir. Örneğin bir Amerika kahve markası olan Starbucks`ın Suudi Arabistanı`ndaki logosu toplumun yaşam biçimine uyarlanmıştır.

Fotoğraf 2: Starbucks logosunun Suudi Arabistan`ında toplumun yaşam biçimine uyarlanması (Sona Rzayeva arşivi, 2019).

c) Kaynak ve hedef toplum arasındaki kültürel akışkanlık karşılıklı etkileşim sürecinin bir sonucudur.

2.1.3.2. Heterojenleşme

Kültürel küreselleşmede diğer bir yaklaşım da heterojenleşmedir. Heterojenleşmenin küreselleşmenin kültürler arası etkileşimi sonucu ortaya çıktığı düşünülmekte ve kültürler arası bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle Heterojenleşme; küresel tek bir kültür ve yapının baskın olmasına karşı çıkarak tek kültürlüğün imkânsız olduğunu savunan bir düşüncedir. Yani üçüncül tek bir kültürü kabul etmeyerek üçüncül kültürler vardır diyen bir görüştür.

Terhi Rantanen, heterojenleşmeyi kültürler arası geçiş ve etkileşim olarak tanımlamıştır (93).

Aslanoğlu`na göre heterojenleşme, küresel gücün Batı dışına yayılarak Batı merkezli olmaktan çıkması, kültürün medya aracılığı ile sınırları aşması ve göç olgusunun hızlanmasıdır (173).

Akdemir`e göre heterojenleşme (çok kültürlülük) farklılıkları korumayı gaye edinen, yani uyuşmayan ama makul kapsayıcı kültürlerin bir çoğulculuğudur (45).

Merkezsiz ve çok uluslu bir görünüm sergileyen küresel kültürel süreçte kültürü heterojenleşme süreci olarak ele alan yaklaşımlar Batı ile bir yarış halinde olan merkezlerin ve faaliyetlerin etkisini öne çekmektedir. Örneğin Japonya küresel açıdan gittikçe öne çıkan bir ülkedir. Japonya'nın kültürel etkisi, yaşam tarzına yansıyan Amerikan kültürü biçiminde değil, yerelle küreselin ilişkisi biçiminde ortaya çıkar. Bu

durumu Robertson glokalleşme veya küre-yerelleşme kavramı ile açıklamıştır. Kavram küreselleşme bağlamında yerel ile küresel ilişkisini “yerelliğin yaratılması, sonra da içerilmesi” şeklinde anlatmak üzere kullanılmıştır. Yerel ile küresel ilişkisi küre-yerelleşme kavramı dışında melezleşme, hibritleşme, eklemlenme, kreolizasyon gibi kavramlarla da açıklanmaktadır (İçli 167).

Heterojenleşme sürecinde radikal olarak değil, yalnızca marjinal olarak birbirinden farklı olan toplumsal grupların barışçı bir şekilde bir arada yaşayabilecekleri çok kültürlü ortamlardan da söz edilir. Küreselleşmenin farklılıkları bir çatı altında tutma düşüncesi her zaman desteklenmemektedir. Örneğin Amerikalı siyaset bilimci Samuel Huntington “Medeniyetler Çatışması” teziyle küreselleşmenin kutuplaşmayı, parçalanmayı, kültürler arası farklılığı ve hatta çatışmaları doğurduğunu öne sürmektedir (Akdemir 47).

2.1.3.2.1. Çok kültürlülük

Çok kültürlülük kavramı küreselleşmeyle birlikte asimilasyona tepki olarak 1960`lı yılların sonunda Kanada`da ortaya çıkmış, 1970`li yıllardan itibaren ise tüm dünyada, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır.

The Harper Collins sosyoloji sözlüğünde (1991) çok kültürlülük kavramını şöyle tanımlamıştır: “Çokkültürlülük, bir toplumdaki bütün farklı kültürel veya ırksal grupların eşit haklara ve fırsatlara sahip olduğu ve hiçbirinin önemsiz sayılmadığı veya dikkate alınmadığı bir durumdur” (Jary, “The Harper Collins..”).

Çok kültürlülük bünyesinde etnik, ırki, dini ve kültürel çeşitlilikleri ve bu çeşitliliklerin temelini oluşturan değerleri birleştirir ve amacı etnik kültürel çeşitlilikleri korumaktır. Çok kültürlülük toplumdaki olaylardan kaynaklanması sebebiyle öncelikle toplumsal bir olaydır ve diğer toplumsal olayları da (siyaseti, ekonomiyi, kültürü, maneviyatı, toplumsal bilincin çeşitli biçimlerini vb.) etkilemektedir.

Çok kültürlülüğü oluşturan araçlardan en önemlisi farklılık olup demokrasinin az geliştiği pek çok toplumda demokrasiyi hızlandırıcı bir etkiye sahiptir. Farklı ırk, cinsiyet, dil, din vb. kimliklere sahip toplumların çok kültürlülüğü bir yaşam tarzına dönüştürmeleri aralarında hoşgörülülüğü sağlıyor (Akdemir 47). Etnik, ırki, dini ve kültürel çeşitlilikler devlet tarafından kültür politikaları kapsamında yönetilmektedir. Eğer bu çeşitlilikler doğru yönetilmediğinde toplumun gelişimi açısından ciddi sorunlara, hatta çatışmalara sebep olabilir. Bu sebepten kültürel çeşitliliklerin doğru yönetilmesi

devletler açısından büyük önem arz etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus milli azınlıkların diğer baskın kültürler içerisinde asimile edilmemesini ve milli azınlıklara ait kültürlerin diğer kültürlerle beraber gelişimini sağlamaktır.

2.1.3.2.2. Hibritleşme (Melezleşme)

“Kültürel karışım” anlamına gelen hibritleşme kavramı yabancı kaynaklarda melezleşme (hybridization), küre-yerelleşme (glocalization), kreolizasyon (creolization) ve ekleme (articulation) gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Kavram Ermeni asıllı bir yönetmenin Paris’teki bir tiyatrodaki Japonlara ait geleneksel bir sahne sanatı olan Kabuki tarzında sahneye koyduğu Shakespeare oyunu örneği ile dikkat çekmiştir⁷. Kreolizasyon deyişimi ile başlıca özelliği melezlik olan Karayipler’e ve İngilizce ile sanal dillerin karışımı olan melez dillerine gönderme yapılmaktadır. “Melez (creole)” ve “yaratma (create)” arasındaki benzerlikler de rastlantısal değildir.

Kültürel hibritleşme toplumlara ait farklı kültürlerin birbirleriyle karşılıklı etkileşiminin ve insanların etkin bir şekilde kendi sentezlerini oluşturma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu etkileşim müzik, edebiyat ve çağdaş sanat, dini ve manevi hayat gibi olaylar üzerinde daha belirgindir. Fakat kültürel melezleşmenin ölçek ve kapsamını değerlendirmek zordur. Hibritlik soyut etkilere sahiptir, örneğin insanın kendisini yeryüzüne ait bir insan olarak görmesi kültürel bütünleşme ile kozmopolitleşme duygusundan doğan bir hibritlik duygusuna dayanır. Bu çerçevede kültürel küreselleşme tek bir kültürün baskın olduğu, yönlendirdiği ve şekillendirdiği bir süreç olarak değil, geçmişten bugüne farklı kültürlerin değişik oranlarda ve değişik zamanlarda katkı sağladığı bir süreç olarak görülür. Melezleşme veya hibritleşme kavramı ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur.

Holton’a göre bu tez kültürlerarası değişim ve çeşitli kaynaklardan doğan kültürel unsurlar arasındaki ortaklığı merkeze alır. Nasıl biyolojik hibritler farklı kaynaklardan genetik materyali bir araya getirirse, hibrit sosyal pratikler de bir dizi kaynaktan gelen kültürel unsurları birleştirir (Holton, *Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları* 62).

Robertson, hibritleşmenin küresel sistemde toplumlar arası kültürlerin karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıktığını ve küresel kültürün de kendisinin kısmen ulusal

⁷ Sevda Alankuş Kural. (2000). *Yerellik(ler), Yerelliğin İmkanları ve Yerel Medya. Global Yerel Eksende Türkiye*. Der. E. Fuat Keyman- Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Alfa Yayınları, s.306

toplumlardan ve içindeki özgül etkileşimlerden beslendiğini belirtmiştir (Robertson “Toplum Kuramı, Kültürel...” 139-162).

Pieterse, kültürel melezleşmeyi küresel kültürle yerel kültürün iç içe geçmesi sonucu ortaya çıkan yeni kültürel formlar olarak değerlendirmiş ve küreselleşmenin hibridizasyon süreci olması düşüncesini savunmuştur (168).

Maria Lugones de melezleşmenin saflıktan çok daha çekici olduğuna örnek olarak mutfakla ilgili bir karışım olan mayonezi (yumurta sarısı, su ve yağdan oluşan) gösterir. Tüm unsurları saf, ayrışık ve bölünmüş olarak tutmanın yaratıcılığı öldüreceği görünüşünü savunur (alıntılayan Uluç 91).

Daniel Miller dış üretime dayanarak “yerlileştirme” kavramını ortaya atmış ve yerel kültürlerin yeniden nasıl biçimlendirildiğini; bu sebepten otantikliğin yerel kökenlerle birlikte küresel sonuçlar olarak tanımlanması gerektiğini öne sürmüştür (175).

Jonathan Friedman, melezleştirme ve yahut kreolizasyon kavramının yerel ile küresel arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla kullanılmasına karşı çıkmışlar. Ona göre yerel ile küresel arasındaki ilişkinin eklemleme ile açıklanması gerekir. Friedman, “küresel süreçlerin kendisini oluşturan yerel yapılarla diyalektik biçimde eklemleme dönüştüğünü” öne sürmüştür. O, ayrıca bu kavramın üçüncü dünya entelektüelleri tarafından kullanmasının nedenini “kendilerini ayrıcalıklı konumda tutmak, yereller içinse bunun güçsüzleşme anlamına gelmesi” şeklinde açıklamıştır (12-15).

2.1.3.2.3. Küyerelleşme (Glokalleşme)

Küyerelleşme (Glokalleşme) yerel kültürel özelliklerin korunması yoluyla küreselleşmenin bir ülke veya toplumun büyümesine ve çeşitliliğine katkıda bulunması ve bu katkının özümsemesidir. Küyerelleşme çok kültürlülük kapsamında değerlendirilen kavramlardan biridir. Kavram 1980’li yıllarda küreselleşme tartışma ve çalışmalarının önde gelen isimlerinden, İngiliz sosyologu, Profesör Roland Robertson tarafından ortaya atılmış, daha sonra ise yaygınlık kazanmıştır.

Robertson, kültürel homojenleşmeyi “mitoloji” olarak tanımlamış, homojenleşme ile ilgili eleştirilerden kaçınmak ve kazandırdığı anlamı daha iyi açıklamak için küreselleşme kavramı yerine kü-yerelleşme kavramını önermiştir. Kavram başlangıçta Japon çiftçilik teknik ve yöntemlerinin yerel şartlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Japonca yerel

şartlarda küresellik anlamına gelen 'dochakuka' kelimesine dayanan kavram küreselleşme ve yerelleşme (globalleşme ve lokalleşme (Glocalization) kavramlarının birleşiminden türetilmiştir. Robertson, küreselleşmeyi "hem evrenselin tikelleşmesini, hem de tikelin evrenselleşmesini içeren ikili bir sürecin kurumsallaşma biçimi" olarak tanımlamış ve küyerelleşmeyi de bu anlamda kullanmıştır (Robertson, "Globalization Social Theory..." 25-29).

Küreselleşme sürecinde aktarılan kültürü özümsemenin sağlıklı olması küyerelleşme açısından büyük önem taşımaktadır. Thomas Friedman'a göre "sağlıklı bir özümsemenin işareti, bir toplumun dışarıdan aldığı bir şeyi kendisine mal etmesi, onu kendi bakış açısına göre yeniden biçimlendirmesi ve sonra onu dışarıdan aldığını unutmasıdır. Özümseyeniniz dış güç, kendi toplumunuzun içinde gizlice varlığını sürdüren, ama gelişmesini tamamlamamış olan bir şeye dokunmuşsa ve karşılaştığınız dış etki o gizli şeyi gerçekten zenginleştirmiş ve gelişmesine katkıda bulunmuşsa, bu süreç yaşanır" (301). Küyerelleşmeye ve özümsemeye örnek olarak CNN TÜRK, BBC TÜRK, SKY TÜRK kanalları örnek gösterilebilir. Küreselleşmenin sağlıklı şekilde özümsemesi kültürel çeşitliği artırmakla kültürün zenginleşmesine katkı sağlayabilir.

2.1.4. Kültürel Küreselleşmenin Etkileri ve Kültürel Etkileşim

Kültür bireysel, yöresel ve evrensel etkilerle değişebilen bir kavram olup toplum içinde varlığını sürdürmektedir. Toplum ister bir olgu, isterse bir kavrayış olarak yoksa kültür de yok demektir. Kültürün koşutu insan ve toplum olduğundan insan ve toplumun değişmesiyle kültür de değişmektedir. Ulusların kültürel değerleri objektif olarak incelediğinde hiçbirinin saf olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ulusların kültür ve kimliklerinin geleneksel oluşumlarının değişmez ve dokunulmaz olduğu düşüncesi mümkünsüzdür. Örneğin İtalyanlara özgü bir yemek olan makarnanın Çin`den gelmesi kültürlerin saf kalma fikrinin aksini ortaya koymaktadır. Batı ve Doğuya ait kültürleri incelersek her Doğu kültürünün içinde bir parça batı, her Batı kültürünün içindeyse bir parça Doğu kültürü olduğunu görebiliriz. Somut ve somut olmayan değerler birbirinden etkilenir ve beslenir. Fakat bu etkileşimin kopyalanma ile yer değişimi yozlaşma ve yok oluşla sonuçlanabilir. Kültürel etkileşimlerde en büyük etken hiç kuşkusuz ki küreselleşmedir. Günümüzün "evrensel ideoloji"si olarak algılanan küreselleşmenin kültüre olan etkisi üzerinde durulması gereken önemli konulardandır.

Kültürel etkileşim ve küreselleşme olgusunun ortaya çıkmasında en büyük etken ise günümüzün iletişim ve teknoloji dünyasında yaşanan hızlı gelişmelerdir. Değişim ve gelişimin hızlı yaşanması ve büyümesi sonucu toplumsal yaşamın her alanında, özellikle de kültürel alanda değer yargılarının, alışkanlıkların farklılaştığı ve bireyler arasındaki kültürel etkileşimin olabildiğince hızlandığı görülmektedir. Küreselleşme sürecinde ekonomik yapılanma da dâhil olmakla evrensel değerlere ve teknolojik değişimlere ayak uyduramayan toplumların kültür ve yerel kimlikleri üzerinde bir baskı oluşturulmaktadır. Küreselleşme özellikle farklı kültürleri içinde barındıran toplumlar için bir tehdit ve yok olma demektir. Kültürel küreselleşmenin etkisiyle yerel kültürler küresel kültürün (internet, televizyon, sinema vb.) etkisi altına düşmekte, insanlar tek bir kültüre yönlendirilmekte ve bunun sonucu olarak da dünya artık hızla aynı markaları giyinen, aynı yiyecekleri yiyen, aynı müzikleri dinleyen bir kültüre doğru sürüklenmekte ve tektürleşme ortaya çıkmaktadır. Medya insanları sadece aktardığı içerikle etkilemez, aynı zamanda metnin içerisindeki unsurla da etkiler. Filmlerdeki, kliplerdeki veya medya metinlerindeki karakterlerin ve kahramanların sahip oldukları alışkanlıklar, sergiledikleri davranışlar, kullandıkları giysiler ve nesnelere seveciyi etkiler. Örneğin 2000`li yılların başlarında Azerbaycan en çok izlenen yabancı dizilerden biri olan “El Clon” dizisindeki Hade isimli karakterin göz makyajı Azerbaycan`daki kadınların makyaj kültürünü etkilemiş, tüm kadınlar nerdeyse Hade gibi makyaj yapmaya başlamıştır. Başka bir örnek daha verelim. Son 10 yılda yabancı dizilerin aile ve toplumsal yapımızı etkilemesi sonucu komşuluk ilişkilerimizi nerdeyse tarihe gömmek üzereyiz. Örneklerden de anlaşıldığı gibi televizyon aracılığı ile bir kültürel değer çok kolaylıkla başka bir kültürel değerle etkisiyle değişebilir. Bunun temel nedenlerden biri kitle iletişim araçlarının her geçen gün gelişerek çoğalmasındır. İletişim ve teknolojik gelişmelerin kültürel değerleri doğrudan ve dolaylı yolla etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir. Canlılığını koruyan kültürler bu değişimlere kendi üsluplarını katarak gelişimlerini sürdürürler.

Kültürel etkileşim sonucu yabancı kültürlerin baskın kültürler haline gelmesinin diğer bir sebebi de toplumların kendi yerel kültürlerini küçümsemesi ve yabancı kültürleri önemsemesidir. Örneğin hiç anlamını bilmedikleri halde restoranlara Amerikan, İngiliz, Fransız, Japon kültürleri başta olmak üzere yabancı kültürlerle ait isim verenler ve yabancı isimli restoranların daha elit olduğunu düşünenlerin sayısı Türk toplumunda az değildir. Bu durum aslında kültür emperyalizmine bilinçsiz bir şekilde boyun eğişin bir göstergesidir. Bu sorun ancak toplumsal bir bilinçlendirme ile ortadan kaldırılabilir.

Şehir, ülke ve coğrafya farklılığına rağmen tek tip yaşam koşullarının empoze edilmesiyle insanların tek tip değerler sistemi ve kültürler içinde yaşaması, dünyanın her bölgesinde tek tip ürünlerin tüketime sunulması, bütün ulusların kültürel anlamda homojenleştirilmesi ve benzeri hususlar küreselleşmenin sosyo-kültürel açıdan getirdiği etkileridir (Elçin 15). Ortaya çıkan tek tip kültür ise, yerel ve ulusal değerlerin önemini kaybetmesine neden olmaktadır. Kaçmazoğlu'nun da belirttiği gibi, medya, uydu yayınları ve bilişim teknolojilerinin yardımı ile Amerikan sinema endüstrisine dayalı yeni bir kültür inşa edilmekte ve toplumlara yerleşmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle insanlar kendi kültürlerine nerdeyse saldırmaktalar (Çınar 19). Ve böylece kitle iletişim araçları ile hâkim ve baskın kültürün diğer kültürler üzerinde hegemonyası sağlanmaya çalışılmaktadır. Medya yoluyla sağlanan hegemonya zora değil, rızaya dayanmaktadır.

Diğer kültürler üzerinde Batı kültürünün hegemonyası ve etkisi ile gelişmekte olan ülkelerin bu kültürleri taklit etmeleri sonucu küresel hibritleşme (melezleşme) ortaya çıkmış ve küresel kültürel değerlerin yerel kültürel değerlerle çatışmasını da (mikro milliyetçilik) beraberinde getirmiştir. Irk, dil, din ve çıkar birliği, belirli bir süre sonra benzeşmenin çatışmaya dönüşmesine neden olmaktadır.

Küreselleşmenin sosyal ve kültürel etkileri "tüketim kültürü" terimiyle de açıklanmaktadır (Kartal, "Küreselleşen Sermayeye Karşı..." 639). Yiyecek ve giyim kültürü başta olmakla birçok tüketim alanında "Amerikanlaşma" yönündeki tek tipleşme toplumların yaşam biçimi bakımından, gittikçe birbirine benzemesini ortaya çıkarmaktadır. İlişkilerde, giyim ve eğlence tarzında, düşünce şeklinde, kısacası insanların hayata bakış açılarında, özellikle genç nesil açısından – benzeşme yaşanmaktadır. Yerel mutfağın yerini ağırlıklı olarak yabancı mutfaklar ya da "Fast Food" lokantalar almaktadır. Bu tür gıdaların sağlık açısından zararlı olması ise sorunun başka bir boyutunu oluşturur.

Dünya kentlerinde benzer şekilde inşa edilmiş alışveriş ve eğlence mekânları, toplumsal alışkanlıkları da etkilemektedir. Kentler giderek üretim merkezi olmaktan çıkarak, birer tüketim merkezi haline gelmektedir. Örneğin farklı büyüklükte yapılandırılmalarıyla şubelerini çoğaltan mağaza ve marketlerde göze hitap eden çok sayıda tüketim ürünü ihtiyaç dışı alınmaktadır. Kısacası, insanlar tümüyle tüketime yönlendirilmektedir (Sarioğlu 62).

Aktarılan küresel kültürün yerel toplumlar ve insanlar tarafından karşılanması iki şekilde görülebilir: 1. uygun bulma, 2. karşı çıkma. Yani toplum aktarılan küresel kültürü ya

uygun bulup benimseyecek, ya da uygun bulmayı reddedecektir. Uygun bulunup benimsenen kültür de salt bir şekilde değil, toplum tarafından değişik ve yeni anlamlar yüklenerek alınmalı ve yerel kültüre farklılık kazandırmakla kültürel çeşitlilik sağlanmalıdır.

Küreselleşmenin kültürel sonuçları olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılır ve şu şekilde sıralanabilir.

Küreselleşmenin kültürel açıdan olumlu yönleri:

- Dünyanın tek bir mekân olarak algılanması,
- Teknolojinin yaygınlaşması, iletişim imkânlarının artması,
- Bilginin yaygınlaşması ve hiçbir şeyin gizli kalmaması
- Kültürün aktarılmasında kolaylıklar elde edilmesi,
- Kültür endüstrisinin etkisinin genişlemesi
- Farklı kültürler ve sosyal gruplar arasında yeni ilişkilerin kurulması,
- Kültürel yönetimin daha kolay bir şekilde kontrolü,
- Küresel bir kültürün oluşması,
- Demokrasi kültürünün yaygınlık kazanması
- Bilgiye erişme fırsatlarının artması
- Yükselen yaşam tarzı,
- Artan tüketim, dünya çapında alınan-satılan ürünler,
- Özel kablonun yaygınlaşması ve uydu sistemlerinin dünya çapında ticari kültürü artan bir oranda yükseltmesi,
- Kutuplaşmanın çözümlenmesi,
- Sınırların belirsiz hale gelmesi ve insanlar için çok seçenekli bir dünyanın ortaya çıkması.

Küreselleşmenin kültürel açıdan ortaya çıkardığı sorunlar:

- Amerikan kültürünün küresel kültür olarak yaygınlık kazanması
- Tüketim odaklı bir toplum modeli sunması,
- Çok kültürlülüğün olması iddiasına karşın aslında tek bir kültüre doğru gidişin hızlanması,
- İnsanları tek bir kültür çatısı altında toplanması,
- Yerlerde kültürlerarası çatışma sorunları,
- Farkındalığın ve kültürel çeşitliğin yok edilmesi,

- Yerel kültürleri yok etmesi (Amerikanizasyon),
- Sosyal ve kültürel ilişkilerin zayıflaması,
- Yaşadığı topluma yabancılaşmış nesillerin yetişmesi,
- Toplumsal çöküşün yaşanması,
- Milli kimlik krizine yol açması,
- Toplumda yabancılaşan ve yalnızlaşan bireyleri arttırması,
- Bireylere çığınca bir tüketim kültürü aşılması,
- Medya ve kültür emperyalizmine katkıda bulunması,
- Adetlerin ve geleneklerin hor görülmesi,
- Maddi değerlerin çevre ve insanın önüne geçmesi,
- İngilizce dil hegemonyasının dünyada yaygınlaşması.

2.2. SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

2.2.1. Kültürel Miras ve Somut Olmayan Kültürel Miras

“Tarihsel, toplumsal gelişim süreci içinde yaratılan, maddi ve manevi değerler bütünü olan kültür, ülkeden ülkeye değişiklik göstermekte ve o ülkeye ait özellikleri yansıtmaktadır. Kuşaktan kuşağa aktararak gelen her türlü eserler ile değerler bir ülkenin zenginliği olarak görüldüğünden ve gelecek kuşaklar için sahip çıkılması gerektiğine inanıldığından tüm bu değerler bütününe "Kültürel Miras" denilmiştir” (KTB, *Çalışma Raporu 1*). Kültürel mirasa, miras niteliğini kazandıran ise sahip olduğu evrensel değerleridir. Evrensel değer niteliği taşıyan geçmişin kültür ürünleri yüzyıllardır geçmişin tanığı olarak gelecek nesillere miras olarak aktarılmaktadır. Somut ve somut olmayan değerlerin bütününe oluşturan kültürel mirasların bileşenleri yaşamımıza zenginlik ve derinlik katmakla birlikte geleceğin şekillendirilmesinde toplumların ortak hareket noktalarını oluşturmakta ve toplumun üyeleri arasındaki birlik ve dayanışma duygularını güçlendirmektedir. Kültürel miras araştırmaları alanında profesör olan Rodney Harrison da kültürel mirası tanımlarken gelecekle bağlantısına vurgu yapmaktadır: “kültürel miras, bizim gelecekle ilgili olarak almak istediğimiz belli bir değerler dizisine ilişkin bugüne bir ayna olarak tuttuğumuz şeylerin bir araya getirilmesidir” (229-230). Bu sebepten, kültürel mirasların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması, toplumların kendi değerlerinin dolayısıyla kendi kimliklerinin yaşat(ıl)ması, yurttaşlık bilincinin gelişmesi ve ayrıca toplumsal aydınlanmanın

güçlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kültürel miras, aynı zamanda insanlar için yaşam kalitesini yükseltmek, geçmişi anlamak, toprak bütünlüğüne yardımcı olmak, ekonomik büyümeyi sağlamak, istihdam olanaklarını artırmak ve eğitim ve sanatsal kariyerlerde gelişmeler gibi daha geniş gelişmelere destek olmak açısından da çok büyük bir potansiyele sahiptir (Whatley and Sabiescu, "Interdisciplinary Collaborations in..." 19).

Kültürel Miras, sahiplik kavramını içeren, insan hakları da dâhil olmak üzere sosyal ve ekonomik değer ve kültür politikalarını yansıtan siyasi amaçla kullanılmış bir terimdir. Sadece tarih değil, kültürleri yeniden yorumlayabilen, yeniden yaratan ve kültürel ifadelerin, üretimi ve tüketiminde hayati bir yaratıcılık ve katılımcı rol oynayabilen çağdaş "yaşayan kültürler" ile ilgili olan, tekrarlanan, sürekli bir süreçtir (Borowiecki ve diğer. 299).

Kültürel mirasın toplumsal açıdan taşıdığı başlıca olumlu özellikleri Metin İşçi şu şekilde sıralamıştır:

- “1. İçgüdüsel ve kalıtsal olmaktan çok kültürel miras, kalıplaşmış inançlar yoluyla yeni nesle aktarılır ve öğretilir.
2. Sosyal yönü açısından örgütlenmiş grup ve toplumların eseridir ve paylaşılır.
3. Bireysel tutum ve davranışlardan farklı olarak ideal ve idealleştirilmiş kurallar bütünüdür.
4. Duygusal doyum sağlar” (29).

Kültürel miraslar su şekilde kategorilere ayrılarak sıralanabilir:

1. Somut kültürel miras. Somut Kültürel Miras, bir toplumda üretilen, korunan ve kuşaklar arası iletilen fiziksel eserler anlamına gelir. Buraya sanatsal kreasyonlar, tarihi kentler ve dokular, sit alanlar, anıtsal ve mimari yapılar, kültürel peyzajlar, arkeolojik alanlar gibi miras kalıpları ve bir toplumda kültürel önemi olan insan yaratıcılığının diğer fiziksel veya somut ürünleri dâhildir.

UNESCO`ya göre 1972 sözleşmesinin amaçları bakımından aşağıdakiler somut kültürel miras sayılacaktır:

“Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnâ evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar,

kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri; Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnâ evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları; Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnâ evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar” (UNESCO, 1972, m.1).

UNESCO`nun tanımı dışında somut kültürel miraslar taşınırılığın açısından 2`ye ayrılır:

a. Taşınır Kültürel Miras (heykeller, tablolar, arkeolojik eserler, sikkeler, el yazmaları vs.)

b. Taşınmaz Kültürel Miras (arkeolojik siteler, anıtlar, tarihi kent dokuları vs.)

2. Sualtı Kültürel Mirası (batıklar, sualtı kalıntıları ve kentleri)

3. Doğal Miras (kültürel peyzajlar, kültürel boyutlu doğal siteler gibi, biyolojik, fiziki ve jeolojik formasyonlar vs.).

4. Somut Olmayan Kültürel Miras. Somut olmayan kültürel miras UNESCO tarafından “toplulukların, grupların, kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, anlatımlar, temsiller, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar” şeklinde tanımlanmaktadır (UNESCO, 2003: m. 2). Ve yahut başka bir deyimle, insanların yaşam şekilleri, inançları ve gelenekleri somut olmayan kültürel miras olarak tanımlanmaktadır. Bunun dışında, Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi, aynı zamanda somut olmayan kültürü, "nesilden nesle aktarılmış" ve toplumsal ve fiziksel çevrelere tepki olarak "sürekli topluluklar ve gruplar tarafından yeniden yaratılmış" bir canlı güç olarak tanımlıyor. Avustralya Deakin Üniversitesi profesörü William Logan ise somut olmayan kültürel mirası, "cansız nesnelere yerine insanda somutlaşan miras" olarak tanımlıyor (Ruggles ve Silverman 1).

2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin UNESCO Sözleşmesine göre, bu mirasın temel bileşenleri bir tezahür (nesnel bileşen), bir halk topluluğu (öznel sosyal bileşen) ve bir kültürel alandır (mekânsal bileşen). Somut olmayan kültürel miras dil, gösteri sanatları, sosyal pratikler, törenler ve festival etkinlikleri, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar ve geleneksel sanatlar gibi sözlü gelenek ve ifade alanlarını kapsamaktadır. Mirasın sosyal bileşeni, yani bunu paylaşan topluluklar, gruplar ve bireyler, uygulayıcı topluluğunun belirlenmesi, mirasın

aktarılması ve rekreasyonunun yanı sıra ticarileştirilmesi, modernizasyonu ve yeniden canlandırılması gibi bir dizi soruyla bağlantılıdır. Kültürel mekân, coğrafi karakterinden ziyade sosyal pratikler için daha fazla düşünülmelidir (Scovazzi 105).

Somut olmayan kültürel mirasın işlevlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1. Toplumsal yaşamda dayanışmayı ve birlikteliği sağlaması,
2. Tolumun kendi kültürüne yabancılaşmasını önlemesi,
3. Kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına katkı sağlaması.
4. Farklı toplulukların kültürlerini ve değişik yapılarını anlamayı ve toplumların kültürel yaklaşımları belli bir düzeyde tutmalarını sağlaması.

Somut olmayan kültürel miras unsurları 5 alanda gruplandırılmıştır:

- a)** Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar (efsaneler, destanlar, masallar, fıkralar, halk hikâyeleri, atasözleri, vb.),
- b)** Gösteri sanatları (halk tiyatrosu, meddah, karagöz, kukla vb.),
- c)** Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler (doğum, nevrüz, nişan, düğün vb. kutlamalar),
- d)** Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar (halk hekimliği, halk takvimi, halk meteorolojisi, geleneksel yemekler vb.),
- e)** El sanatları geleneği (halk mimarisi, dokumacılık, demircilik, bakırcılık, telkari vb.).

2.2.2. UNESCO'nun Kurulmasına ve Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesine Giden Yol

Yerel kültürlerin, geleneklerin ve göreneklerin incelenmesi ve belgelendirilmesi ihtiyacı, 19. yüzyılda sosyal bilimcilerin bir ahlaki görevi olarak ortaya çıkmış, bu görev daha sonra, 19. yüzyılın sonlarında, bir grup akademisyen ve amatör etnologun yeni kültürleri keşfetmek ve belgelemek için dünyayı dolaşmaları ile devam etmiştir. Bu yönde ulusal kültürleri korumak için ilk kurumsal çaba ve çalışmalar yapılmış ve bunun sonucunda da 1830 yılında Fransız Tarih Komitesi, 1843'te Londra Etnoloji Derneği,

1878'de İngiliz Folklor Derneği ve 1882'de İngiliz Eski Eserler Yasası gibi kurum ve kuruluşlar kurulmuştur. Bu çabaların arkasında, kentleşme, hızlı ekonomik gelişme ve sanayileşme süreçlerinin geçmişin ya da toplumların yerel kültür ve geleneklerinin kalıntılarını tehdit etmesi, yeni bilgi ve sanat alanlarının bu kalıntıları unutturması ve bu nedenle bunların düzenlemeler, çalışmalar ve bilimsel incelemeler yoluyla korunması düşüncesi durmaktaydı. Bu düşünce aynı zamanda somut veya somut olmayan mirasların araştırılması ve korunmasının milli sembolleri ve kimlik amblemlerini yaratma anlayışını da oluşturmaktaydı.

Kültürel mirasların araştırılması ve tanımlanması süreçleri ilk başta Avrupa ve Kuzey Amerika'da ulusal düzeyde şekillenirken, uluslararası düzeyde korunması konuları yirminci yüzyılın ilk on yıllarında, özellikle uluslararası savaşların sonuçları nedeniyle gündeme getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında anıtların, tarihsel yapıların ve sit alanların tahrip ve yok edilmesine cevap olarak mimari eserlerin korunması konusundaki ilk büyük uluslararası konferans 1931 yılında Atina'da gerçekleştirildi. Bu konferans, Le Corbusier (Charles Edouard Jeanneret 1887-1965) tarafından hazırlanan ve uluslararası mirasları koruma hareketinin temeli sayılan *Tarihi Anıtların Restorasyonu Tüzüğü*'nun (ICOMOS 1931) yapılması ile sonuçlanmıştır. Tüzük, eski anıtların korunması, yenilemesi süreçlerinde bilimsel kural ve ilkelerin getirilmesi ve tarihsel yapıların ve sit alanların ulusal envanterlerinin oluşturulması için yasal bir çerçeve hükümlerini içermekteydi (Alivizatou 29). Bu faaliyet, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından küresel olarak kültürlerin korumasında merkezi bir rol oynayan bir kurumun - Birleşmiş Milletler'in Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) kurulmasına bir vesile oldu.

Çağdaş uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde önemli kuruluşlardan biri olan Birleşmiş Milletler'in temel amaçlarının başında uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak, uluslararası teröre ve suçlara karşı mücadele etmek, halkların eşitliği ve kendi mukadderatını belirleme ilkelerine dayanarak halklar arasında dostluk ilişkilerini geliştirmek, sosyal, ekonomik, kültürel ve insani nitelikli sorunların çözümünde uluslararası iş birliğini sağlamak gibi önemli konular gelmektedir. BM'ye bağlı kurum ve kuruluşların, özellikle UNESCO'nun faaliyeti de bu yöndedir.

UNESCO - Kuruluş Tarihi: İkinci Dünya Savaşı zamanında Nazi Almanyası ve müttefikleriyle yüzleşmekte olan Avrupa ülkelerinin hükümetleri, Birleşik Krallık'ta Eğitim Müttefikleri Bakanları Konferansı (CAME) için bir araya geldiler. İkinci Dünya Savaşı'nın devam etmesine rağmen, bu ülkeler barış sağlandıktan sonra eğitim

sistemlerini yeniden kurmanın yollarını arıyorlardı. Tartışmalar çok uzun sürmedi, kısa bir sürede bir proje hazırlandı ve Birleşik Devletler de dâhil olmak üzere yeni hükümetler bu projeye katılmaya karar verdi. CAME'nin önerisi üzerine 1-16 Kasım 1945 tarihleri arasında Londra'da eğitim ve kültür içerikli bir organizasyonun (ECO/CONF) kurulması için Birleşmiş Milletler Konferansı yapıldı. Konferans açıldığında savaş neredeyse sona ermişti. Gerçek bir barış kültürü oluşturacak bir organizasyon yaratmaya karar veren 44 ülkenin temsilcileri bir araya geldi. Onların gözünde, yeni organizasyonla "insanlığın entelektüel ve ahlaki dayanışması" nı kurulacak ve bu gerçekleştirilirken de başka bir dünya savaşının başlamasını engellenecekti. Konferansın sonunda 37 ülke Genel Merkezi Paris`te bulunan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu`nu kurdu.

16 Kasım 1945 tarihinde imzalanan UNESCO Anayasası, 20 ülke (Brezilya, Avustralya, Kanada, Fransa, Danimarka, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Çekoslovakya, Meksika Mısır, Hindistan, Yunanistan, Lübnan, Yeni Zelanda, Norveç, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Türkiye (Türkiye, bu sözleşmeyi ilk 20 devlet arasında 10. devlet olarak imzalamıştır), Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler) tarafından onayladıktan sonra 4 Kasım 1946 tarihinde yürürlüğe girmiştir (UNESCO Anayasası). UNESCO Genel Konferansının ilk oturumu, oy hakkına sahip 30 hükümetin temsilcilerinin katılımıyla 19 Kasım - 10 Aralık 1946 tarihleri arasında Paris'te yapıldı.

İkinci Dünya Savaşı'nın siyasi bölünmeleri, UNESCO'nun kurucu üye devletleri'nin birleşmesini gerekli kıldı. 1951 yılına kadar Japonya ve Almanya Federal Cumhuriyeti üye devletler arasında yer almıyorlardı, İspanya da üyeliye 1953'te kabul edildi. Soğuk Savaş, sömürgecilik ve SSCB'nin dağılması gibi diğer önemli tarihi faktörler de UNESCO'nun faaliyetleri üzerinde izlerini bırakmıştır. 1954'te UNESCO'ya katılan SSCB, 1992'de SSCB'nin yıkılmasının ardından 12 eski Sovyet cumhuriyetinin yanı sıra Rusya, Federasyon olarak tekrar UNESCO`ya üye olmuştur. 19 Afrika ülkesi 1960'lı yıllara üye olmuştur. Birleşmiş Milletlere girmesinin bir sonucu olarak, Çin Halk Cumhuriyeti 1971'den beri UNESCO'da Çin'in tek meşru temsilcisidir. Bazı ülkeler siyasi nedenlerden dolayı zaman zaman farklı şekillerde kurumdan ayrılırsalar da, daha sonra tekrar üye olmuşlar⁸.

---

⁸ <http://www.unesco.org>

UNESCO bütçesi, üye devletler tarafından iki yılda bir bu kuruma ödenen aidatlar ve Birleşmiş Milletler (BM) Özel Fonu'ndan ayrılan teknik yardım ve önemli para kaynakları ile sağlanır.

Yönetim Organları: BM'in ilk milletlerarası ve uzmanlık örgütü olan UNESCO, 2017 yıl itibariyle 8 gözlemci, 11 ortak ve 195 asıl üyesi bulunan bir Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'dur. Kurum adını bu kelimelerin (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) İngilizce karşılığı olan "United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization" kelimelerinin baş harflerinin yan yana getirilmesinden almıştır. UNESCO'daki tüm görüşme ve yazışmalar Birleşmiş Milletler tarafından uluslararası diller olarak tanınan İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Arapça, Çince ve Rusça ile yürütülmektedir. Genel merkezi Paris'te bulunan UNESCO'nun içyapısı Genel Konferans, Yürütme Konseyi, Sekreterlik olmak üzere üç organdan ibarettir.

Amaç ve Faaliyeti: UNESCO eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki amaç ve faaliyetlerini kendisine üye olan her devlette kurulan Milli Komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. UNESCO'nun amaç ve faaliyeti eğitim, bilim, kültür, iletişim ve enformasyon yoluyla, küresel barışın tesisine, fakirliğin ortadan kaldırılmasına, sürdürülebilir kalınmaya ve paylaşılan ortak değerlere dayalı bir toplumlar arası diyaloga katkıda bulunmak, ayrıca "çalışmalarını insanlığın ortak çıkarlarına uygun bir şekilde yürütmek" (Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel..." 13) olarak özetlenebilir. Öcal Oğuz'un belirttiği gibi en azından amaç ve faaliyetleri konusunda kendini bu şekilde tanımlamaktadır. "Bu dünya kurumunda söz sahibi olmak için devletlerin ve onları temsil eden kurum ve kişilerin her bakımdan güçlü ve donanımlı olmaları, - insanlığın ortak kazanımlarını göz önünde tutmak kaydıyla - kendi tezlerini benimsetmeleri bakımından önemlidir" (Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel..." 13).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından örgütün çalışmalarının büyük bir kısmı devam eden yıkımlar, can kaybı ve benzer zulümlerin durdurulması için yasal önlemlerin alınmasına yönelik olsa da, ulusal ve kültürel kimlik ve süreklilik duygusunun oluşmasında büyük önem taşıyan kültürel mirasların korunması temel öncelikler arasında yer almaktaydı. UNESCO'nun çalışma ve faaliyetlerine üye devletler tarafından sağlanan katkı ise çoğunlukla gelişmekte olan ülkelere yönelikti. Bu katkı da daha sonralar UNESCO'nun 1960'ların sonlarında kurulan Kültürel Miras bölümüne yönelmiştir.

Kültürel mirasların korunmasına yönelik yasal düzenlemelerin geliştirilmesi, 14 Mayıs 1954 tarihinde La Haye kentinde yapılan *Silahlı Çatışmalar Durumunda Kültürel*

Mirasların Korunması Sözleşmesi (ICOMOS 1954) ile başlatılmıştır. Bu belge savaş esnasında kültürel eserlerin korunmasını öngören bir belgedir. Lahey Sözleşmesi olarak bilinen bu sözleşmenin önsözünde “Her millet dünya kültürüne kendinden bir şey katmış olduğu cihetle, hangi millete ait olursa olsun, kültür eserlerine karşı vaki olacak tecavüzlerin bütün insanlığın kültür memalikine karşı işlenmiş tecavüzler sayılacağı” belirtilmektedir (UNESCO -Lahey Sözleşmesi).

14 Kasım 1970 tarihinde UNESCO, taşınabilir kültür varlıklarının yasadışı yurtdışına taşınması sorununu ele alan *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklaması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşmesini* (UNESCO 1970) kabul etti. Sözleşme 24 Nisan 1972 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

İki yıl sonra, 16 Kasım 1972 tarihinde UNESCO, hiçbir bölge ve ülke ayrımı yapmadan, dünya genelindeki uygarlıkların bir göstergesi sayılan doğal kültürel değere sahip mirasların, tarihi yapı ve sit alanların belirlenmesi ve korunmasını amaçlayan *Dünya Doğal ve Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesini* kabul etti. Bu sözleşmeden sonra *mülkiyet* kavramının yerini *miras* kavramı almıştır.

1972 Sözleşmesi, Nubian eserlerinin Mısır'daki Abu Simbel'e taşınmasıyla mirasın korunması yönünde ilk büyük UNESCO kampanyasından birkaç yıl sonra kabul edilmiştir. Mısır anıtsal heykelleri, Asvan Yüksek Barajı'nın inşaatı ve Nasser Gölü'nün kurulmasından dolayı sular altında kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydı ve hayatta kalmalarının tek yolu yer değiştirmeleri olarak görülmekteydi. Anıtların potansiyel kaybindan endişe duyan UNESCO, hem diplomatik hem de bilimsel uluslararası topluluğu antik çağların korunmasına yönelik harekete geçirmişti. Sonuç olarak, eserin başarıyla taşınması, yalnızca belirli uluslara değil, aynı zamanda tüm insanlığa ve gelecek kuşaklara ait kültürel miras sayılan dünya mirası fikrinin temelini oluşturmuştur. Mısır kampanyası gerçekten de evrensel değere sahip kültürel miras alanlarının, tarihi eserlerin ve sit alanların korunmasını amaçlayan UNESCO tabanlı bir organizasyon olan Dünya Mirası Merkezi'nin kurulmasına yol açtı (Alivizatou 30). 1992 yılında "Kültürel Peyzajlar"ın sözleşmeye yeni bir kategori olarak eklenmesi, dünya mirasının kapsamını daha da genişletti ve bunun ardından ilk olarak Yeni Zelanda'daki Tongariro Milli Parkı ve Avustralya'daki Uluru gibi yerli gruplar için önem taşıyan yerler de "önemli evrensel değere" sahip olarak Dünya Mirası Listesi'ne eklendi.

UNESCO miras programları aracılığı ile evrenselcilikle rölativizm (görecilik) arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Kültürel mirasın çeşitliliği dikkate alınırca, kültürel

mirasın evrensel bir kavramsallaştırılması imkânsızdır. Örneğin Avrupa Konseyi tarafından 1999 yılında kabul edilen Avustralya Burra Tüzüğü (ICOMOS Avustralya 1999) ve 2005 yılında kabul edilen Toplumdaki Miras Değerlerinin Çerçeve Sözleşmesinde kültürel mirasların temel özellikleri olarak miras alanlarının belirli bağlamı ve yeni geliştirilen "insanlarla olan ilişkileri" gibi mirasa daha incelikli yaklaşımlar benimsenmiştir. Somut ve somut olmayan nitelikleri birleştiren bu yeni yaklaşımlar, mirasa ilişkin daha bütünsel bir anlayışa yol açmaktadır. Geleneksel ve popüler kültürün korunması için daha önce Japonca ve Korece yasal çerçeveleri çizen UNESCO'nun yeni yaklaşımları, aynı zamanda kültürel aktarım ve kimlik çalışmalarının dünyada farklı şekillerde gerçekleşmesinin de altını çizmiştir (Alivizatou 31).

1945'te kurulduğundan bu yana, UNESCO ırk ve ırksal ideolojilerle mücadele etmek için çalışmaktadır. İlgili çabalarda UNESCO, dünya çapında bireysel kültürlere uygun bir şekilde yaklaşımı savunmuş ve çeşitli "kültürler" ve "etnik gruplar" ın saygıyla ele alınması gerektiğini vurgulayarak çok kültürlü hoşgörüyü desteklemiştir. Bununla birlikte, UNESCO sözleşmeleri ve kararları, bireylerin kültürel gelenekleriyle şekillenen pasif aktörlerin olduğu bir kültür kavramını sıklıkla birleştirmiştir. Barbara Kirshenblatt-Gimblett'in gözlemlediği gibi, 2003 tarihli Somut Olmayan Miras Konvansiyonunda yer alan kültürel gelenek kavramları, bireysel pratisyenleri "taşıyıcılar, ileticiler ve geleneklerin taşıyıcısı" olarak tanımlamaktadır (Fennell 162).

Örgütün kültüre yönelik çalışmaları, Dünya Mirası Programı, Sitlerin Anıtların ve Kültürel Varlıkların korunması, Somut Olmayan Kültür Mirasın korunması, Sanatsal Yaratıcılık, Kültürel Kalkınma, Kültür Sanayileri ve Telif Hakları başlıklarıyla özetlenebilir. Bu çalışmalarla ilgili UNESCO'nun çeşitli tavsiye kararları, bildirgeleri ve sözleşmeleri mevcuttur. Bunlardan somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi olan SOKUM Sözleşmesi konu kapsamında ele alınmıştır.

SOKÜM Sözleşmesi'nin Ortaya Çıkış Süreci: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kitlesel demokrasinin, hızlı ve kayda değer ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkması (Montella, 3); ayrıca 21. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazanmaya başlayan küreselleşme süreci ve bu kapsamında kentsel dönüşüm projelerinin başlatılması ve bunun sonucu olarak köylerin gittikçe azalması veya yok edilmesi, bu azalmanın da somut olmayan kültürü olumsuz etkilemesi; bunun dışında "bölgelerde yaşanan hızlı göçlerin yarattığı geleneksel kültür kayıpları ve medya yoluyla gelen endüstrileşmiş kültürlere karşı direnç gösteremeyenlerin yaşadıkları kültür şokları" (Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel..." 28); popüler ve küresel kültürün yerel kültürleri, özellikle somut

olmayan kültürleri olumsuz etkilemesi ve kültürlerin tek tipleşmeye karşı korunması düşüncesi, UNESCO`yu yeni adımlar atmaya sevk etmiştir.

Mart 2001 tarihinde İtalya`nın Torino kentinde UNESCO`nun daveti ile alan uzmanlarının toplantısı gerçekleştirilmiş ve bu toplantıda somut olmayan kültürel mirasın UNESCO tarafından kabul edilen ilk tanımı yapılmıştır. Somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunun ise Mayıs 2001 tarihinde UNESCO Yürütme Kurulu`nun 161. toplantısında masaya yatırılması sonucu konunun 31. Genel Konferans`a getirilmesine ve Genel Direktör tarafından bu konuda Genel Konferans`a rapor sunulmasına karar verilmiştir. Ekim 2001 tarihinde düzenlenen 31. Genel Konferans`ta uluslararası bir sözleşme ile somut olmayan kültürel mirasın düzenlenmesi kararlaştırılmış ve konu ile ilgili Genel Direktör, Ekim 2003`te gerçekleştirilecek olan 32. Genel Konferans`a rapor sunmaya davet edilmiştir. Belirlenen bu takvime göre çalışmalarını hızlandıran UNESCO, 22-24 Ocak 2002 tarihlerinde Brezilya`nın Rio de Janerio kentinde bir uzmanlar toplantısı düzenlemiş ve daha önce Torino`da yapılan tanım, burada yeniden benimsenmiştir. 16-17 Eylül 2002 tarihlerinde Türkiye`nin ev sahipliği ile İstanbul`da "Somut Olmayan Kültürel Miras, Kültürel Çeşitliliğin Aynası" adlı 3. Kültür Bakanları Yuvarlak Masa Toplantısı yapılmış ve UNESCO`ya üye ülkelerin Kültür Bakanlarının beklenenin üzerinde gerçekleşen katılımları sonunda UNESCO literatüründe "İstanbul Deklarasyonu" olarak anılan ve hükümetler tarafından desteklendiği açıklanan metin yayımlanmıştır (Oğuz, "Halkbilimi Çalışmalarının Yeni..." 247-248). Ön taslak metni ile ilgili değerlendirilmelerin yapılması üzere 23-27 Eylül 2002 tarihlerinde Paris'teki UNESCO Merkezi'nde ilk kez "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Ön Taslak Sözleşme Metni Üzerine Hükümetler Arası Uzmanlar Toplantısı" gerçekleştirilmiştir. 24 Şubat-01 Mart 2003 tarihlerinde yine aynı yerde "İkinci Hükümetler Arası Uzmanlar Toplantısı" gerçekleştirilerek "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" metninin oluşturulmasına çalışılmış, 3 madde kabul edilmek suretiyle 38 maddeden oluşan sözleşme taslağının yalnız başlangıç ve 11 maddesi tartışma konusu olmuş ve toplantı Haziran 2003 tarihine ertelenmiştir.

Başta Güney Kore ve Japonya olmak üzere Afrika, Okyanusya ve Güney Amerika ülkeleri sözleşme metninin hazırlanması yönündeki yoğun tartışmalarda küreselleşme tehlikesi karşısında yok olan kültürel değerlerin korunmasını savunurken, küreselleşme tehlikesi sorunu olmayan bazı ülkeler sözleşmenin biran önce kabul edilmesi ve UNESCO tarafından desteklenen fon çalışmalarının tamamlanması yönünde çaba harcıyorlardı. Özellikle gözlemci statüsünde bulunan ABD temsilcileri metni "bilimsel"

bulmadıklarını açıklayarak Kuzey Avrupa ülkelerinin ulusal kaynaklarının yetersiz olması gerekçesini öne sürmekle fonların desteklenmesi konusunda isteksiz tavırlar sergilemiştir (Oğuz, "Halkbilimi Çalışmalarının Yeni..." 249).

Halk kültürlerinin ve geleneklerinin küreselleşme karşısında en iyi nasıl korunmasına yönelik yaklaşık otuz yıllık uluslararası müzakerelerin ardından UNESCO, nihayet 17 Ekim 2003 tarihinde yapılan 32. Genel Konferansında *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesini* kabul ve tasdik etti. Oylama zamanı Birleşmiş Milletler'in üç büyük üyesi (ABD, Kanada ve Birleşik Krallık) hariç, 190 üye devletten hiçbiri aleyhte oy kullanmamıştır. Oylama sonrası basın açıklaması yapan, belgeyi hazırlayan ve komiteye başkanlık yapan Cezayirli hukukçu Muhammed Bedjaoui, "Bütün karmaşıklığına rağmen, somut olmayan kültürel miras kavramı, toplumların kültürel kimliklerinin anlaşılmasında anahtar bir kavramdır" (151) tanımlamasında bulunmuştur.

2003 Sözleşmesi, somut olmayan kültürel mirasla ilgili "sadece insan hakları ile tutarlı olan kültürel ifadelerin biçimlerini "kabul etmektedir UNESCO sözleşmesi, aynı zamanda dil, hikâyeler, sanat türleri, müzik, dans, dini inançlar - başka bir deyişle, maddi şeylerde doğrudan somutlaşmayan kültürel mirasın unsurları ile kültürel mirasın maddi olmayan unsurlarının kaderi ile ilgili artan endişelerin bir tezahürüdür (Kurin 10). Sözleşmenin yapılmasının ardından "geleneksel kültür", "sözlü gelenek" ve "folklor" gibi terimlerin yerini artık "somut olmayan kültürel miras" terimi almaya başlamıştır.

Sözleşme 26 Nisan 2006 tarihinde yürürlüğe girmesinin ardından sadece yirmi sekiz aylık bir süre zarfında otuz üye devlet tarafından onaylandı. Yunanistan, Toga, Japonya ve Zimbabve gibi farklı ülkelerin de sözleşmeye taraf olması, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilginin arttığını ortaya koymaktadır. Mayıs 2017 yılı itibarıyla sözleşmeye taraf ülkelerin sayısı 174'dür.

Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesini 2003 yılında uluslararası arenaya getiren 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesinin yapısı ve terminolojisidir denilebilir. 1972 sözleşmesinden 10 yıl sonra 1982 yılında UNESCO tarafından *Gayri Maddi Miras Bölümü* kurulmuş ve bölüme bağlı *Folklorun Korunması Uzman Komitesi* oluşturulmuştur. Aynı yıl içinde Meksika'nın başkenti Meksiko'da düzenlenen Dünya Kültür Politikaları Konferansı'nda somut olmayan kültürel mirasın önemi vurgulanmış, "kültür" ve "kültürel miras" kavramlarının yeniden tanımları yapılmıştır. Bu süreç 1973 tarihli Bolivya Deklarasyonu (Yazar Hakları Evrensel Sözleşmesi), Geleneksel ve Popüler Kültürün Korunması Tavsiye Kararı (1989),

Yaşayan İnsan Hazine Programı (1994), İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Başyapıtları (1997/1998) ve nihayet Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin (2003) kabulü ile yeni bir ivme ve boyut kazanmıştır. Bu sürece bunların dışında somut olmayan kültürel mirasın uygulama alanı olarak görülen 2005 tarihli Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi de eklenebilir (Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel..." 9-28). 2003 Sözleşmesi, 1972 Sözleşmesinin teknik tezinin aksine, somut olmayan mirasın "topluluklara bir kimlik ve devamlılık hissi kazandırdığı" söylenebilir. Postmodern dönemi nitelendiren kimliğin kaybolması için çare olarak ele alınan somut olmayan miras, yaşayan bir geçmişe ve ölümsüz geleneklere dönüşü simgelemektedir. Bu bağlamda, kökleri ve kimliği gurlandıran bir ana akımdır (Alivizatou 35-36). SOKÜM sözleşmesi kültür alanında 1972 sözleşmesinden sonra hem Kuzey hem de Güney devletlerin etkin bir katılımı ile UNESCO'nun en çok taraf olunan ikinci uluslararası sözleşmesidir.

2.2.2.1. 1989 Tavsiye Kararı

SOKÜM sözleşmesinin ortaya çıkmasındaki etkenlerden biri olan ve 15 Kasım 1989 tarihinde UNESCO'nun 25. Genel Konferansında kabul edilen *Geleneksel ve Popüler Kültürün Korunması Tavsiye Kararı*, sanayileşmenin ve kitle iletişim araçlarının geleneksel kültür üzerindeki etkileri sebebiyle folklor ürünlerinin gün geçtikçe unutulmaya yüz tuttuğunu ve bu nedenle korunması gerektiğine vurgu yaparak Somut olmayan kültürel mirasın korunması yönünde UNESCO tarihinde alınan ilk karardır. 5 sayfadan oluşan 1989 Tavsiye Kararı, Giriş dışında "Geleneksel ve Popüler Kültürün Tanımı", "Geleneksel ve Popüler Kültürün Kimliğini Belirleme", "Geleneksel ve Popüler Kültürün Muhafazası", "Geleneksel ve Popüler Kültürün (Yaşatılarak) Korunması", "Geleneksel ve Popüler Kültürün Yayılması", "Geleneksel ve Popüler Kültürün Korunması" ve "Uluslararası İşbirliği" başlıkları altında yedi bölümden ibarettir. Tavsiye kararının uygulanması ile ilgili olarak 1995-1999 yıllarını kapsayan 5 yıllık dönemde, UNESCO'nun öncülüğü ile 8 bölgesel ve bir uluslararası toplantı yapılmıştır. 27-30 Haziran 1999 tarihlerinde ABD'nin başkenti Washington'da düzenlenen Tavsiye Kararı'nın yaygınlaştırılmasına yönelik *1989 Tavsiye Kararının Küresel Değeri: Yerel Katılım ve Uluslararası İşbirliği* adlı dokuzuncu ve son uluslararası konferansta alınan kararda "popüler" kelimesi çıkarılıp yerine "folklor" kelimesi getirilmekle kararın başlığı "Geleneksel Kültür ve Folklorun Korunması" şeklinde benimsenmiştir.

Belge Birleşmiş Milletler üyesi olan ülkeleri, geleneklerin belgelenmesi, arşivlerin oluşturulması, folklor müzelerinin oluşturulması ve geleneğin aktarıcılara destek olmak üzere bir dizi koruma stratejisi geliştirme çağrısında bulunmuştur. Belgede ayrıca, folklor üzerine eğitim programlarının geliştirilmesine ilişkin bilimsel araştırmaların yapılması da önerilmiştir. 1989 Tavsiye Kararı geleneksel kültürün değerini şu şekilde açıklamaktadır:

- Folklorun insanlığın evrensel mirasının bir parçasını oluşturması, farklı halkların ve toplumsal grupların bir araya getirilmesi ve kültürel kimliğinin savunulması için güçlü bir araç olması,
- Toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi öneme sahip olması ve halkın tarihindeki rolü ve çağdaş kültüre katkı sağlaması,
- Folklorun, kültürel mirasın ve yaşayan kültürün ayrılmaz bir parçası olarak büyük bir önem arz etmesi,
- Folklorun geleneksel biçimlerinin, özellikle de sözlü geleneğin risklere karşı kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olması (Ruggles ve Silverman 8).

UNESCO'nun somut olmayan eserleri üzerine ilk adımlarını atan Noriko Aikawa (Aikawa 2004, 2009), 1989'da kabul edilen *Geleneksel ve Popüler Kültürün Korunması Tavsiye Kararının* somut olmayan miras tarihçiliğinde bir dönüm noktası olarak benimsenmesini öne sürmüştür. 2003 Sözleşmesinde ifade edilen somut olmayan mirasın temel özelliği, anıtların ve arkeolojik alanların statik niteliğinin aksine, kapsayıcılığı ve yaşayan ve sürekli değişen doğası olmasıdır. 1989 tavsiye kararının konusu "kültürel topluluğun geleneğe dayalı yaratımlarının bütünü" iken, burada somut olmayan miras, nihai ürün açısından değil, üreticileri ve uygulayıcıları ile ilişkili olarak kavramsallaştırılmıştır (Aikawa 140). Yani önemli olan nihai yaratım değil, kültürel ifadelerdeki değişikliklerin bir miras olarak korunması, yeni kuşaklara aktarılması ve yaşatılmasıdır.

2.2.2.2. İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı (İSSOMBİ)

1989 Tavsiye Kararı, Richard Kurin'in yorumladığı gibi, "tanımsız, aşağıdan yukarıya ve yumuşak" idi ve on yıl sonra uluslararası bir araç olarak farkedilebilir bir etkiye sahip

değildi. Bu nedenle, 1999'da UNESCO, *İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı* (2001'de oybirliği ile kabul edildi) adlı bir program başlattı (Ruggles ve Silverman 9). Dolayısıyla, 1989 Tavsiye Kararı sadece SOKÜM sözleşmesinin değil, aynı zamanda 2001, 2003 ve 2005 yıllarında olmakla üç kez ilan edilen *İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı* (İSSOMBİ) programının da ortaya çıkmasının temel dayanağı sayılır.

“Kültürel mekân veya kültürel anlatım formları” na bağlı üç kez yapılan başyapıt ilanlarında 19 başyapıttan oluşan birinci ilan 2001 yılında, 28 yeni başyapıttan oluşan ikinci ilan 2003 yılında ve nihayet 43 yeni başyapıttan oluşan üçüncü ilan 2005 yılında gerçekleştirilmekle toplam 90 başyapıt ulaşılmıştır.

“Bu program sayesinde bir yandan UNESCO somut olmayan kültürel mirasın (SOKÜM) korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda büyük bir deneyim kazanırken diğer yandan insanlığın somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda duyarlılık kazanmasının yolu açılmıştır. Bu nedenle, UNESCO'nun SOKÜM'ün korunmasına yönelik çabalarının uzun tarihi içinde bu programın ayrı bir yeri ve önemi vardır” (Oğuz, “UNESCO ve İnsanlığın...” 6). 20 Nisan 2006 tarihinde Sözleşmenin yürürlüğe girmesinin ardından 31. madde gereğince başyapıt ilan programı resmen sona ermiştir.

2.2.2.3. Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) Sözleşmesi

Somut olmayan miras, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin konseptini ve onaylanmasını sağlayan temel motivasyonlardan biri olan koruma yönünde farklı yaklaşımlar gerektirmektedir. Bu yaklaşımlardan yola çıkarak UNESCO, insanların maddi olmayan kültürel mirasının ifade ve iletilmesine verdiği değeri tanımak suretiyle, canlı insan hazinelerinin tanıtılmasına ve korunmasına da öncülük etmiştir: Geleneksel el sanatları, tiyatro, dans, halk oyunları ve halk müziği ile ilgili kaynak yetersizliği, gençlerin gittikçe artan ilgisizliği, uygulayıcıların sayısının azalması ve bunun sonucu olarak somut olmayan kültürel miras unsurlarının kaybolma tehlikesi içine girmesi, UNESCO'nu somut olmayan kültürel miras unsurlarının korunmasının garanti altına alınması yönünde yeni bir koruma programı ilan etmeye teşvik etmiştir. Bu teşvik üzerine UNESCO'nun 1993 yılında Japonya'da Yaşayan Ulusal Hazinesi programından esinlenmesi (Alivizatos 33) ve aynı yıl içinde Kore

Cumhuriyeti'nin de UNESCO Yönetim Kurulu'na UNESCO'nun koruma programları kapsamında *Yaşayan İnsan Hazinesi* programını kurmayı teklif etmesi UNESCO için bir çözüm önerisi oldu ve yönetim kurulu üye devletleri davet etmekle *Yaşayan İnsan Hazinesi* programının girişimini başlattı. 1994 yılında programın ilan edilmesinin ardından üye ülkeler kendilerine uygun bir program hazırlamakla bu çalışmaya katkıda bulunmakta ve programı sürdürmektedirler. Program Çek Cumhuriyeti'nde *Popüler Meslekler ve Sanat Geleneği Taşıyıcıları*, Fransa'da *Sanat Ustası*, Japonya'da *Önemli Bir Somut Olmayan Kültürel Miras Varlığı Sahibi* ve Kore Cumhuriyeti'nde *Yaşayan Ulusal Hazine* başlığı altında yürütülmektedir. Güney Kore Cumhuriyeti, Japonya, Tayland, Fransa, Filipin Cumhuriyeti, Çek Cumhuriyeti, Nijerya ve Senegal tarafından hazırlanan Yaşayan İnsan Hazinesi Sistemlerinin örnek sistemler olduğu denilebilir.

Bu sistem, Giriş, Yaşayan İnsan Hazinesi Sistemini Kurma Elemanları, Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Sistemlerini Oluşturma Yardımı ve Sürdürülebilir Koruma Önlemleri adlı ana başlıklar ile 13 alt başlıktan ibaret Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Sistemlerini Kurma Yönergesi ile yürütmektedir. Programın amacı "yüksek tarihsel, sanatsal ve kültürel değere sahip somut olmayan kültürel miras unsurlarını icra etme, canlandırma veya yeniden yapma için gerekli bilgi ve yetenekleri korumak" (UNESCO-YİH Sözleşmesi, I. 3.(i)) ve bu amaç doğrultusunda somut olmayan kültürel mirasın üreticisi ve geleneksel uygulamaların taşıyıcısı olarak görülen bireyleri tanımak ve onlara finansal destek sağlamaktır. Yaşayan İnsan Hazinesi olarak tanımlanan kişiler ise, "somut olmayan kültürel mirasın spesifik unsurlarını yüksek derecede icra etme ve yeniden yaratma bilgisine ve yeteneğine sahip olan kişilerdir." (UNESCO -YİH Sözleşmesi, I. 2.(i)). Amacında da belirtildiği gibi program, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın korunması çerçevesinde ortaya çıkmış ve geliştirilmiştir. Bu sisteme göre, somut olmayan kültürel mirasın üreticileri ve gelecek kuşaklara aktarıcıları olan ustalar insan hazineleri olarak adlandırılmaktalar. Yaşayan insan hazineleri olarak nitelendirilen bu kişiler aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma kapsamında kültürün korunmasına da katkı sağlamaktalar. Somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilir bir şekilde korunması en etkili yollardan biri olmakla, bu mirasın taşıyıcılarının bilgi, beceri ve yeteneklerini daha çok geliştirerek sürdürmelerini ve bunları genç nesillere aktarmalarını garanti altına almış olacaktır. Yaşayan İnsan Hazinesi şu ölçütlere göre belirlenir:

- Ustalığını 10 yıldır icra ediyor olması,
- Sanatını usta-çırak ilişkisi ile öğrenmiş olması,
- Bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğü,

- Konusunda ender bulunan bilgiye sahip olması,
- Kişi veya grubun yaptığı işe kendini adanmışlığı,
- Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini geliştirme yeteneği (sanatının toplumla buluşmasını sağlayacak yenilikler içermesi),
- Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini çırığa aktarma becerisi (çırak yetiştirmiş olması) (TC KTB AREGEM, *YİH Ulusal Envanteri*).

Yaşayan İnsan Hazinesi/ Geleneğin Ustaları olarak nitelendirilen kişiler yukarıdaki kriterlere sahip olmakla aşağıdaki meslek alanından olan kişilerdir:

1. Âşıklar/Ozanlar
2. Mahalli Sanatçılar
3. Halk Oyunları Ustaları
4. Geleneksel El Sanatları Ustaları
5. Halk Hekimleri
6. Ortak Belleğe Ait Değerli Bilgilerin Ender Bulunur Taşıyıcıları
7. Bu Kategorilere Girmeyen Diğer Usta/Taşıyıcı/Sanatçı Kişiler.

Program kapsamında yaşayan insan hazinelerine yapılan bağış ve yardım destekleri somut olmayan kültürel mirasların korunması hususunda bazı görevlerin yerine getirilmesinde yaşayan insan hazinelerinin sorumluluk üstlenmelerini sağlamak amacı taşımaktadır. Bu görevler şunlardır:

1. Bilgilerini ve yeteneklerini geliştirmelerini ve sürdürmelerini;
2. Resmi ya da resmi olmayan eğitim programları aracılığıyla bilgilerini ve yeteneklerini genç kuşaklara aktarmalarını;
3. Somut olmayan kültürel mirasla ilgili (video ya da ses kayıtları, yayınlar vb.) kayda geçirme ve belgelemeye katkı sağlamalarını;
4. Bilgi ve yeteneklerini yaymalarını;
5. Onlara verilen herhangi bir ek görevi yerine getirmelerini (YİH, I. 3 (ii)).

2.2.3. UNESCO - Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi dokuz bölüm ve kırk maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin amaçları sözleşmenin birinci maddesini oluşturmakla aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

- Somut olmayan kültürel mirası korumak,
- Somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı konumundaki toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek,
- Somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerbilirliği sağlamak,
- Uluslar arası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak (KTB, "Somut Olmayan Kültürel..." 11).

Sözleşme, Somut Olmayan Kültürel Miras ile somut kültürel ve doğal miras arasındaki karşılıklı bağlılığı öngörmekte ve somut olmayan kültür varlıklarının bir kültürel çeşitlilik kaynağı ve sürdürülebilir kalkınma sürücüsü olarak rolünü kabul etmektedir.

Sözleşme, uygulama kapsamının, var olan uluslararası insan hakları belgelerine aykırı olan mirasın tezahürlerini ya da sürdürülebilir kalkınma, topluluklar, gruplar ve bireyler arasında karşılıklı saygı şartlarını içermediğini açıkça belirtmektedir (Scovazzi 105).

2.2.4. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasının Önemi ve Koruma Kavramı

Somut olmayan kültürel miras, çok sayıda insan arasında paylaşıldığı için, bu türden miras, belirli bir taşıyıcılar veya uygulayıcılar topluluğuna (SOKÜM Sözleşmesi, Madde 2) "bir kimlik duygusu" sağlar. Bu yönüyle kendilerini dünyanın geri kalanından ayırır. Tekerlek, futbol, hamburgerler veya kot pantolonlar gibi dünya çapında yayılan uygulamalar veya nesnelere, belirli bir topluluğu tanımlayamaz ve somut olmayan kültürel mirasa ait değildir (Scovazzi 118). Bu kültürel miras ürünleri, sözlü ifadeler ya da nesnelere şeklinde olup aynı zamanda insanlığın ortak mirası, kültürel belleği ve geçmişin özgün bir tezahürüdür ve bilimsel, sanatsal ve tarihsel açıdan büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla korunarak bozulmadan gelecek kuşaklara aktarılması gerekir. Somut olmayan miras, ayrıca topluluk kimliğinin önemli bir unsurudur ve "kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına saygıyı teşvik eder" (Ruggles ve Silverman 2). Bu

nedenle “kuşaktan kuşağa aktarılan somut olmayan kültürel miraslar, “çevreleri, doğaları ve tarihi ile olan etkileşimleri karşısında toplumlar ve gruplar tarafından sürekli olarak yeniden yaratılır” (SOKÜM Sözleşmesi Madde 2, Paragraf 1) ve onlara bir süreklilik ve kimlik duygusu kazandırır.

Rekreasyon veya yeniden yorumlama kavramları, değişimlerin mirasın yaşayan karakteri nedeniyle kaçınılmaz olduğu gibi zamanın geçişiyle gerçekleştiğini ima eder. Listelerde yazılı olan birçok unsur arasında değişiklikler vardır. Örneğin “Wajapi'nin Sözlü ve Grafik İfadeleri” (Brezilya), bitkisel motifleri, geometrik motiflerle bedenleri ve nesnelere süslemek için uzun zamandır devam eden bir geçmişe sahip bir topluluğun mirasını temsil eder: Geleneksel bilginin bu kodlanmış repertuarı süreklidir. Yerli sanatçılar olarak evrimleşmek, motifleri sürekli yeniden şekillendiriyor ve yeni kalıpları icat ediyor” (Scovazzi 121).

Bir toplum veya sosyal grubun kendi birlik, varlık, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğu tarafından gerekli ve doğru oldukları kabul edilen ortak amaç, düşünce, temel ahlaki ilke ya da inançların bütünü (alıntılayan Baysal ve Saman 57) olan 'değer' kavramı iki açıdan kültürel miras için önemlidir. Birincisi, kültürel değerler, insan hayatının amacı ve insan bilgisinin ve eyleminin değerli araştırmaları gibi temel ontolojik ve epistemolojik yönleriyle ilgili olarak bir sosyal grubun dünya görüşünü temsil eden veya bunları ifade eden inançları yansıtır. Bu nedenle, kültürel değerler bir toplumun kültürel sisteminin bir parçasıdır. Kültürel kimliğin temel unsurlarıdır, farklı kültürlerden ayırım yapmanın bir faktörüdür ve aynı kültüre mensup kişiler tarafından paylaşıldıklarında bir sosyal uyum kaynağıdır ya da birden fazla kültür söz konusu olduğunda karşılıklı saygı vardır. İkincisi, 'kültürel değer', kültürel mallar ve hizmetlere verilen değerdir. Bu değer sembolik, estetik, tarihsel ya da manevi önemi ile bağlantılı olarak takdir edilebilir ya da ekonomik yarar veya değer açısından nicelendirilebilir. Kültürel mallara ve hizmetlere, birbiriyle ilişkili, ancak ayrı olarak değerlendirilebilen ortak bir kültürel ve ekonomik değer atfedilebilir. Örneğin bir dini sanat eseri, tanınmış bir heykeltıraşın mirası olması, eşsiz estetik nitelikler sergilemesi ve inananlar tarafından saygı duyulan bir varlık ya da bir sahneyi temsil etmesi nedeniyle ona atfedilen kültürel değere sahip olabilir. Aynı zamanda, bir ekonomik değere atanabilir, belirli bir anda faydalı olduğu veya paranın miktarında nicelleştirilebilir (Borowiecki ve diğer. 321).

Uluslararası insan hakları söylemine dayanan ve kültürel çeşitliliğin kaynağı olarak somut olmayan kültürel mirasın önemini kabul eden UNESCO Sözleşmesi, somut olmayan kültürel biçimlerin korunmasını gerektirir (Graham 187). "Koruma" ("conservation," "preservation," and "protection," "safeguarding") kavramından daha az güçlü ve statik olan "korunan" kavramı, somut olmayan mirasın insani yönünü değil, aynı zamanda "gelişen" ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramlarını da öne çıkarır (Alivizatos 37). Bu nedenle koruma tedbirleri sadece kayıt ve dokümantasyon yoluyla tanımlama ve arşivleme çalışmaları üzerine değil, aynı zamanda "örgün ve yaygın eğitim" ve "canlandırma" (UNESCO 2003, 2 § 3) yoluyla "iletime" de odaklanmaktadır. Dolayısıyla 2003 Sözleşmesinde yer alan "koruma" kavramı ile 1989 Tavsiye Kararı'nda yer alan "koruma" kavramı farklılık göstermektedir. "Koruma" kavramı 1989 Tavsiye Kararı'nda preservation (koruma) şeklinde kullanılmış olup folklorun korunmasını ifade ederken, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde safeguard (bağlamında yaşatma) şeklinde kullanılmış olup somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini güvence altına alma anlamına gelmektedir. Kavram, aynı zamanda somut olmayan kültürel mirasla ilgili "kimlik saptaması, belgeleme, araştırma, muhafaza, koruma, geliştirme, güçlendirme, örgün ve yaygın eğitim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarma ve kültürel mirasın değişik yanlarının canlandırılması gibi yöntemleri içerir. Somut olmayan kültürel mirasın korunması, yaşayabilirliğinin garanti altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi açısından bir envanterin oluşturulmasının ne derece önemli olduğu ve başat bir rol üstlendiği aşikârdır" (Antalya Valiliği, "Antalya'da Yaşayan Geleneksel...").

Somut Olmayan Kültürel Miras, korunmasında toplumun bireylerinden yönetim kurumlarına kadar herkesin sorumlu olduğu bir alandır. SOKÜM`ü koruyan etkin aktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Merkezi Yönetim,
- Yerel Yönetim,
- Sivil Toplum Kuruluşları,
- Topluluk, grup, birey ve YİH`ler,
- Eğitim (örgün, yaygın ve sargın öğrenme),
- Enstitüler, merkezler,

- Medya,
- Uluslararası ilgili kurumlar.

Bunların arasından SOKÜM`ün yaygınlaşmasında en çok kullanılan yöntemler yerel yönetim, medya ve eğitim yöntemleridir.

2.2.5. UNESCO - Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi

Somut olmayan kültürel mirasların korunmasına yönelik iki sözleşme mevcuttur. Bunlardan biri yukarıda bahsi geçen sözlü ve geleneksel kültürü ve bilgi ve sanatsal ifadeleri korumayı amaçlayan SOKÜM Sözleşmesi, diğeri ise 20 Ekim 2005 tarihinde UNESCO`nun 33. Genel Konferansında kabul edilen *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi*`dir. Sözleşme 2 Kasım 2001 tarihinde UNESCO`nun 32. Genel Konferansında kabul edilen *Kültürel Çeşitlilik Üzerine UNESCO Evrensel Bildirgesinin* temel öngörü ve ilkelerinin uygulanması amacıyla hazırlanmıştır. 2013 tarihi itibarıyla 132 devletin taraf olduğu sözleşme ekonomik açıdan bölgesel nitelik taşımasından dolayı Avrupa Birliği tarafından onaylanmıştır. Her iki sözleşme (2003 ve 2005 sözleşmeleri), 1970 (*Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklaması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme*) ve 1972 (*Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi*) sözleşmelerinin korumayı öngöremediği alanlara ait kültürel mirasların korunmasını amaçlamıştır. KİFAÇ Sözleşmesi kültürel çeşitliliğin:

- Ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu,
- Daha tatmin edici bir entelektüel, duygusal, ahlaki ve manevi varoluşu elde etmek için bir araç olduğunu,
- Biyoçeşitlilik doğa için ne kadar önemliyse, kültürel çeşitliliğin de insanlık için bir o kadar önemli olduğunu,
- Kültür, kimlik, sosyal uyum ve bilgi temelli bir ekonominin geliştirilmesi konusunda çağdaş tartışmaların merkezinde yer aldığı,
- Küreselleşmenin kültürel çeşitliliği tehdit etmesi karşısında kültürel farkındalığı ve değişimi teşvik edebilirliğini ifade eder (Ruggles ve Silverman 9).

Gün geçtikçe hem *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması*, hem de *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi* sözleşmelerine taraf ülkelerin

sayısının artmasına rağmen, ABD ve etkisi altında bulunan birkaç ülke şiddetle her iki sözleşmeye karşı çıkarak henüz bu sözleşmelere taraf olmamıştır. Özellikle kültür endüstrisi konusunda AB ile ABD arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bunun temel nedenin ise UNESCO'nun somut olmayan kültürel mirasları, küreselleşmenin oluşturduğu tektipleşmeye karşı korumasının ve kültür sanayisi ve endüstrisine egemen olan bazı gelişmiş ülkelerin ürettikleri filmlerin gelişmemiş veya az gelişmiş, hatta gelişmekte olan ülkelerin bile kültürlerini olumsuz etkilemesine gönderme yapmasının, başta ABD olmak üzere bazı ülkelerin dünyaya ekonomik ve kültürel açıdan egemen olma politikasına aykırı olduğu söylenilebilir. Buna Afrika ve hatta Avrupa televizyonlarında yayınlanan medya tüketim ürünlerinin neredeyse % 75 ile % 85'nin (Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel..." 89) ABD yapımı olduğu örnek olarak gösterilebilir.

2.2.6. UNESCO - Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi'nin Yerel Kurumsallaşması

UNESCO -SÖKÜM Sözleşmesine taraf ülkelerin UNESCO -SÖKÜM Sözleşmesi doğrultusundaki süreçleri izleyen ve tavsiye kararları alan birim UNESCO Milli Komisyonu nezdinde kurulmuş olan Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi'dir. Hem Azerbaycan, hem de Türkiye'de Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi ve Somut Olmayan Kültürel Miras Danışma Kurulu, faaliyetlerini UNESCO Milli Komisyonu ve Kültür ve Turizm Bakanlığı ile birlikte yürütmektedir. SÖKÜM çalışmalarında kurumsallaşmayı icracı birim olan Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Eğitim Genel Müdürlüğü sağlamaktadır. Bunun dışında bir de sözü geçen müdürlüğe bağlı Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yönetimi Şubesi oluşturulmuştur.

İnsan merkezli korumayı esas alan SÖKÜM Sözleşmesi, sözleşmeye taraf ülkelerin sınırları içerisindeki somut olmayan kültürel mirasları korumayı hedeflemektedir. Koruma meselesinde yapılması gereken ilk iş neyin veya nelerin korunması gerektiğinin tespitidir. Korunması gereken unsurların tespiti ise envanter oluşturmayı gerektirmektedir. Envanterler yerel ve ulusal olmak üzere iki gruba ayrılır ve belli kurallara uyulmakla oluşturulur. Envanter çalışmaları Somut Olmayan Kültürel Miras (SÖKUM) Ulusal Envanteri ve Yasayan İnsan Hazinesi (YİH) Ulusal Envanteri olmak üzere ikiye ayrılır.

Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi tarafından hazırlanan uluslararası düzeydeki koruma listeleri şunlardır:

- 1- İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi,
- 2- İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Acil Koruma Gerektiren Listesi,
- 3- En iyi Uygulamalar Listesi,
- 4- Uluslararası Yardım Listesi.

2.3. KÜRESELLEŞMENİN KÜLTÜREL BOYUTU VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS İLİŞKİSİ

Günümüzde yaşanan küreselleşme süreçleri, toplumlar ve topluluklar arasında kültürlerarası diyalogun gelişimine katkıda bulunsa da somut olmayan kültürel miras açısından yok olma, bozulma gibi olumsuz etki ve tehditleri⁹ de beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin getirdiği hızlı değişim ve dönüşüm dalgası daha çok somut olmayan kültürel miras alanını etkilemektedir ve bunun sonucu olarak da geleneksel uygulamalar ile bazı kültürel değerler yok olmakta, bazıları ise işlevsizleşmektedir. Hatta "sözleşmenin (UNESCO 2003) başlangıcında bahsedilen "küreselleşme" ve bunu izleyen "toplumsal dönüşüm", insanlığın somut olmayan kültürel mirasını "bozulma, yok olma ve yok etme" tehdidinde bulunduğu kabul edilmektedir. Artan nüfus hareketleri, teknolojik inovasyon, kitle kültürü ve kent merkezlerinin genişlemesi, somut olmayan kültürel mirasın bir nesilden diğer nesle aktarılmasını koparan ve engelleyen bir risk oluşturmaktadır. Küreselleşmeden kaynaklı tehlike, somut olmayan mirasın temel bir özelliğidir ve var oluşunu sağlamak için normatif eylem ve kurumsal katılım gerektirir. Bu nedenle, Başyapıtların İlanı programı için seçim kriterleri arasında hızlı değişim, şehirleşme ya da kültürelleşme sürecinde kaybolması riski nedeniyle "kültürel ifade biçiminin veya kültürel mekânın sergilenmesi gerektiği vurgulanmaktadır " (Alivizatos 36).

Tez kapsamında küreselleşmenin somut olmayan kültürel miras üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmaların incelenmesi sonucu herhangi bir sınıflandırma veya gruplandırmaya

⁹ Yaşayan mirasa yönelik tehditler, 1950'ler ve 1960'lardaki Japon ve Kore yasama söylemleri tarafından tanımlanmıştır, kaynağında ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin kitlesel sanayileşme ve batılılaşmasının geleneksel kültürün terk edilmesine neden olacağı endişesi dayanmaktaydı.

rastlanmamıştır. Konuyla ilgili benzer çalışma niteliğinde sadece Arjun Appadurai'nin çalışmasına rastlanmıştır. Arjun Appadurai, *Modernity at Large Cultural Dimensions of Globalization* (1996) adlı çalışmasında küreselleşmenin belirsiz ve karmaşık süreçlerine yapısalci yaklaşarak küreselleşmenin kültürel akışlarını 5 kategoride ele almıştır¹⁰:

1. Etno–mekân (ethnospaces): İnsan hareketliliğine (göçmenler, turistler, mülteciler, misafir işçiler, sürgünler ve hareket halinde olan diğer insan grupları) vurgu yapılarak bu hareketliliğin önemli bir kültürel etkileşim oluşturduğu alandır.
2. Tekno–mekân (technospaces): küresel konfigürasyonun, yüksek ve düşük teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının tüm sınırları aşarak çeşitli türlerde ve yüksek hızlarda hareket ettiği alandır.
3. Finans–mekân (financespaces): Uluslararası alanda büyük miktarlarda para akımının gerçekleştiği ve bu akımın piyasa işlemlerini (uluslararası spekülasyon ve borsa işlemleri) etkilediği alandır.
4. Medya–mekân (mediaspaces): televizyon, dergi, gazete, film stüdyoları vb. tarafından üretilen ürünlerin yeni iletişim teknolojileri ve internet ağı sayesinde tüm dünyaya hızla yayılmasını sağlayan alandır.
5. Fikrî –mekân (ideospaces): devletin genellikle kendi ulusal kimliğini ve bütünlüğünü korumaya yönelik yürüttüğü politikalar ve oluşturduğu politik imge ve ideolojilerdir.

Bu çalışmada küreselleşme ve SOKÜM ilişkisini belirleyen temel alanlar ve araçlar ise aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

1. Teknoloji
2. Sanayileşme
3. Kentleşme/ Göç
4. Medya
5. Eğitim
6. Uluslararası Yapısal Uyum Programları

¹⁰Appadurai, Arjun, (1996). *Modernity at Large Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press. Say. 33

7. Dış Mali Kaynak Kullanımı

8. İç Dinamikler

2.3.1. Teknoloji ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Sürekli gelişen, gittikçe büyüyen ve 4. sanayi devrimi olarak nitelendirilen bilgisayar ve iletişim teknolojileri büyük bir hızla yayılarak küresel ilişkilerin doğasını kökten değiştirmekte, çağdaş toplumda değişim ortamını derin bir şekilde etkilemekte ve şekillendirmekte, ayrıca Batı eksenli kültürel değişimleri de beraberinde getirmektedir. Diğer bir yönüyle küreselleşmeye hizmet eden bu değişimler kendini temel olarak ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel alanda göstermekte, benzeri görülmemiş bir hızla gelişen yeni bilgi teknolojileri ve internetle yayılmakta ve güçlenmektedir. Yeni medya teknolojilerinin ve ilişkili sosyal ağların ortaya çıkışı özellikle genç kuşaklara hızlı bir şekilde aktarılmaktadır. Bilgisayar, tablet, akıllı telefon ve benzeri teknolojik cihazlar günümüzün olmazsa olmazı haline gelerek wifi altyapısı ile "dijital" yaşama geçişi sağlamakla yerel kültürleri büyük ölçüde etkilemekte, yirmi birinci yüzyılın dünyasını giderek hükümetler, gruplar ve alt kültürler ağı haline getirmekte ve birlikte toplumda büyük değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı kültürel dönüşümün sonucu oluşan siber kültür, bilgisayar ağlarının yaygınlaşmasıyla birlikte genç kuşakları sosyo-kültürel açıdan etkilemekte ve bireyleri metalaştırmaktadır. "Kültürel miras sektörü de sanal dünyada, sayısal teknolojinin, sanal mekânların, maddi ve somut deneyimleriyle" (Borowiecki ve diğer. xxii) etkileşiminin artan bir seviyesine tanık olmaktadır. Bu kültürel dönüşüm ve değişim başta kültürel çeşitlilik olmak üzere somut olmayan kültürel miras alanını etkilemektedir. İnsanlığın binlerce yılda üreterek, nesilden nesle aktardığı gelenekler, görenekler, sözlü anlatım ve uygulamaların bütünü oluşturarak somut olmayan kültürel miras unsurları küreselleşme süreci içinde kaybolmaktadır.

Dijital Çağ

21. yüzyılın çeyreğinde toplumlar ve kültürler iletişimsel ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde hızlı bir değişim ve dönüşümün ortaya çıkardığı yeni bir yapılanma süreci olan bilişim çağına girerek yeni bir toplum olarak nitelendirilen bilişim toplumunu, başka bir deyişle dijital çağı oluşturdular.

Dijital çağ, bilgisayar tabanlı teknolojideki gelişmelere bağlı olarak bilgi ve iletişim sistemlerinin paradigmatik ve hızlı dönüşümü ile nitelendirilen güncel dönemi tanımlamaktadır. Dijital sistemlerin ikili dili, bilgi ve iletişim sisteminde temel bir dönüşüme katkı sağlamıştır. Bilgiyi depolamak, işlemek ve iletmek için teknolojik kapasite, hız ve sayı açısından büyük bir ekonomik ve toplumsal etkiye sahiptir. Çok çeşitli cihazların kullanımı dünya genelinde büyük bir miktarda bilgi ve veri oluşumuna, elde edilmesine ve paylaşılmasına imkân sağlamaktadır (Borowiecki ve diğer. 301).

Dijital çağın belirgin özellikleri, akıllı cep telefonları, tablet, ipad, ipod ve kişisel bilgisayarların yaygın bir şekilde kullanılmasıyla ortaya çıkmış, aynı zamanda siberkültür ve siberizm (cyberculture and cyberspace)¹¹ kavramlarının yanı sıra siber âlem, sanal gerçeklik, sanal cemaatler, sanal mekân ve kimlikler gibi yeni kavramları da beraberinde getirmiştir. Dijital çağda yaşayan ve dijital teknolojileri kullanan kişiler için ise yeni bir kavram ortaya çıkmıştır: 'Dijital yerliler' (Prensky 1). Bu terim, sosyal dijital teknolojilerin çevrimiçi hale geldiği 1990 yılını kapsamakla 1990 sonrası doğan insanlar için kullanılır. Bunlar, ağa bağlı dijital teknolojilere erişimi olan gençlerdir. Dijital çağ, günlük hayatımızı, ilişki biçimlerimizi, yaşantımızı etkilemekte ve farklı bir boyuta taşımaktadır (Combi 11).

Siber kültür, sosyal medyalarda aktif olan insan topluluğu tarafından kullanılan sosyal beklentiler, görgü kuralları, tarih ve dil setidir. Dünya ülkeleri, siber alanda ülke alanları tarafından kısmen temsil edilmektedir. İnsanları birbirlerine bağlayan ortak çıkarlarıdır (The reflective Educator). Siber alan, internet kullanıcıları sayesinde büyük miktarda veriyi kapsayan veri bankalarına sahiptir. Fakat bu verilerin güvenilir olması şüphe konusudur. Bilgiden kaynaklanan eylemler ve bilgi içeriğindeki farklılıklar internet üzerinde kullanılan iletişim kodlarının birlikte kullanımıyla ters orantılıdır. Bunun sebebi, donanımın ve yazılımın arkasında programın ne tür çalışmasına ve yönetilmesine karar veren kişilerin olmasıdır. Bu kişiler programları kendi amaçları, kişisel çıkarları ve kendi duygusal ve kültürel deneyimleriyle yönlendirmekteler. Dolayısıyla dijital teknoloji, kişiler arası ilişkileri, bilgiyi ve gençlerin davranış şekillerini dönüştürerek değiştirir (Combi 11).

---

¹¹ "Siber" kelimesi İngilizce "Cyber" kelimesinin Türkçeye uyarlanması olup "bilgisayar ağlarına ait olan", "internete ait olan" anlamlarına gelmektedir ve ilk kez William Gibson'un ünlü bilimkurgu romanı olan Neuromancer`de (1984) kullanılmıştır.

İnternetin gerçeklik, yeni bir kültürel mekân, ekonomik bir pazar ve özgürlük alanı olarak ortaya çıkması, kültürel formların, küresel değerlerin, alışkanlıkların, kimliklerin hızlı bir şekilde dolaşıma girmesini sağladı. Başka bir ifadeyle internet küresel sistemin kültürel bir mecrası haline geldi. Sınırları hızlı bir şekilde aşan internet, kültürel alanın da hızlı bir şekilde küreselleşmesine neden olmuştur. İnternet sayesinde kültürel alanda başlatılan bu yeni yeni kimlikler, bireysel ve toplumsal ilişki biçimlerinin ve yeni kültürel formların yaratılmasını mümkün hale getirerek, küresel ölçekte homojen bir küresel kültürün de inşasına olanak sağlamıştır (Güzel 2).

Dijital teknolojilerin kültürler ve toplumlar açısından etkileri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönden incelenebilir.

Olumlu Etkileri

1. Yerel kültürlerin sınırları aşması: Bir ülkeye ait moda, tiyatro, müzik, film vb. gibi kültürel değerler ve ürünler, sınırları internet ve teknoloji sayesinde saniyeler içinde aşarak dünyanın her yerine yayılabilir.

2. Kültürel ürünlerin sayısallaştırılması: Dijital ortamda kültürel mirasın korunmasının bir yolu da kültürel ürünlerin sayısallaştırılmasıdır. Sayısallaştırma, kültürel kaynaklara hızlı erişimin sağlanmasında ve kültürel mirasların gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir etkidir ve ayrıca kültürel mirasların korunmasına ilişkin kültür politikaları çerçevesinde de etkili bir çözüm yolu olarak değerlendirilmektedir. Hatta kültürel miras ürünlerinin sayısallaştırılmasına ilişkin Amerika'da ve Avrupa'da 100 milyonlarla dolarlık bütçe ayrılmakla büyük çaplı projeler ve programlar yürütülmektedir.

3. Web bağlantılarının yaygınlaştırılması: Günümüz dünyasında internet sistemi ve teknoloji, bilgiye ulaşmanın en hızlı, kolay ve ucuz yolu olmasından dolayı hayatımızın bir parçası haline gelmiş olup eğlence, kültür, spor eğitim vs. alanlardaki tüm ihtiyaçlarımız teknoloji ve internetle karşılanmaktadır.

4. Mekân ve zamanın daralması: Teknolojik gelişmeler sayesinde dünyanın küresel bir köye dönüşmesi ve dünyanın herhangi bir noktasına hızlı erişim mekân ve zaman sıkışmasının göstergesidir.

5. Kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanması: Dijital koruma uygulamalarında kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır.

6. Erişim hızı ve erişim maliyetlerinin düşürülmesi: Şüphesiz ki teknoloji, bilgiye kolay ve hızlı bir şekilde erişimde, gelişmeleri anında takip etmede topluluklara büyük hizmetler sunmaktadır (Borowiecki ve diğer. 315). Çevirim içi erişim hızı, herhangi bir yerel, ulusal ve uluslararası bilgiye erişim kolaylığı sağlamaktadır. Artık, kültürel miras koleksiyonlarının ait oldukları kültür kurumları tarafından açık erişim yoluyla çevrimiçi erişime açması giderek hızlanmakta ve yaygınlık kazanmaktadır. Bu da aynı zamanda bir bilgiyi elde etmek için kaynak kütüphaneye, müzeye vb. gibi yerlere gitme masrafından kurtulmak demektir. Buna Avrupada`ki Europeana ve bu gibi projeler örnek verilebilir. Bununla birlikte binlerce şarkıyı ve filmi hiçbir ücret ödemedenden indirme imkânı sağlamaktadır.

7. Bilginin alıcıya ulaşma şeklinin artması: Müze modelinden internet modeline geçilmesi bilginin alıcıya ulaşma şeklini de çoğaltmıştır. Örneğin 2012'de Pennystocks, bir dizi sosyal medya platformu aracılığıyla 'hızlı veri üretile' sayısını gösterecek bir web sayfası tasarladı. Rakamlar, Instagram'a yapılan yükleme sayısının yalnızca bir dakika içinde 40.000 resmi aştığını göstermiştir (Pennystocks, "The Internet in...").

8. Veri toplama kaynağı olarak kullanılması: Dijital ağlar, toplulukların web üzerinden kendi koleksiyonlarını kolayca oluşturmalarına olanak sağlamaktadır. Twitter ve Facebook dünyanın dört bir yanından veri toplamak için en iyi araçlardan sadece ikisidir.

9. Kültürel etkileşimde bulunmalarını sağlaması: İletişim, bireylerin ve grupların kendilerini temsil etmelerini ve değerler ve normlar aracılığı ile dünyayla kültürel etkileşimde bulunmalarını sağlar.

10. Yerel ekonomik kalkınmaya katkı sağlaması: Sanal ortamlar ve bölgeler oluşturmakla dijital teknolojiler, yerel ekonomik kalkınma amacıyla kültürel miras kaynaklarının kullanılmasına ve metalaştırılmasına katkıda bulunabilirler.

11. Kültürel katılım: Dijital teknolojiler, kullanıcıların kültürel içeriğin değerlendirilmesine yorumlanmasına, yönlendirilmesine ve ortak yaratılmasına aktif olarak katılmaları için teşvik edildiği yeni kültürel katılım modlarını etkinleştirir. Örneğin müze ziyaretçileri müze web sitesinde en sevdikleri nesnelerin kişisel koleksiyonlarını yaratarak ve kaydederek, müze tarafından işletilen bir kaynağa etiketlerle ve meta verilerle katkıda bulunarak ya da yeni katıldıkları bir kültürel etkinlik hakkında blog yazarak deneyimlerini zenginleştirebilirler (Borowiecki ve diğer. 315).

Olumsuz Etkileri

1. Kültürel farklılıkların ortadan kalkmasına neden olması: Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, küreselleşmeyi tetiklemeyle birlikte küreselleşmenin etkisiyle farklı kültürlerden insanların etkileşimine de yol açmaktadır. Kültürlerarası etkileşimin artması, çok kültürlü örgütlerin de sayısının her geçen gün çoğalması, en önemli konulardan biri olan kültürel farklılıkların (Yeşil 101) da ortadan kalkmasına neden olmaktadır.

2. Sohbet geleneğini yok etmesi: Misafirlikler, sohbet geceleri, akraba ziyaretleri, bayramlaşma gibi eski geleneklerin de dijital ortama taşınması ve bunların Facebook, Twitter, Whatsapp, Instagram vb. sosyal medya araçları üzerinden gerçekleştirilmesi bu geleneklerin temelini oluşturan olan sohbet geleneğini unutturmaktadır. Aile bireylerinin, özellikle çocukların nine ve dedeleriyle zaman geçirmemesi sebebiyle sohbet geleneğinin unutulmaya yüz tutması ise sözlü kültür aktarımını olumsuz etkilemiştir. Bu da aile büyüklerinin sohbet esnasında kullandıkları atasözü ve deyimlerin yeni kuşaklara aktarılmaması sebebiyle unutulmasına yol açmaktadır.

3. Sözlü kültür ürünlerinin (masallar, efsaneler, maniler, ninniler vb.) unutulmaya yüz tutması:

3.1 Masal anlatma geleneğinin unutulması: Teknolojik gelişmelere bağlı olarak meydana gelen sosyo-kültürel değişimler nedeniyle eğlence anlayışının da değişmesi, işlevi hoşça vakit geçirmek, boş zamanları değerlendirmek olan masal anlatma geleneğini olumsuz yönde etkilemekle unutulmasına neden olmaktadır. Günümüz insanı, özellikle de genç kuşaklar ve çocuklar boş zamanlarını değerlendirmek ve hoşça vakit geçirmek için genellikle sanal ortamlarda vakit geçirmeyi ve internete bağlı bilgisayarlarda online oyunlar oynamayı tercih etmekte.

3.2. Ninni söyleme geleneğinin unutulması: İşlevi, uykusu gelen bir bebeği uykuya hazırlamak, sakinleştirmek, huzurlu ve rahat bir uyku uyuyabilmesini sağlamak, anne ile maddî ve manevî bağlarını güçlendirmek olan ve genellikle anneler tarafından yumuşak bir ses tonuyla söylenen, yavaş bir melodisi ve rahatlatıcı sözleri olan ninniler de teknolojiden etkilenen sözlü kültür ürünlerindedir. Küreselleşmenin etkisiyle yaşanan kültürel değişim ve dönüşümler sözlü iletişimin ilk örneği olan ninnilere de yansımıştır. Artık modern anneler, bebeklerini kendi söyledikleri ninnilerle değil, teknolojinin sunduğu imkânlardan faydalanarak modern uygulamalarla uyutmayı tercih ediyorlar. Yeni dijital nesli, annelerinin söyledikleri ninniler değil, profesyonel sanatçılar

tarafından seslendirilen veya ninni söyleyen yastıklar, oyuncaklar uyutmaktadır. Yani neslin dijitalleşmesinin kaynağının ninnilere dayandığı söylenebilir. Bu kültürel değişim ve dönüşüm ise ninniye değil, ninni söyleme geleneğinin binlerce yıldır kuşaktan kuşağa aktarılmasını olumsuz etkilemektedir. Bu aktarım, artık geleneğin ustaları olarak nitelendirilen bilgi aktarıcısı kişilerle değil, dijital teknolojilerle aktarılmaktadır. Ayrıca annelerin ninni söylerken kendi duygu, düşüncelerini ve çocukları için iyi dileklerini ninniye ekleyerek dile getirmeleri, çocukla anne arasında sevgi bağlarının güçlenmesi açısından oldukça önemlidir. Dijital ortamdan ve yabancı bir sesteki ninni dinleyen çocuklar ise ne yazık ki bu duygulardan yoksun bırakılmaktadırlar.

4. Geleneksel oyunların (çocuk oyunları, köy seyirlik oyunları) unutulması:

Eğlence kültürünün büyük ölçüde teknolojik gelişmelerden etkilenmesiyle bu alanda da pek çok kültürel dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı söylenebilir. Bu değişim ve dönüşümler özellikle çocukların ve gençlerin çok zaman harcadıkları oyunların sanal ortama taşınmasıyla ortaya çıkmıştır. Eskiden mahallelerde, sokaklarda parklarda ve benzeri alanlarda oyun oynayan, koşup zıplayan çocukların yerini artık oyun salonlarında ya da evlerinde bilgisayar başında veya ellerinde tabletlerle fiziksel güç harcamadan saatlerce oturup oyun oynayan çocuklar almıştır. Bazı oyunlar sanal ortama taşınırken, bazıları da küreselleşme çerçevesinde yaşanan kentleşme sürecinin etkisiyle yok olmaya mahkûm olmuştur. Oysa bu oyunlar, çocukların zihinsel, kişisel ve bedensel gelişimi üzerlerinde olumlu etkiye sahiptir. Unutulan oyunlara kapı hakkı, körebe, aç kapıyı bezirgânbaşı, arapsaçı, ip atlama, çelik çomak, birdirbir, kukalı saklambaç, çatlak patlak, bülbül kafeste vb. oyunlar örnek gösterilebilir.

Teknoloji olumsuz etkilerini sadece çocuk oyunları üzerinde değil aynı zamanda geleneksel köy seyirlik oyunları üzerinde de göstermektedir. Bu etkilenimde kentsel dönüşümün de payı yok değildir. Oyunların gerçekleştirildiği alanların kentsel dönüşüm sürecinde yok edilmesi, yerine internet kafelerin, salonların ve gökdelenlerin yapılması, ayrıca çocukların ve gençlerin bu oyunlara ilgi duymaması, köy seyirlik ve çocuk oyunlarını olumsuz etkilemiştir.

5. Geleneksel el sanatlarının (el halıcılığı, kilimcilik, dokumacılık ve örücülük) unutulması:

Küreselleşme kapsamında sanayileşme ve kentleşme gibi sosyo-ekonomik olgular Türk el sanatlarının olumsuz yönde etkilenmesinde temel faktör olsa da bu olumsuz etkilenimde teknolojinin de payı bulunmaktadır. Teknolojinin el sanatları üzerinde olumsuz etkileri daha çok dokumacılık, örücülük ve halıcılık, sanatlarında görülmektedir. Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin ekonomiye yansımaları, fabrikasyon

üretim geçiş, ürün çeşitliliğinin ve üretim miktarının artması ve birim üretim maliyetinin düşmesi ile başta 2500 yılı aşkın bir tarihe sahip el halıcılığı olmak üzere geleneksel Türk el sanatları ürünlerinin rekabet gücü zayıflamış ve gelecek kuşaklara aktarılması zorlaşmıştır. Bunların dışında, ev hanımlarının gerek boş vakitlerini değerlendirmek gerekse de ev ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla evde yaptıkları kazak, çorap, atkı vb. örgü işleri boyut değiştirerek teknolojik ortama taşınmıştır. Ev hanımları artık örgü işlerini bilgisayarlarda, akıllı telefonlarda ve tablette yapmaktadırlar.

2.3.2. Sanayileşme ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Sanayileşmenin küreselleşme kapsamında somut olmayan kültürel mirasın en fazla el sanatları alanını etkilediği denilebilir. Sanayileşme ile fabrikasyon üretime geçiş ve buna bağlı olarak el sanatlarının sürdürülmesinde önem taşıyan ham madde ve pazar sorunlarının ortaya çıkması geleneksel el sanatlarından bazılarını tamamen yok etmiş, bazılarını ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Sanayileşmenin en fazla etkilediği el sanatı türleri şunlardır:

1. Dokumacılık
2. El halıcılığı
3. Kilimcilik
4. Örucülük
5. Demircilik
6. Bakırcılık
7. Kalaycılık
8. Oymacılık
9. Semercilik
10. Yorgancılık
11. İşlemecilik
12. Dericilik

13. Keçecilik
14. Ayakkabıcılık
15. Marangozluk
16. Nalbantçılık
17. Nakkaşlık
18. Hattatlık

2.3.3. Kentleşme/ Göç ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Kentleşme küreselleşme sürecinin etki araçlarından biri olmakla bu sürecin en sık ve yoğun gözlemlendiği alandır. Küreselleşmenin kentleşmeyle gelen etkisi kentlerin sosyal, mekânsal ve kültürel yapısını değişikliğe uğratmakta ve dolayısıyla insan yaşamını da etkilemektedir. Öte yandan sanayileşme ve sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı ülke içinde kırsal alandan kentlere iç göçlerin yaşanması kent ile kırsal kesimlerin nüfusunun dengesini değiştirmekte, bu durum ise toplum içinde kültürel gelişim ve değişimi etkilemektedir. Ekonomisi sanayiye dayalı ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu kentlerde yoğunlaşırken, ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde bu durumun aksi yaşanmaktadır. Büyük kentlerle kıyaslamada dış etkenlerden uzak kalan, sosyo kültürel gelişim ve değişimin daha yavaş yaşandığı kırsal kesimlerde geleneklerin, örf ve adetlerin korunmasının sürekliliği sağlanırken, kentlerde kültürü yansıtan gelenekler, örf ve adetler ve geleneksel uygulamalar kentleşme vs. sebeplerden dolayı uygulanmamakta ve büyük ölçüde erozyona uğramaktadır. Bunun diğer bir sebebi de kentleşme sürecinde yeni inşa edilen modern yapıların gelenekle bağının olmamasıdır. Sözlü kültür ürünleri, toplumsal uygulamalar, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar genellikle aile içi aktarımla sağlanmaktadır. Örneğin baş sağlığı dilemek, göz aydınlığı vermek gibi insan hayatının geçiş döneminin önemli evreleriyle ilgili birçok bilgi ve deneyimler gençlere aile büyükleri tarafından aktarılmaktadır. Bu aktarım aile büyüklerinin çocuklara birebir anlatmasıyla değil, çocukların ve gençlerin görerek öğrenmesi yoluyla gerçekleştirilir. Fakat kentleşme kapsamında mekânların daralması ve sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı bu uygulamaların yerine getirilememesi ve bilgi aktarıcılarının bilgilerini taşıyıcılara aktaramaması, somut olmayan kültürel miras unsurlarının bir kısmının unutulmasına neden olmaktadır.

Kentleşmenin somut olmayan kültürel miras açısından ortaya çıkardığı olumsuzluklar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Geleneksel halk oyunlarının oynanılmaması ve aktarılamaması: Çok popüler halk oyunları, geleneksel köy seyirlik oyunları mekân değişimi sebebiyle artık genç kuşaklara aktarılmamaktadır. Genellikle açık mekânlarda icra edilen bu oyunlar kentleşme sürecinde açık oyun mekânlarının inşaat şirketleri tarafından alınması ve yerine gökdelenlerin kurulması sebebiyle unutulmaya yüz tutmuştur.

2. Âşıklık geleneğinin aktarılmaması ve kısıtlanması: Âşıklık geleneğinin sürdürüldüğü ve yaşatıldığı mekânların genellikle köy kahvehaneleri ve düğünler olduğu denilebilir. Kahvehaneler âşıklık geleneğinin icra edildiği mekân olmanın yanında hem de usta-çırak ilişkilerinin en iyi aktarıldığı mekânlardan biridir. Fakat kentleşme kapsamında kahvehanelerin kapatılması, yerini modern yapı ve eğlence salonlarının alması, düğünlerin ise artık modern salonlarda yapılması, eskilerden düğün evlerinde düzenlenen âşık meclisleri gibi geleneksel uygulamaların gençler tarafından geçmişin kalıntısı olarak görülerek tercih edilmemesi ve âşıkların yerini modernleşme adı altında DJ'lerin alması bu geleneğin sürdürülmesini engellemekte ve kırsaldan kente olan yönelişte bu kültürel mirasların kaybedilmesine neden olmaktadır.

Bunun dışında televizyon ve radyo programlarında âşıklara ayrılan sürenin çok kısıtlı olması ve bundan dolayı âşıkların söyleyişlerini mecburen kısaltması geleneğin tam olarak aktarılmasını da kısıtlamaktadır.

3. Geçiş dönemleriyle ilgili bilgi ve uygulamaların unutulması

3.1. Doğum geleneklerinin yerine getirilmemesi ve aktartamaması: Geçiş dönemlerinin birincisi olan doğum gelenekleri (doğum öncesi, doğum sırası ve sonrasında bazı geleneklerin, inanış ve uygulamaların) gerek modern tıbbın etkisi gerekse de kentleşmenin etkisiyle yerine getirilmemektedir. Bunlar doğum öncesi çocuğun cinsiyetinin tahminine dönük bazı inanışlarla birlikte doğum hazırlıklarının yapılması, loğusaya yaklaşım, çocuğun göbek kordonunun düşmesi, yıkanması, ad koyma, kırklama, al basması, çocuk ziyareti ve çocuğun dış çıkarmasına dönük adetler şeklindeki uygulamalardır. Bu uygulamalar kentleşme kapsamında mekân darlığı sebebiyle evde yapılmamakta ve dolayısıyla genellikle çocuklar götürülmemektedir. Bu durum da geleneğin aktarılmasını olumsuz etkilemektedir.

3.2. Düğün geleneklerinin yerine getirilmemesi ve aktartamaması: Kentlerde sadece ortalama 3-4 saatlik bir zaman diliminde gerçekleşen düğünlerde düğün geleneklerinin zaman ve mekân darlığı sebebiyle tam olarak yerine getirilmemesi, ayrıca sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı düğün salonlarına geleneğin taşıyıcıları olan çocukların genellikle götürülmemesi bazı düğün geleneklerinin (halay, takı töreni, evden gelin çıkarma uygulamaları, damat övgüsü (Azerbaycan`da) unutulmasını sağlamaktadır.

3.3. Taziye geleneklerin yerine getirilmemesi ve aktarılamaması: Kentleşme kapsamında mekân darlığı sebebiyle yerine getirilemeyen geleneklerden biri de taziye gelenekleridir. Yörelere göre farklılık gösteren taziye geleneğinin çeşitli uygulamaları vardır. Geleneksel toplumlarda acıya ortak olma, küskünlerin barışması, birlik-beraberlik gibi işlevleri olan taziyeler; geçmişte oldukça kalabalık ve yoğun yaşanmaktayken kentleşme bu geleneğin uygulama alanını daraltmış ve değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Özellikle yörelere göre değişiklik gösteren ve ölü hayrına verilen özel yemekler değişikliğe uğrayarak yerini artık günlük yapılan sıradan yemeklere vermiştir.

4. Toplumsal uygulamaların yerine getirilmemesi: Toplumsal uygulamalardan olan ve yıllardır kırsal alanda kutlanan “Hıdırellez ve Nevruz” gibi bahar bayramları kentleşmeyle birlikte mekânsal değişime uğrayan uygulamalardır ve yıllardır süregelen bu gelenekler yeni mekânların uygunsuzluğu sebebiyle ya yapılmamakta ya da eksik yapılmaktadır. Örneğin Nevruz bayramında gençler ve çocuklar arasında yaygın olan “baca gezme” geleneği kentsel alanın ortaya çıkarmış olduğu yabancılık ve bu yabancılıktan doğan endişelerden dolayı gittikçe azalmakta ve uygulanmamaktadır. “Hıdırellez (Hıdırnebi)” geleneği ise Hıdırellezin yapıldığı alanlara yeni yapıların inşası ile uygulanmamasından dolayı toplum tarafından giderek unutulmakta ve kuşaklar arası aktarımı sağlanamamaktadır.

5. Komşuluk ilişkilerinin Zayıflaması: Kentleşme kapsamında apartmanlar, rezidanslar gibi gökdelenlerin sayısının her gün biraz daha artması komşu daireler arasındaki fiziksel mesafeyi yakınlaştırsa da eski mahalle kültüründen yeni kent kültürüne geçişle birçok adet ve geleneğin “köylü geleneği” olarak algılanıp bırakılması ve insanların kentsel alanda popüler kültürün etkisi altına düşmeleri komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesini zayıflattığı denilebilir. Kent yaşamında komşuluk ziyaretlerinin azalması durumu özellikle komşuların biri birlerinin geçiş dönemlerinden haberdar olmamasına neden olmaktadır. Örneğin mahalle sakinlerinin ölüm haberi artık

mahallenin cami imamı tarafından duyurulmaktadır. Ve neticede popüler kültürün ve kentleşmenin etkisiyle yerel kültürden uzaklaşma toplumsal uygulamaların gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır.

6. Halk Hekimliğini olumsuz etkilemesi: Hızlı kentleşme ile ormanların, tarım alanlarının yok edilmesi ve dolayısıyla iklim değişikliğinin ve çöllerin yayılmasının kaçınılmaz olması birçok bitki ve hayvan türlerini yok ederken aynı zamanda bir toplumun kültürünün ve kimliğinin merkezinde yer alan geleneksel bilgi ve uygulamaların hammaddesini de yok etmektedir.

7. Mutfak Kültürünü Olumsuz Etkilemesi: Yabani otların kentleşmeyle yok olması sadece halk hekimliğini değil aynı zamanda mutfak kültürünü de olumsuz etkilemiştir. Bir zamanlar ebegümeci, ışkın, yemlik, madımak, kangal, evelik, ısırgan, şevketi bostan, kazayağı, hindiba vb. çeşitli yabani otlarla yapılan yemek ve salatalara artık mutfaklarda nerdeyse rastlanmamaktadır. Bu yabani otlarla yapılan yemekler sağlık için faydalı olmanın yanında hem aile ekonomisine hem de mutfak kültüründe çeşitliliğe katkı sağlamaktaydı.

Dünya nüfusunun giderek artması, kentleşme kapsamında tarım alanlarının azalması, büyük kentlerden başlamakla küçük kasabalara kadar açılan, başta McDonald`'s olmakla Burger King, Sbarro`s, Popeye`s, Pizza Hut vs. gibi fast food gıda zincirlerinin büyümesi yerel ve yöresel mutfak kültürünü büyük ölçüde değişime tabii tutmakla olumsuz yönde etkilemekte ve bu sayede geleneksel yemeklerin yerini artık hamburger, pizza gibi abur cuburlar kategorisinden olan yiyecekler almaktadır.

Mikrodalgada yapılan, bol miktarda doymuş yağ, kolesterol, şeker ve tuz içermesinden dolayı insan sağlığını ve yaşamını çeşitli yollarla tehdit eden fast food restoranları çocukların da beslenme alışkanlıklarını şekillendirmektedir. Çocuklara hitap eden fast-food restoranları yalnızca omur boyu fast-fooda bağlı insanlar değil, aynı zamanda tuz, şeker ve yağ oranı yüksek gıdalara alışmış insanların da yetişmesine büyük katkı sağlamaktadır ki, bu da daha sonraki yaşamlarında hastalıkların ve diğer sağlık sorunlarının ortaya çıkmasında etkilidir. Tüm bunlara rağmen fast food restoran zincirlerinin giderek büyümesinin nedeni McDonald's örneğinden hareketle Stan Luxenberg'in *Roadside Empires'da* belirttiği gibi, "McDonald's`ın verimli bir yemekten daha fazlasını sunması; eğlence sunması -aydınlık, renkli ve çekici ortamlar, gösterişli paketler, çocuklar için özel oyuncaklar, hediye dağıtımları, yarışmalar- kısacası, fast-food alıp tüketilen karnavalvari bir ortam sunmasıdır. Dolayısıyla, evde verimli bir

yemekle bir fast-food restoranında yemek arasında seçim yapmak zorunda kalan kişi ikincisini seçecektir” (Ritzer 91-190).

Fast food restoranlarının büyümesinden olumsuz yönde etkilenen sadece yerel mutfak değil, mutfak kültürünün yaşatılmasında önemli yere sahip olan ve yemeklerde büyük tat ve farklılıklar yaratan aşçı veya şef de bu büyümeden kendi nasibini almakla yerini insansız teknolojilere devretmektedir. Şöyle ki fast food restoranlarında hazırlanan yiyeceklerin çoğu insansız teknolojiler tarafından önceden biçimlenmiş, kesilmiş, dilimlenmiş ve hazırlanmış olarak restorana gelmektedir. Fast food olmayan çoğu restoran da hazır ve dondurulmuş gıdalar tüketmektedirler. Aşçının yapması gereken tek şey dondurulmuş ve pişirmeye hazır bu gıdaları kaynar suyun içine atmak veya sadece mikrodalga fırına koymaktır. Fast-food restoranlarının diğer bir olumsuz yanı George Ritzer`in tabirince desek insanlıktan çıkarıcı yanı da, insanlar arasındaki ilişkiyi en aza indirmesidir.

“Örneğin fast-food restoranının havası, çalışanlarla müşteriler arasındaki ilişkileri en iyi olasılıkla hızlı hale getirmektedir. Ortalama işçi part-time çalıştığı ve yalnızca birkaç ay kaldığı için, düzenli bir müşteri bile onunla kişisel bir ilişkiyi çok ender geliştirilebilir. Bir lokantadaki garsonu ya da oturduğumuz yerdeki lokantanın aşçısını çok iyi tanıdığımız günler çok gerilerde kaldı. Bir çalışanın kim olduğunuzu ve ne isteyeceğinizi bildiği yerler çok az. İşçilerle müşteriler arasındaki ilişki çok kısadır. Kasada sipariş vermek, yiyecekleri almak ve ödeme yapmak için çok az süre gerekir. Çalışanlar da, müşteriler de büyük olasılıkla kendilerini acele içinde hisseder ve sonraki işlerine, müşteriler yemeklerine, çalışanlar da bir sonraki siparişe koyulmak isterler. Böyle bir ortamda müşterilerle kasa görevlilerinin etkileşimde bulunmalarına hiç zaman yoktur” (Ritzer 195).

Bunun dışında fast-food restoranları gerçek dostlukları, aile ilişkilerini ve en önemlisi aile yemeğini de olumsuz etkilemektedir. Sohbet etmek, birlikte zaman geçirmek, her gün ailenin bir araya gelmesini teşvik eden temel ritüellerden olan ortak yemek ve yemeğin sağladığı ortak neşe fast -food ortamında kaybolmaktadır.

Söylenenleri tek cümleyle özetleyecek olursak Ritzer`in dediği gibi yemek kültürü ve tüketim McDonaldlaştırılmakta ve böylece geleneksel mutfak kültüründeki yerel, bölgesel ve etnik farklılıklar yok olmaktadır.

8. Geleneğin Ustalarını Yok Etmesi

Kentleşmenin sadece geleneği değil, geleneğin ustalarını da yok ettiği denilebilir. Ağaç, taş, toprak, tuğla ve ahşapla kentsel, sanatsal ve anıtsal yapı ortaya koyarak onlara estetik değer kazandıran ve birikimlerini yıllardır kuşaktan kuşağa aktaran ağaç, toprak ve taş ustalarının yerini artık ana malzemesi beton ve demir olan ve seri bina üreten

İnşaat firmaları almıştır. Oysa dünyanın pek çok yerinde taş, tuğla ve ahşap yapılar hâlen başarıyla kullanılabilir ve bu malzemeler ucuz olmanın dışında hem de soğuk ve sıcaklığa karşı bir klima görevini yerine getirmektedir.

Kent yaşamındaki düzensizliğin ve kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunların temelinde kentlerin yerel kültürden yararlanarak inşa edilmemesi ve kent kültürünün kimlik, bilgi ve aidiyet kaynağı olarak kuşaktan kuşağa aktarılmamasının durduğu denilebilir.

2.3.4. Medya ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Kültürel açıdan yaklaşıldığında küreselleşmenin temel dinamiği olarak kabul edilen medya küresel bir kültürler pazarıdır ve bu pazarın çoğu ürünü Amerikan medyası kökenli ürünler olmakla bütün dünyada dolaşımdadır. “Bu dolaşım süreci içinde çok kere yerel medya ve aktörlerle işbirliğine girilip, içerik olarak yerelleştirilen küresel kitle kültürünün tüketimi sağlanmakta, böylelikle yeni bir kültür tüketicisi tipi yaratılmaktadır” (Özdemir, “Kültür Ekonomisi ve...” 9-11).

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği yeni tüketim kültürünün yerel kültürler üzerindeki baskın etkisi somut olmayan kültürel miras alanında da karşılaşılmakta olup somut olmayan kültürel mirasın yaşatılması ve aktarımındaki en başlıca sorunlardan biridir. Yeni tüketim kültürünün tanıtılmasının, çekici kılınmasının ve yaygınlaşmasının temelinde ise iletişim teknolojileri ve medya durmaktadır. Kapitalizmden ayrı düşünülmeyen bir unsur olan medya insanlara görmek istediklerini değil, emperyalistlerin görmek istediklerini gösterir ve lüks ihtiyaçlar olarak bilinen ihtiyaçları temel ihtiyaçlar düzeyine indirir. Kültürü milli ve evrensel kültür diye ikiye ayıran; milli kültüre “manevi kültür” evrensel kültüre ise “maddi kültür” adını veren William Ogburn’a göre emperyalist devletler evrensel kültüre ulaşmış olan devletlerdir. Bu kazanımından dolayı ise mazlum devletleri maddi ve manevi yönden sömürmek onlar için kaçınılmaz bir fırsat haline gelmiştir (Yazan Gençlik).

Sosyal veya internet medyasıyla yaygınlaşan tüketim kültürünün somut olmayan kültürel miras üzerindeki etkileri teknoloji başlığı altında incelendiğinden medya başlığı altında görsel ve işitsel medyanın (televizyon ve radyo) etkileri üzerinde durulacaktır.

Küreselleşmenin kültürel alandaki hedef ve amaçlarından biri olan tüketim alışkanlıkları benzer ve aynı kalıp düşünceleri taşıyan bir topluluk oluşturmak çabası sonucu ortaya

çıkan tek tipleştirme farklı içerik ve türde hazırlanmış programlar, filmler, diziler, hatta haber programları yoluyla yapılabilmektedir. Küreselleşmenin medya üzerindeki hâkimiyetinin temel nedeni ise bu programları tüketen ülkelerin veya toplumların üretici gücünün olmaması ve yahut medyanın siyasi ve ideolojik güçler tarafından yönetilmesidir.

Küreselleşme sürecinde kapitalizmle empoze edilen tüketim anlayışı yalnız ürünü almayı değil, aynı zamanda ürünle ilgili bir kültürü de almayı zorunlu kılmaktadır. Bu suretle medya insanları sadece aktardığı içerikle etkilemez, aynı zamanda metnin içerisindeki unsurla da etkiler. Filmlerdeki, kliplerdeki veya medya metinlerindeki karakterlerin ve kahramanların sahip oldukları alışkanlıklar, sergiledikleri davranışlar, kullandıkları giysiler ve nesnelere seyirciyi etkiler. Ve bunun sonucunda da Adorno'nun ifade ettiği gibi kültür hiç olmadığı kadar birleşmiş ve bütünleşmiştir: "Günümüzde kültür her şeye benzerlik bulaştırır. Filmler, radyo ve dergiler bir sitem meydana getirir. Bu alanların her biri kendi içinde ve hep birlikte söz birliği içindedir". Bunun dışında Adorno kültür endüstrisinin tüketiciye sunduğu hazzın yapay niteliğini de vurgular. Gerçek haz sunulmaz bile. Fiyakalı olay örgüleri ve görüntüler, vadesi sürekli uzatılan birer senet gibidir. Bu nedenle başlangıçtaki vat de yanıltıcıdır (Horkheimer ve Adorno 114).

Medyanın kültür üzerinde etkisi olumlu ve olumsuz olmakla iki boyuta ele alınabilir. Medya yerel kültürün küresel alana taşınması ve küresel alanda tanınması fırsatı sunsa da diğer taraftan küresel kültürün baskın bir güç olarak yerel kültür üzerinde hegemonyasını ve yerel kültürün unutulmasını da sağlamaktadır. Küresel kültürün yerel kültüre etkisi, insanlar tek bir kültüre yönlendirilmekte ve bunun sonucu olarak da dünya artık hızla aynı markaları giyinen, aynı yiyecekleri yiyen, aynı müzikleri dinleyen bir kültüre doğru sürüklenmekte ve tektürleşme ortaya çıkmakta; ayrıca kültürel değerler yok olmakta ve kültürel yozlaşma yaşanmaktadır. Toplumsal düzen ve kültürün yozlaşmaya uğraması toplumun yok olması demektir. Çünkü bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan kültür ve kültürel değerlerdir. Küresel kültürün yerel kültüre etkisinin temelinde ise dünyanın ekonomik ve siyasi güçlerinin kendi tüketim ürünlerinin yanı sıra kültürel özelliklerini de dünyaya aktarmaları durmaktadır.

Medyanın kültür endüstrisi üzerindeki etkileri en fazla somut olmayan kültürel miras alanında göze çarpmaktadır. Somut olmayan kültürel miras açısından medyanın ortaya çıkardığı olumsuzluklar ise bu alanda daha çok eğlence kültürü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Medyanın somut olmayan kültürel miras açısından ortaya çıkardığı olumsuzluklar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Müzik kültürünü olumsuz etkilemesi: İnsan yaratıcılığının en önemli tezahürlerinden biri olan müzik, küreselleşmeye içsel olarak hem olumlu hem de olumsuz olarak bağlıdır. Küreselleşmenin müzik alanında dünya çapında sanatçılar arasında verimli bir bilgi alışverişi ve yaratıcı uygulamalar için olumlu etkileri olsa da, diğer yandan müziğin eğlence endüstrisine hizmet edecek bir meta haline gelmesi ve yerel kültürel değerleri olumsuz etkilemesi gibi yönleri de vardır.

Küreselleşmenin müzik üzerindeki etkisi genellikle kaleydoskopiktir. Dolayısıyla eğlence endüstrisi kapsamında müziğin uçuculuğunu gözlemlemek zordur. Örneğin günümüzde belirli bir topluluktaki (örneğin hip hop) bir anti-oluşumsal kültürel tezahürü temsil edebilecek olan, yarın, orijinal ideolojilerinden çok az ya da hiçbir şey taşımayan küresel tüketim için kolayca kalıplaşmış ve pazarlanabilir bir ürüne dönüştürülebilir. Bu ise bir toplumun kültürel değerleri üzerinde ciddi sorunlar yaratabilir. Ne yazık ki, bu tür gelişmeler çoğu kez son birkaç yılda artan bir dinleyici kitlesini cezbeden dünya müziği olarak bilinen müzik türünde bulunabilir (Lunsqui, "Music and Globalization...").

Somut olmayan kültürel mirasın korunması programı kapsamında, kaybolma riskine karşı eylem planı hazırlayarak, sözlü ve somut olmayan insanlık mirası başyapıtlarını korumaya çalışan UNESCO, müzikle ilgili olarak şunları belirtmiştir: "Müzik ve aracı olan enstrümanın işlevi sadece seslerin üretimi ile sınırlı olmamalıdır. Çünkü geleneksel müzik ve enstrümanlar, medeniyetin en derin kültürel, manevi ve estetik değerlerini yansıtmakla bunları birçok alana iletmektedir" "Music and Globalization...").

Küreselleşmenin yerel müzik üzerindeki etkileri başta medya veya kitle iletişim araçları olmakla aşağıdaki çeşitli yollarla gerçekleşmektedir:

1. Göç,
2. Turizm,
3. Konser turneleri,
4. Eğitim,
5. Müzik aletleri ve müzik ticareti,
6. Reklâmlar,
7. Müzik kitapları ve dergileri,
8. Eğlence sanayisi,
9. Ekonomik zorunluluklar,
10. İnternet,
11. Medya (Büyükyıldız, "Küreselleşme Hareketlerinin Ulusal...").

Küresel müziğin aktarılmasında genellikle CD, plak, kaset, dergiler ve kitaplar, internet ve televizyon-radyo yayıncılığı gibi medya aygıtları kullanılmaktadır ve bunların arasından en etkili olanı medya alanıdır. İşleyiş sistemine göre iki tür medyadan söz edilebilir:

1. *Monopolistik medya.* Monopolistik medya, merkezden çevreye mantığıyla çalışan, finansal ve ideolojik yönleri olan bir medyadır.
2. *Âdem-i merkezîyetçi medya.* Âdem-i merkezîyetçi medya ise merkezden bağımsız olan olarak çalışan ve yalnızca finansal alanla ilgili olan medyadır (Gürkan 1454-1455).

Müzik endüstrisi, genellikle Amerika ve Avrupa merkez ağırlıklı olup faaliyetlerini büyük plak şirketleri önderliğinde sürdürmektedirler. “Bağımsız plak şirketler grubu WIN’in 2016 yılında açıkladığı rakamlara göre Dünya müziğinin % 62,4’ü üç büyük şirket (Sony, Warner ve Universal), geri kalan % 37,6’sı ise bağımsız plak şirketleri tarafından yönetilmektedir. Bağımsız şirketlerin 2015 yılı itibarıyla 5,6 milyar dolar ciro yaptığı ve bunların içinden sadece 7 tanesinin 100 milyon doların üzerinde bir rakama eriştiği vurgulanan raporda, 2015’in global müzik gelirlerinin 14,9 milyar dolar olduğu ve bunu 9,3 milyar dolarının sadece bahsi geçen üç şirket tarafından elde edildiğinin de altı çizildi” (Hafif Müzik, “Dünya müziğine kim...”).

Kültür endüstrisi alanında büyük bir yer kapsayan dünyanın bu üç büyük müzik şirketi ve bu şirketlerin etkisi altında olan yerel şirketler daha fazla satış yapmak ve daha çok müşteri kazanmak amacıyla ihraç ettikleri pop müzik ürünlerinde cinsel ve tahrik edici unsurlar kullanmaktadırlar. Kullanılan cinsel unsurlar sadece görüntüyle sınırlanmamakta, aynı zamanda şarkı sözlerine de belirgin bir şekilde yansımaktadır. Ve bu ürünlerin satışının en iyi yapıldığı yer de medyadır. Özellikle televizyon yayınları hem göze hem kulağa hitap etmesinden dolayı diğer medya araçlarından daha etkilidir.

Zeki Büyükyıldız’ın belirttiği gibi Pop müzik tüketim açısından fast-food tüketimine benzemektedir. Nasıl ki kitle kültürünün bir ürünü olan fast-fooda ulaşmanız ve tüketmeniz zahmet gerektirmezse, küreselleşen dünyadaki kitle kültürünün bir diğer ürünü olan pop müziğe (fast music) ulaşmanız ve tüketmeniz fazla zahmet gerektirmemektedir (Büyükyıldız, “Küreselleşme Hareketlerinin Ulusal...”).

Küresel müziğin etkisi en çok gençler üzerinde görülmektedir. Modalaşarak kitle müziğine dönüşen Batı pop müziğinin etkisiyle halk ve sanat müziğini dinlemek gençler

üzerinde moda ve çağdışı kalma gibi bir psikolojik baskı oluşturmuştur. Çünkü algılanması, söylenmesi ve unutulabilmesi çok kolay olan bu tür müzikler günlük yaşamın bir parçası haline gelmiş ve toplum da bu empoze edilen kolaycılığa uymuştur. Sonuç olarak küreselleşme kapsamında popüler müzik ürünleri karşısında somut olmayan kültürel mirasın bir unsuru olan yerel müzik olumsuz etkilenmekte, yozlaşmakta ve ulusal bilinç kaybolmaktadır.

2. Oyun ve oyuncak kültürünü olumsuz etkilemesi: Küreselleşmenin etkisiyle endüstrileşmenin yaşamın her alanında giderek artması geleneksel çocuk oyun ve oyuncaklarını da etkilemiş, oyun ve oyuncakların ticarileşerek dünya çapında endüstrileşmesini ve metalaşmasını sağlamıştır. Dünya oyuncak pazarının büyüklüğü 90 milyar doların üzerindedir. Oyuncak endüstrisi satışları, küresel bir bilgi kuruluşu olan NPD Group tarafından takip edilen 12 global pazarda 2017 yılında yüzde 1 oranında büyümüştür (İnal, *Çocuğun Örselenen Dünyası* 111). Dünyanın en büyük oyuncak pazarı olan ABD'deki oyuncak satışları, dünyanın toplam kolektif performansına paralel olarak, 2017 yılında yüzde 1 oranında artarak 20,7 milyar dolara yükselmiştir (International Council of Toy Industries).

Oyun ve oyuncakların küreselleşmesindeki en büyük etken, güçlü bir araç olan medyadır. Oyuncak pazarı, küreselleşme nedeniyle özellikle gelişen televizyon ve filmlerden etkilenmektedir. Oyuncak endüstrisinin piyasaya sunduğu her yeni karakter ve onun imajına hizmet eden ürünler (aksesuarlar, bardaklar, tişörtler, kalemler, posterler vb.) medya aracılığı ile çocuklara iletilmekte ve bu karakterler çocuğun kültürel gelişimini önemli derecede etkilemektedir. Kemal İnal'ın da belirttiği gibi "gündelik hayatımızda da her an fark edebileceğimiz üzere, örneğin bir çizgi film piyasaya sürüldüğünde, akabinde hemen o çizgi filmdeki karakterlere ait yığınlarca ürün de piyasaya sunulmaktadır. ABD gibi emperyalist ülkelerin kültür endüstrisi, X-Man, Spider Man, Pokemon, Terminatör gibi sanal kahramanları ve küresel bir neoliberal 'çocukluk kültürü'nü saldırgan formlar içinde yeniden üretmektedir ki bu tur bir örüntü, ABD'nin tüm dünyaya hâkim olmak için açtığı savaşların gerek(çe)lerine denk düşmektedir" (111).

Dünya genelinde satılan ve ticarileştirilen 'global oyuncaklar'dan biri olan Barbie üretildiği 1949 yılından bu yana popülerleşerek dünyanın dört bir yanına – 140'dan fazla ülkeye ihraç edilmektedir. Küreselleşen oyuncaklardan biri de yine Amerika'da üretilen Bob the Builder'dır. Bob the Builder bir televizyon dizisidir ve medyanın küreselleşmesi ile birçok ülkede oyuncakları bulunmaktadır. Çocukların artık jenerik

oyuncak almaları gerekmiyor, çünkü büyük oyuncak pazarı ve birçok ülkeden satın alma yeteneği, onların ilgi alanlarına yönelik özel bir oyuncak almasını sağlıyor (Cangızbay, “The Globalization of...”).

Sonuç itibarıyla oyun ve oyuncakların küreselleşmesi ve metaya dönüşmesi, ayrıca başta ABD olmak üzere diğer ülkelerden medya aracılığı ile piyasaya sürülen ithal çizgi film karakterleri ve bu karakterleri yansıtan oyuncakların ulusal ve yerel kültürle bağlantısının olmaması, Amerika ve diğer ülkelerin tarihini ve kültürünü yansıtmaması yerel oyun ve oyuncak kültürünün olumsuz etkilemiş, hatta bazı oyun ve oyuncakların tamamen unutulmasını sağlamıştır.

3. Giyim - kuşam kültürünü olumsuz etkilemesi: Küreselleşmenin giderek hızla yükselmesi ve ortaya çıkan kültürel değişimlerin her alana yansımaları moda sektöründen de yan geçmemiştir. Yüzyıllar boyunca, giyim ve kuşam, kültürler arası değişimin en açık ve dokunaklı göstergelerinden biri olmuştur. Diğer alanlarda olduğu gibi moda endüstrisinde küreselleşmenin etkisi Batı merkezli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Moda endüstrisinin hızlı gelişimi hızlı moda kavramını ortaya çıkarmıştır. Moda endüstrisinin küreselleşmesi sonucu 1980'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan hızlı moda podyumdan perakendecilere hızlı bir şekilde tasarımların taşınması süreci olup bu sürece öncülük eden Zara ve daha sonra açılan Forever 21, Bershka, H&M, Stradivarius, Oysho vb. mağazalar dünyanın dört bir yanına yayılmış ve küresel bir başarı kazanmışlardır. Hızlı moda markalarından bazılarının dünyadaki dağılımı ve mağaza sayısı şöyledir:

Marka	Net Mağaza Açılış Adedi		Toplam Mağaza	
	9 Aylık 2017	9 Aylık 2016	31.Eki.17	31.Eki.16
Zara	60	49	2127	2051
Zara Kids	-7	-13	139	147
Pull&Bear	13	41	986	977
Massimo Dutti	16	23	781	763
Bershka	21	29	1102	1073
Stradivarius	30	35	1024	985
Oysho	36	21	672	628
Zara Home	35	41	587	543
Uterqüe	8	1	86	73
Toplam	219	227	7504	7240

Şekil 5: Hızlı moda markalarından bazılarının dünyadaki dağılımı ve mağaza sayısı (<http://www.ekonomania.com>)

Rossen`e göre “tekstil ve hazır giyim sektöründe küreselleşme bir hazır giyim ürününün New York`ta tasarlanması, Kore`de yapılan ve Hong Kong`da kesilen bir kumaş

kullanılarak Çin`de üretilmesi ve İngiltere`de dağıtılması anlamına gelmektedir (alıntılanan Gül 28). Güney Kore, Çin, Tayvan ve Türkiye dünyanın en önemli tekstil ihracatçılarıken AB ülkeleri sektörün lideri konumundalar.

Dünyanın en büyük hazır giyim pazarı olmasından ve aynı zamanda dünyanın en büyük reklâm şirketlerinin birçoğuna da ev sahipliği yapıyor olmasından dolayı ABD bugün giyim tarzı da dâhil olmak üzere yaşam tarzını tüm dünyaya satmaktadır. Bir zamanlar Amerikan sığır çiftlikleri tarafından giyilen denim pantolonlar bugün küresel bir moda ikonu haline gelerek yaşlı, genç ayrımı yapılmadan tüm yaş grubuna hitap etmekte ve yaygın olarak giyilmektedir. Denim pantolonun hikâyesi Fransa'nın Nimes kasabasından başlar ve adını da Denim adı verilen pamuk malzemeden almış; 19. yüzyılın sonlarında ise Levi Strauss tarafından dayanıklı ve rahat olmasından dolayı maden sanayi işçileri için tasarlanarak Amerika'ya getirilmiştir. İşte denim hikâyesi:

“1850 yılında Bavyera’dan Amerika ‘ya göç eden Levi Strauss tarafından yapılmıştır. Levi Strauss’un San Fransisco ‘ya geldiğinde yanında çadır ve branda bezi yapmak üzere getirdiği bir kumaş vardır. Karşısına çıkan bir madencinin kendisine; normal pantolonların madenlerde çabuk yırtılıp eskidiğini söylemesi ile Strauss kafasında elindeki kalın kumaştan dayanıklı bir pantolon yapma fikri belirir.

20 Mayıs 1873’te patenti alınan jean önce işçi ve yoksul kesimin pantolonuyken bundan sonraki yıllarda toplumun tüm kesimine yayılır. Özellikle vahşi batının kovboyları sayesinde jean pantolonlar tüm Amerika Birleşik Devletleri’ne (ABD) sıçrayarak tüm ülkede emekçi kesimin bir simgesi haline gelir. Levi Strauss’un Fransa’dan gelen mavi renkte ve dayanıklı, pamuklu denim kumaşa Jacob Davis’in bulduğu dikiş stili ile bakır perçinle tutturulan yan ceplerini ekleyince ilk jean pantolon ortaya çıktığı söyleniyor. Yani her ne kadar herkes Levi Strauss’u blucinin mucidi olarak bilse de Jacob Davis’in de ürüne büyük katkısı var.

II. Dünya Savaşı sırasında fabrikalardan ve emekçi kesimin simgesi olmaktan çıkan blucin sokağa taşındı ve popüler kültürün simgesi haline geldi. Öyle ki zamanla o zaman asi gençler olarak tanımlanan kesimin jean giymeyi tercih etmesiyle birlikte restoranlar, tiyatrolar gibi o zamanın elit yerleri blue jean giyenleri kapıdan çevirmeye başladı.

1950’lere geldiğimizde denim, gençler arasında hızla popüler olmaya başladı ve bu trend tüm dünyaya yayıldı. Peki, jean’lerin bu kadar hızlı popüler olmasının sebebini tahmin edebiliyor musunuz? Cevap belli: James Dean’in “Asi Gençlik filminde giymesi üzerine jean pantolon gençler arasında hızla popüler oldu ve adeta başkaldırışın simgesi haline geldi. Amerika’da bazı okullarda sırf bu yüzden jean giyilmesi yasaklandı” (Posta Gazetesi, Jean Tarihi).

Türkiye`de denime kot denilmesinin ise çok ilginç bir tarihi vardır: Moda kariyerine terzi çırağı olarak başlayan ve eğitimini Fransa’da dönemin en seçkin terzilik okulu olan La

Deveze Derrox'ta sürdüren Yugoslavya asıllı göçmen Muhteşem Kot, ardından Türkiye'ye yerleşerek burada bir atölye açmış ve Türk toplumunu denim pantolonla tanıştırmıştır. Bu tanışmadan sonra Türk insanı denime kot ismini vermiştir (Posta Gazetesi, *Jean Tarihi*).

Satış oranlarını artırmak amacıyla erotik çağrışımlar da eklenmekle denimler üzerinde her sene değişiklikler yapılmakta ve tüketiciye sunulmaktadır.

Fotoğraf 3: Denimin değişim evreleri
(<https://listelist.com/seksenler-modasi-geri-dondu/>).

Soğuk Savaş sırasında, SSCB Amerikan kotunun giyilmesine karşı çıkararak kısıtlamak için girişimlerde bulunsa da bu küresel giyim kültürü karşısında zafer kazanamadı ve teslim oldu.

Modanın küserselleşmesinde ve gençlerin küresel modadan etkilenmelerinden en büyük etki aracının medya, özellikle de görsel medyanın olduğu denilebilir. Genç kuşak görsel medya aracılığı ile gördükleri sanatçı ve şarkıcıların giyim tarzlarını örnek almaktalar ki bu da modanın belirlenmesindeki başlıca unsurlardan biridir. Bunun dışında moda endüstrisindeki küresel rekabetin, firmaları markalaşmaya yöneltmesinde, markanın bir yaşam tarzı göstergesine dönüşmesinde, bir imaj sağlamasında ve dünya çapında bir tüketici kitlesi oluşturmasında görsel medya en büyük reklâm aracı görevini üstlenmektedir.

Küresel modanın yayılması sonucu giyim kuşamda etnik, milli ve kültürel göstergeler ve çeşitlilikler büyük ölçüde yok edilmiş, dünya aynı giysileri giyinen bir köy haline gelerek küresel bir tarz yaranmıştır ki bunun da nedenleri şunlardır:

1. Modanın, özellikle de hızlı modanın hızla yaygınlaşması,
2. Tekstilin dünya üzerindeki dolaşımı,

3. Birçok geleneksel moda evlerinin ve yerel tasarımcıların, hızlı moda devlerine ve modaaya uygun, düşük maliyetli kıyafetlerine ayak uyduramaması,
4. Gençlerin Batıya özenmesi ve hayranlık duyması ile taklit etmeleri,
5. Tüketici alışkanlıklarının değişmesi.

4. Yaşam tarzının değişmesi: 2. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın siyasi açıdan sömürgeci gücünü kaybetmesiyle ABD egemenliğinin başlaması, ekonomiden siyasete, kültürden teknolojiye kadar her alanda halen etkisini korumaktadır. Bu egemenlik kendini film ve sinema endüstrisi alanında da göstermektedir.

Günümüz dünya sinema pazarında piyasaya sürülen filmlerin incelenmesi sonucu egemenlik durumunun Amerikan Hollywood stüdyolarında olduğu görülmektedir. Bu stüdyolar yalnızca Amerikan iç pazarını değil, aynı zamanda dünya pazarının da büyük bir kısmını kendi kontrol ve denetimlerinde tutmaktadırlar ve bu stüdyolarının yurt dışı satış gelirleri ABD'nin iç satış gelirlerinden daha fazladır. Çünkü bu firmalar üretimin yanı sıra dağıtım ve gösterimi de kontrol etmektedirler (Dağtaş 190).

rütbe	bölge	Kâr (Milyar, USD)
1	Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada	11.4
2	Çin	6.6
3	Birleşik Krallık	6.5
4	Japonya	2
5	Hindistan	1.9
6	Fransa	1.6
7	Güney Kore	1.5
8	Almanya	1.1
9	Avustralya	0.9
10	Meksika	0.8

Şekil 6: 2016 yılı itibarıyla Dünyadaki En Büyük Film Endüstrileri
(Kaynak: World Atlas).

Piyasaya sürülen yabancı filmlerin ülkelere göre dağılımına bakıldığında da ABD yapımı filmlerin sayı bakımından başta geldiği görülmektedir. Örneğin 2017 yılında Türkiye'de vizyona giren 234 yabancı filmde 190'ı ABD yapımıdır (Film Loverss, "2017 Vizyon Filmleri...").

ABD dünyaya sadece ürettiği filmlerini değil, bu filmlerle, özellikle de Hollywood filmleri ile tüm dünyaya kendi emperyalist ideolojisini, yaşam tarzını, eğlence ve tüketim alışkanlıklarını da ihraç etmektedir. Öte yandan Hollywood filmleri militarist, ırkçı ve milliyetçi bir yaklaşım da sergilemektedir. Bu filmler, toplumların tüketime olan

taleplerini artırmasından, yeni davranış kalıpları ve tüketim alışkanlıkları oluşturmamasından dolayı büyük ekonomik bir sektör haline gelmiştir (Gökdemir ve Kurtoğlu 42-43).

Sonuç olarak bu durum, yerel toplumların yaşam tarzlarının derinden etkilemekle kültürel çatışmaların artmasına, yerel kültürlerin yok olmasına, insanların hayata bakış açılarının, davranış ve ilişki biçimlerinin, adet ve geleneklerinin değişmesine neden olmaktadır. Gökdemir ve Kurtoğlu'nun tabiriyle desek, "Hollywood sineması, oryantalist bakış açısı ile öteki olarak tanımladığı Doğu üzerinden Batı kimliğini inşa etmektedir". (Gökdemir ve Kurtoğlu 48). Bu durum karşısında en büyük aracın medya, özellikle de yeni medya olduğu söylenebilir. "Çünkü artık yeni medya çağında genç nesil sinemayı salonlarda izlemek yerine akıllı telefonlarından ya da tabletlerden hareket halindeyken, yani otobüste, spor yaparken vb. izlemeyi tercih eder hale gelmeye başladı" (Özarlan, Zeynep, "Yeni Medya Döneminde...")

Gerek sinema ile gerekse medya kanallarında sunulan programlarda Avrupa ve Batı kültürünün modern kültür olarak sunulması ve bunun modern yaşam kültürü olma algısının oluşturulması gençlerin, özellikle de dijital kuşağın Batı kültürüne özenerek kendi kültürel değerlerini, adet ve geleneklerini hor görmesine de neden olmaktadır.

5. Âşıklık geleneği üzerindeki etkileri: Medya sözlü kültür ürünleri arasında büyük önem ve yere sahip âşıklık geleneğinin tanıtılması ve bu geleneğin canlandırılmasında önemli bir etken olsa da bu gelenek üzerinde olumsuz etkilere de sahiptir.

İcra ortamının değişiminden dolayı aşığın medya ortamında kendini rahat hissedememesi, aşığa tanınan sürenin sınırlı olması ve dolayısıyla âşıklık geleneğindeki çeşitli uygulamaların (muamma, tarih düşürme, bade içme, rüya görme vb.) atlanması ve aşığın doğaçlama gücünü etkin bir şekilde kullanamaması, ayrıca medyanın âşıkların elinden popüler olma fırsatını alması ve âşıkların sadece dinleyici kitlesi az olan medya kanallarında veya izlenme oranı düşük olan yayınlardaki boşlukları doldurmakla sınırlı kalmaları âşıklık geleneğini olumsuz etkilemiştir. Bunun temel etmeni ise Özdemir'in bahsettiği gibi medyanın tekelindeki "popülerliğin", yeni dönemin temel belirleyicilerinden biri olması ve bu kapsamda âşıklara pek de fırsat verilmemesidir. Bu görüşe göre; "*Medya, kendi "hikâyecilerini, destancılarını, efsanecilerini", özetle kendi anlatım ve gösterim aktörlerini çoktan yaratmıştır. Yeni dönemin aktörleri, halkın yeniden büyülenmesinde hızla eskitilen âşıklık geleneği gibi geçmişe ait unsur, gelenek ve temsilcilerden yararlanmışlardır. Yeninin abartılarak*

etkinleştirilmesinde ve yaşamın yeniden kurgulanmasında, eskiye ihtiyaç vardır. Medya tarafından “ötekileştirilen” âşıklar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ötekileştirme ve yararlanma süreçleri aynı anda gerçekleşmektedir” (Özdemir, Medya Kültür ve Edebiyat 187).

Âşıklık geleneğindeki yozlaşma veya değişimin temel nedenleri olarak teknoloji, iletişim ve ulaşım alanlarında yaşanan gelişmeler ve kentlere göç gösterilmektedir (Özdemir, *Medya Kültür ve Edebiyat* 347).

2.3.5. Eğitim ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Küreselleşmenin etkilerinin incelenmesi sonucu bu etkilerin genellikle Batı'dan kaynaklandığı ve Batı ile ilişkilerin tarihsel bağlamının her ülke için farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin Batı'nın Afrika ve Karayip ülkeleri ile ilişkileri doğrudan köleleştirme ve sömürge üzerinden kurulmuşken, diğer ülkeler açısından bu ilişkiler kendini çeşitli ekonomik ve kültürel baskı ve etkiler şeklinde göstermektedir. Kültürel baskılar ve etkiler de türüne ve ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda küreselleşmenin kültür üzerindeki etki araçlarından birinin de eğitim ve dil (linguistik) olduğu denilebilir.

Küreselleşmenin eğitim ayağı da kendi içinde farklı şekillerde gerçekleştirilmektedir. Örneğin Hindistan'daki Britanya sömürge yönetimi, tarihi olarak, okuma yazma bilen orta sınıfı Ankliganlaştırılmış bir eğitime tabi tutarken, Britanya Afrika'sının birçok bölümünde ileri eğitim altyapısı sadece Britanya üniversitelerinden mali açıdan akreditasyon alabilmiştir (Holton, *Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları* 65). Afrika ülkelerinde ise Batı eğitimi, sömürge devlet bürokrasisinde çalışabilecek yetenekli Afrikalıları yetiştirmeyi amaçlamakla birlikte aynı zamanda genç Afrikalılara “Batılı olmayı”, “Batı'yı düşünmeyi”, “Batıya inanmayı ve ibadet etmeyi”, “Batılı gibi giyinmeyi”, “Batılı gibi yemeyi” öğrenmelerini sağlamayı amaçlayan kasıtlı bir kültürel dönüşüm manevrasıdır (Pugalla, “Globalization and structural...”).

Küreselleşmenin eğitim boyutu bağlamında değerlendirilebilecek diğer bir konu da öğrenci hareketliliğinin bir aracı olan değişim programlarıdır. Değişim programları öğrenci ve öğretim elemanlarının değişimiyle yapılmakta olup temel amaçlarının başında yüksek öğretim kurumlarının eğitim kalitesini kültürel etkileşimlerle arttırmak, eğitime yönelik kurumlar arası işbirliğini geliştirmek ve öğrencilerin işgücü piyasasında

istihdam edilebilmelerini sağlamak gelmektedir. Temel amaçlarının başında yukarıda gösterilen hususlar gelse de bu programların aslında kültür emperyalizmine hizmet ettiği de denilebilir. Ve bu hizmet, çoğunlukla bilinçsiz ve apolitik oluşumundan dolayı seçilen gençler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Yani kültür emperyalizminin ilk hedefi gençlerdir. Amaç ise bu gençler aracılığı ile emperyalist güçlerin kendi kültürlerini yayması ve aşılmasıdır.

Dil hegemonyasının dünyada yaygınlaşması da kültür emperyalizminin eğitim boyutu kapsamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda yeni küreselleşme sürecinin getirdiği küresel kitle kültürünün dili İngilizce olmak üzere Batı merkezlidir. Hatta Mehtap Yeşilorman`ın dediği gibi “yeni düzende hâkim gücün adres defteri de denilebilir. Çünkü teknik, bilimsel ve sosyo-kültürel alanlarda tek etkileşim sistemi olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, İngilizce hâkim gücün zihinsel ve mantıksal yapı ve süreçlerini taşıyan kültürel vasıta haline almıştır. Bütün bunlar tekrar elden geçirildiğinde, lisanın niçin ve nasıl bir sektör haline getirildiğini ve İngilizce öğrenmenin neden bir zorunluluğa dönüştüğünü daha anlaşılır kılmaktadır” (159).

Bilindiği üzere her dil ait olduğu bir toplumun ideolojisini ifade etmektedir. Bu bağlamda Amerikan İngilizcesi, Amerikan toplumunun değerlerini ve ilkelerini taşımaktadır. Amerikan İngilizcesinin dünyada yaygınlaşması sadece günümüzün gerektirdiği bir durum değil, aynı zamanda ABD yönetim kuruluşları, özellikle de ABD Büyükelçilikleri tarafından teşvik edilmektedir. Buna ABD'nin eğitim yardımları örnek gösterilebilir.

Kısacası, gayri resmi emperyalizm altında, eğitim ve dil kültürel egemenlik stratejileri için önemini korumaktadır.

2.3.6. Uluslararası Yapısal Uyum Programları ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Yapısal uyum programları, genellikle teorik olarak çoğu dünya ülkelerine maddi anlamda destek olacak şekilde tasarlanmaktadır. Fakat bu programlar ile aynı zamanda hükümetlerin ihtiyaç duydukları hükümet yapılanma harçları da acil mali yardımla karşılanmakta ve böylece ülkenin iç altyapısına ve özellikle de ülkenin kültürel kimliğine zarar veren yapısal düzenlemelere müdahale edilmektedir. Bunun dışında uyum programları ile alıcı hükümetlerin (hükümet tarafından sürdürülebilir bir iç yapı oluşturmak için kurulmuş) yurtiçinde yerleşik işletmelere sübvansede edilmesi

engellenmekte ve alıcı devlete sıkı bir şekilde ihraç edilen işin sübvansede edilmesi için bol miktarda fon sağlanmaktadır. Diğer taraftan çok uluslu şirketler, yapısal uyum programlarına katılan ülkelerde fabrikalar açmaya da hevesliler (Chung 99).

Çok uluslu şirketlere bağımlı olan, ihracata yönelik ve ihracata dayalı bir ekonominin olumsuz etkileri en fazla alıcı-devletin kültürel kimliği ve kültürel mirası alanında görülmektedir. Alıcı-devletin vatandaşlığına dair kapalı mesaj, yerel altyapının (sosyal, kültürel, ekonomik) korunmaya değmemesidir. Ve bu alıcı ülkelerde sıklıkla meydana gelen şey, ihraç edilen ürünlerin kültürel değişime dönüşmesidir. Yerel, kültürel giysinin giyilmesindeki görünürlüğün bozulmasının, ihracata yönelik fabrikalarla yıllardır serpiyen ülkelerde daha belirgin olması bir tesadüf değildir (Chung 99).

2.3.7. Dış Mali Kaynak Kullanımı ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Dış kaynak kullanımı, bir kuruluş içinde gerçekleştirilen bir hizmet veya üretimin, aynı kuruluşun bir parçası olmak zorunda olan başka bir kuruluş tarafından gerçekleştirildiği anlamına gelir. Dış kaynak kullanımı, ülke sınırları dışında dış kaynak olarak tanımlanmaktadır (Bulajic ve Domazet 1322).

Dış kaynak kullanımında kültür önemli yere sahiptir. Çünkü şirketler rekabet güçlerini kaybetmemek için yerel kültürü ürünlerine yerleştirme ihtiyacı duymaktadırlar. Yazılım geliştirmede ise şirketler maliyeti azaltmanın bir yolu olarak dış kaynak seçme eğilimindedir (Kim, Meso ve Kim 2).

Mali açıdan dış kaynaklara bağımlı ülkelerde bulunan yabancı işyerleri tarafından dış kaynak kullanımıyla iş gücünün artması kültürel kimliğin ve kültürel mirasın korunmasında olumsuzluklar meydana getirmektedir. Örneğin Güney Asya'da, şirketlerin telefon tabanlı müşteri hizmetlerinin dışarıdan temin edilmesi sonucu müşterilerden gelen çağrılarını yanıtlayan tüm Hintli ve Pakistanlı çalışanların bir numaralı önceliği şudur: bir Amerikan gibi (Chung 100).

2.3.8. İç Dinamikler ve Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut olmayan kültürel mirasın küreselleşme karşısında bozulması, yok olması ve tehlike içine girmesi hiç de her zaman teknoloji, sanayileşme, kentleşme, medya vs.

gibi küresel düzeydeki dış dinamiklerden kaynaklanmamaktadır. Bu sorunların ortaya çıkması çoğunlukla dış dinamiklerden kaynaklansa da iç dinamiklerin de payı yok değildir. Ülkeler ve bölgelerdeki iç süreçlerin sonuçları, kentleşme eğilimleri ve bölgesel entegrasyonlar gibi iç dinamikler de bu süreci etkilemektedir.

Küreselleşmenin iç dinamiklerden kaynaklanan sorunlarına aşağıdakiler de örnek olarak gösterilebilir:

1. “Modernlik” düşüncesi altında Batı yaşam tarzına özentî ve yerel kültürün küçümsenmesi;
2. *Mekân isimleri*: Tabelaların, kafe, restoran ve eğlence mekânlarının vb. isimlerin yabancı dilde yazılması;
3. *Tişört üstü yazılar*: Yerel fabrikaların amerikan tarzı, “New York” ya da “Los Angeles” vb. yazılı ve Amerikan bayrağı baskılı tişörtler üretmesi ve toplum modasının “Amerikanlaştırılması”; İşin en üzücü tarafı İngilizce bilmeyen kesimin tişörtünün üstündeki yazının ne anlama geldiğini bilmeden giymesi ve toplum içinde alay konusu olmasıdır. Bu duruma birkaç örnek verelim:

Fotoğraf 4: Anlamını bilmeden üstü yazılı tişört giyen insanlar (<https://onedio.com>).

3. BÖLÜM

AZERBAYCAN ÖRNEĞİNDEN KÜRESELLEŞME VE SÖKÜM İLİŞKİSİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

3.1. AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Genel Bilgiler

Resmi Adı	: Azerbaycan Cumhuriyeti
Resmi Dili	: Azerbaycan Dili
Başkenti	: Bakü
Kuruluş Tarihi	: 28 Mayıs 1918
Bağımsızlık Tarihi	: 18 Ekim 1991
Para Birimi	: Manat
Yönetimi Biçim	: Başkanlık Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 86.600 km ²
Coğrafi Koordinatları	: 38° ve 25° kuzey enlemleri ile 44° ve 50° doğu boylamları
Komşuları	: Türkiye, İran, Rusya, Gürcistan, Ermenistan
Nüfusu	: 10 milyon (2018 yılı itibariyle)
Etnik Yapısı	: % 90 Azerbaycan Türkleri, % 10 etnik azınlıklar
Ülkede okuma yazma oranı:	% 97.2
Büyük Şehirleri	: Bakü, Şeki, Sumgayıt, Gence, Lenkeran, Mingeçevir, Gebele
Büyük Dağları	: Büyük Kafkas Dağları, Küçük Kafkas Dağları, Talış dağları
En yüksek noktası	: 4466 m (Bazardüzü Zirvesi)
En aşağı noktası	: 28 m (Neftçala)
Orta yükseklik	: 657 m
Büyük Gölleri	: Dünyanın en büyük gölü olan Hazar Denizi, Göygöl, Ağgöl, Sarısu, Ağzıbirçala, Büyükşor, Mehman, Hacıkabul.
Adaları	: Pirallahi, Karazire, Büyükzire, Çilov
Nehirleri	: Kür, Aras, Samur, Terter, Alazani

Coğrafi konumu: Azerbaycan veya resmi adıyla Azerbaycan Cumhuriyeti, 38° ve 25° kuzey enlemleri ile 44° ve 50° doğu boylamları arasındaki coğrafi bölgede

(Coğrafya Dünyası), Doğu Avrupa ile Batı Asya'nın kesişim noktası olan Kafkasya'da yer alan bir Avrasya ülkesi olup yüzölçümü 86,6 bin km² dir. Yüzölçümüne göre Güney Kafkasya'nın en büyük ülkesi olan Azerbaycan, kuzeyinde Rusya, batısında Ermenistan, doğusunda Hazar Denizi, kuzeybatısında Gürcistan ve güneyinde İran ile komşudur. Azerbaycan'a bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ise kuzey ve doğudan Ermenistan'la, güney ve batıdan İran ve Türkiye ile sınırı bulunmaktadır. Sınırlarının toplam uzunluğu 2.648 kilometredir.

İdari Yapısı: Ülkede 1 özerk cumhuriyet (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) ve 66 ilden ibaret bir idari yapılanma mevcuttur.

Demografik Yapısı: Azerbaycan'da nüfus sayısı 2018 yılı itibariyle 10 milyondur (Azerbaycan İstatistik Komitesi). Nüfusun % 90'nı Azerbaycan Türkleri, % 10'nu ise etnik azınlıklar oluşturur. Ülkede 30 farklı azınlık, etnik ulus ve gruplar yaşamaktadır. Bunlar: Altay ailesinin Türk kolundan Tatarlar ve Ahıska Türkleri, Hint-Avrupa dil grubundan Tatlar, Talışlar, Dağ Yahudileri, Kürtler, Romanlar, Assiriyalılar, Kafkasya halkları olan Udiler, Lezgiler, Avarlar, Sahurlar, İngilizler, Rutullar, Kafkasya'ya bağlı Şahdağ hakları- Kınalıklar, Buduklar, Gırızlar, Çekler, Haputlar, Yergücler, Elikler, Slav halkları- Ruslar, Malakanlar, Ermeniler ve Ukraynalılar'dır.

Tarihi: Beş bin yıllık devletçilik tarihine sahip¹² Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulmuştur, fakat iki yıl sonra 1920 yılında Rusya Kızıl Ordusunun Azerbaycan'a girmesi sonucu ülke Sovyetler Birliği'ne dâhil edilmiş ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Ülkenin bağımsızlığını yeniden kazanması 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile gerçekleşmiştir.

1989 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan'karşı toprak iddialarının başlaması ve Rusya'nın Ermenistan'a siyasi ve maddi destek vermesi sonucu Azerbaycan topraklarının %20'ni oluşturan Karabağ bölgesi ve bu bölgenin çevresindeki yedi il 1992-1993 yılları arasında Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Uluslararası kurum ve kuruluşların Azerbaycan'a karşı askeri güç kullanılmasını, insan haklarının ihlal edilmesini, topraklarının işgalini kınamasına ve Birleşmiş Milletlerin Güvenlik Konseyi 1993 yılında Ermenistan'ın işgal ettiği bölgeleri hemen şartsız boşaltmasına dair (822, 853, 884 no.lu) kararlar almasına rağmen bir kararlar yerine getirilmemiştir. Karabağ bölgesi halen işgal altında kalmaya devam etmektedir.

¹² Bu bölgede ilk devletler M.Ö. 4.-3. bin yıllarda kurulmuştur.

Antik dönem: Azerbaycan, insan uygarlığının en eski merkezlerinden biri olup buradaki en eski insan yerleşimleri Taş Devri'ne kadar uzanmaktadır. Tarihte Kuruçay kültürü adıyla bilinen ve 2 milyon yıl öncesine ait bu yerleşimin izlerine Azıh Mağarası'nda rastlanmıştır. Taş ve tunç devrine ait kalıntılara ise Tağılar, Damcılı, Zar, Yatak-yeri adlı yerleşim merkezlerinde bulunan mağaralarda ve Leylatepe ile Saraytepe nekropollerinde rastlanmıştır.

Dini: Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din devletten ayrıdır, anayasasında resmi din yoktur. Bütün dini inançlar Kanun önünde eşittir. Nüfusun % 90'nı Müslüman'dır.

Siyasi Yapısı: Azerbaycan laik, demokratik ve üniter bir anayasal cumhuriyet'tir. Ülkenin siyasi sistemi yasama, yürütme ve yargı organlarından ibaret olup yasama yetkisi Milli Meclis'e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı'na, yargı yetkisi ise mahkemelere aittir.

Dış Politikası: 158 ülkeyle diplomatik ilişkisi ve 38 uluslararası kuruluşu üyeliği vardır.

Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlardan bazıları aşağıda yer almıştır:

- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT),
- Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA),
- Avrupa Konseyi (AK),
- İnsan Hakları Konseyi,
- Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT),
- Birleşmiş Milletler (BM),
- Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA),
- Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova Grubu (GUAM),
- İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT),
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ),
- Uluslararası Para Fonu (IMF),
- Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (AİKB),
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT),

- Uluslararası Polis Teşkilatı (INTERPOL),
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)
- Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (kurucu üyelerindedir).
- Türk Keneşi ve TÜRKSOY.

Bunların dışında Barış İçin Ortaklık Projesinde NATO ile iş birliği yapmaktadır.

Doğal Zenginlikleri: Azerbaycan toprakları yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarla zengin olup en değerli varlığı petrol ve doğal gazdır. Dünyada ilk petrol sondajı da 1847 yılında Azerbaycan`da yapılmıştır. Azerbaycan'ın yeraltı kaynakları arasında demir, bakır, altın, gümüş, cıva, kurşun, magnezyum, krom, titanyum, kobalt, polimetaller, molibden, kuvars, kükürt, alunit, taş tuzu ve diğerleri bulunmaktadır. Bakü'nün Surahani ilçesinde sürekli yanan ve hiç sönmeyen Ateşgah bulunuyor. Doğanın yedi harikası listesine eklenmek için aday gösterilen çamur volkanlarının yaklaşık yarısı da Azerbaycan sınırları içinde kalmaktadır. Maden suları da doğal kaynaklara ait edilmekle on bir türe ayrılır: hidrokarbonatlı, hidrokarbonat-klorürlü, hidrokarbonat-sülfatlı, hidrokarbonat - klorür-sülfatlı, klorürlü, sülfat- klorürlü, kükürtlü vb. Ayrıca Azerbaycan dünyadaki 11 iklim çeşidinden 9'una sahiptir. "Dünyanın en kaliteli havyarı Hazar Denizini'nin Azerbaycan kıyılarından çıkarılır. Dünya havyar üretiminin % 80'i buradan karşılanır" (Milliyet Blog).

Müzik ve Sanat Kültürü: Azerbaycan zengin kültürel mirasa sahip olup aynı zamanda Müslüman ülkeler arasında tiyatro ve opera gibi sahne sanatlarında ilklere imza atmış bir ülkedir. Azerbaycan, doğudaki klasik müziğin beşiği olarak bilinmektedir. Üzeyir Hacıbeyli'nin 1908 yılında sahneleştirilen "Leyla ve Mecnun" operası Doğu-Müslüman dünyasının ilk opera eseridir. Bunun ardından 1940 yılında Afrasiyab Bedelbeyli tarafından yazılan "Kız Kulesi" balesi de Doğu-Müslüman dünyasında sahneleştirilen ilk baledir. Ayrıca Nisan 1912'de Şevket Memmedova Müslüman kadınlar arasında ilk opera sanatçısı olarak tarihe geçmiştir. Sonraki yıllarda Gara Garayev ve Fikret Amirov'un eserleri klasik müzikte silinmez izler bırakmıştır. 1950-1970'lerde caz ve Muğam`ın eşsiz bir sentezini yapan Vagif Mustafazade sayesinde, Azerbaycan Doğu'da cazın merkezlerinden biri haline gelmiştir (Elektron Hükümet Portalı).

Ekonomisi: Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre Azerbaycan ekonomisinde toplam ihracatın % 90'ından fazlasını petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. Hazar Denizi

kıyısındaki Azeri Çırak Güneşli ve Şah Deniz sahaları, dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine ev sahipliği yapmaktadır (Aljazeera Turk).

Azerbaycan`ın petrol ve doğalgazını dünyaya taşıyan transfer hatlar şunlardır:

- Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı,
- Bakü-Novorossisk (Kuzey Yolu) Petrol Boru Hattı,
- Bakü-Supsa (Batı Yolu) Petrol Boru Hattı,
- Bakü-Tiflis-Erzurum (Güney Kafkasya) Doğalgaz Boru Hattı,
- Gazi-Mehemmed-Mozdok Doğalgaz Hattı,
- Bakü-Astara Doğalgaz Boru Hattı,
- Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP).

3.2. AZERBAJYCAN VE UNESCO- SOKÜM SÖZLEŞMESİ SÜRECİ, KORUMA SİSTEMİ VE POLİTİKASI

Azerbaycan UNESCO ilişkilerinin başlangıcı 3 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan`ın UNESCO'ya üye kabul edilmesiyle başlamıştır. 1993 yılında UNESCO- Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Fransa'ya resmi ziyarette bulunarak UNESCO Genel Direktörü Federico Mayor ile görüşmesi ve bu görüşmenin sonucu olarak 1994 yılında Azerbaycan UNESCO Milli Komisyonunun kurulması, ardından 2004 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin UNESCO yanında Daimi Temsilciliğinin kurulması ve Azerbaycan`ın birinci hanımı Mehriban Aliyeva'nın UNESCO'nun İyi Niyet Elçisi seçilmesi ile UNESCO-Azerbaycan ilişkileri güçlenmiş ve hızla büyümeye başlamıştır.

2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi'nin kabulünün ardından 2006 yılında Azerbaycan bahsi geçen sözleşmeye taraf olmuştur. 134 – IIIQ sayılı Sözleşme'nin Onaylanmasına Dair Kanun 2 Ekim 2006 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının "UNESCO- Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi gereğince yetkili kurumların belirlenmesi konusunda" 20.03.2007 tarih ve 2031 no.lu kararına uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Telif Hakları Ajansı, Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi sözleşmenin uygulanmasında icracı kurumlar olarak belirlenmiştir.

Azerbaycan`da somut olmayan kültürel mirasların korunması devlet kültür politikalarının önemli bir kısmını oluşturur ve somut olmayan kültürel mirasın ulusal düzeyde korunması ve uygulanması Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Telif Hakları Ajansı'nın Bakü'deki sorumluluğundadır. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi somut olmayan kültürel miras ve koruma alanındaki araştırmalardan sorumludur. SOKÜM üzerine iki sivil toplum kuruluşu (Âşık Şemşir Kültür Ocağı Birliği ve Azerbaycan Halı Üreticileri Birliği) faaliyet göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki Kültürel Politika Dairesinin Somut Olmayan Kültürel Miras Bölümü, Azerbaycan'daki dokümantasyon ve envanter çalışmalarından sorumludur (UNESCO ICH- Azerbaijan, "Periodic reporting on..."). Kültürel mirasların korunmasına yönelik yapılan çalışmalara fon desteği Haydar Aliyev Fon`u tarafından sağlanmaktadır.

"Azerbaycan'ın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Yasal olarak Korunması, Envanterleştirilmesi ve Tescili Kuralları"nın onaylanmasına hakkındaki kanuna göre, Azerbaycan`ın somut olmayan kültürel miraslarının sözleşme gereğince korunmasından sorumlu kurumların ana görevleri olarak aşağıdaki konular belirlenmiştir: uzman komisyonları kurma, araştırma, somut olmayan kültürel miras unsurlarının belirlenmesi, sistemleştirme, envanter oluşturma, arşivleme, kayıt altına alma, tescil, tanıtım, eğitim, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyonun geliştirilmesi (2031 no.lu karar).

Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanterinin oluşturulmasında dikkate alınacak temel ölçütler şunlardır:

- "SOKÜM alanlarından birine girmesi,
- İnsan yaratıcılığının bir kanıtı olarak değeri,
- Kültürel ve toplumsal gelenekler içerisindeki köklülüğü ve önemi,
- Belirtilen topluluk ya da grubu temsil etme niteliği,
- Belirtilen topluluk ya da grubun rızası,
- Kaybolma riski,
- Önerilen koruma eylemlerinin yeterliliği" (TC KTB AREGEM, *SOKÜM Ulusal Envanteri*).
- Nesilden nesle geleneksel yöntemlerle aktarılma özelliği,

- Kültür değişmelerinde önemli bir bağ olarak unsur, ulusal ya da yerel kültürel kimliği teşvik etmede, sosyal uyumu güçlendirmede, dayanışma ve sosyal istikrarı arttırmadaki rolü,
- Unsurun mevcut uluslararası insan hakları belgeleriyle ve ayrıca topluluklar, gruplar ve bireyler arasında karşılıklı saygı gerekleriyle uyumu ( zdemir ve diğer. "Intangible Cultural Heritage..." 13).

İkinci bölümde de bahsedildiği gibi sözleşmenin ortaya çıkış nedenlerinin temelinde ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra kitlesel demokrasinin, hızlı ve kayda değer ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkması (Montella 3); ayrıca 21. yüzyılın başlarından itibaren küreselleşme sürecinin yaygınlık kazanması ve bu kapsamda kentsel dönüşüm projelerinin başlatılmasıyla köylerin gittikçe azalması ve yahut yok edilmesi, bu durum karşısında da somut olmayan kültürü olumsuz etkilemesi; diğer taraftan "bölgelerde yaşanan hızlı g lerin yarattığı geleneksel kültür kayıpları ve medya yoluyla gelen endüstrileşmiş kültürlere karşı direnç gösteremeyenlerin yaşadıkları kültür şokları" (Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel..." 28); küresel ve popüler kültürün yerel kültürleri olumsuz etkilemesi ve tek tipleşmeye karşı kültürlerin korunması düşüncesi yatmaktadır.

Sözleşme  zerine Azerbaycan da küreselleşme karşısında somut olmayan kültürel miraslarını koruma kararı almış olup sözleşme gereği unsurları UNESCO- SOKÜM listesine tescil ettirmeye devam etmektedir. Azerbaycan somut olmayan kültürel mirasların devlet tescili listesine toplamda 5000 unsur dâhil edilmiştir. Bunlardan 2006-2018 yılları arasında 11 unsur temsili liste, 2 unsur ise acil koruma gerektiren listeye dâhil olmakla toplam 13 unsur UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde yer almıştır (www.intangible.az). Bu unsurlar şunlardır:

- 1- 2008- Azerbaycan Muğamı,
- 2- 2009 - Azerbaycan  şık Sanatı,
- 3- 2010 - Geleneksel Azerbaycan Halı Sanatı,
- 4- 2012 - Tar Müzik Aleti ve Performans Sanatı,
- 5- 2013 - evgan Geleneksel Karabağ Atüstü Oyunu,
- 6- 2014 – Geleneksel Başörtüsü Kalağayı'nın Hazırlanması ve Kullanımı,
- 7- 2015- Lahıc Bakırcılık Sanatı,

8 –2016- Nevruz Bayramı

9- 2016 - İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Jupka, Kartırma, Yufka

10- 2017- Dolmanın Hazırlanma ve Paylaşma Geleneği,

11- 2017- Kamañça Müzik Aletinin Yapımı ve Sahne Performansı,

12- 2018- Dede Qorqud/ Korkyt Ata/ Dede Korkut Mirası: Destan, Masal ve Müzik,

13-2018- Yallı (Köçeri, Tenzere) Nahçıvan Halk Oyunu.

2003 Sözleşmesi öncesi ve sonrası somut olmayan kültürel mirasların korunmasına dair alınan kararlar ve yapılan çalışmalar somut olmayan kültürel mirasların tümünü ve ayrı ayrı unsurları kapsayacak şekilde olmakla aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Somut olmayan kültürel mirasların korunmasına dair alınan kararlar:

Sözleşme sonrası

1. 2003 - Azerbaycan Folklor Örneklerinin Yasal Korunması Üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu.
2. 2012 - Kültür Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu.
3. 2012 - Somut olmayan kültürel mirasın yasal olarak korunması ve devlet tesciline dair öneriler. Bu yönergeye göre, unsur tescil listesine dâhil edilmek üzere topluluklar, kamu ve özel kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, bakanlığın bölge ofisleri, yaratıcı dernekler ve bireyler tarafından öneriler sunulabilir (UNESCO ICH – Azerbajjan, “Periodic reporting on...”).
4. 2014 - Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Konsepti.
5. 2015 - "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Kültürel Mirasın Korunması, Restorasyonu ve Kullanım Kuralları"nın Onaylanmasına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun Kararı.
6. 2018 - Azerbaycan Somut olmayan kültürel miras unsurlarının Devlet Tescilli Portalının oluşturulması ve bu unsurlarla ilgili veri tabanının oluşturulması.

Ayrı ayrı unsurların korunmasına ilişkin alınan kararlar ve yapılan çalışmalar:

Haliciliğe dair:

SOKÜM Sözleşmesi öncesi:

1. Azerbaycan SSB`de halıcılığın üretimini ve kalitesini artırmak amacıyla Azerbaycan SSCB Bakanlar Sovyeti`nin 10 Haziran 1959 tarihli, 11 no.lu kararı.
2. El sanatlarını geliştirmek hakkında Azerbaycan SSCB Bakanlar Sovyeti`nin 14 Ağustos 1968 tarihli, 18 no.lu ve 27 Şubat 1983 no.lu kararı.
3. Azerbaycan SSCB`de Halıcılığın Geliştirilmesi Hakkında Azerbaycan SSCB Bakanlar Sovyeti`nin 27 Mayıs 1983 tarihli kararı.

SOKÜM Sözleşmesi sonrası:

1. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan'ın halıcılık sanatının korunması ve geliştirilmesine dair 7 Aralık 2004 tarihli, 799-IIQ no.lu karar imzalamıştır. "Azerbaycan halı sanatının korunması ve geliştirilmesi hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu" başlıklı bu yasa, Azerbaycan'ın tarihi topraklarında (Guba, Şirvan, Derbend, Bakü, Gence, Kazak, Borçalı, Göyçe, Karabağ, Nahçıvan, Tebriz, Erdebil, Zencan, Halhal, Urmiye, Karadağ, Merend, Marağa) ustalar ve ressamlar tarafından el ile dokunan Azerbaycan halılarının korunması, öğrenilmesi, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konularını düzenlemektedir. Kanununun 1. maddesinde Azerbaycan halısı şu şekilde tanımlanmıştır: "Azerbaycan halısı Azerbaycan halkının maddi ve manevi zenginliği ve entelektüel faaliyetinin bir sonucu olup, halkın estetik bakış açısının, sanatsal yeteneğinin, kendine has özgünlüğünün ve kültürel kimliğinin bir göstergesidir." (799-IIQD no.lu Kanun).

Mevzuat gereğince halı sanatının korunmasına ve geliştirilmesine devlet tarafından verilen destekler şu şekildedir:

1. Azerbaycan halı sanatının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili devlet tarafından proje hazırlanması ve uygulanması (proje kapsamında "Azerbaijan carpet" markasının oluşturulması, altyapı temini, yeni iş yerlerinin açılması, hammadde temini, rekabet gücünün ve ihraç potansiyelinin artırılması, halı ustalarına maddi destek sağlanması, vergi muafiyeti vb. çalışmaların gerçekleştirilmesi planlanmıştır (AC, *Halıcılığın Korunması Projesi*).
2. Azerbaycan halı sicilinin oluşturulması;

3. Kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan ender Azerbaycan halılarının ve halı ürünlerinin modern yöntemlerle restorasyonu;
4. Yabancı ülke müzelerinde tutulan nadir Azerbaycan halılarının ülkeye iade edilmesine çalışılması;
5. Eğitim kurumlarında halıcılık eğitimi ve halıcıların yetiştirilmesi;
6. Halı sanatı üzerine bilimsel araştırmaların ve bu konuda düzenli olarak etkinliklerin yapılması;
7. Yurt içi ve yurt dışındaki müzelerde ve özel koleksiyonlarda tutulan nadir Azerbaycan halıları üzerine bir katalog hazırlanması;
8. Yüksek kaliteli ve sanat açısından önem taşıyan halıların satın alınması;
9. Halı sanatında unutulmuş ve unutulmuş üzere olan geleneklerin, sanat işlemleri ve teknik çalışma yöntemlerinin, halı motif ve desenlerinin restorasyonu ve yeniden üretimi, renklendirme bileşiminin sınırlarının korunması;
10. Geleneksel bilgilere dayanarak bölgelere göre desen ve renk uyumunun belirlenmesi yolu ile gelenek ustalarının çalışma yöntemlerinin incelenmesi;
11. Azerbaycan halılarının yabancı devletlerin topraklarında yasal olarak korunması amacıyla uluslararası işbirliğinin yapılması.
12. Azerbaycan halı sanatının korunması ve geliştirilmesi yönündeki etkinlik ve uygulamalara belediyeler, tüzel ve gerçek kişiler de katılabilir (799-IIQD no.lu Kanun, madde 4).

Halıcılık sanatının tanıtımı yönünde yapılan uygulama ve etkinlikler şunlardır:

1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve yurtdışında fuarlar, yarışmalar, ihaleler düzenlenmekte ve bu tür etkinliklere katılım sağlanmaktadır.
2. Geleneksel "Halı Bayramı" düzenlenmektedir;
3. Bilimsel yayınlarda ve kitle iletişim araçlarında Azerbaycan halısının özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmektedir.

4. Azerbaycan halı dokuma sanatına dair bilgileri iletmek ve geleneksel halı dokumacılığını korumak amacıyla ilgili kurumlar tarafından ortaokul ve liselerde, ayrıca okul dışı eğitim kurumlarında eğitimler düzenlenir (799-IIQD no.lu Kanun, madde 6).

Azerbaycan halı sanatının korunması ve geliştirilmesi alanında devlet düzeyinde alınan ekonomik önlemler ise şunlardır:

1. Halı yapımında kullanılan hammaddelerin ve doğal boyaların üretimi ve tedariki için uygun ekonomik koşulların oluşturulması;
2. Amaçlı yatırım politikasının uygulanması ve imtiyazlı kredilerin verilmesi;
3. Halı ithalatı ve ihracatı alanında gümrük politikasının uygulanması;
4. Ulusal halı sanatı geleneklerinin yayıldığı alanlarda halı üretiminin gerçekleştirilmesi;
5. Azerbaycan halılarının yurt dışında satışının yapılması (799-IIQD no.lu Kanun, madde 8).

Halıcılığın korunması ile ilgili karar dışında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Azerbaycan Cumhuriyeti'nde "Halıcı Günü" meslek bayramının düzenlenmesi hakkında" 25 Kasım 2016 tarihli, 2460 numaralı kararı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde "Azerbaycan Halısı" Devlet Müzesi'nin kurulması hakkında 16 Mart 1998 tarihli, 60 numaralı kararı da mevcuttur. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 6 Mayıs 2007 tarihli kararı ile Bakü'de Halı Müzesi'nin yapımı başlatılmış ve 2014 yılında müze kullanıma açılmıştır. Ardından ise Cumhurbaşkanı'nın 5 Mayıs 2016 tarihli ve 2032 sayılı kararı ile "Azerhalı" Anonim Şirketi kurulmuştur. Şirketin kurulmasındaki temel amaç halı ve halıcılık ürünlerinin üretimi ve ihracatının yanı sıra yurt içinde ve yurt dışında satışlarının yapılması, halı üretiminde yeni teknolojilerin uygulanması, malzeme ve teknik tabanın modernize edilmesi ve verimli kullanma ile halıcılıkla ilgili diğer prosedürleri geliştirmektir (AC, *Halıcılığın Korunması Projesi*).

Korunmasına devlet düzeyinde daha Sovyetler döneminde başlanan ve bu amaçla Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu'nun 13 Mart 1967 tarihli, 130 no.lu kararı ile kurulan Azerbaycan Halı Müzesi 2014 yılında Bakü'de yapılan yeni binasına taşınmış olup dünyanın ilk ve en büyük halı müzesidir.

Halıcılığın korunması ve geliştirilmesi yönündeki önlemler sadece üretim, tanıtım ve satışla kısıtlanmamaktadır. Bu işte geleneksel bilginin aktarımı ve devamlılığının

sağlanması açısından büyük öneme sahip eğitime de yer verilmiştir. Azerbaycan Devlet Ressamlık Akademisi, Azerbaycan Devlet Teknik Üniversitesi, Azerbaycan Devlet Kültür ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, sanat kolejleri, liseler, çocuk sanat galerileri vb. eğitim kurumlarında halı dokuma alanında personel eğitimi ve işgücü eğitimi verilmektedir. Ayrıca, "Azerhalı" A.Ş.'nin bölgelerdeki şubeleri nezdinde halı dokuma eğitim kurslarında halıcular yetiştirilmektedir.

Kelağayı Başörtüsü ve İpek Üretimine dair:

1. Azerbaycan'ın eski cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 2001 yılında Şeki İpek Fabrikasının yeniden faaliyeti amacıyla karar imzalayarak devlet bütçesinden fon ayırmıştır.
2. Proje kapsamında Şeki'de ipek müzesi kurulmuştur.
3. 2003 yılında Baskal'da "Kelağayı" İpek Merkezi ve "Kelağayı" müzesi kurulmuştur.
4. Ülke tarihinde ilk kez olarak 2006 yılında ipek bayramı düzenlenmiştir.
5. 2015 yılında Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin Şeki Bölgesel Bilim Merkezi'nin uzmanları, Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde ipekçilik endüstrisinin gelişimi projesini hazırladılar.
6. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan'da ipekböceği yetiştirilmesi amacıyla gerekli donanımın yapılması hakkında 2016 yılında bir kararname imzalamıştır (AMİA, "İpekçilik Azerbaycanın milli...")
7. 2017 Şeki'de 50 bin yerli ve 25 bin yabancı dut tohumu getirilerek dikilmiştir (525. Gazete).

Azerbaycan Âşık Sanatına dair

SOKÜM Sözleşmesi öncesi:

1. 1984 yılında Âşıkların 4. Kongresi yapılmıştır.
2. 1984'de Kültür Bakanlığı bünyesinde "Âşıklar Birliği" kurulmuştur.
3. 1984'de "Âşık Peri Meclisi" Edebi Birliği kurulmuş ve aynı ad altında 1984-2006 yılları arasında devlet televizyonunda program şeklinde de aralıksız yayınlanmıştır. Yayın günümüzde de devam etmektedir.
4. 1984'de "Çeşme" ve "Ozan" radyo-televizyon programları yayın faaliyetine başlamıştır.

5. 1987`de Azerbaycan Kùltür ve Gùzel Sanatlar Üniversitesi`nde “Âşık Sanatı” bölümü kurulmuştur.
6. 1991`de Âşıklar Birliği, Kùltür Bakanlığı bünyesinden ayrılarak faaliyetini bağımsız bir kurum olarak yürütmektedir ve 400 civarında âşık üyesi vardır.

SOKÜM Sözleşmesi sonrası:

1. 2006 yılında "Saz Okulu" adlı kitap Milli Konservatuar tarafından hazırlanarak Kùltür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.
2. 2009 yılında Azerbaycan Âşık Sanatı UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kùltürel Mirası`nın temsili listesine dâhil edilmiştir.
3. 2000`li yıllarda saz ve âşıklık eğitimi veren okullar için “Azerbaycan profesyonel Halk müziği: Âşık Sanatı” (2002), “Azerbaycan Klasik Âşık Havaları” (2009), “Köroğlu Âşık Havaları” (2010) “Azerbaycan Âşık Sanatı” (2011) adlı ders kitapları hazırlanmıştır.
4. 22 – 27 Ekim 2010 tarihlerinde Haydar Aliyev Vakfı'nın desteğiyle Kùltür ve Turizm Bakanlığı ve Azerbaycan Âşıklar Birliği tarafından I. Uluslararası Âşık Festivali düzenlenmiştir.
5. 2011`de Azerbaycan Kùltür ve Gùzel Sanatlar Üniversitesi`nde “Aşık Sanatı” Bilim dalı kurulmuştur.
6. Eylül 2012`den itibaren Âşıklar Birliği`nde ücretsiz saz kursu başlatılmıştır.
7. 12 - 18 Kasım 2014 tarihlerinde Haydar Aliyev Vakfı'nın desteğiyle Kùltür ve Turizm Bakanlığı ve Azerbaycan Âşıklar Birliği tarafından II. Uluslararası Âşık Festivali düzenlenmiştir.
8. 2013 yılında Cumhurbaşkanı İ.Aliyev`in kararıyla Gedebey`de Âşıklar Evi kurulmuştur.
9. 2016 yılında tüm âşıkların (üstat ve genç âşıklar) Âşıklar Birliği`ne üyelik kayıtlarının yapılmasına başlanmıştır.
10. 2017`de “Lider” TV`de "Kökle Sazı" adlı âşık yarışması düzenlenmiştir.
11. 28.09.2018 tarihinde Âşıkların 6. Kongresi gerçekleştirilmiştir.
12. Âşıklar Birliği`nin belirli üyelerine Cumhurbaşkanı Bursu`nun ayrılmıştır.
13. Âşıklara fahri unvan verilmiştir.
14. Âşıklar Birliği`nin kendine özgü âşık kıyafetleri hazırlanmıştır.
15. “Çeşme” folklor grubu, “Şirvanşah”, “Misri”, “Buta”, “Gobustan”, “Laçın”, “Köroğlu” âşıklar grupları oluşturulmuştur.

16. 2018`de Halk Bankası`nın "Halk emaneti" projesi çerçevesinde Azerbaycan Türkçesinde, Rusça ve İngilizce olmakla üç ciltlik "Âşık Edebiyatı Antolojisi" kitabı yayınlanmıştır.
17. Azerbaycan Devlet Televizyonu (AzTv) âşık sanatına her hafta 90 dk. süre ayırmıştır.
18. Son yıllarda AzTV, İTV, Space Tv, Lider Tv gibi özel ve devlet televizyon kanalı ve radyolarında, bunun dışında gazete ve dergilerde âşık sanatı ile ilgili popülerleştirme propagandası yapılmaktadır.
19. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından üstat âşıkların yıldönümleri ve konserlerinin yapılmasına başlanmıştır.
20. Ülke genelinde yaklaşık 50 müzik okulunda saz eğitimi verilmektedir

Muğam Sanatına dair

SOKÜM Sözleşmesi sonrası:

Proje kapsamında

1. 2005 yılında ülke başkanının kararı ile Uluslararası Muğam Merkezi`nin temeli atılmış, 2008 yılında ise açılışı yapılmıştır.
2. 2005 yılından itibaren Azerbaycan Devlet Filarmoni`sinde Muğam Geceleri düzenlenmektedir.
3. 2 Temmuz 2007 tarihinde Azerbaycan Kültür Dostları Vakfı tarafından "Muğam" Dergisi çıkarılmakla ilk sayısı yayınlanmıştır.
4. 2009 yılında dünyada ilk kez olmak üzere Bakü`de Muğam Dünyası Uluslararası Müzik Festivali düzenlenmiştir.
5. 2. 3. ve 4. Muğam Festivalleri sırasıyla 2011, 2013 ve 2015 yıllarında yapılmıştır.
6. Birincisi 2007 yılında gerçekleştirilmekle iki yılda bir (2009, 2011, 2013, 2015 ve 2017) Muğam Yarışması düzenlenmektedir.
7. 2009 yılında Uluslararası Müzik Festivali kapsamında uluslararası bilimsel muğam sempozyumu düzenlenmiştir.
8. Muğam-İrs Projesi. Projenin amacı Azerbaycan`ın üstat sanatçılarının eski pikap plaklarının yenilenmesi ve CD`ye aktarılarak yeniden piyasaya sürülmesidir. Proje kapsamında "Karabağ`ın Üstat Sanatçıları", "Unutulmuş Sesler", "Azerbaycan`ın Bayan Sanatçıları", "Enstrümantal Muğamlar" ve

"Muğam Ustaları" adlı CD albümler çıkarılmıştır (Muğam Ensiklopediyası *Muğam İrs Layihesi*).

9. "Muğam -Antoloji" projesi. Projenin amacı, muğamla ilgili zengin teorik, müzikal ve felsefi mirasın yayınlanmasıdır. Proje kapsamında Safiaddin Urmavi, Abdulkadir Maragai vb. Azerbaycanlı araştırmacıların yanı sıra Doğu'nun en ünlü âlimlerinden Al-Farabî'nin, Batı âlimlerinden Farmer, Rayt, Düring ve diğer bilim adamlarının Muğam'a ilişkin eserlerinin yayınlanması düşünülmektedir (Muğam Ensiklopediyası *Muğam Antolojiya Layihesi*).
10. "Muğam Destgah" Projesi. Projenin amacı eski plak yazılarını ve ustaca seslendirilen muğamları yeniden inşa etmektir. Proje kapsamında muğam-destgahların konserler zamanı doğrudan yazıya alınması ve gelecek nesiller için korunması planlanmıştır (Muğam Ensiklopediyası *Muğam Destgah Layihesi*).
11. "Muğam Dünyası" Projesi. Proje kapsamında sempozyumların, "XXI. Yüzyılda Muğam Sanatı" uluslararası sempozyumunun, çeşitli festivaller ve yarışmalar ile Muğam uzmanları tarafından hazırlanan özel projelerin gerçekleştirilmesi planlanmıştır (Muğam Ensiklopediyası *Muğam Dünyası Layihesi*).
12. "Muğam Ansiklopedisi" Projesi. Projenin amacı Azerbaycan muğamı ile ilgili kaynakların elektronik, dijital ve kitap versiyonlarını hazırlamaktır (Muğam Ensiklopediyası *Muğam Ensiklopediyası Layihesi*).
13. "Muğam İnternet" Projesi. Projenin amacı Muğamla ilgili işitsel ve görsel verileri internet ortamına toplamaktır (Muğam Ensiklopediyası *Muğam İnternet Layihesi*).

Proje dışında

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından 2005 ve 2009 yıllarında basılan 1 manat ve 1 kuruş değerindeki paraların üzerinde muğam üçlüsünün müzik aletleri yer almıştır.
2. 15 Ekim 2010 tarihinden itibaren Azerbaycan'ın işitsel medya alanında yeni bir radyo -"Muğam" radyosu internet üzerinden yayın faaliyetine başlamıştır.

El Sanatlarına dair

1. 2017 yılında Lahic Sanatkârlar Evi'nin Kurulması. Evin kuruluş amacı kendi el işlerini tanıtmaları ve ustası oldukları sanatı genç kuşaklara aktarmalarına olanak sağlamaktır.

SOKÜM`le İlgili Yapılan Tanıtım ve Koruma Çalışmaları

SOKÜM komitesinin UNESCO`ya verdiği rapora göre

1. 2007-2013 döneminde Kültür Bakanlığı, envanter çalışmaları sürecinde edinilen tecrübeleri kullanarak yaşayan kültürel miras hakkındaki bilgilere erişimi kolaylaştırmak için bir dizi önlemler almıştır (örneğin belirli bilgilerin gizliliği ile ilgili hususlar).
2. Bazı müzelere web sitelerine yerleştirilmesi suretiyle somut olmayan kültürel miras unsurları (örneğin ulusal kostüm dokuma, nakış, metal işçiliği veya taş işçiliği) hakkında bilgi vermiştir.
3. Halk kütüphaneleri, uygulayıcılarla sempozyumlar düzenlemiş ve kayıtlı unsurlarla ilgili materyaller dağıtılmıştır.
4. Şehir ve belediye kütüphanelerine somut olmayan kültürel miras ile ilgili bilgilerin nasıl daha iyi yayılacağı konusunda bilgi verilmiştir.
5. "Somut Olmayan Mirasın Korunmasına İlişkin Devlet Programı (2011-2020)" onaylanmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Program, ülke ve bölgelerinin durumuna göre uyarlama model ve planlarının geliştirilmesi, somut olmayan kültürel miras unsurlarının teşviki, somut olmayan kültürel mirasın yasal olarak korumasının güçlendirilmesi, 2003 Sözleşmesinin daha iyi anlaşılması için SOKÜM konusunu içeren eğitim ve öğretim programlarının hazırlanması gibi bir dizi koruma önlemlerini içermektedir. Ayrıca program kapsamında, taşıyıcıların ve uygulayıcıların (ustalar, sanatçılar ve performans grupları, zanaatkârlar, bölgesel çalışmalar uzmanları, folklor ve işçilik, sivil toplum kuruluşları ve özel kuruluşlar) deneyimlerinin korunmasına önem vermek amacıyla koruma ile ilgili bir veritabanının oluşturulması planlanmaktadır.
6. Kültürel Miras Bölümü, belirli unsurlarla ilgili koruma planları geliştirir ve bunların uygulanmasını takip eder.
7. Somut olmayan kültürel mirasın kalkınma politikalarına dâhil edilmesinin bir parçası olarak yaşayan miras kapsamında inşa edilen bir dizi ulusal ve uluslararası kültürel turizm güzergâhlarını içeren bir program başlatılmıştır.
8. Maddi olmayan kültürel miras hakkında farkındalığı artırmak, metodolojik rehberlik sağlamak ve halk arasında tanıtımını yapmak için bakanlık, devlet

kurumları, özel kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından çeşitli yayınlar yapılmıştır.

9. İlgili konularda makaleleri teşvik etmek için yarışmalar düzenlenmiştir.
10. 2010-2014 yılları arasında çeşitli şehirlerin belirli bir somut olmayan kültürel miras alanı başkenti olarak seçildiği bir "Halk Sanatı Başkentleri Programı" uygulanmıştır. Seçilen şehirlerin her biri törenler, ulusal ve uluslararası konferanslar, yuvarlak masa toplantıları, konserler, yarışmalar, festivaller, sergiler, fuarlar ve turlar gibi bir dizi etkinliğe ev sahipliği yapmıştır.
11. 2008 yılında "Ulusal Halk Tiyatroları Yarışması" başlatılmıştır.
12. 2006, 2008, 2011 ve 2014 yıllarında Bakü, Azerbaycan'da yaşayan çoğu azınlığı temsil eden 40 uygulayıcı grup ile 15 geleneksel sanat festivaline ev sahipliği yapmıştır (UNESCO ICH – Azerbaijan, "Periodic reporting on...").
13. Başta yayla kültürü olmak üzere kültürel değerlerin ve geleneklerin tanıtılması ve teşvik edilmesi amacıyla ilk kez 26 Temmuz 2019 tarihinde üç günlük Milli Yayla Festivali başlatılmıştır.

3.3. AZERBAJYAN`IN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI VE KÜRESELLEŞME İLE İLİŞKİSİ

Azerbaycan`ın somut olmayan kültürel mirası, Azerbaycan halkının toplu yaratıcılığının bir sonucu sayılan sözlü gelenek ve görenekler, sahne sanatları, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar, bayram törenleri, toplumsal uygulamalar, el sanatları, geleneksel bilgi ve beceriler, geleneksel yemekler ve benzerlerinden oluşmaktadır.

Azerbaycan`ın somut olmayan kültürel mirası beş ana alana göre sınıflandırılmış olup devlet tescilli listesine toplamda 5000 unsur dâhil edilmiştir. Bunlardan 2006-2018 yılları arasında 11 unsur temsili liste, 2 unsur ise acil koruma gerektiren listeye dâhil olmakla toplam 13 unsur UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde yer almıştır (www.intangible.az). 1 kent (Şeki) ise Zanaat ve Halk Sanatları dalında olmak üzere "UNESCO`nun Yaratıcı Şehirler Ağı listesine dâhil edilmiştir.

Yaratıcı Şehirler Ağı (Creative Cities Network) Nedir? "UNESCO`nun Yaratıcı Şehirler Ağı Programı 2004 yılında UNESCO tarafından dünyanın farklı ülkelerinden 116 şehrin katılımıyla kurulmuş olup, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin şehirlerinin sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Söz konusu ağa üye olan şehirler, yerel yaratıcılık, tanıtım ve görünürlüklerini artırmayı hedeflemekte

UNESCO'nun kültürel çeşitliliğin desteklenmesi doğrultusundaki görüşlerini paylaşmaktadırlar" (TKP, *Yaratıcı Şehirler Ağı*).

Yaratıcı Şehirler Ağı, şehirler tarafından kendi yetenek ve enerjilerini yönlendirecekleri yaratıcı endüstri sektörü tercihlerine göre seçilebilecek yedi tema etrafında şekillendirilmiştir. Bu temalar edebiyat, müzik, film, medya sanatları, gastronomi, zanaat ve halk sanatları ve tasarım olarak belirlenmiştir. 2019 yılı itibariyle Yaratıcı Şehirler Ağı'na 72 ülkeden 180 üye katılımı bulunmaktadır (TMK, "Yaratıcı Şehirler Ağı...").

Bilindiği üzere Somut olmayan kültürel miras unsurları UNESCO tarafından 5 alanda gruplandırılmıştır. Bunlar:

- a) Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar,
- b) Gösteri sanatları,
- c) Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler,
- d) Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar,
- e) El sanatları geleneği

Azerbaycan`ın yaşayan kültürel miraslarının tescili veri tabanında kültürel miraslar "etnografya", "folklor" ve "sanatkârlık" olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Etnografya alanına – sosyal deneyler, merasim ve bayram kültürü, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar; folklor alanına - performans sanatları, sözlü anlatımlar ve ifadeler; sanatkârlık alanına ise sanatkârlık unsurları dâhil edilmiştir (www.intangible.az). Fakat bu çalışmada yaşayan kültürel miras unsurlarının gruplandırılmasında UNESCO sınıflandırması temel alınmıştır.

Azerbaycan`ın somut olmayan kültürel mirasını oluşturan unsurlardan UNESCO-SOKÜM listesine dâhil edilenler ve öne çıkan temel alanlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

3.3.1. Azerbaycan'daki Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar İle Küreselleşme İlişkisi

Sözlü gelenek ve ifadeler alanı, atasözleri, bilmeceler, hikâyeler, tekerlemeler, efsaneler, mitler, şarkılar, epik şarkılar ve şiirler, büyüler, dualar, ilahiler, dramatik performanslar ve benzeri anlatı ve ifadeleri içerir. Sözlü gelenek ve ifadeler, bilgiyi, ortak hafızayı kültürel ve sosyal değerleri aktarmak için kullanılır ve kültürleri canlı tutmada önemli bir rol oynar. Bazı sözlü ifade türleri birçok topluluk tarafından yaygın bir şekilde kullanılabilirken, bazıları yalnızca belirli sosyal gruplarla, bazen de sadece erkeklerle, kadınlarla ve yaşlılarla sınırlıdır. Birçok toplumda, sözlü geleneklerin icrası oldukça profesyonellik gerektirmektedir ve bu icracılar kolektif hafızanın koruyucuları olarak nitelendirilmektedirler. Bu tür sanatçılar dünyanın her yerindeki topluluklarda bulunabilir. Sözlü gelenekler ve ifadeler genellikle sözlü aktarım yoluyla aktarıldıkları için önemli ölçüde değişiklik göstermektedirler. Sözlü ifadeler, yeniden üretme, doğaçlama ve yaratma sebebiyle türden türe, bağlamdan bağlama ve sanatçıdan sanatçıya farklılık gösteren bir birleşimdir (UNESCO ICH, “Oral traditions and...”). Azerbaycan`ın sözlü anlatımlar ve ifadeler alanından öne çıkan ve yaygın olanlar şunlardır:

Muğam Sanatı

Azerbaycan Muğamı, büyük ölçüde doğaçlama ile canlandırılan geleneksel bir müzik şekli olup popüler ozan ezgileri, ritimleri ve performans tekniklerini içerir. Azerbaycan müzik kültüründe sözlü geleneklere dayalı profesyonel müzik sanatının klasik bir türü olan Muğam Sanatı Azerbaycan halkının kültür tarihinde ve somut olmayan kültürel mirası içinde önemli bir yere sahip olup Azerbaycan Türkleri tarafından öz tanımlamanın temelini oluşturan temel kültürel değerlerden biri olarak algılanmaktadır. Muğam sanatı performansı senfonik Muğam türü hariç, kemança, tar ve kaval eşliğinde eseri seslendiren sanatçı olmakla genelde üçlü heyet tarafından gerçekleştirilir ve Muğam destgahı adını taşır.

Fotoğraf 5: Muğam üçlüsü (Kaynak: Beynelhalk Muğam Merkezi)

Muğam kelimesi Arapçada kullanılan "makam" kelimesinden gelmiş olup telli müzik aletlerindeki perde anlamına gelmektedir (Enter News, "Azerbaycanlıların ulusal..."). Azerbaycan müzik sanatında "muğam" terimi aynı zamanda lad müzik, melodi ve tür kategorilerini de ifade etmektedir (Azerbaycan Portalı, *Azerbaycan Muğamı*). Muğam, bestecilerinin kimliklerinin belirsiz olması nedeniyle anonim sanat türüne dâhil edilmiş ve Muğam`ın halk tarafından yaşatıldığı ve aktarıldığı düşüncesi benimsetilmiştir.

Doğu müziğinin muhteşem bir sanat abidesi olarak nitelendirilen Muğam'ın bazı kaynaklarda tarihinin İslam öncesi döneme kadar gittiği ve köklerinin Zerdüştlüğe dayandığı belirtilmiş, Muğam kelimesinin anlamı ise insanların ruhunu saflaştıran Tanrı'nın müziği olarak yorumlanmıştır¹³. Bu yoruma göre ilkçağ bilim adamları tedavi yöntemi olarak Muğam müziğini kullanmışlar. Yorumda Muğam`ın gezegenlerle ilişkilendirilmesine de rastlanmıştır. Örneğin "Nava" Muğamı Ay Gezegene, "Buselik" Merkür'e, "Rast" Venüs'e, "Arak" Güneş'e, "Üşşak" Mars'a, "Zirefkent" Jüpiter'e, "Rahavi" Satürn gezegenine uygun olduğu öne sürülmüştür (Beynelhalk Muğam Merkezi, *Muğam Hakkında*). Bazı kaynaklarda ise Muğam Sümerlerle ilişkilendirilmiştir¹⁴. Muğam Sanatının bir tür olarak oluşumu 12. ve 13. yüzyılların "Müslüman Rönesans'ı" dönemine kadar uzanır. Bu dönemde şiirin yükselişi (Nizami, Hagani, Nesimi, Fuzuli ve diğer şairler) Muğam`ın gelişimine de ivme kazandırmıştır (Beynelhalk Muğam Merkezi, *Muğam Hakkında*).

12 tür (Üşşak, Buselik, Neva, Arak, Rast, Zirefkent, İsfahan, Zengüle, Rehavi, Büzürk, Hicaz ve Hüseyin) ve 6 koldan (Şahnaz, Maya, Selmek, Kerdaniye, Nevruz ve Güvaşt) oluşan Klasik doğu Muğam`ı yaklaşık 14. yüzyıla kadar yakın doğu ülkelerinin ortak müziği sayılmış fakat zamanla ortaya çıkan sosyal, siyasi ve ekonomik değişiklikler nedeniyle parçalara ayrılmış ve ülkelere göre biçim değiştirmiştir. Bu değişikliklerden etkilenmeyerek günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşan yegâne Muğam türü Muğam sanatçıları tarafından Muğam`ın anası adını alan ve isminin hakkını veren "Rast"¹⁵ Muğamı'dır (Azerbaycan UNESCO Nümayendeliyi, *Muğam Seneti*).

¹³ Alilicanzade, Korkmaz. "Azerbaycan muğamının tarihi köklerine yeni nezeri bakış." 2015. *Musiki Dünyası* № 2. 63. 2015. http://www.musigi-dunya.az/article/63/63_4.htm. Erişim: 10 Aralık 2018

¹⁴ Nüvedili, Tariel Veli. *Muğam "Şumer" deyilen Azeri türkünün milli manevi servetidir*. ABŞ. SİETL, 2001

¹⁵ «Rast» düz, doğru anlamını taşır.

Günümüzde Muğamlar 7 ana ("Rast", "Şur", "Segah", "Bayatı-Şiraz", "Çahargah", "Şüşter" ve "Humayun") ve 3 yardımcı ("Şahnaz", "Seranc" ve "2. tür Çahargah") Muğam`dan ibaret olup tür ve şekil açısından 4 gruba ayrılmıştır:

1- *Muğam destgahları*: Rast, Mahur-Hindi, Orta-Mahur, Bayatı-Gacar, Şur, Segah, Zabul-Segah, Mirze-Hüseyn Segahı, Şüşter, Çahargah, Bayatı-şiraz, Hümayun.

Destgah, muğam türleri arasında en büyüğüdür.

2- *Küçük hacimli muğamlar*: "Katar", "Şahnaz", "Deşti", "Bayati-Kürd" ve "Rahab".

3- *Zerbi muğamlar*: "Karabağ şikeste", "Kesme şikeste", "Heyrati", "Arazbarı", "Mani", "Ovşarı", "Mansuriyye", "Haydari" ve "Semai-Şems".

4- *Senfonik muğamlar*: "Şur", "Kürd - ovşarı", "Gülüstan – bayatı – şiraz" (Fikret Amirov), "Segâh" (Vasif Adıgözelov), "Humayun", "Neva", "Rahab", "Şahnaz" (Tofik Bakıhanov), "Bayatı-Şiraz" Süleyman Elesgerov, "Rast" Niyazi, "Mahur Hindi" Eldar Mansurov vb.

Senfonik Muğam türünün temeli ilk defa Üzeyir Hacıbeyli tarafından muğam operasıyla atılmış, 1948 yılında ise besteci Fikret Amirov tarafından şekillenerek tür haline getirilmiştir. Bu türle Muğam ilk kez Avrupa opera türüyle birleştirilmiştir. Buna "Leyli ve Mecnun" operasındaki Heyrati ve Arazbarı zerbi muğamlarının kullanımı örnek olarak gösterilebilir. Ü.Hacıbeyli'nin "Aşıksayağı" oda enstrümental eseri de muğam doğaçlama tarzında yazılmıştır. Ü.Hacıbeyli ve M.Magomayev'in kendi eserlerinde senfonik müziği sık sık kullanmaları ve ayrıca senfonik türde yeni besteci kuşağın (G.Garayev, F. Amirov, C.Hajiyev, S.Hacıbeyov ve diğerleri) yetişmesi Senfonik Muğam`ın oluşumuna yol açmıştır. Muğam destgah`a özgü olan giderek gelişme, yapı ve dramatik gelişim evresini korumakla muğam melodilerine senfonik melodilerin eklenmesi ve orkestra yöntemlerinin uygulanması senfoni türünün temel özelliğini oluşturur (Azerbaycan Musiki Portalı, *Muğam Sanatı*).

Muğam Sanatının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu: 19. yüzyılın sonlarına kadar toplumda genel olarak aydınlara ve elit insanlara hitap eden Muğamların, 20. yüzyılın başlarında toplu konserlerin düzenlenmesi ve radyo ve televizyonun keşfi ile dinlenme geleneğinde değişiklik yaşanmış ve Muğamlar daha çok dinleyici kitesine ulaşmaya başlamıştır. Fakat 1920 yılında Azerbaycan'ın Sovyet rejimi yönetimine dâhil edilmesi ve bunun ardından özellikle 30'lu yıllardan başlayarak diğer alanlarda olduğu gibi müzik kültürünün de tam olarak rejim yönetimi ve kontrolü altına

alınması ve Sovyet Devletinin uyguladığı “demir perde” politikası Azerbaycan müziğinin uzun yıllar uluslararası alana çıkışına engel olmakta idi. Bu durum 1970’li yıllara kadar devam etmiştir.

1970’lerin başında SSCB’de UNESCO çatısı altında geleneksel müzik festivallerinin düzenlenmesi Azerbaycan Muğam sanatının canlanmasına büyük bir katkı sağladı. 1971’de UNESCO, 50 albümden oluşan “Geleneksel Dünya Müziği Antolojisi” koleksiyonuna Azerbaycan Muğam müziğini de dâhil etti. 1975’te Azerbaycan muğamları UNESCO tarafından “Müzik Kaynakları” serisinde tekrar yer aldı. 1972’de Nazım Aliverdibeyov "Mugham" balesini yarattı. 1970’lerde Azerbaycan Besteciler Birliği’nde "Etnomüzikoloji" bölümünün kurulması muğam sanatının da bilimsel yönden araştırılmasına bir ivme kazandırdı. 1977’de ABD’nin NASA’ya ait Voyager 1 uydusu aracılığı ile Azerbaycan muğamı uzaya gönderildi (Kressler, “Azerbaijani Music Selected ...”).

Muğam Sanatı’nın 2003 yılında UNESCO’nun "insanlığın sözlü ve somut olmayan mirası başyapıtları" listesine, 2008 yılında ise Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili Listesine dâhil edilmesinin ardından bu sanatın korunarak yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması yönünden çalışmalar başlatılmış ve Haydar Aliyev Vakfı’nın desteği ile birçok projeler gerçekleştirilmiştir.

Fotoğraf 6: Muğam Festivali (Kaynak: Haydar Aliyev Fonu).

Geçmişten günümüze kadar usta çırak ilişkisiyle kuşaktan kuşağa aktarılan Muğam Sanatı 2003 yılında UNESCO’nun "insanlığın sözlü ve somut olmayan mirası başyapıtları" listesine dâhil edilmiştir.

Azerbaycan Âşık Sanatı

Türk kültüründe önemli bir yere sahip Âşıklık geleneği, “yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, şiirin kalıcı ve etkileyici özelliğinden

yararlanarak kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünüdür” (Artun, “Âşıklık Geleneği ve...”). Âşık ise şiir ve türkü eşliğinde saz çalan kişilerdir. Âşıkların icra biçimine de "âşıklık-âşıklama" adı verilmiştir. Âşık, sanatında müzik, şiir, dans gibi teatral öğeleri birleştirmiştir. Âşıkların söyledikleri müzikli ezgiler genellikle destan, koşma, türkü, mani, semai, varsağı gibi halk şiirinin çeşitli türlerine ait olup güzelleme, koçaklama, taşlama, ağıt gibi nazım şekilleriyle söylenir.

Azerbaycan Aşık sanatı, şiir, hikaye anlatımı, dans, ses ve enstrümantal müziği, Azerbaycan kültürünün bir sembolü olarak geleneksel bir performans sanatında birleştirir. Yaylı bir müzik aleti olan saza klasik repertuar, 200 şarkı, destanlar olarak bilinen 150 edebi-müzik besteleri, farklı geleneksel şiirsel biçimlerde yaklaşık 2.000 şiir ve sayısız öykü eşlik etmektedir. Âşıklık sanatı bölgelere göre değişiklik göstermekle çeşitli müzik enstrümanlarını içerebilir fakat hepsi ortak bir ulusal dil ve sanatsal tarih ile birleştirilmiştir (UNESCO ICH – Azerbaijan, *Art of Azerbaijani Ashiq*). İcra yerleri genellikle törenler, festivaller, şenlikler, kahvehaneler, düğünler, geleneksel toplantılar, konser sahneleri, radyo ve televizyondur. Âşıklık sanatı, ulusal kimliğin bir amblemi ve Azerbaycan dili, edebiyatı ve müziğinin koruyucusu olarak kabul edilir.

Âşıklık geleneğinin tarihi hakkında bilgiler sınırlı olup bu konuda Fuad Köprülü'nün “Edebiyat Tarihi Araştırmaları” eserinde ozanların destanlar söylediğine dair bilgiler yer almaktadır (TKP, “Âşık Müziği ve...”). “Bu konuda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte genel kabul, âşıklığın ozan-baksı edebiyatı olarak adlandırılan Türk destan anlatım geleneğine dayandığı ve Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra ortaya çıkması düşüncesidir” (TC KTB AREGEM, *Âşıklık Geleneği*). Âşıklık geleneğinin ortaya çıkış tarihine ilişkin Azerbaycan edebiyatındaki bilgiler ise 13.-14. yüzyıllara dayanmaktadır (Azerbaycan UNESCO Elageleri, *Azerbaycan Âşık Sanatı*).

Âşıklık geleneğinde âşıkların ilk toplanma ve icra yerleri köy odası ve evleri olmuş, daha sonra bu icra mekânı âşıklık geleneğinin oluşumunda etkili olan ve ilk sosyal kurum olarak bilinen tekkeler ve kahvehanelere taşınmış, en son ise sosyo -kültürel değişim ve dönüşümlere bağlı olarak âşıkların da icra ortamı değişiklik göstererek köyden şehre, kahvehaneden medyaya taşınarak mekân ve ortam değiştirmiştir. Peki, bu değişiklik âşıkları ve âşıklık geleneğini nasıl etkilemiştir? İcra yerleri genellikle törenler, festivaller, şenlikler, kahvehaneler, düğünler, geleneksel toplantılar olan âşıkları yine bu ortamlarda görebiliyor muyuz? Sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına ve buradan ise dijital kültür ortamına taşınan âşık ürünleri, sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik gelişmelerle birlikte içinde buldukları kültür ortamlarına uyum

sağlamış olsalar da âşıklık geleneğinin korunması, yaşatılması ve aktarılmasında sorunlar yaşanmaktadır (Altunsabak 50). Bu sorunlar âşıklar ve geleneğe yönelik olmakla aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Aşkların maddi gelirlerinin yetersiz olması sebebiyle başka işlere yönelmeleri,
- Yetkili ve ilgili kurumların gelenek ve gelenek ustalarına gerekli ilgiyi göstermemesi,
- Medyada âşıklara gerekli zamanın ayrılmaması,
- Medyada âşıkların konu ve konuk edindiği kanal ve programların az reytingli olması,
- Gençlerin, âşıkları demode müzisyenler olarak görmesi ve geleneğe ilgisizliği,
- Âşıkların törenler, kahvehaneler, düğünler, geleneksel toplantılar gibi toplanma ve icra mekânlarında yer almamaları.

Azerbaycan`da Âşıkların ve Âşıklık Geleneğinin Durumu: “Âşık el anasıdır, hakkın sesidir” düşüncesinden hareket eden Azerbaycan toplumunda Âşıklar yüzyıllar boyunca hayır, bereket ve mutluluk getiren, ayrıca toplumun milli değerlerini koruyan ve gelecek kuşaklara aktaran saygın kişiler olarak kabul edilmektedir. 16. yüzyıl Safevi Şahı, şair Şah İsmail Hatayi sazın Azerbaycan kültürü ve toplumundaki yerini şu şekilde açıklamıştır:

Bugün ele almaz oldum men sazım,
Arşa direk direk çıkar avazım.
Dört şey vardır bir karındaşa lazım -
Bir ilim, bir kelam, bir nefes, bir saz.

Fakat Sovyetler döneminde âşıklık geleneğinin müfredata dâhil edilmemesi, âşıkların konservatuara girişinin yasaklanması, Marksist-Leninist ideolojinin propagandasına yöneltmesi gibi eylemlerle âşıklık geleneğinin Azerbaycan`da kültürel önemi, toplumsal statüsü ve misyonu yıllar içinde bazı güçler tarafından değiştirilmeye çalışılmış ve sonuç olarak geleneğin yaşatılması ve aktarılmasında çalkalanmalar yaşanmıştır. 20 yüzyılın başlarında Sovyet Rusyası, “demir perde” politikası çerçevesinde siyasi ideoloji propagandalarını âşıklar aracılığı ile yaymak amacıyla gelenek ustalarına karşı baskılar uygulamış, 1928 yılında düzenlenen 1. ve daha sonra yapılan 2.-ve 3. Âşıklar Kongresi`nde yeni tip âşıkların- Sovyet Âşıkları imaj ve imgesinin oluşumuna çalışılmıştır (Kasımlı, “Aşık senetinin müasir...”). Sovyet Rusyası`nın uyguladığı “Demir perde” politikası 1970`li yıllara kadar sürmüştür.

1984 yılında gerçekleştirilen Âşıkların 4. Kongresi`nde halk şairi Hüseyin Arif'in katkısı ve özverili çalışmaları sonucu "Âşıklar Birliği" kurumu ve kadın âşık ve şairlerden oluşan "Âşık Peri Meclisi" Edebi Birliği'nin kurulması, ayrıca âşıkları konu eden ve âşık müziklerini seslendiren "Çeşme" ve "Ozan" gibi radyo-televizyon programlarının yayın faaliyetine başlaması bu alanda bir canlanma oluşturmuştur. Zorluklara rağmen 70-90`lı yıllarda Azerbaycan âşık sanatının Göyçe-Kelbecer, Borçalı, Şirvan, Gencebasar bölgelerinde âşıklık okulları tarihi geleneği sürdürmüşlerdir.

Eğer 70`li yıllara kadar âşıklık geleneği sadece Sovyet Rusyası'nın ideoloji baskıları sonucu olumsuz yönde etkilenmekteydiyse 70`li yıllardan sonra bu olumsuz etkiye küreselleşme de eşlik etmeye başlamıştır. Sovyet Rusyası'nın uyguladığı "demir perde" politikası döneminin sona ermesi ve 1991`de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından ülkede âşık sanatının yeniden canlanması, korunması, gelecek nesillere aktarılması, araştırılması, geliştirilmesi ve gençlerin bu sanata yönlendirilmesi yönünde önemli çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar halen yapılmaya devam etmektedir.

Geleneğin yaşatılması ve korunması yönünde birçok çalışmaların ve projelerin gerçekleştirilmesi âşıklık geleneğinin başarılı bir şekilde sürdürülmesini sağlasa da bu çalışmaların eğitim ayağındaki yetersizliği bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin Azerbaycan Kültür ve Güzel Sanatlar Üniversitesi`nde "Âşık Sanatı" bilim dalının kurulması ve bu alanda eğitim verilmesi geleneğin bilime dayalı yürütülmesini sağlasa da bölümde lisansüstü eğitimin olmaması öğrencilerin mesleğini akademik düzeyde ilerletmelerini engellemiş olup meslek değiştirmek zorunda kalmalarına sebep olmaktadır.

Günümüzde âşıklık geleneğinin ülke genelinde bölgelerdeki durumuna gelince, yakın geçmişe kadar çevre bölgeler üzerinde büyük etkiye sahip Gence, Tovuz, Şemkir, Guba, Şamahı, Salyan, Derbent bölgelerinde geleneğin giderek zayıfladığı, Nahçıvan, Lenkeran Astara bölgelerinde âşıkların say olarak çoğaldığı ve sanatta bir ilerlemenin olduğu, Gedebey, Kelbecer ve Borçalı`da ise âşıkların, tarihi geleneği daha canlı şekilde korudukları görülmektedir (Kasımlı, "Âşık sanatının müasir..."). Âşıklar Birliği Başkanı Muharrem Kasımlı`ya göre "günümüzde Azerbaycan âşık sanatının korunmasının temel dayanağı halk değil, devlettir. Halk, artık âşık sanatına eskisi gibi ilgi göstermemektedir" (Azerbaycan Âşıklar Birliği, *M. Kasımlıyla Röportaj*).

Bilindiği üzere âşıklık geleneğinin aktarılmasında dinleyici kitlesinin olması ve genç âşıkların yetişmesi olmak üzere birbirinden ayrı düşünülemeyen iki önemli husus söz

konusudur. Günümüzde ise âşıkların dinleyici kitlesinin çoğunluğunu yaşlı kesim oluşturmakta ve genç kuşakların âşık sanatına ilgi göstermediği görülmektedir. Bu durum da geleneğin aktarılmasında olumsuz bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı sorunun Azerbaycan`da da yaşandığı fakat devlet desteği sayesinde belirli bir oranda bu sorunun çözüldüğü söylenebilir. Medyada âşıklara zaman ayrılması, gençlerden ibaret âşık yarışmalarının düzenlenmesi, müzik okullarında saz eğitiminin verilmesi ve özellikle âşık müziğinin diğer müzik türleriyle sentezi gençlerin bu sanata ilgi göstermesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak Türk dünyasının, özellikle Azerbaycan kültürel belleği ve zenginliğinin önemli bir ifadesi olan Âşıklık geleneğinin geçmişten günümüze kadar Azerbaycan gösteri sanatları ve sözlü kültürü içindeki sürekliliğinin korunduğu söylenebilir. Azerbaycan Âşık Sanatı 2009 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsilci Listesi'ne kaydedilmiştir.

Fotoğraf 7: Azerbaycan Âşıkları (Sona Rzayeva arşivi).

Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği

Dede Korkut Kitabı veya Dresden nüshasındaki adıyla *Kitāb-ı Dedem Korkud Alā Lisān-ı Tāife-i Oğuzân* Oğuz Türklerinin bilinen en eski destansı kahramanlık hikayeleridir. Kitabın günümüze iki el yazması nüshası ulaşmıştır. Nüshalardan biri Almanya'nın Dresden şehrindeki Kral kütüphanesinde, diğer nüshası ise İtalya'nın Vatikan şehrindeki kütüphanededir. Kitap, bir önsöz ve on iki destansı hikâyeden oluşmuş olup 13. yüzyılda yazıldığı ve 15. yüzyılda ise yazıya geçirildiği tahmin edilir (Azerbaycan SOKÜM Portalı, *Kitabi Dede Korkut*)

Türk Dünyasının yüzlerce yıllık kültürel kimliğinin taşıyıcısı ve ortak mirası olan Dede Korkut etrafında şekillenen destan, masal ve müzik geleneği ve bunlar içerisinde yer alan, dilden dile ve kuşaktan kuşağa aktarılan değerler, Türk dünyasının kültürel

belleğinde canlılığını korumakta, geçmişle bugün arasındaki kültürel bağın güçlenmesine, kültürel devamlılığın, aidiyet ve kimlik anlayışının geleceğe taşınmasına katkıda bulunmaktadır. Birikimi ve değerleri sınırları aşan Dede Korkut mirası bu yönüyle Türkçe konuşan ülkelerde birleştirici bir unsur olarak son derece önemlidir (TC KTB AREGEM, *Dede Korkut Mirası*).

“Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği”, 28 Kasım 2018 tarihinde Kazakistan`ın moderatörlüğünde çokuluslu dosya olarak Türkiye ve Azerbaycan`ın katılımıyla UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine kaydedilmiştir.

3.3.2. Azerbaycan`daki Gösteri Sanatları ve Anlatımlar İle Küreselleşme İlişkisi

Gösteri sanatları, başka bir ismiyle performans sanatı Özyayten`e göre “her şeyden önce bir gösteri ya da olay düzenlemenin yanında başarıyla sonuçlandırılmış bir işin gerçekleştirilmesi, sahne olsun ya da olmasın herhangi bir şeyin sergilenmesi veya sahnelenmesidir” (Alıntılaman Aydoğın 5). Gösteri sanatları, vokal ve enstrümantal müzik, dans, tiyatro, pantomime, şarkı söyleme ve benzerlerini, ayrıca insan yaratıcılığını yansıtan ve bir ölçüde diğler somut olmayan kültürel miras alanlarında da bulunan çok sayıda kültürel ifadeyi içerir. Gösteri sanatlarına müzik aletleri, maskeler, kostümler ve dansda kullanılan diğler süs eşyaları ile tiyatrunun sahne ve sahne dekorları da dâhil edilmiştir (UNESCO ICH, *Performing Arts*). (Azerbaycan`daki gösteri sanatlarından öne çıkanlar:

Tar Müzik Aleti ve Performans Sanatı

Tar, Azerbaycan`ın her yerindeki topluluklarda geleneksel olarak üretilen ve icra edilen uzun boyunlu, uta benzer bir alettir. Tar, ceviz ve dut ağacından yapılan telli bir müzik aleti olup hem orkestrada hem de solo olarak kullanılmakla Azerbaycan kültüründe önemli yere sahiptir.

Çok eskilerden telli çalgıların tellerinin belli bir yöntemle sıkıca çekilmiş hayvan bağırsaklarından yapıldığını dikkate alarak Tar kelimesinin Azerbaycan Türkçesinde "tarım" (sıkıca çekilmiş) kelimesinden geldiği düşünülmektedir (Azerbaycan UNESCO Nümayendeliyi, *Tar İfaçılık Seneti*). Tar müzik aletinin tarihi milattan 2000 yıl öncesine

ait Mısırlıların "Nabla" müzik aletine dayanmaktadır. Mısırlıların nablası ilk olarak 10. yüzyılda Türkistan Türklerden Muhammed Abunasr Farabi tarafından geliştirtirmiş, tara altıncı teli ise Güney Azerbaycanlı Derviş Han eklenmiştir (Azerbaycan UNESCO Nümayendeliyi, *Tar İfaçılık Seneti*). Günümüzde bu müzik aleti tel sayısı farkıyla¹⁶, farklı tutma şekli ve farklı isimlerle (dütar, setar, çahartar, penctar, şeştar) İran`da da kullanılmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycanlı tarcı Mirza Sadık (Sadıkcan) tarın yapı ve biçiminin (çanak kısmında ve tel sayısında değişiklik) yanı sıra tarın tutulma şeklinde (diz üstünden göğse doğru kaldırarak) ve akustiğinde değişiklik yaparak yeni bir şekil ve performans tekniği oluşturmuştur. Onun geliştirdiği 11 telli Azerbaycan tarı Kafkasya ve Orta Asya'da yaygınlaşarak ün kazanmıştır. Mirza Sadık`tan sonra tarcı ve eğitimci Ahmet Bakıhanov da tarın perdelerinin sayısını çoğaltmakla ve sapına 5 sarı kemik eklemekle tarın şeklinde değişiklik yapmıştır. Son ekleme ve yapı değişikliğinin ardından tarın ses diyapazonu daha da iyileşmiştir. Ve nihayet tara not sistemini uygulamakla en son değişiklik ünlü besteci Üzeyir Hacıbeyov tarafından yapılmıştır (Azerbaycan SOKÜM Portalı, *Tar*).

Sovyetler döneminde Sovyet rejimi tarafından "Pantürkizm" ve "panislamizm" damgasıyla Azerbaycan`ın kültürel değerlerine koyulan (örneğin Nevruz Byramı, Muğam Sanatı, Dede Korkut Kitabı) yasaklar tardan da yan geçmemiştir. O dönemde Sovyet rejiminin baskısıyla tar "geçmişin kalıntısı" olarak değerlendirilmiş olup tar ve kemançaya karşı "kültürel yürüyüşler" başlatılmış, konservatuarda tar eğitimi durdurulmuştur. Bazı şairler rejimin baskısıyla "okuma tar, okuma tar, seni sevmez proletar" derken rejim tarafından sürgen edilen şair Mikayıl Müşfik "oku tar, oku tar, seni kim unudar" şiirini yazmıştır. Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından ülkeler gibi kültürel değerler de bağımsızlığını geri kazanmıştır.

Fotoğraf 8: Azerbaycan Tarı (Sona Rzayeva Arşivi, 2019).

¹⁶ İran tarında 5, Azerbaycan tarında ise 11 tel bulunmaktadır.

Günümüzde çok yaygın olarak kullanılan Tar Müzik Aleti ve Performans Sanatı 2012 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili Listesine dâhil edilmiştir.

Kamañça Müzik Aletinin Yapımı ve Sahne Performansı

Azerbaycan halk müziğinin iki önemli yaylı çalgısından biri olan kamañça hem orkestrada hem de solo olarak kullanılmakla Azerbaycan kültüründe özellikle Muğam aletleri üçlüsünde önemli yere sahiptir. Gövdesi dut veya ceviz ağacından, yayı ise at saçından yapılır. Ön kısmının yüzeyi balık derisi ile kapatılır.

Eski bir müzik aleti olan kamañçanın Orta Doğu ve Orta Asya halkları arasında değişik çeşitlerine rastlamak mümkündür. Azerbaycan kamañçasını diğerlerinden farklı kılan ise boyu (70 cm), ses tonu (daha nettir) ve tasarımıdır. Necefzade`ye göre Azerbaycan kültüründe 1000 yıldan artık mevcut olan Kamañça aletinin Azerbaycan`a 6.-7. yüzyıllarda Mısır`dan geldiği ve Kamañçanın “rabab” denilen eski bir müzik aletinin şekil değişmiş hali olduğu düşünülmektedir (100).

Günümüzde kamañça eğitimi müzik okullarının yanı sıra konservatuar düzeyinde de verilmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Kamañça Müzik Aletini Yapımı ve Sahne performansı Azerbaycan ve İran`ın ortak mirası olarak 2017 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras`ın Temsili Listesine dâhil edilmiştir.

Fotoğraf 9: Kamañça müzik aleti ve ustası (<https://ich.unesco.org>).

UNESCO tarafından “yalnızca ses üretimi ile sınırlı olmayan aynı zamanda medeniyetin en derin kültürel, manevi ve estetik değerlerini aktaran, ayrıca birçok alanda da bilgi aktarımı yapan kültürel bir miras türü” olarak tanımlanan geleneksel müzik ve çalgılar küreselleşmenin etkisiyle eğlence endüstrisine hizmet eden için bir meta haline gelmektedir. Dünyaya yayılan pazar değerleri kültürüyle televizyon, tek

kullanımlık müzik ve çok çeşitli yabancılaştırıcı ürünler giderek yerel kültürel değerlerin yerini almaktadır. Eğlence endüstrisi çerçevesinde müzik bir anda değişime uğrayabilir. Örneğin, bugün belirli bir toplulukta bir kültürel tezahürü temsil eden şey, yarın kolayca, orijinal ideolojilerinden çok az ya da hiçbir şey taşımayan küresel tüketim için kalıplaşmış ve pazarlanabilir bir ürüne dönüştürülebilir. Bu tür gelişmeler, son birkaç on yılda büyüyen bir izleyici kitlesinin dikkatini çeken dünya müziği olarak bilinen müzik türünde sıklıkla görülebilir.

Küreselleşme karşısında değişim ve dönüşüme uğramaması, orijinalliğinin bozulmadan sürdürülmesi ve gelecek nesillere aktarılması yönünde yapılan çalışmalar ve devlet düzeyinde verilen destekler sonucu *Muğam Sanatı*, *Tar* ve *Kamança Sahne Sanatları* orijinalliğini kaybetmeden varlığını sürdürmektedir. Bu destekler arasından en önemlisi medya desteğidir. Küreselleşmenin tetikleyici gücünün medya ve iletişim teknolojileri olduğunu dikkate alırsak medyanın kültürel ürünlerin yaşatılmasında ne kadar önemli role sahip olduğu söylenilebilir.

Çevgan Geleneksel Karabağ Atüstü Oyunu

Çevgan, Çövken ya da Çevgen oyunu, tarihi milattan önce 6. yüzyıla dayanan, Orta Asya Türklerinin at üzerinde oynadığı bir tür savaş oyunudur. Sözlük anlamı Ucu eğri baston (TDK) demektir.

Çevgan oyunu geniş bir meydanda kişi sayısı 7, at sayısı 6 olmakla iki takım halinde ayrılmış atlı kişilerin ellerindeki çevganla (ağaçtan sopa) keçi derisinden yapılan ve gûy adlanan topu karşı takımın kalesinden geçirme esasına dayanmaktadır. Oyun iki kısımdan oluşmakla 30 dakika sürüyor. Oyuncular geleneksel olarak büyük astrahan şapkalar, yüksek belli uzun dar kaftanlar ve özel pantolon, çorap ve ayakkabılar giyerler. Oyunun Azerbaycan`a özgü özelliği oyunun Karabağ atları¹⁷ ve Cengi halk müziği eşliğinde oynanılmasıdır.

Çevgan oyunu bazı kaynaklarda modern polo oyununun bir versiyonu olarak gösterilse de çevgan oyununun kökeninin polo oyunundan daha eski olduğu ve milattan önceki dönemlere kadar uzanarak İran, Hindistan ve Türk kaynaklı olduğuna dair farklı görüşler vardır. Çevgân oyununun ayrıca Bizans, Emevî, Abbâsî, İran, Çin, Karahanlı (Türkistan), Selçuklu, Harezmşâh, Gazneli, Memlûku (Mısır), Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevî (İran), Babürlüler (Hindistan) ve Osmanlı gibi devletlerde de oynandığına dair

¹⁷ Kafkasya ve Asya`da en eski at cinsi olup sadece Azerbaycan`ın Karabağ bölgesinde yetiştirilmekle yüksek koşu hızına sahip atlardır.

bilgiler mevcuttur. 19. yüzyılda İngilizler Kuzey Hindistan ve Afganistan'ı işgal ettikten sonra bu oyunu polo adı altında sahiplenerek dünyaya tanıtmışlar (Selçuk 1860).

Azerbaycan`da bu oyunun oynanmasının tarihinin çok eskilere dayanmasına dair bilgiler Nizami Gencevi`nin “Husrev ve Şirin” eserinde ve Azerbaycan minyatürlerinde sık sık yer almasının yanı sıra 9. yüzyıldan bu yana oynanması bilgisi arkeolojik kazılarla (Örenkale/ Beyelgan) onaylanmıştır. Oyun eski kaynaklarda adı “kuyiçövken”, “çomak oyunu” ve “çövkenbazi” olarak geçmektedir (Medeniyyet Gazetesi, “Çövken dünyada tanınan...”). Eskiden kadınlar tarafından da oynanılan Çevgan oyunu¹⁸ günümüzde yalnız erkekler tarafından oynanılmaktadır.

Çevgan, atın günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak algılanmasını sağlamakla göçebe kültürüne dayanan kimlik duygularını güçlendirir. Çevgan'ın özel kuralları, becerileri ve teknikleri, deneyimli oyuncularından yeni başlayanlara toplu eğitim yoluyla aktarılır (UNESCO ICH, “Chovqan, a traditional...”). Fakat günümüzde küreselleşmenin etkisiyle kentleşmenin büyümesi, kırsal kesimlerden kentlere göçün başlanması, kentlerde oyunun oynanması için uygun alanların bulunmaması ve en önemlisi oyunun oynanılmasında kullanılan Karabağ atlarının kentlerde yetiştirilmesinin mümkünsüzlüğü Çevgan oyun geleneğinin unutulmasına neden olmuş ve oyununun kuşaktan kuşağa aktarılmasını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Çevgan oyun geleneğinin unutulması oyunda kullanılan Karabağ atlarının de yetiştirilmesini olumsuz etkilemiştir.

Çevgan Geleneksel Karabağ Atüstü Oyunu 2013 yılında UNESCO`nun Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine dâhil edilmiştir.

Fotoğraf 10: Çevgan oyunu (Kaynak: <https://ich.unesco.org>).

3.3.3. Azerbaycan`daki Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler ile Küreselleşme İlişkisi

¹⁸ Nizami Gencevi`nin “Husrev ve Şirin” eserinde Şirin`in Sasani hükmdarı ile çevgan oynadığı bilgisi yer almaktadır.

Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festival etkinlikleri, toplulukların ve grupların yaşamlarını yapılandıran ve onların birçok üyesi tarafından paylaşılan alışılmış etkinliklerdir. Toplumsal uygulamalar, grup ya da toplum olarak bu uygulamaları uygulayanların kimliğini yeniden doğrulamaları ve önemli olaylarla yakından ilişkili olmaları açısından önem taşımaktadırlar. Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festival etkinlikleri, mevsimlerin geçişini, tarım takvimindeki olayları veya bir insanın yaşam evrelerini belirlemeye yardımcı olabilir. Küçük toplantılardan büyük ölçekli sosyal kutlamalara ve anmalara kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu alt alanların her biri çok büyüktür ve aralarında çok fazla örtüşme vardır (UNESCO ICH, “Social practices, rituals...”).

Ritüeller ve festival etkinlikleri genellikle özel zamanlarda ve yerlerde gerçekleşir ve topluluğa dünya görüşü ve tarihinin özelliklerini hatırlatır. Bazı durumlarda ritüellere erişim toplumun belirli üyeleri ile sınırlandırılabilir; örneğin kabul ve mezar törenleri gibi. Bununla birlikte, bazı festival etkinlikleri kamusal yaşamın kilit bir parçasıdır ve toplumun tüm üyelerine açıktır; Yeni yılı belirten karnavallar ve etkinlikler, ilkbaharın başlangıcı ve hasatın sonu tüm dünyada yaygın olan kapsayıcı günlerdir (UNESCO ICH, “Social practices, rituals...”).

Toplumsal uygulamalar günlük yaşamı şekillendirir ve herkes katılmasa bile topluluğun tüm üyelerine aşınadır. 2003 Sözleşmesinde, bir toplulukla özel olarak ilgili olan ve geçmişe dair kimlik ve süreklilik duygusunu güçlendirmeye yardımcı olan farklı sosyal uygulamalara öncelik verilmektedir. Örneğin, birçok toplulukta selamlama törenleri gayri resmidir, bazılarında ise toplum için kimlik belirleyici olarak daha ayrıntılı ve ritüelisttir. Benzer şekilde, hediye verme ve alma uygulamaları gündelik olaylardan önemli siyasi, ekonomik veya sosyal anlamlara sahip resmi düzenlemelere kadar değişebilir. Sosyal uygulamalar, ritüeller ve festival etkinlikleri göz kamaştırıcı çeşitlilikte formlar içerir: ibadet törenleri; geçit adetleri; doğum, düğün ve cenaze töreni; bağlılık yemini; geleneksel hukuk sistemleri; geleneksel oyunlar ve sporlar; akrabalık ve ritüel akrabalık törenleri; yerleşim şekilleri; mutfak gelenekleri; mevsimsel törenler; sadece erkeklere veya kadınlara özgü uygulamalar; avlanma, avlanma ve toplanma uygulamaları vb. Ayrıca özel jestler ve kelimeler, alıntılar, şarkılar veya danslar, özel kıyafetler, alaylar, hayvan kurbanları, özel yemekler ve benzerleri gibi çok çeşitli ifadeler ve fiziksel unsurlar içerir (UNESCO ICH, “Social practices, rituals...”). Azerbaycan`ın toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festival etkinlikleri alanından öne çıkanlar:

Nevruz Bayramı

Türk dünyasının ortak kültürel değeri sayılan, başlangıç tarihi 21 Mart olan ve yeni gün anlamına gelen Nevruz, kutlandığı toplumlarda yılbaşı niteliği taşımakta ve bahar bayramı olarak bilinmektedir. Konar-göçer yaşam süren topluluklarda hayvancılık, tarım toplumlarında ise çiftçilik etkinliklerinin başlangıcı olarak kabul edilen Nevruz, evren ve doğaya ilişkin bilgilerin kullanılmasının yanı sıra birçok tören, ritüel ve uygulamaların da gerçekleştirildiği bir bayramdır. Ve bilindiği üzere bayramlar bireyler ve topluluklar arasındaki ilişkileri güçlendiren, onları yakınlaştırarak bütünleştiren, ayrıca unutulmaya yüz tutmuş değerleri, adetleri ve gelenekleri yeniden gün yüzüne çıkaran, onlara tekrar nefes veren ve gelecek kuşaklara aktararak sürdürülebilirliğini sağlayan ortak kültür bağlarını oluşturur. Bu bağlamda baharın başlangıcı olarak bilinen ve yeniden doğuşu simgeleyen Nevruz, içinde geleceğe dair arzu, ümit ve iyi dilek temennilerini barındırmakta, bolluk ve bereket inancını temsil eden uygulamalarla toplumlar ve kişiler arasında sosyal ve milli birliktelikleri güçlendirmekte ve aidiyet duygusunu artırmaktadır (TC KTB AREGEM, *Nevruz*).

Adetler, gelenek ve görenekler, ayrıca ritüel ve uygulamalar bütünü olan Nevruz küresel bir hümanist içeriğe, eski bir tarihe, kültürel ve manevi bir zenginliğe sahiptir ve bu sistemde ulusal sınırlara yer yoktur. Burada ulusallıkla beşerilik iç içedir. Nevruz, felsefesinde hem milletlerden, halklardan önceki kültürün, yaşam tarzının ve doğayı etkileme isteklerinin izlerini, hem de halkların ve ulusların oluşum ve gelişim kodlarını taşımaktadır. Dolayısıyla, Nevruz'un ait olduğu topluluklar Nevruz geleneklerini yaşattıkları düzeyde, Nevruz bir yaşam tarzı olarak halkların ve ulusların yaşamasına yardımcı olmuştur (Azerbaycan UNESCO Elageleri, *Novruz Bayramı*).

Nevruz uygulamaları ait olduğu topluluklara göre değişiklik göstermiş olup aynı tarihler arasında Merkezi ve Orta Asya Türk Toplulukları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan), Türkiye, İran, Hindistan ve Pakistan`da farklı nedenlere (dini, mitolojik) dayandırılarak ve bu "toplumların kendi kültürlerinin derinliklerindeki bir olayın kaynak gösterilerek kültür değerleriyle özdeşleştirilip sembolleştirilerek" (Artun, "Küreselleşmenin Geleneksel Türk..." 1) kutlanmakla geleneksel bir bayram niteliği kazanmıştır.

Azerbaycan`da bütün canlılığı ile yaşatılan Nevruz Bayramının kökeni mitolojik nedenlere dayandırılmakta ve yaratılışın dört unsuru olarak nitelendirilen ve eski Türk inanç sisteminde kutsal olarak kabul edilen ateş, su, hava ve toprakla

ilişkilendirilmektedir. Bu balgamda sırasıyla her haftanın salı gününü çarşambaya bağlayan gece ateş yakılmasıyla kutlanan Nevruz çerşenbeleri olan su, ateş, hava ve toprak çerşenbeleri nevrüz gelenekleri açısından çok önemlidir. İnançlara göre Şubat ayının ikinci yarısından başlayarak her hafta yaratılışın dört unsurundan biri canlanır. Bu dört unsurun canlanmasıyla kış sona erir, doğa uyanır, ilkbahar gelir. “Doğanın uyanması ateşle kutlanır. Çünkü ateş evreni canlandıran güneşin dünyadaki uzantısıdır” (Artun “Küreselleşmenin Geleneksel Türk...” 2).

“Nevruz bayramı ve kutlamaları; Anadolu’da sözlü kültürün, toplumsal uygulama ve ritüellerin, doğa ve evrene ilişkin bilgi ve deneyimlerin nesilden nesle aktarıldığı en uygun ortamlardan birini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Nevruz, nesiller arası iletişimin en güzel örneklerinden biridir” (TC KTB AREGEM, *Nevruz*).

Nevruz geleneklerine ilişkin uygulamalar şu şekilde sıralanabilir:

- Nevruz öncesi evlerde, bahçelerde ve sokaklarda genel bir temizliğin yapılması,
- Kutlamalar sırasında insanların yeni veya temiz kıyafetler giymeye özen göstermeleri,
- Kutlama alanlarının süslenmesi,
- Özel bir kapta “Semeni” adı verilen buğdayın yetiştirilmesi
- Çeşitli renklerle boyanmış yumurtaların tokuşturulması,
- İçine bayramlık yiyecekler koyulması amacıyla kapılara şapka (papak) atılması,
- insanların büyük bir ateş etrafında toplanması ve ateşten atlaması,
- Ateşten atlarken hastalıkların ateşe dökülmesi dileklerinde bulunma,
- Nevruz falına bakılması, kapı dinlenilmesi,
- Sabaha karşın akarsu başına gidilmesi ve sudan geçilmesi,
- Kosa ve kel karakterlerinin kışın uğurlanması ve baharın karşılanmasını konu alan performansları,
- Nevruz`a özel yemek ve tatlılar yapılması,
- Küs olanların barışması,
- Akrabaların, komşuların birbirlerini ziyaret etmesi,

- Ailelerin ölmüş yakınlarının mezarlarını ziyaret etmesi ve bayram öncesi onlar için “kara bayram” yapılması,
- Sofraya s harfi ile başlayan 7 yiyeceğin koyulması,
- Ailedeki kişilerin sayısı kadar mum yakılması,
- Surahanı Ateşgah mabedinden ateş alınarak Nevruz ateşinin yakılması vb.

Nevruz, 28 Eylül - 2 Ekim 2009 tarihlerinde UNESCO`nun Hükümetler Arası Somut Olmayan Kültürel Miras Komitesi`nin 4. Oturumu'nda alınan kararla Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Hindistan ve İran'ın ortak başvurusuyla çok uluslu dosya olarak İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesine kaydedilmiştir. 28 Kasım - 2 Aralık 2016 tarihlerinde UNESCO`nun Hükümetler Arası Somut Olmayan Kültürel Miras Komitesi`nin 11. Toplantısı'nda Kazakistan, Türkmenistan, Irak, Tacikistan ve Afganistan da Nevruz dosyasına aday gösterilmiştir.

“Nevruz’un ortak dosya olarak kaydettirilmesi farklı etnik kökenlerden gelen, farklı dinlere inanan ve farklı diller konuşan toplumlar arasında kültürel diyalog, saygı ve anlayış ortamının geliştirilmesi çalışmalarına son derece olumlu bir katkı sağlamıştır” (TC KTB AREGEM, *Nevruz*).

Fotoğraf 11: Nevruz kutlamaları (Azerbaycan UNESCO Elageleri, *Novruz Bayramı*)

Nevruz’un Günümüzdeki Durumu: Azerbaycan’da her zaman büyük coşkuyla kutlanan Nevruz 1920 yılında Azerbaycan’ın SSCB’ye dâhil edilmesinin ardından Sovyet Rusyası’nın yürüttüğü politika sonucu 1929 yılında devlet bayramları listesinden çıkarılmış, 1937’de ise Nevruz bayramı da dâhil olmak üzere tüm dini ve ulusal bayramlar SSCB Anayasası’nın kabulü ile yasaklanmıştır. Fakat tüm bunlara ve şiddetli baskılara rağmen Nevruz halk arasında gizli şekilde kutlanmaya devam etmiştir. Bu yasak 1953 yılına kadar yani Stalin’in ölümüne kadar devam etmiş, yalnız Stalin’in ölümünden sonra tüm ulusal bayramların aile içinde kutlanmasına gayri resmi izin verilmiştir. 1967’de Azerbaycan ve Özbekistan Komünist Partileri tarafından

Nevruz'un resmi olarak devlet düzeyinde kutlanması için SSCB yönetimine başvuru yapılmasının ardından Nevruz 1928 senesinden sonra ilk kez resmi olarak kutlansa da milli bayram olarak nitelendirilmesine izin verilmemiştir. Bu durum 1991 yılına kadar devam etmiş, yalnız SSCB'nin yıkılmasının ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Nevruz milli bayram statüsünü geri kazanmıştır. Günümüzde Azerbaycan'da tüm gelenekleri yerine getirilmekle ve devlet düzeyinde 10 gün resmi bayram tatili verilmekle Nevruz Bayramı bir büyük coşkuyla kutlanmaktadır.

2009 yılında UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesine kaydedilmesinin ardından Nevruz Bayramının uluslararası alana çıkışı da sağlanmıştır. Bu bağlamda "2010 yılında Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı'nın (TÜRKSOY) koordinatörlüğünde Paris'te UNESCO Genel Merkezi'nde ve Strasburg Müzik ve Kongre Salonu'nda, 2011 yılında ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Salonu'nda ve Washington'da Nevruz kutlamaları gerçekleştirilmiştir" (TC KTB AREGEM, *Nevruz*). Bunun dışında 12 ülkeyle birlikte Nevruz'a yönelik koruma çalışmaları hakkında yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde konferanslar, çalıştaylar, sempozyumlar düzenlenmiş, çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Hıdırnebi Geleneği

Hıdırnebi veya Hıdırilyas geleneği, Türk ve İslam mitolojisi ile birlikte halk kültüründe de önemli bir yere sahip olup Ortadoğu, Orta Asya ve Anadolu'da kutlanan mevsimlik bayramlardan sayılmakla kışın sona ermesini, doğanın canlanmasını, akarsuların temizlenmesi ile bolluk ve bereket beklentisini simgelemektedir.

Ruz-ı Hızır olarak da adlandırılan Hıdırellez günü, darda kalan ve yardıma muhtaç insanlara yardım ettiği düşünülen Hızır ile suların hâkimi olduğuna inanılan İlyas'ın denizle kara arasındaki bir kıyıda buluştukları gün olarak da düşünülmekte ve kutlanmaktadır.

Bayram etkinliğinin temelinde baharı temsil eden Hızır kültü durmaktadır. Halk arasında Hızır'ın kimliği tam olarak bilinmemiş olup kendisinin hayat suyu içerek ölmeliğe erişen, başı sıkışan ve yardıma muhtaç insanlara yardım eden, bolluk, bereket, sıhhat ve kısmet bahşeden bir veli (ermiş bir ulu) veya nebi (peygamber) olduğuna, ayrıca Anadolu, Kafkasya, Kırım, Trakya, Suriye ve Azerbaycan'da makam ve yerinin olduğuna inanılır (Güngör 56-59). Azerbaycan'ın Siyezen ilinde bulunan Beşparmak dağı'nın Azerbaycan halk kültüründe Hızır, Hıdır, Hıdır Zinde, Hıdır Ellez adıyla bilinen Hızır'ın elinin izi ve şekli olması inancı halen korunmaktadır.

Anadolu, Kazak, Kırgız, Trakya, Kırım ve Altay Türkleri tarafından da bilinen ve genel bir Türk bahar töreni sayılan (Güngör 59) Hızır geleneği törenin tarihi ve gerçekleştirilme şekli açısından ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Türkiye`de Hıdırellez günü 6 Mayıs'ta kutlandığı halde Azerbaycan`da 9-11 Şubat tarihleri arasında kutlanmaktadır.

Bu bayramın Şubat ayında yapılmasının temelinde insanların kış için topladıkları rızkın kışın sert geçtiği bir zamanda azalması ve insanların Hızır`dan yardım istemesi, ayrıca toprağın Hızır Nebi`nin atının tırnağı ile uyanması inancı yatmaktadır. Üç gün devam eden "Hızır Nebi"nin birinci günü Han Hızır, ikinci günü Çiftçi Hızır, üçüncü günü ise kışın en soğuk gün olan Çille Hızır olarak adlanmaktadır (Aliyeva, *Hızır Nebi*).

Hızır Nebi günü evlerde bayram havasının yaratılması, temizlik yapılması ve bayrama özel yemek ve tatlıların hazırlanması önemli bir gelenektir. Halk inancına göre Hızır Nebi bayramında Hızır Nebi ev ev dolaşarak evdeki yiyeceklerden kendi payını alır ve yerine bereket bırakır. Hızır`ın özellikle pilav ve kavrulmuş buğdaydan aldığı hatta kendisinin ve atının ayak izlerinin yemekte kaldığına, ayrıca eğer evde yiyecek bulamazsa küsüp gittiğine ve küerse o evde bereket olmayacağına ve baharın geç geleceğine inanılır. Bu sebepten evlerde bayram havası oluşturulmasına çalışılır. O gece rüzgar eserse o rüzgarın Hızır`ın atının kişnemesi olduğu düşüncesi de Hızır Nebi geleneklerinden biridir.

Hızır Nebi geleneklerinden bir diğeri Hava karardıktan sonra mahalle ve köyün gençleri ve çocuklarının kapı kapı dolaşarak "Hızır" nağmesini söylemekle Hızır`ın payını almaları geleneğidir. İnanca göre Hızır da pay almaya gelen çocukların arasındadır. Hızır nağmesi şöyledir:

Ben Hızır`ın kuluyum,	Tay verin Hızır`a,
Gök atının kuluyum,	Pay verin Hızır`a,
Ağzının arpasıyım,	Hay verin Hızır`a.
Ayağının nalıyım.	Sofrası leziz geldi,
Hızırı Hızır İlyas,	Han Hızır atlı geldi.
Kendini yetir İlyas.	

Güngör'e göre Hıdırnebi (Hıdırellez) geleneğinin halk arasında yaygınlaşmasının ve yıllardır uygulanmasının temelinde aşağıdaki inançlar durmakta ve bu inançlara yönelik farklı ritüeller ve törenler yapılmaktadır:

1. Sağlık, şifa
2. Yeşillik
3. Bolluk, bereket
4. Şans
5. Mucize
6. Kısmet (60-65).

Eskiden Azerbaycan`da hemen hemen tüm ülke genelinde özellikle Laçın, Cebrayıl, Zengilan, Kelbecer, Zengilan ve Gedebey illerinde büyük bir coşkuyla kutlanan Hıdırnebi bayramı artık neredeyse kutlanmaz olmuştur. Yapılan alan araştırması zamanı Hıdırnebi bayramının günümüzde Nahçıvan, Tovuz ve Ağstafa illerinde kutlandığı ve yaşatıldığı görülmüştür. Hatta Nahçıvan`ın bazı köylerinde Hıdır Nebi günü nişanlı gençlerin birbirlerinin evine hıdır payı götürme geleneği de halen yaşatılmaktadır.

Yallı (Köçeri, Tenzere) Nahçıvan Halk Oyunu

Geleneksel grup danslarından olan Yallı, kolektif performanslara dayanan dans ifadeleridir. Tipik olarak, yallı bir daire, zincir veya çizgide gerçekleştirilir ve oyun unsurları dâhil olmak üzere pantomim (kuş veya diğer hayvan taklitleri) ve fiziksel hareketleri içerir. Yallı dansları topluluğu, çeşitli festival ve kutlamalarda kendiliğinden veya planlı bir şekilde dansları düzenleyen dansçıların çalışmasından oluşur. Bazı yallı varyantları hem kadınlar hem de erkekler tarafından uygulanırken, diğerleri sadece erkekler tarafından uygulanmış olup göçebe çoban oyunlarını taklit eder (UNESCO ICH, "Yalli traditional group...").

Yallı (halay), dans sanatının birincil şekli olup kökü milattan önceki döneme kadar gitmektedir. Enerjiyi, döngüyü, dayanışmayı, hareketi, devamlılığı ve yaşam ritmini ifade eder. Türk ve Altay halk kültüründe bir tören dansı olan yallının Azerbaycan`daki izlerine tarihi üst paleolitik dönemin orta taş devrine ait olan Gobustan Kaya resimlerinde rastlanmaktadır.

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar yallı dans performansları yaygın bir şekilde uygulanırken 1980`lerden sonra küreselleşmenin etkisi, işgücü göçü, ekonomik krizler,

çeşitliliğini kaybetme tehlikesi yüksek olan dansların basitleştirilmesi gibi iç ve dış faktörlerin etkisi ile yallı dansı ve varyantlarının performans uygulamaları olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuzluklardan daha çok etkilenen ise Nahçıvan yöresinin halay ve dansları olmuştur.

Yallı (Köçeri, Tenzere), Nahçıvan`ın geleneksel gurup oyunları 2018 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Acil Koruma Gerektiren Listesi`ne dâhil edilmiştir.

Fotoğraf 12: Nahçıvan Yallısı (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Kirvelik Kültürü ve Geleneği

Orhan Türkoğan`a göre kirve kelimesi Farsça "Kir" "tenasül organı", "Kirou" "tutmak, muhafaza etmek"ten gelir (202). Kirvelik geleneği, İbrahim Peygamberden kalma¹⁹ bir gelenek olan sünnet veya başka bir ismiyle "hitan"²⁰ ile ilgili olup sosyo-kültürel bir olaydır ve "peygamber dostluğu" olarak nitelendirilmektedir. Kirve, "sünnet olan çocuğun bütün masraflarını üstlendikten sonra sünnet sırasında çocuğu kucağına alarak elini, kolunu tutan ve bütün hayatı boyunca çocuk üzerinde babasına yakın hak taşıyan kimse" (TDK), kirvelik ise çocuğu kucağına alan kişinin ailesi ile çocuğun ailesi arasında oluşan akrabalığa verilen addır. Kirveliliğin ana faktörü çocuğun sünnet edilmesi sırasında dökülen kandır ki akrabalık ilişkisini de bu kan oluşturur. Sünnetin ardından sünnetçi su döker, kirve olacak kişi ellerini üstte, çocuğun babası altta tutarak yıkarlar ve böylece akrabalık oluşur.

Kirveyi sečen aile kirve olacak kişiyi genelde sosyoekonomik durumunu dikkate alarak seğer. "Bu seğer yapılırken "kendi dengi veya daha üstün bir aile ile ilişi kurma" ilkesinden hareket edilir. Böylece ailelerin sosyal ilişi ağları genişlemiş olur" (Köksal 498). Bu husus, halk içinde "Deve dengine kalır, kirvelik denkten olur" şeklinde

¹⁹ Rivayetlere göre İbrahim Peygamber şam vilayetine bağlı Kaddum köyünde İbrahim 80 yaşında iken (başka rivayetlere göre 70 ve 120 yaşlarındayken) kendi kendini sünnet etmiştir.

²⁰ Arapça bir kelime olan ve sünnet anlamına gelen hitan İsraililer, Araplar, Edomiler, Ammaniler, Muabitlar gibi eski kavimler tarafından yapılmış olan bir ayindir.

açıklanır (Nutku, *Kirve*). Kirvenin belirlenmesi ve olumlu sonuç alınmasının ardından ev halkı için alınmış hediyelerle kirve olacak aile ziyaret edilir. Kirve de sünnet öncesi çocuğa ve ailesine hediyeler götürerek ziyaret eder. Bazı bölgelerde sünnet masrafları kirve tarafından karşılanırken bazılarında masraflar ortak ödenilir.

Kirve, hemen hemen Hıristiyan çocuklarının vaftiz törenlerindeki Marraine (vaftiz anası) ile Parrain (vaftiz babası) in yerini tutmaktadır. Kirvelik geleneğinde olduğu gibi Hıristiyanlarda da vaftiz sırasında çocuğu tutan ve adını koyan kişi, vaftiz masrafını karşılar (Köksal 503).

Kirvelik geleneği bazen aile içi aktarılarak sülale biçiminde sürdürüle de bilir. Aralarında kirvelik ilişkisi oluşan ailelerin çocuklarının birbirleriyle evlenmesi yasaktır.

Kirvelik Toplumsal İşlevleri: Kirvelik, tarihsel süreçte farklı mezhep, parti, aşiret ve gruptan olanları birleştirmekle toplumsal huzurun sağlanmasında ve gruplar arası ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. “Özellikle küskün ailelerin barıştırılmasında, aralarında geçmişte herhangi bir husumet olan ailelerin arasındaki husumetin kaldırılmasında, aşiretler arası çatışmaların bitirilmesinde ciddi bir inançsal işlev görmüştür. Bunlarla birlikte sevginin ve dostluğun devam ettirilmesi açısından da önemli bir kurumdur” (TKP, *Kirvelik – Tunceli*). Bunun dışında aileler arasındaki sosyal ilişkiyi güçlendirerek ailelerin karşılıklı yardımlaşmalarını sağlar.

Kirvelik Geleneğinin Coğrafyası ve Günümüzdeki Durumu: Kirvelik geleneği tüm Türklere özel bir gelenek olmayıp sadece Azerbaycan (Nahçıvan, Karabağ ve Azerbaycan`ın batı illeri), Türkiye`nin (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) bazı bölgeleri ve Güney Azerbaycan`ın bazı illerinde mevcuttur. “Bir sosyal müessese olan kirvelik, Fahrettin Kırzioğlu'na göre, Dağıstan Demirkapısı'ndan Adana'ya Tebriz-Urumiye (Şahpur)'den Sivas'ın doğusuna kadar olan sahaya yayılmıştır (3). Bu coğrafyanın dışında kirvelik yerini "sağdıç" (Yozgat'ın batısında kalan yerler), "sünnet babası (Batı Ege, Avşar ve Kaçar Yörükleri arasında)" garip (akraba)" (Mardin, Siirt çevresi) gibi terimlere terketmiştir” (Alıntılayan Köksal 498).

Yapılan alan araştırması zamanı Azerbaycan`ın batı illeri, Nahçıvan ve Karabağ`da mevcut olan kirvelik geleneğinin giderek azaldığı tespit edilmiştir. Eskiden sünnetçi tarafından yapılan sünnetin günümüzde doktorlar tarafından yapılması sebebiyle kirveye ihtiyaç duyulmaması kirvelik geleneğinin giderek yok olmasına neden olmaktadır. Fakat bu geleneği önemseyen aileler de vardır ki sembolik olarak kirve seçmekle bu geleneği yaşatmaya çalışmaktalar.

Üzerlik Otu

Nazar “belli kimselerde bulunduğu ve kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiği inanan uğursuzluk” (TDK) olarak görülen çok yaygın bir inanç olup geçmişten günümüze kadar neredeyse her toplumda rastlanmakta ve varlığını halen sürdürmektedir. Türk toplumunda nazarın gözle ve sözle deyebileceği ve hatta öldürücü gücünün olduğu inancı da vardır. Bu inanç “nazar deveyi kazana, insanı mezara sokar” şeklinde bir atasözüne de dönüşmüştür. Türk kültüründe nazardan korunmak ve kurtulmak için “koruyucu” özelliğinin olduğu inanan nazar duaları, nazar boncuğu, fil kemiği kullanma, muska yazdırma, duvara nal asma, kurşun dökme vb. gibi bir takım farklı yöntemler denenmekte ve uygulanmaktadır. Bu yöntemlerin bir kısmı din ile alakalıyken bir kısmı eski inançlara bağlıdır.

Azerbaycan`da nazardan korunmak için çok yaygın olan yöntemlerden biri tütsüleme yöntemiyle üzerlik otu yakmadır. Üzerlik otu bir kabın içine konularak yakılır. Bazen üzerlik otunun yanına tuz ve soğan kabuğu da eklenir. Yakılma sonrası çıkan tütsü nazar değen kişiye koklatılır ve daha sonra evin içinde dolaştırılır. Tütsüleme ve koklatma sırasında şu sözler okunur:

Üzerliksin havasın, bin bir derde devasın

Üzerlikler çıtlasın, yaman gözler partlasın.

Üzerlik tane tane, döküler tane tane.

Kavim ola, yad ola, gözü bu odda yana.

“Tütsü için genellikle üzerliğin kullanılması, dumanının bol olması ve tohumlarının yanarken çatlayıp ses çıkarmasından dolayıdır. Çıkan bu seslerle nazarı değen kişinin nazarının bozulacağına ve gözlerinin patlayacağına inanılmaktadır” (Coşkun, “Halk Kültüründe Nazar...”).

1953 yılında Azerbaycan`ın Mil düzünde yapılan arkeolojik kazılar zamanı Milâttan Önce 5. yüzyıla ait bir mezardan saksı kaptaki taşlaşmış üzerlik tohumlarının bulunması bu geleneğin tarihinin Azerbaycan`da çok eskilere dayandığını göstermektedir (Rızayeva, “Nazara ve üzerlik...”).

Üzerlik otu sadece nazardan korunmak için kullanılmayıp içeriğinde alkaloid olmasından dolayı aynı zamanda halk hekimliğinde ensefalit, ateroskleroz, ekstrapiramidal gibi birçok hastalıkların tedavisinde de kullanılmaktadır. Alkaloid

maddesi ayrıca vücuttaki toksinleri çok hızlı bir şekilde yok eder ve manganez, karbon monoksit zehirlenmesinin etkilerini ortadan kaldırır. Üzerlik otunun dumanı ise baş ağrısını yok etme, beyin damarlarını genişletme ve kan dolaşımını iyileştirmeye iyi gelmektedir.

Hem nazar koruyucu özelliğinin olması inancı hem de tedavi edici özelliklerinin olmasından dolayı bin yıllardır Azerbaycan toplumunda yaygın bir şekilde kullanılan üzerlik otu halen yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Fotoğraf 13: Üzerlik otu ve üzerlik yakma (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Diş Hediği Geleneği

“Buğday tanelerinin nohut ile birlikte haşlanması ile hazırlanan yiyeceğe “hedik”; çocuğun ilk çıkan dişinin kutlanması, dişlerinin daha sağlam ve rızkının bol olmasını sağlamak amacıyla hediğin çerezle karıştırılarak komşu ve akrabalara dağıtılması etrafında oluşan uygulamalara da diş hediği geleneği denir” (TC KTB AREGEM, *Diş Hediği*). Diş hediğinin yapımında yedi çeşit bakliyat ve tahıl (buğday, mısır, fasulye, mercimek, bezelye, nohut, kuru bakla) kullanılır.

Diş çıkarma, çocuğun biyolojik gelişiminin önemli evrelerinden biri olmasından dolayı aile içinde diş hediği pişirilerek sevinçle kutlanır ve komşulara dağıtılarak hayır dua istenir. Komşular da hedik tabağının içine hediyelere koyarak tabağı geri verirler. Hedikten hatta kuşlara da dağıtılır ve şu mani söylenir:

Günler geçsin ay olsun,

Dişleri havay olsun.

Balamın hedik payından

Kuşlara da pay olsun.

Çocuğun dişini ilk gören kişi bunu müjdelerse ona hediye verilmesi gerekir. Çocuklarla ilgili merasimlerden biri olan diş hediği geleneği geçmişten günümüze kadar süregelen bir gelenek olup Azerbaycan toplumunda halen yaşatılmaktadır.

Fotoğraf 14: Diş hediği (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Nar Festivali

Nar festivali mevsim festivallerinden olup Azerbaycan'ın en fazla nar yetişen ili olan Göyçay'da her sene Kasım ayında yapılmaktadır. Festivalde, Göyçay'ın 25 köyünde yetişen 65 çeşitteki nar ve nardan hazırlanan ürünler sergileniyor ve yarışmalar düzenleniyor. Göyçay narı, Azerbaycan folklorunda birliği ifade eden bir sembole dönüşmüştür. Örneğin 2015'de Bakü'de gerçekleşen "Bakı 2015 Avrupa Oyunları"nın iki simgesinden biri nar idi. İlk kez 2006 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Göyçay İl Kaymakamlığı'nın ortak girişimiyle gerçekleştirilen nar festivali bu tarihten başlayarak artık geleneksel bir nitelik kazanmıştır.

Fotoğraf 15: Nar Festivali (Sona Rzayeva arşivi, 2017).

3.3.4. Azerbaycan'daki Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar ile Küreselleşme İlişkisi

Doğa ve evren ile ilgili bilgi ve uygulamalar, doğal çevre ile etkileşime girerek topluluklar tarafından geliştirilen bilgi, beceri, uygulama ve temsilleri içerir. Bu uygulama ve temsiller, dil, sözlü gelenekler, bir yere olan bağlılık duyguları, hatıralar,

maneviyat ve dünya görüşü ile ifade edilir. Ayrıca değerleri ve inançları güçlü bir şekilde etkiler ve birçok sosyal pratik ve kültürel geleneklerin altını çizer. Bu alan; geleneksel ekolojik bilgi, yerli bilgi, yerel fauna ve flora hakkında bilgi, geleneksel şifa sistemleri, ritüeller, inançlar, başlangıç törenleri, kozmolojiler, Şamanizm, iyelik törenleri, sosyal organizasyonlar, festivaller, diller ve görsel sanatlar gibi sayısız alanları içerir (UNESCO ICH, "Knowledge and practices..."). Azerbaycan`ın doğa ve evren ile ilgili bilgi ve uygulamalar alanından öne çıkanlar:

İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Jupka, Kartırma, Yufka

Ekmek, bir inanç ve gelenek olarak Türk kültüründe her zaman kutsal sayılmıştır. Atalarımız, dedelerimiz ekmeği her zaman helallik ve doğruluk simgesi olarak görmüş, kavgalar zamanı ortalığı sakinleştirmek için ekmeğe and içmişler.

Ekmek geleneği ayrıca geçmişten günümüze kadar sofralarımızın önemli bir unsuru olup tarihi neolitik döneme kadar gitmektedir. Arkeolojik kazılar ve etnografik bilgiler Azerbaycan`da ekmeğin 50`den fazla çeşidinin olduğunu, bu çok çeşitlilikle ilgili mamullerinin hazırlanmasında ise Azerbaycan toplumunun eskilere dayanan bilgi ve deneyime sahip olduğunu göstermektedir. 13. yüzyıla ait Türk dilli kaynaklarda "lavaş" kelimesine rastlanması onun "yuka", "yuvka", "yufka", "juka", "jupka" vb. adlarla diğer Türk halkları arasında da yaygın olması bu ekmek çeşidinin Türk halklarının yemek kültüründe çok eskilerden mevcut olduğunun kanıtıdır (Azerbaycan SOKÜM Portalı, *Lavaş*). Geçmişten süregelen bir gelenek olan ince ekmek yapma kültürü ve geleneği Azerbaycan`da halen yaygın olup yaşatılmaktadır.

"İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Jupka, Kartırma, Yufka" dosyası, 2016 yılında çok uluslu dosya olarak Azerbaycan`ın moderatörlüğünde Azerbaycan, Türkiye, İran, Kazakistan ve Kırgızistan adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne dâhil edilmiştir.

Fotoğraf 16: Lavaş yapımı ve lavaş
(https://migration.gov.az/home/azerbaijan_content/24).

Dolmanın Hazırlanma ve Paylaşma Geleneği

Mutfak kültüründe önemli bir yeri olan dolma geleneği, kıyma et, soğan ve pirincin sebze ve baharat karışımıyla salamura üzüm yaprağına doldurulmasıyla hazırlanmasına ilişkin bir bilgi ve beceri setidir. Geleneğin adı “doldurma” kelimesinden gelmiş olup bu kelimenin kısaltılmış şeklidir (UNESCO ICH, “Dolma making and...”).

Yemek, farklı topluluklar tarafından geleneksel yemek hazırlamak için kullanılan farklı yöntem, teknik ve malzemelerle aileler veya yerel topluluklar içinde paylaşılmaktadır. Gelenek, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde mevcut olup tüm bölgelerde merkezi bir mutfak pratiği olarak algılanmaktadır. Özel günlerde ve toplantılarda beğenilerek dayanışma, saygı ve misafirperverliği ifade eder. Nesilden nesle aktarılır ve ülkedeki etnik ve dini sınırları aşar. Taşıyıcılar, başta geleneksel aşçı pratisyenleri olmakla, çoğunlukla kadınlar ve çeşitli kültürel ve sosyal amaçlar için dolma kullanan daha geniş insan topluluklarından oluşur. Gelenek, ebeveyn-çocuk ilişkisi yoluyla aktarılırken, resmi aktarım temel olarak mesleki ve çıraklık okullarında gerçekleşmektedir. Unsur, Azerbaycan toplumu içinde büyük bir görünürlüğe sahiptir ve uygulanabilirliği topluluklar tarafından sayısız farkındalık artırıcı faaliyet ve festivaller, geleneği öğreten meslek okulları ve konuyla ilgili yayınların hazırlanması gibi etkinlikler aracılığıyla sağlanır (UNESCO ICH, “Dolma making and...”).

Azerbaycan usulü dolma 2017 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne dâhil edilmiştir.

Fotoğraf 17: Dolmanın yapımı ve dolma (<https://ich.unesco.org/en/RL/dolma-making>)

Halk Hekimliği

Tedavi şekli çeşitli bitkilere ve farklı yöntemlere dayanan, yüz yılların tecrübesinden geçerek öğrenilen ve yararlanan halk hekimliği veya geleneksel tıp sözlü olarak aktarılan geleneksel bilgi ve uygulamalar bütünü olup tüm dünyada yaygındır. Halk hekimliğinde tedavi edilen sağlık sorunları ve uygulanan yöntemler ait oldukları

toplumların sosyo-kültürel ve etnik kozmolojisine özgü olup modern tıp pratisyenlerinin bakışlarına göre önemli ölçüde farklılık gösterebilecek belirli nedensel, tanısalsal, önleyici ve iyileştirici yönleri sahiptir. Geleneksel bilgi, genellikle topluluğun bilgi ve deneyimlerini yansıtmışından dolayı belirli bir yerel halkın veya topluluğun ortak mirası olarak kabul edilmekte ve somut olmayan kültürel miras bağlamında değerlendirilmektedir.

Azerbaycan`da türkeçare (Türk usulü tedavi) adı verilen halk hekimliğinin tarihi çok eskilere dayanmış olup milattan önce 7.-4. yüzyıllarda Asurlar ve Babiller`in tıp geleneklerine, Kafkas Albanyası`nda Zerdüştlüğe, miladın 4. yüzyılından itibaren Şamanizm'e dayalı gelişmiştir. Türkeçare, Azerbaycan`da yaşayan topluluklar arasında iyi bilinmekle birlikte yaygın olup büyü, ocaklar, sınıkçılar, şifalı bitkiler, halk cerrahisi, masaj vb. çeşitli yöntem ve uygulamalardan oluşmaktadır. Halk hekimliğinde kullanılan yöntem ve malzemelerin çeşitliliğine, zenginliğine ve halk hekimlerinin yeteneklerindeki farklılığa rağmen halk hekimleri olarak nitelendirilen tüm kişiler, güçlerini ve yeteneklerini ilahi bir güçten aldıklarına inanıyorlar. Onlara göre Türkeçarelik bir inançtır, ilahi güç karşısında bir teslimiyettir (Hekimova 8).

Azerbaycan`daki halk hekimleri mesleklerini öğrenmeleri açısından 3'e ayrılabilir:

1. **Allahtan vergili (badeli) halk hekimleri.** Bu tür halk hekimleri sanatlarına dair bilgi ve becerilerin ilahi bir güç tarafından rüyada kendilerine bahşedildiğini iddia ediyorlar. Bu tür halk hekimliği usta çıkar ilişkisiyle aktarılamaz.
2. **Deneyim yoluyla öğrenen halk hekimleri.** Bu tür halk hekimleri, bilgi ve becerilerini usta çırak ilişkisi veya deneyim yoluyla elde etmektedirler.
3. **Ocaklı halk hekimleri.** Seyit adı verilen bu tür halk hekimleri, belirli hastalıkları tedavi etmekle tedavi etme gücünü genetik yolla almakta ve kuşaktan kuşağa sürdürmektedirler. Ocaklı halk hekimleri arasından keramet sahibi olduklarını iddia edenler de vardır.

Azerbaycan`da halk hekimliğinde kullanılan tedavi yöntemlerini 4'e ayırmak mümkündür.

1. **Irvasalama (psikolojik etki) yöntemi.**

2. **Alazlama²¹ yöntemi.** Hastalıkların ateşle tedavi edilme yöntemidir.

Türk ve Altay mitolojisinde Ocak Tanrısı ve evlerdeki ateşin koruyucusu olarak bilinin Alaz Han veya Alas Hanla bağlantılı olduğu açıktır (Karakurt 32).

3. **Parpılama yöntemi.** Parpılama yoluyla tedavi, dinsel motiflerle kaynaşmış sihirsel bir esasa dayanmakta ve hastanın vücuduna, bir sağaltma aracıyla vurma, çizme, kesme ve delme şeklinde yapılmaktadır.

4. **Emlerle (halk ilacı) tedavi.**

a. bitki kökenli emlerle,

b. hayvan kökenli emlerle,

c. maden kökenli emlerle

Türkeçareliğe genelde soğuk algınlığı, üşütme, gebelik, kırık ve çıkıkların tedavisi, korkunun giderilmesi, guatr tedavisi, mide ve bağırsak hastalıkları, ürolojik, jinekolojik hastalıkların tedavisinde başvurulmaktadır. En geniş yayılmış türleri şunlardır: çöpçülük (gıda parçasının çıkarılması), göbek çekme, sınıkçılık, hacamat, kupa çekme (kuru hacamat), sülük tedavisi, kurbağa tedavisi, ebelik, sular ve çamurlarla tedavi, bitkilerle tedavi, çıldağ (korkunun giderilmesi) vb.

21. yüzyılın çeyreğinde küreselleşmenin ekolojik ve teknolojik etkisiyle doğadaki bozukluklar ve değişiklikler, biyoenerjinin azalması, yaşam tarzındaki değişiklikler, ayrıca beslenme ve sağlığa yönelik tehditlerin her geçen gün biraz daha artması gibi sorunların karşısında geleneksel bilgiye dayalı organik yaşam bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Günümüz dünyasında modern tıp ve teknolojinin gelişmesi ile halk hekimliğine karşı olan inancın ve güvenin yok olması belirli bir süre devam etse de modern tıp ilaçlarının içeriğinde yan etki yapan maddelerin olması, insan sağlığına zararının dokunması, genç kalmak isteyen insanların bu tıp modeline şüphe ile yaklaşması, doğal yaşama isteğinin artması, halk hekimliğinin ürünlerine ve yöntemlerine her insanın kolaylıkla ulaşabiliyor olması, yıllar içerisinde defalarca denenmiş olması ve bu denemelerin sonuçlarının olumlu olması, nesillerce kullanılmış olması, bütünlükçü yaklaşımı ve insan vücuduna ya da ruhuna bir zararının dokunmadığı düşüncesi insanların modern tıbbın içerisinde geleneksel tıba yönelmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla insanların doğal olana yönelmesi, doğanın

²¹ Ateş, alev anlamına gelen l/yal sözcüğünden türemiştir.

sunduğu şifalı bitkilerden, çiçeklerden ve otlardan yararlanması, her çarenin doğada aranması gibi düşünceler ve yaşam tarzları unutulmuş bir alanın yeniden üretilmesini sağlamış, gelenek kültürünün özünü oluşturan geleneksel bilgi ve deneyimlerin önemi ve değeri ortaya çıkmaya başlamıştır.

3.3.5. Azerbaycan'daki El Sanatları Geleneği ve Küreselleşme İlişkisi

Geleneksel işçilik somut olmayan kültürel mirasın en somut tezahürüdür. 2003 Sözleşmesi, el sanatları ürünlerinin kendisinden ziyade işçilikle ilgili beceri ve bilgileri esas almıştır (UNESCO ICH, *Traditional craftsmanship*).

Genellikle eski çağlardan kalma, nesillerden nesle aktarılan, özel ve geleneksel teknik, beceri ve bilgi gerektiren ustalık sanatına dayalı el sanatları, tasarım, görünüm ve üslup açısından geleneksel kültürel ifadeler sayılabilir. Geleneksel bilgi ve kültürel ifadeler, bunları sürdüren, uygulayan ve geliştiren topluluklar için kültürel, sosyal ve tarihsel değere sahip olup ekonomik kalkınma için kullanılacak varlıklardır. El Sanatları, kimi zaman zanaat ürünleri, el sanatları ürünleri, geleneksel el sanatları, yaratıcı veya sanatsal veya geleneksel işçilik eserleri olarak adlandırılırsa da el sanatlarının evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı yoktur ancak aşağıdaki ortak özellikler tanımlanabilir:

- ustalar tarafından tamamen el veya el aletlerinin yardımıyla, bazen makine kullanılarak üretilir;
- usta bilgisinin simgesi olan temsilleri veya ifadeleridir;
- hammaddelerden yapılmış çok çeşitli ürünleri kapsamaktadır;
- ayırt edici özellikleri; faydalı, estetik, sanatsal, yaratıcı, kültürel değere sahip, dekoratif, işlevsel, geleneksel ya da dini ve sosyal olarak sembolik ve anlam taşıyabilir olmasıdır;
- Üretim miktarı üzerinde belirli kısıtlamaları yoktur ve parçalar birbirinden farklıdır (WIPO, *Traditional Handicrafts*).

TC MEB de yukarıda belirtilen hususlara uygun olarak el sanatlarını şu şekilde tanımlanmıştır: “el sanatları; bir veya birden fazla sanatkârın bilgi ve becerisine dayanan, çevre şartlarına göre değişim gösteren, insan yaşamını kolaylaştıran, ihtiyaçlarını karşılayan; evde veya atölyelerde, bütün gün veya boş zamanlarda ya da

belli dönemlerde üretilen; geleneksel, bölgesel, fonksiyonel, estetik, artistik, sanatsal, dekoratif, dini, sosyal açıdan sembolik karakter taşıyan; el, el aleti veya mekanik araçların yardımıyla yapılan ürünler olarak tanımlanabilir” (TC MEB, “İllere Göre Geleneksel...” 6).

El sanatları ilk başta tabiat şartlarına bağlı olarak insanoğlu tarafından ihtiyaçları karşılamak üzere ortaya çıkmış olsa da daha sonra endüstriyel ve teknolojik gelişmelerden dolayı değişim göstererek toplumun kültürel özelliklerini ve sanatsal beğenilerini yansıtır hale gelmiş ve "geleneksel" niteliği kazanmıştır. “Geleneksel” niteliği kazanmış el sanatları için geçerli olabilecek ek özellikler, nesillerden nesle aktarılmalrı ve yerel bir topluluğa bağlı olmalarıdır.

Bilgi ve işlem perspektifinden el sanatlarının üç farklı bileşeni vardır:

- şöhret - üslubu, kökeni veya kalitesini kapsar;
- dış görünüm - şekil ve tasarımını kapsar;
- ustalık bilgisi - yaratmak için kullanılan beceri ve bilgiyi kapsar;

Sanayi öncesi toplumların yaşamlarının bir parçası olan, pek çok alandaki ihtiyacı karşılayan ve el emeğine dayalı üretim sayılan el sanatları çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Kullanılan malzemenin türüne, geldiği yere ve imalat tekniğe göre çeşitlilik gösteren el sanatlarını 11 ana iş koluna ayırmak mümkündür:

1-Toprak işçiliği	6- Cam işçiliği
2- Ahşap ve tahta işçiliği	7- Boynuz işçiliği
3- Deri, keçe ve cilt işçiliği	8- İplik işçiliği
4- Maden işçiliği	9- Ot ve hasır işçiliği
5- Yapı, taş ve alçı işçiliği	10- Sabun işçiliği
11- Kâğıt işçiliği (Türkiye Kültür Portalı, <i>El Sanatları Geleneği</i>).	

Geleneksel el sanatlarına; Dokuma Sanatları (Kumaş, Halı, Kilim, Cicim, Sumak, Keçe); İşleme Sanatları (İğne, Sim); Örgü İşleri (Oya ve Dantel, Boncuk, Tığ, Mekik); Maden Sanatı (Kuyumculuk, Cam Sanatı); Ahşap ve Ağaç İşleri Sanatı; Hammaddesi Taş olan El Sanatları (Oltu, Mermer, Lületaş); Dekoratif Yapma Bebek; Deri Sanatları,

bakırcılık, sepetçilik, seramik-çömlek yapımcılığı, yazmacılık, çinicilik, işlemecilik, oya yapımcılığı, semercilik, keçe yapımcılığı, müzik aletleri yapımcılığı, arabacılık, maden işçiliği vb. ait edilebilir.

Küreselleşme, kentleşme, sanayileşme, göç, üretimin bollaşması ve tüketim kültürü gibi sosyo-ekonomik olgulardan etkilenen el sanatları salt ekonomik bir üretim faaliyeti değil, kültürel kimliği, ulusal hafızayı ve kültürel mirası etkileyen yönleri ile folklorik, antropolojik ve sosyolojik boyutları olan bir kavramdır. El sanatı ürünleri, özgünlük, sanat ve işlevin objede birleşmesi, gelenek ve bilginin aktarımı, sürgit güzellik ve estetik arayışı gibi kavram ve imgelerle fabrikasyon ürünlerden ayrılır (Öter, 174). Azerbaycan`ın geleneksel el sanatları alanından öne çıkanlar:

Halıcılık

Azerbaycan halısı, yoğun dokuya, hovlu veya hovsuz yüzeye sahip, desenleri Azerbaycan`ın bölgelerinin karakteristik özelliğini taşıyan, çeşitli boyutlarda geleneksel el yapımı bir tekstildir. Halı dokumacılığı, sözlü ve pratik olarak aktarılan bir aile geleneği olup ilgili toplulukların günlük yaşamı ve gelenekleri ile yakından ilişkilidir.

Halı, çok renkli yün, pamuk veya doğal boyalarla boyanmış ipek iplik kullanılarak yatay veya dikey dokuma tezgâhlarında dokunur. Hovlu ve hovsuz halıların dokunma tekniği birbirlerinden farklı olup hovlu halıların dokunması özel teknikler gerektirir.

Tarihi çok eskiye dayanan halı dokumacılığı ve sanatının merkezlerinden sayılan Azerbaycan`da bu sanat türü bölgelere göre farklılık göstermekte ve her bölgeye özgün halı okulları (Guba, Bakü, Şirvan, Gence, Kazak, Karabağ, Nahçıvan ve Tebriz okulları) faaliyet göstermektedir. “L. Kerimov`a göre dünyada Kafkasya adı ile bilinen halı ve halı ürünlerinin yaklaşık % 90'ını Azerbaycan halıları oluşturmaktadır. Azerbaycan`da 438 nakış motifi olmakla 281 adda halı dokunmaktadır” (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 40-393-405).

Yüksek kalitede ve doğal boyalarla yapılan Azerbaycan halıları birçok ulusal ve uluslararası fuarlarda sergilenmiş, aynı zamanda yerli (Latif Kerimov, A.Y.Gaziyev, N.Abdullayeva vb.) ve yabancı bilim adamlarının (A.Rigelin, R. Neugebauer ve A.Orrendlin R. Neugebauer ve S.Trolun, A.Dileyin, V. Boden, Artur Poupun, F.Celli ve M.Centlesin, G.Luisin, K.Erdman, M.V.Muçaidze, A.S.Piralov, F.V.Qogel, E.K.Kverfeldt, B.P.Deniki, A.Martin vb.; son dönem araştırmacıları M. Ropers, C.Melhover, U. Shurman, M.Behazin, F.Lettenmayer, Q.Ruein, K.Larsen, C.Mey, M.Ağa-oglu, C.Ellis,

R.Rayt, T.Sabahi, V.A.Petrov, İ.P.Qruskaya-Petrova, Y.Zedqenidze vb.) araştırma konusu olmuştur (15-17).

Azerbaycan`ın milli kültür tarihinde önemli yere sahip halıcılık sanatı, 2010 yılı itibariyle UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın temsili listesinde yer almaktadır.

Azerbaycan`da halıcılığın tarihi, tarih öncesi çağlara kadar gitmektedir. MÖ 2. binyılda, yani Tunç döneminde eski Maku kentinde (Batı Azerbaycan ilindedir) bitki desenli halı ve kilden yapılmış at heykelciğinin bulunması (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 6), ayrıca aynı dönemde Nahçıvan`da yapılan kazılar zamanı bulunan erkek figürünün üstündeki kırmızı ve siyah renklerle boyanmış giysi, o dönemde dokumacılık sanatının gelişmişlik seviyesinde olduğunu kanıtlamakla (Tağiyeva 97) Azerbaycan`da halıcılığın tarihinin ne kadar eski olduğunun bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Azerbaycan`ın eski yerleşim bölgelerinden Mingcevir civarında arkeologlar tarafından yapılan kazılarda 7. yüzyıla ait yeraltı şehir mağaralarından halı işçiliği araçları, keçe, çürümüş halı parçaları, dokuma tezgâhı ve yün ipliklerin kalıntıları bulunmuştur (Azerbaycan UNESCO Elageleri, *Azerbaycan Halıçılılık Seneti*). Azerbaycan halıları hakkında ilk yazılı bilgilere milattan önce 5. yüzyılda yaşamış Yunan bilim adamı Ksenofont`un eserlerinde rastlanmaktadır (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 3). 7. yüzyılda yaşamış Alban tarihçisi Moisey Kalankatuklu ve aynı dönem Çin seyyahı Juan-Tes-ank da eserlerinde Azerbaycan halı sanatından bahsetmişler (Azerbaycan UNESCO Elageleri, *Azerbaycan Halıçılılık Seneti*). "Hüsrev`in Baharı" (Şahenşah 1. Hüsrev`e ait, 531-579`lu yıllar) isimli şu halılar ise birçok kaynaktan 6. yüzyıla ait edilmektedir. Halıdaki hikâye sonraki yüzyıllarda da geliştirilerek "Dört Mevsim" isimli Tebriz halılarında devam ettirilmiştir (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 7).

Fotoğraf 18: "Hüsrev`in Baharı" Halısı (<http://unesco.preslib.az>)

5. yüzyıldan bu yana yabancı kaynaklarda Azerbaycan halıları ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

- M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış antik yunan tarihçisi Herodot, Kafkasya`da boya maddesi, yün kumaş ve iplik hazırlanması ile ilgili bilgi vermiştir (6).
- 5. yüzyılda yaşamış Yunan bilim adamı Ksenofont eserlerinde Azerbaycan halılarından bahsetmiştir (6).
- 7. yüzyılda yaşamış Alban tarihçisi Moisey Kalankatuklu "Agvan Tarihi" eserinde Albanya`da (Azerbaycan`ın kuzeyi) halı üretimin yapıldığını ve bu halıları yalnızca zadegânların kullandığını belirtmiştir (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 40).
- 7. yüzyılda yaşamış Çin seyyahı Juan-Tes-ank Azerbaycan`ı halı üretiminin merkezi adlandırmıştı (Azerbaycan UNESCO Elageleri, *Azerbaycan Halıçılık Seneti*).
- Tarihçi Sebos, Bizans hükümdarı Heraclius`un 628'de Nahçıvan'da elde ettiği ganimetlerden bahsederken altın ve gümüş ipliklerle işlenmiş halılardan da söz etmiştir (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 6).
- 7. yüzyılda (642 yılında) yaşamış Arap tarihçi Ebu Cafer Taberi, Azerbaycan`ın kuzey batısında yüksek kalitede halı dokumacılığının olması hakkında bilgi vermiştir.
- 10. yüzyıla ait (982 yılı) "Hudut-el-Alem" adlı kaynakta Azerbaycan'ın Merend, Gence, Şemkir, Muğan, Şemkir vb. şehirlerinde yüksek kalitede halı üretildiği bilgisi yer almaktadır.
- 10. yüzyılda yaşamış Arap gezgini Al-Masudi, Merend, Tebriz ve Erdebil'de "Mahfur" adlı halıların üretildiğinden bahsetmiştir.
- 10. yüzyılda yaşamış Arap yazar El Mukaddesi Karabağ ve Berde halılarının güzelliğinden bahsetmiştir.
- 10. yüzyılda yaşamış Arap yazarlar El İstahri, El Mukaddesi ve Gövhel, Berde`den Hindistan'a ihraç edilen altın ve kırmızı boya maddeleri (boya otu) ve Avrupa'ya ihraç edilen "kırmızı" adlı özel böcekler hakkında bilgi vermişler (Azerbaycan UNESCO Elageleri, *Azerbaycan Halıçılık Seneti*).
- 13. yüzyıl Venedikli seyyahı Makro Polo Azerbaycan`da nitelikli halı ustalarının olduğunu ve onların hazırladıkları halıların tüm dünyaya yayıldığından bahsetmiştir (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 42).

- 13. yüzyılda yaşamış Fransız seyyah Rubrik, Derbent, Şamahı, Nahçıvan vb. şehirlerde çok güzel halıların dokunulduğunu belirtmiştir (8).
- Venedikli seyyah Ambrozio Kontarini (15. yüzyıl) Azerbaycan Akkoyunlular devletinin hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayında güzel halıların olmasından bahsetmiştir (Tağıyeva 97).
- Alman imparator 2. Rudloff'un elçisi Tektander (15. yüzyıl), Tebriz'i anlatırken burada ve safevi hükümdarı 1.Şah Abbas'ın sarayında güzel halıların olduğundan bahsetmiştir (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 9).
- Gürcü araştırmacı Zergenidze (1886) Azerbaycan halıları ile ilgili şunları söylemiştir: "Hemen hemen tüm halılar Azerbaycanlı ailelerde üretilmektedir. Ermeniler halı dokumacılığını Azerbaycanlılardan öğrenmelidir" (40).
- Alman bilim adamı Günter Lettenmayer, 1969 yılında hazırladığı "Dünyanın Halı Haritası"nda Azerbaycan'ın Cebrail ilini dünyanın en güzel halı merkezlerinden biri olarak tanımlamıştır (41).
- Rus yazar ve araştırmacı Lev Gumilyov (1912-1992) Azerbaycan halıları ile ilgili "Azerbaycan halıları yalnızca halı değildir, aynı zamanda yün yazıtlardır" şeklinde bir tanımlama yapmıştır (42).

Yukarıdaki örnekler dışında birçok yabancı kaynaklarda Azerbaycan halısı ile ilgili bilgiler yer almaktadır²². 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'dan Azerbaycan'a gelen tüccarların buradan Avrupa'ya halı götürmeleri, Azerbaycan halılarının çoğu Avrupalı ressamın eserlerinde yer almasına neden olmuştur. Bazı Avrupa ressamlar kendi eserlerinde Azerbaycan halılarının bazı örneklerini dekoratif unsur olarak kullanmışlardır. Örneğin Azerbaycan halılarını,

- İtalyan ressamlar (15. yy) Antonello de Messina'nın "Kutsal Sebastian"; Domeniko Morole'nin "Vinsenzo Fererio" ve "Kutsal Romanın Doğuşu" eserlerinde;
- Dominico de Bortolok'un (15. yy) Sinaena kentinde bulunan Santa Maria Kilisesindeki "Findling'in düğünü" adlı duvar resminde Tebriz ve Şirvan'da dokunmuş "Ejderha" ve "Simurg" motifli halılarını,

²² AC Kültür ve Turizm Bakanlığı (2012). Azerbaycan Halısı Bibliyografisi, Bakü: Azerbaycan Milli Kütüphanesi.

- Karabağ'ın "Muğan" halısını Hollandalı ressam Hans Memling'in "Mary's Baby" (Meryem'in ayaklarının altında, Guba'nın "Zeyve" halısı çizilmiştir) ve "Portrait of a Young Man" (15. Yüzyıl) tablolarında,
- Hollandalı ressam An Van Ekin'in "Ruhani ve Meryem" tablosunda Azerbaycan'ın "Zeyve" halısı, "Mehrab" eserinde "Şirvan" halısı, "Madonna Van der Pole" eserinde ise arka plan olarak "Guba" halısını,
- Hans Holben'in (16.yy) "Büyükelçiler" eserinde "Şirvan" halısını,
- Ressam Atonello de Mesina'nın "Kutsal Sebastian" eserinin sağ ve sol köşesinde Guba halısını,
- İtalyan ressam Pinturikko'nun (16. yüzyıl) "Silvio Pikolomini Elein hayatından bir sahne" eserinde "Borçalı" halısını
- Venedikli ressam Carlo Crivello'nun (16.yy) "Müjde" tablosunda Talış-Muğan bölgesine ait halıları görmek mümkündür.
- İtalyan ressam (16. yy) Lorenzo Loto, "Aile" adlı tablosunda Guba-Şirvan halılarında sıkça rastlanan "kaşı" adlı motifi kullanmıştır (ACKTB, *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi* 379-380).

Azerbaycan'da gelenek ustaları tarafından dokunan ve Azerbaycan kültür tarihinde önemli yere sahip halılar, Bakü'deki Azerbaycan Halıcılık Müzesi, Devlet Uygulamalı Sanatlar Müzesi ve Azerbaycan Tarihi müzeleri dışında New York'da Metropolitan Müzesi, St. Petersburg'da Hermitage Müzesi, Londra'da Victoria ve Albert Müzeleri, Washington'da Tekstil Müzesi, Paris'te Louvre Müzesi, Philadelphia Sanat Müzesi, İstanbul'da Topkapı ve Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Moskova'da Doğu Sanat Müzesi, Budapeşte müzeleri, Stockholm Müzesi, Berlin Müzesi, Münih Müzesi, Paris Müzesi, Viyana Tekstil Müzesi gibi dünyanın büyük müzelerinde de sergilenmektedir.

Azerbaycan'da gerek Sovyetler döneminde gerekse de bağımsızlık yılları ve son dönemlerde kültürel mirasların korunması konusu her zaman gündemde olan bir konu olarak kalmış ve kültürel mirasın korunması ile ilgili mevzuatlar sürekli güncellenmiştir.

Halıcılığın korunması ve yaşatılması yönünde devlet düzeyinde alınan birçok kararlar, yasalar ve yapılan çalışmalar vardır ki bunlarla ilgili detaylı bilgiler çalışmanın 3. bölümünde ele alınacaktır.

Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu'nun 13 Mart 1967 tarihli, 130 no.lu kararı ile kurulan Azerbaycan Halı Müzesi 2014 yılında Bakü'de yapılan yeni binasına taşınmış olup dünyanın ilk ve en büyük halı müzesidir.

Fotoğraf 19: Azerbaycan Halı Müzesi (Sona Rzayeva arşivi, 2019)

Halıcılığın korunması ve geliştirilmesi yönündeki önlemler sadece üretim, tanıtım ve satışla kısıtlanmamaktadır. Bu işte geleneksel bilginin aktarımı ve devamlılığının sağlanması açısından büyük öneme sahip eğitime de yer verilmiştir. Azerbaycan Devlet Ressamlık Akademisi, Azerbaycan Devlet Teknik Üniversitesi, Azerbaycan Devlet Kültür ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, sanat kolejleri, liseler, çocuk sanat galerileri vb. eğitim kurumlarında halı dokuma alanında personel eğitimi ve işgücü eğitimi verilmektedir. Ayrıca, "Azerhalı" A.Ş.'nin bölgelerdeki şubeleri nezdinde halı dokuma eğitim kurslarında halıcılar yetiştirilmektedir.

Halıcılığın korunması ve yaşatılması konusunda devlet düzeyinde yeterince koruma ve yaşatma önlemleri alınması ve projeler gerçekleştirilmesine rağmen halı dokuma sanatının gelişiminde önceki yıllarla kıyaslamada bir gerilemenin olduğu söylenebilir. 1980'lerin başlarında ülkede halıcılık sanatı ile uğraşanların sayısı 7000 civarındayken şu anda bu sayı 1000 kişi civarındadır. El dokumacılığı ile halı üreten sanayi tesisleri ise 2017 yılında 564,5 metrekarelik halı ürettikleri halde bu rakam, 2012 yılıyla kıyaslamada 3,4 defa (1.9 bin metrekare) azalmıştır. Halı üretimindeki bu düşüşün temel nedeni, ülkedeki yün ipliğinin bulunmaması ve buna bağlı olarak halı üretim maliyetinin yüksek olmasıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre, 2017 yılında ülkede 16.000 ton yün üretilmesine rağmen yün iplik üretimi yapan işletmelerin az olması ve yurt dışından düşük fiyatlarla el dokuması halıların ithalatı, halı üretiminin azalmasına neden olmuştur (AC, *Halıcılığın Korunması Projesi*). Bu husus, Azerbaycan'da halı dokumacılığının bulunduğu ve halıcılık sanatının yaşatıldığı bölgelerde alan araştırması zamanı gelenek ustalarıyla yapılan görüşmelerle de doğrulanmıştır (K. 5, K. 14).

Üretimin azalma nedenleri aşağıda gösterildiği gibi zincirleme bir şekilde gerçekleşmektedir:

Halı dokumacılığında fabrikasyon üretime geçiş → yün iplik üretimin azalması → yün ipliğin yurtdışından paha fiyata alınması → maliyetinin yüksek olmasından dolayı talebin az olması →önceki yıllara göre düşüş yaşanması.

Küreselleşmenin etkisiyle fabrikasyon üretime geçişin bu sanatı diğer el sanatlarıyla kıyaslamada az etkilemesinin temel nedenini ise gelenek ustaları, halı sanatının korunması ve geliştirilmesine devlet düzeyinde destek verilmesi olarak göstermişlerdi.

Demircilik

Demircilik, madenlere biçim vermekle tarım araçları, mutfak araçları, hayvan koşumları, kapı tokmakları, mimaride kullanılan araçlar vb. araç, gereç ve aletlerin yapıldığı demir işleme sanatıdır. Köklü geçmişe ve el sanatları ve zanaatları arasından önemli yere sahip olan demircilik, bilindiği üzere Taş Devri'nden sonra ortaya çıkan bir el sanatı türüdür. Ergenekon ve Oğuz Kağan Destanlarında bahsi geçen ve bir inanışla birleşen demircilik sanatı Türk kültür tarihinde de önemli yere sahip olup kutsal bir uğraş sayılmıştır. “Demir ve demirci Türk mitolojisinde kutsal bir öge olarak karşımıza çıkmanın yanı sıra demirin gök menşeli olarak kabul edilmesi nedeniyle iyileştirici gücü olduğuna inanılmıştır” (Alıntılaman Davulcu 22). Ümit N.Özcan`ın da aktardığı gibi “Türk hakanları ilkbahar bayramında örs üzerinde demir döverek Türk milli sanatı olan demirciliği yüceltirlerdi. Eski Türklerde bu tören dini ve milli bayram sayılırdı. Demiri işlemek çok özel bir yetenek olarak düşünülmüş, bu yüzden demirciler, üstün nitelikli insanlar olarak görülmüştür” (266).

Azerbaycan topraklarının da demir filizi yataklarıyla zengin olması bu sanatın yüzyıllar boyunca Azerbaycan'ın hemen hemen tüm bölgelerinde mevcudluğunu ve sürdürülmesini sağlamıştır. Demirciliğin mevcud olduğu bölgeler arasında özellikle Guba, Şamahı, İsmayilli ve şuan işgal altında olan Karabağ, Cebrayıl, Hocavend, Ağdam, Şuşa illeri demirciliğin merkezi sayılmıştır. Şamahı, Beylagan, Gebele ve Şabran illerinde yapılan arkeolojik kazılar zamanı 9. ve 17. yüzyıllara ait bulunan demir üretim araçlarının kalıntıları, o dönemde demircilik sanatının mevcudluğunu ve bu sanatta dövme, kaynak, sıkma, perçinleme, döküm, bastırma gibi tekniklerin kullanıldığını göstermektedir.

Demir ürünlere talebin fazla olması demircilik sanatının büyük şehirlerden köylere doğru yaygınlaşmasını sağlamıştır. Köylerdeki demirciler, sadece demir ürünleri değil, aynı zamanda nalbantlık, bıçakçılık, çilingirlik de uğraşıyorlardı. Demirci dükkânları

ağırlıklı olarak pazarlarda veya kervansaraylarda bulunmuş olup demircilerin hem üretim atölyesi hem de satış mağazasıydı. 1960'larda demirci dükkânlarının sayısına göre Shamahı, Şeki, Şuşa ve Gence, şehirler arasında ön sırada yer alıyorlardı. Ülke genelinde demirci sayısı ise 400'den fazlaydı. Fakat sanayi devrimlerinin başlanması ve sanayileşmenin gelişim hızı demircilik sanatını da etkileyerek zaman içinde azalma ve kaybolma sürecini hızlandırmıştır (Azerbaycan SOKÜM Portalı, *Demirçilik*). Tarım ve ev alet ve araçlarının üretiminin sanayi usulüyle yapılmasına geçiş ve tarım alanlarında makine uygulamasının yaygınlaşması, geleneksel demircilik sanatının işleyişini bazı bölgelerde sınırlandırırken bazılarını da tamamen yok etmiştir. Yapılan alan araştırması zamanı demircilik sanatının günümüzde sayısı çok az olan usta tarafından geleneksel teknik ve yöntemlerle yaşatıldığı tespit edilmiştir.

Bakırcılık/ Lahıc Bakırcılık Sanatı

“Bakırcılık, bakırın çeşitli tekniklerle işlenerek mutfak ve süs eşyalarına dönüştürüldüğü geleneksel mesleklerden biridir. Bakırdan çoğunlukla kazan, tava, sini, leğen, lenger, tencere, sahan, sitil, tas, ibrik, güğüm, cezve gibi kap-kacak ile duvar süsü gibi dekoratif objeler üretilmektedir” (TC KTB AREGEM, *Bakırcılık Geleneği*). Bakırcılık sanatında başlıca dört teknik kullanılır: dökme (eritme), dövme, sıvama ve preste basma. Bakır külçelere çekiçle dövülerek şekil verilmesi tekniği, en zahmetli ve eski bakır işleme tekniğidir.

Lahıc'in bakır işçiliği, Kafkasya'daki Lahıc topluluğunda yoğunlaşan bakır malzemelerin yapılmasının ve kullanılmasının geleneksel uygulamasıdır. Bakır eritme ustası tüm süreci koordine eder ve bu sürece, ustaya yardımcı olurken gerekli teknikleri öğrenen bir çırak eşlik eder. Bakırcı, fırınlara hava pompalar, ardından çekiçle eritilmiş bakır döverek ince levhalar haline gelmesini sağlar. Usta daha sonra dövülmüş bakır levhaları parlatır ve hazır bakır eşyaları gravürlerle süsler. Sürecin bu son aşaması, özellikle tasarım işlemi genellikle taşıyıcının geleneksel bilgilerini ve toplumun kültürel değerlerini yansıtmışından dolayı önem taşır. Atölyelerde bakır ürünlerin satılmasından ve ilgili diğer usta ve çırakların emeğinin ücretlendirilmesinden usta sorumludur.

Gelenek, aileler içinde babadan oğula aktarılır. Azerbaycan'da çok sayıda aile Lahıc'a bakır eşya satın almaya gelmekte ve günlük yaşamlarında bakır eşya kullanmanın sağlığa olan faydalarını arttırdığına inanmaktadırlar. Usta için gelenek, büyük bir yaşam kaynağını temsil eder ve güçlü bir kimlik ve topluluk gururu duygusu sağlar. Bakır

işçiliği, Lahıc topluluğu içindeki aile ilişkilerini güçlendirir ve Lahıc kimliğinin açık bir işareti olarak algılanır (UNESCO ICH, “Copper craftsmanship of...”).

Yapılan arkeolojik kazılar, Azerbaycan`da bakırın milattan önce 6. bin yılda kullanıldığını ortaya koymuştur. Yoğun bakır üretimi sonucu bakırcılık sanatı orta çağda gelişmiş bir el sanat türüne dönüşmüştür. Hatta saraylarda bile bakır kaplar kullanılmıştır. Örneğin Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayını ziyaret eden Venedikli gezgin Kontarin, sarayda her gün hükümdarın çevresindeki yaklaşık 400 kişiye bakır güveçlerde yemek ikram edildiğini yazıyordu (Trend News Agency, “Kadim halk seneti...”). 17. yüzyılda Azerbaycan'da bakırcılık sanatının en fazla geliştiği merkezler Bakü, Nahçıvan, Tebriz, Gence, Şamahı ve Lahıc idi. 19. yüzyıldan ise bakırcılık Lahıc'ta yoğunlaşmış, Lahıc Güney Kafkasya'da bakırcılığın merkezine dönüşmüştür. “19. yüzyılın 30'lu yıllarında Lahıc'ta 1000 bakırcı ve 52 bakırcı atölyesi vardı” (AMİA, *Azerbaycan Etnografyası* 373).

Küreselleşmenin etkisiyle fabrikasyon üretime geçiş bakırcılık sanatını olumsuz etkilemesine ve bu sanatın hemen hemen yok olmasına neden olmasına rağmen Lahıçta bakırcılık sanatı geleneksel yöntemlerle çok az usta tarafından yaşatılmaktadır.

"Lahıc Bakırcılık Sanatı", 2015 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültür Mirasın Temsili listesine dâhil edilmiştir.

Fotoğraf 20: Bakırcılık sanatı ve ustası (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Metal İşçiliği

Tarihi çok eskilere dayanan el sanatlarından biri de metal işçiliğidir. Azerbaycan`da metal işçiliğine ait ilk örnekler yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan tunçtan yapılmış kaplar, hançerler, baltalar, kemerler vb. ziynet eşyaları gibi maddi kültür örnekleri olup milattan önce 2. yüzyıla ait edilmektedir. Karabağ, Kazak, Gedebe ve diğer yerlerden bulunan üzerinde hayvan resimli ve nakış işlemeli kemerler özellikle dikkat çekmektedir (Azerbaycan Melumat Portalı, “Azerbaycanda bedii metal...”).

Mildüzü, Gebele, Mingeçevir, Nahçıvan vb. yerlerde kazı işleri zamanı bulunan altın ve gümüşten kemer parçaları, yüzükler, bilezikler vb. eşyalar, kuyumculuğun ortaçağdan önce mevcutluğunu ve metal işçiliği sanatının en verimli dönemi orta çağ olduğunu göstermektedir. Bakü, Beylegan, Gence, Nahçıvan, Tebriz ve Lahıc kentleri bu dönemin önemli merkezler olarak kabul edilmektedir.

Metal işçiliği alanındaki el sanatı ürünlerinin bir kısmı Azerbaycan'daki müzelerde korunurken bir kısmı da yurtdışındaki müzelerde korunmaktadır. Örneğin Paris'teki Louvre Müzesi'nde 13.yüzyıla ait bronz kupa, St. Petersburg'daki Hermitage Müzesi'nde 6.-7. yüzyıla ait bronz tepsi, Londra'daki Victoria ve Albert Müzesi'nde 14.yüzyıla ait kâse, Moskova'daki Silahlar Evinde kask, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Askeri Müzesi'nde Şirvanşah I. Keykubad ve I. Halilullah'ın zırhlı giyimleri ve Farruh Yasar'ın kaskları, Amerika'da ise 15.yüzyıla ait ürünler sergilenmektedir (Azerbaycan Melumat Portalı, "Azerbaycanda bedii metal..." ve Astanova, "Orta esrlerde Azerbaycanda...").

Fotoğraf 21: Süslenmiş metal eşyalar (Kaynak: Azerbaycan Portalı)

Demircilik sanatında olduğu gibi bu sanat da sanayileşmeden etkilenen sanatlardandır. Metal işçiliğinin günümüzdeki durumunun araştırılması sonucu bu sanatın sadece birkaç usta tarafından yaşatıldığı görülmüştür.

Kalaycılık

Kalaycılık, yıpranan, eskiyen ve paslanan bakır kapların nişadır tozu, amonyum-klorür ve kalay yardımıyla yenilenmesi ve parlatılması sanatıdır. "Bir nevi bakırı tamamlama adına doğmuş bir meslek dalıdır" (Zengin ve Yıldırım, Kalaycılığın Son Nesilleriyiz).

Kalaysız bakır kapların çabuk oksitlenmesinden ve zehirlenmelere yol açmasından dolayı kalayla kaplanması sağlık açısından oldukça büyük önem arz etmektedir. Bir zamanlar çok yaygın olan ve genellikle seyyar olarak icra edilen kalaycılık sanatı Bakü,

Şeki, Gence, Guba, Samahı, Lahıc, Nahçıvan vb. şehirlerde yüzlerle ustanın icra ettiği bir meslekti.

Günümüzde sanayinin gelişimi ve buna bağlı olarak alüminyum, emaye, paslanmaz çelik ve teflon mutfak eşyalarının üretimi ve kullanımının artması ile artık kalaycılık sanatına gerek duyulmamakta, bakır, raflardaki yerini seramik ve çelik kaplara bırakmakta ve bu değişimle birlikte kalaycılık sanatı da tükenme noktasına yaklaşmaktadır. Kalaycılığın tükenmesinin bir başka nedeni de bakırın maliyetinin yüksek olmasıdır. Buna rağmen Azerbaycan'ın bazı il ve ilçelerinde (Bakü, Lahıc, Şamahı, Berde, Gence) halen kalaycı atölyeleri bulunmakta ve bakır eşyaların turistik amaçlı satışı gereği yeniden imalatı, kalaycılığın az da olsa sayılı ustalar tarafından sürdürülmesini sağlamaktadır. Kalaylama işlemi Azerbaycan`da genellikle metal işleme ustaları tarafından icra edilmektedir.

Fotoğraf 22: Kalaylanmış eşya (Sona Rzayeva arşivi, 2018)

İşlemecilik

İşleme sanatı, ipek, pamuk, keten, yün, metal, vb. iplikler, ayrıca taş, boncuk vb. süsleme malzemeleri kullanarak çeşitli iğnelerle dokuma, deri, keçe vb. materyaller üzerinde (TC KTB AREGEM, *İşleme*) ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yapılan dekoratif el sanatıdır. İlk olarak sarayda²³ başlayan ve topluma daha sonra aktarılan süsleme sanatı ve işleme teknikleri, coğrafi, sosyo-ekonomik şartlar ve estetik değerler doğrultusunda asırlardır değişiklik göstererek günümüze ulaşmıştır.

Azerbaycan`da işleme sanatının erken dönem tarihi ile ilgili bilgilere Nizami`nin, Fuzuli`nin ve 9.-11. yüzyıl Arap yazarların eserlerinde; ortaçağa ait bilgilere ise daha çok İngiliz ve Fransız gezgin ve yazarların eserlerinde ve hatıratlarında

²³ 1530'da Şah Tahmasib'in cariyelerinden 20 kişiye Tebriz'deki Safevî şahlarına ait özel atölyelerde işleme sanatı öğretilmişti.

rastlanmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda Azerbaycan'a gelen İngiliz gezginler A.Cenginson, T.Olkok, C.Ren, R.Çini ipek, altın ve gümüş ipliklerle süslenmiş dev çadırlardan bahsetmiş, 17. yüzyılın Fransız gezgini Sh. Sharden Safevi hükümdarlarının Paris'in Louvre galerisini andıran işleme atölyelerinin mevcudluğu konusunda bilgi vermiştir. 19. yüzyılın 50'li yıllarında Kafkasya'yı ziyaret eden Fransız yazar Alexandre Duma, Azerbaycan işleme sanatına hayran kaldığını bildirerek şöyle yazıyor: "Şeki'de yirmi dört manata el işlemeli iki semer aldım. Fransa'da böyle bir semeri iki yüz franka da alamazdım. Dürüst olmak gerekirse, onu bizde bu fiyatta bulmak zor ... (Ağasıyeva, "Azerbaycan bedii tikme..."). Azerbaycan'da işleme sanatının malzeme ve tekniğine göre aşağıdaki çeşitleri vardır:

- Gülebatın işleme - altın ve gümüş ipliklerle koyu renk kumaşlar üzerine yapılır.
- Tekelduz işleme - renkli ipek ipliklerle bez kumaş üzerine yapılır.
- Saya işleme – gülebatan ve tekelduzun tam aksi olarak renkli ipek ve yün ipliklerle açık renk kumaşlar üzerine yapılır.
- Handuz işleme – şebekeli kumaş üzerine yapılır.
- Sanama işleme - çapraz dikiş yapılır.
- Hovlu işleme - halı dokuma tekniği uygulanır.
- Pilek işleme- ince ve yüzeysel metal kumaşlar dairesel şekilde kesilip küçük düğme haline sokularak çeşitli renkli kumaşlar üzerine işlenir.
- Çakma pilek (zerenduz) işleme- sert bez kumaşlar üzerine dövme usulüyle yapılır.
- Cülme işleme - şekli ve tekniğine göre pilekli işlemeye benzese de pilek`ten farklı olarak cülme`de metal değil, beyaz ipek iplikler kullanılır.
- Doldurma işleme- kumaş üzerine iki taraflı işleme yapılır.
- Boncuk işleme - kadife ve keten kumaş üzerine boncuk işleme yapılır.
- Kurama (kırkyama) işleme - çeşitli kumaş parçalarının birbirine perçinlenmesi ile yapılır.
- Oturtma işleme (sahte işleme) – farklı kumaşlardan kesilmiş süslerin başka bir kumaş üzerine işlenmesidir.

- Kuşgözü işleme
- Örtme işleme
- Karagöz işleme
- Cerenduz işleme
- Düymeleme (ilikleme) işleme
- Serme işleme

Biçim olarak işleme sanatının portre, minyatür, grafik, manzara, siluet, hattatlık, geometrik ve süs desenleri olmakla 8 türü vardır.

Kaynaklar, işleme sanatıyla yapılan ürünlerin, Orta Çağ'dan başlayarak 19. yüzyılın başlarına kadar teknik ve sanatsal özelliklerini kaybetmediklerini ve halk arasında en popüler halk sanatı türlerinden biri haline geldiğini göstermektedir. Ortaçağ işleme sanatının merkezleri arasında Gence, Şamahı, Şeki, Tebriz, Erdebil vb. önemli yer tutmaktaydı. 19. yüzyılda ise Azerbaycan profesyonel işleme sanatı ağırlıklı olarak Şamahı, Bakü, Şeki, Nahçıvan, Şuşa, Lahıc ve kısmen de Gence, Kazak, Lenkeran şehirlerinde yoğunlaşmıştı.

16.-17. yüzyıllarda Azerbaycan'da halk içinde en yaygın işlemecilik yöntemleri Tekelduz, gülebetin, boncuklu ve kurama olmuştur. Fakat 18.-19. yüzyıllarda işleme sanatı önceki yerini yavaş yavaş kaybetmiş, gülebetin, pilek, zerenduz ve diğer türler zamanla unutulmuştur. Günümüzde ise işleme sanatı türlerinden yalnız tekelduz türü ekonomik getirisinden dolayı geleneksel yöntemleriyle yaşatılmaya devam etmektedir. İşlemecilik sanatı da dâhil el sanatlarının merkezi sayılan Şeki`de 19. yüzyılda 100 civarında (22 semer süsleme dükkanı, 50 ayakkabı süsleme dükkanı, 16 yastık kılıfı süsleme dükkanı işlemecilik dükkanı mevcutken günümüzde bu dükkanların sayısı birkaçtır (Ferecov, *Lifli ressamlık seneti*). Diğer il ve ilçelerde ise bu sanatla uğraşan bir veya iki usta kalmıştır.

Fotoğraf 23: İşleme sanatı (<http://medeniyyet.az>)

Papakçılık (Kalpak) ve Kürkçülük

Papak, kuzu postundan yapılan uzun tüylü kalpak türü olup genellikle Kafkasya, Orta Asya ve Doğu Anadolu`da kullanılan erkek baş giysisidir.

Azerbaycan`da da hayvancılığın yaygın olması, sadece çiftliklerde değil, köylerde de bireysel olarak yetiştirilmesi ve insanların bir uğraşı haline gelmesi Azerbaycan`da kalpak ve kürk yapımı için bir temel oluşturmuştur. Azerbaycan`da papakçılığın en fazla yaygın olduğu iller Şeki, Bakü, Gence, Şirvan ve Karabağ (Şuşa, Ağdam, Bedre, Cebrayıl, Ağcebedi) bölgeleridir. Papak yapımı, derinin işlenmesinin kolay olmasından dolayı sadece atölyelerde değil evlerde de yapılmaktadır. En iyi papaklar Buhara, Şiraz ve kısmen de Kırım`dan getirilen Astragan adlı Kıvırcık tüylü kuzuların postundan yapılır. Papağın Buhara, Antik, Çerkezi, Motal papağı, Dakka, Karagül, Bey papağı ve Börk (Börkün “gacari”, “çerkezi”, “nogay”, “lezgi” çeşitleri vardır) gibi çeşitleri vardır.

Karabağ bölgesinde yaşlı insanlar, aşırı derecede uzun ve ağır olan koni şeklinde “zülle” papaklar (gelemi, şikari, çapma vb. çeşitleri vardır), gençler ve çocuklar yuvarlak ve hafif olan “Karabağ” papakları, kırsal kesimlerde yaşayanlar ve terekeme elatları ise koyun postundan yapılmış “yapağı” papaklar giyerlerdi. Moda olarak gençler çoğunlukla koyu gri renkli çalpak tercih ederlerdi (Mustafayev 52-53).

Azerbaycan kültüründe özel yeri olan papak sadece soğuk havalardan korunmak için bir giyim aracı olmayıp aynı zamanda şeref, namus ve cesaret sembolü olarak kabul edilmekte ve ona saygı duyulmaktadır. Hatta eski zamanlarda tiyatroya giden erkeklerin biri kendileri, diğeri ise papakları için olmak üzere iki yer sipariş ettikleri söylentileri vardır. Tarih boyunca papak, avrat ve at erkeğın namusu olarak kabul edilmiştir. Halen bir adamın papağını ve atını çalmak onun sahibine karşı bir düşman saldırısı olarak değerlendirilir. Ayrıca, eski zamanlarda papağın malzemesi ve başa

koyulma şekli onun sahibinin toplumdaki sosyal statüsünün bir göstergesi olarak görülürdü. Malzemesine göre zengin kesimler ve beyler börk denilen astragan papak, fakir ve yoksul kesim ise koyun postundan yapılan Çoban papağı ve Motal papağı giyerlerdi. Toplumsal yerlerde papaksız dolaşmak ayıp sayılırdı. Erkek çocukların da “terlik” denen baş giyimi vardı. Fakat “terlik” papak kadar kalın olmayıp ince dokumalı ve açık kırmızı renkteydi. “Terlik”in Safevi hükümdarların “kızılbaşlar” ordusundan kaldığı ihtimal edilir.

Papaklar, Azerbaycan'da yirminci yüzyıla kadar popülerliğini koruyabilmiştir. Önceki yıllarla kıyaslamada papak ustalarının sayısı giderek azalmaktadır. “19. yüzyılın 50`li yıllarında 235`i Şeki`de olmak üzere Azerbaycan`ın Bakü, Gence, Lenkeran, Guba, Şamahı, Şuşa ve Nahçıvan şehirlerindeki papak ustalarının toplam sayısı 650 idi” (AMİA, *Azerbaycan Etnografyası* 415). Fakat yapılan alan araştırması zamanı papak uslarının çoğunluk oluşturduğu Şeki ve Bakü kentlerinde sadece birkaç ustanın kaldığı tespit edilmiştir. Papakçılık sanatının günümüzde giderek yok olmasının temel nede ise papaklara talebin az olmasıdır. Günümüzde papak kullananlar yalnızca yaşlı kesim ve âşıklardır. Bir tür papak çeşidi olan ve “karagül” adlı kuzu postundan yapılan, adını da kuzunun adından alan “karagül” papağın azalma nedeni ise malzemenin Özbekistan`dan getirilmesidir.

Papakla ilgili Azerbaycan`da atasözleri ve beddualar da vardır:

Atasözlerine örnekler:

- Papak altında yiğitler yaşar.
- Her papak giyen adam değildir.
- Yeter ki baş sağ olsun, papak bulunur.
- Doğru söyleyenin papağı yırtık olur.
- Gurbette ölenin papağını gönderirler.
- Şerefsiz papak giyinse de şereflenmez.
- Papak giyinmekle akıllı olunmaz.

Bedduaya örnekler:

- Papağın yere girsin (hep utanç içinde ol anlamında).

- Papağın boş kalsın (öl, geber anlamında).

Fotoğraf 24: Papakçılık sanatı ve ustası (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Papak ustaları papağın yanı sıra kürk yapımıyla da uğraşmışlar. Eskiden kürkün *kaval* ve *geyme* olmak üzere 2 türü mevcuttu. Günümüzde papak yapımı sürdürülse de kürkün maliyetinin paha, malzemesinin fazla (1 kürk için 4-10 post gerekli) olması ve talebin olmaması nedeniyle yapılmamakta, sadece özel sipariş üzerine yapılmaktadır.

Ağaç İşçiliği

Ağaç işçiliği daha çok mutfak eşyaları (kaşık, kepçe, tekne, tabla, çanak, oklava vb.), dokuma aletleri ve tezgâhları, müzik aletleri (saz, ud, gitar, tar, kaman, kaval, davul vb.), tarım aletleri, sehpa, çekmece, sandık, taht, rahle, kiriş, pencere, dolap kapağı, konsol, minber (vaaz kürsüsü), sütun başlığı, tavan, mihrap, Kuran muhafazası gibi kullanım eşyaları vb. gibi eşyaların yapıldığı, ayrıca mimari öğelerde de uygulanan sanat türüdür. Ağaç işçiliğinde en çok ceviz, fıstık, kaysı, abanoz, sedir, badem, dut, armut, elma, gül ağacı kullanılmakta olup künde kari, kabartma, kafes, kakma, boyama, oyma gibi teknikler uygulanmaktadır.

Tarihten günümüze kadar ulaşan kültür ürünleri ve Türklerin sanat yapıtları arasında yer alan ağaç işçiliği geleneksel sanatlarımız arasında da önemli bir yere sahiptir. Azerbaycan`da da ağaç işçiliğinin tarihi m.ö. 2. binyıla kadar gitmektedir. Bazı ortaçağ yazarları ve seyyahları (14. yüzyılda yaşamış Hamdullah Gazvini, 17. yüzyılda Azerbaycan`a gelmiş Fransız gezginler J. Garden ve Fafael du Man) eserlerinde ve hatıratlarında Azerbaycan`da ağaç işçiliğinin üstün işçilikle yapıldığını belirtmişlerdir (AMİA, *Azerbaycan Etnografyası* 364).

Çeşitli ağaç türleriyle zengin ormanların bulunmasından dolayı Azerbaycan`da ağaç işçiliğinin yaygın olduğu bölgeler Guba, Lenkeran, Şeki ve Nahçıvan`dır. Ağaç işçiliği bölgelere göre değişimler göstermiş olup *şebekeçi*, *naccar*, *harrat*, *çanakçı*, *dülger*,

kudaksaz, sandıksaz, sazband vb. alt dallara ayrılmıştır. Sanatsal tekniğine göre ahşap sanatında oyma ve şebeke sanatı sanat ve kültürel açıdan önem taşımaktadır.

Oymacılık

Oymacılık, ağaç, taş, kemik, maden vs. gibi maddelerin yüzeylerini özel araç ve gereçlerle oyarak veya delerek önceden tasarlanan şekil, motif ve cisimleri işleme sanatıdır. Ağaç ve taş parçalarına böyle şekil yapmaya oyma, bu işle uğraşana oymacı, yapılan sanata da oymacılık sanatı denmektedir. Oymacılık sanatının tarihi çok eski zamanlarda insanların taş, mermer ve ağaçlar üzerine çeşitli şekil ve motifleri işlemeleriyle başlamıştır (Türk El sanatları, *Oymacılık*).

Oymacılık sanatında alçak kabartma usulü ve yüksek kabartma usulü olmakla genelde iki yöntem kullanılmaktadır. Bu usuller ağaç oymacılığı için de geçerlidir. Ayrıca ağaç oymacılığında şebeke ve geçme usulleri de uygulanmaktadır (Türk El sanatları, *Oymacılık*).

Azerbaycan`da da çok eski bir tarihe sahip oymacılık sanatı geçmişten günümüze kadar gelen ve halen yaşatılmakta olan sanatlardandır. Yapılan alan araştırması zamanı oymacılık sanatının Nahçıvan, Gence, Lenkeran, Masallı ve Bakü illerinde sayılı ustalar tarafından yaşatıldığı, diğer el sanatı türlerinden farklı olarak bu sanatta genç ustaların da olduğu görülmüştür.

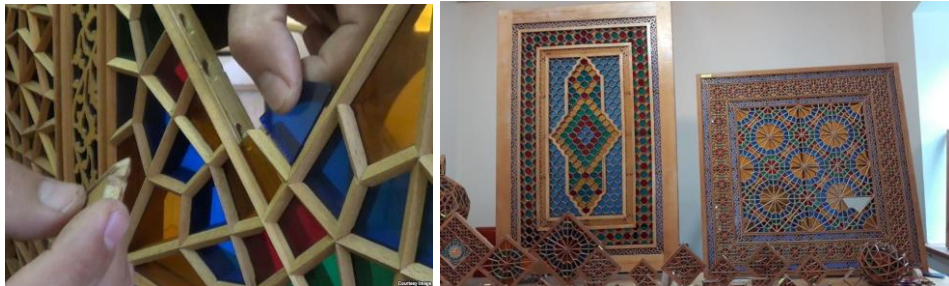
Fotoğraf 25: Oymacılık sanatı ve ustası (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Şebeke Sanatı

El sanatlarının ahşap ve tahta işçiliğine ait edilen Şebeke sanatı, Azerbaycan`ın en eski ipek, sanat ve ticari merkez olmakla aynı zamanda birçok geleneksel el sanatlarının (ipekçilik, şapkacılık, bakırcılık, demircilik, çömlekçilik, uygulaması sanatlar, Şebeke sanatı, ağaç oymacılığı, helvacılık, tekelduz vb.) da merkezi sayılan ve yüzyıllardır el sanatlarının gelişimine katkıda bulunan Şeki şehrine özgü bir el sanatı türüdür. Geçmişten günümüze sürüp gelen maddi kültür ürünleri arasında yer alan

ağaç işçiliğinin geleneksel sanatlarımız arasında önemi büyüktür. Yakın ve Orta Doğu mimarisinde ve dekoratif uygulamalı sanatında önemli yere sahip olan Şebeke sanatı Azerbaycan`da da en eski geleneksel sanat türlerinden biri olmak üzere Azerbaycan mimarisinde 9-12. yüzyıllardan uygulanmaya başlanmıştır. Şebeke sanatı mimarlıkla sıkı bağlı olduğundan genellikle anıtsal nitelik taşımaktadır. Bu el sanatı aynı zamanda dekoratif uygulamalı sanatların beceri ve deneyim gerektiren zor alanlarından biridir.

Şebeke esnekliğinden dolayı genellikle fıstık ağacından yapılmaktadır, fakat ceviz ve meşe ağacından yapılan Şebekeler de vardır. Şebeke`nin uzun ömürlü olması ve ağaç kurtları tarafından yenmemesi için ahşaplar ilk önce buharda pişirilir, daha sonra ise sırasıyla suyu akıtılır, yağda bir süre bekletilir, kurutulur ve en son aşama olarak incelik ve titizlikle kesilerek belli biçimlere sokulur. Bu ahşap parçalar 6, 8 ve 12 köşeli geometrik figürler şeklinde birbirine birleştirilir ve renkli camlarla süslenir. Kullanılan camlar Rusya Federasyonu ve Almanya`dan sipariş üzerine getirilir. 250 yıl önce Şeki Han Saray`ının yapımında kullanılan renkli Şebeke camları ise Venedik`ten getirilmişti. Camlarının kalınlığı bir milimetre olan Şebeke`nin 1 kare metresinin yapımında beşten on beş bine kadar ahşap ve renkli cam kullanılmaktadır. Bin parçadan ibaret bir kare metre Şebeke`nin yapımı yaklaşık bir ay, on beş bin parçadan ibaret olanı ise bir yıl zaman alır. Genellikle kapı ve pencere yerine kullanılan Şebeke sanatında yapıştırıcı, çivi ve diğer birleştirici malzemelerin kullanılmaması bu sanatın ayırt edici özelliklerindedir. Şebeke ustaları genellikle geleneksel doğa süslerini tercih etmektedirler. "Caferi", "sekiz", "onaltı", "gülabi", "şemsi", "göllü", "kehkeşan" ve "bendirumi", Şebeke`nin geleneksel sanat yapıtlarıdır. Şebeke`deki tasvirler halının geometrik süslerine benzerdir.

Fotoğraf 26: Şebeke`nin Yapımı (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Bu geleneksel sanat türünün Azerbaycan`ın diğer bölgelerinde yaygınlaşmasına ve kullanılmasına rağmen en güzel örneği Şeki Han Sarayı olmakla merkezi Şeki şehridir. 1762 yılında yapılmış ve UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme kapsamında geçici listede yer alan Şeki Han Sarayı`nın dış cephesinde

ve pencerelerindeki zarif Şebekeler bu sanatın hazinesi ve en güzel ve klasik örneğidir. Şeki Han Sarayı`ndaki Şebeke desenleri kusursuzdur. Sıradan bir Şebeke`nin bir kare metresi beş bin küçük parçadan yapıldığı halde Şeki Han Sarayı`ndaki Şebeke`nin her kare metresi on dört bin parça ve renkli camdan yapılmıştır. Bu parçalar o kadar küçük ki onları el ile yapmak mümkün değildir ve mutlaka özel cımbız kullanılmalıdır. Her bir kısmın yapımı ve tam hazır duruma getirilmesi için 10-14 işlem yapmak gerekir. Yapımında çivi ve yapıştırıcı kullanılmayan sarayın dış cephesindeki ahşap Şebekeler sarayın daha da muhteşem görünmesini sağlamaktadır. Sarayda renkli çalarlara sahip Şebeke kompozisyonları iki asır önceki görünümünü koruyarak bugün de kendi parlaklığı ile buraya gelen çoğu sayıda turistin ilgisini çekmektedir. Şu ana kadar tespit edilen en eski Şebeke örnekleri 250 yıl önce inşa edilmiş Şeki Han Sarayı'nın pencerelerindeki Şebekeler olarak bilinmektedir.

Fotoğraf 27: Şeki Han Sarayı (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Hatta üstat şair Nazım Hikmet de Şebeke`yle yapılan Şeki Han Sarayı hakkında şöyle demiştir: “Eğer Azerbaycan`da başka eski yapıtlar olmasaydı, sadece Şeki Han Sarayı`nı dünyaya göstermek yeterli olurdu” (Salamzade ve Memmedzade 26).

Yapımında Şebeke sanatının kullanıldığı diğer bir örnek de 1886 yılında Bakü`de yapılan ve mimari özellik taşıyan Taze Bey Hamamı`dır.

Daha çok cami, konak, saray gibi önemli mimari yapılarda kullanılan, kullanıldığı alanlarda farklı bir görsel estetik sunan ve dünyada benzeri olmayan Şebeke El Sanatı yalnız Azerbaycan'da- Şeki şehrinde yapılmakta ve korunmaktadır. Bu sebepten Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Şebeke geleneksel el sanatının UNESCO`nun Somut Olmayan Kültürel Miras listesine alınması yönünde çalışmalar yapmaktadır.

Yüzyıllar boyunca Şebeke sanatı düz levha şeklinde yapılmaktadır. Geleneğin ustalarından Hüseyin Hacımustafazade 2009 yılında hazırladığı yuvarlak şekilli Şebeke

ile ilk kez Şebeke sanatında bir yenilik yapmıştır. 1800 parça ve camdan yapılan bu eser 2012 yılında TÜRKSOY tarafından düzenlenen uluslararası festivalde birincilik kazanmıştır.

Fotoğraf 28: Yuvarlak Şebeke (Sona Rzayeva arşivi, 2017).

Yuvarlak şekilli Şebeke`yi biraz daha geliştiren Hüseyin Usta bir yenilik daha yaparak Azerbaycan`ın en eski müzik enstrümanlarından biri olan ve sırasıyla 2012 ve 2017 yılında UNESCO`nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın temsili listesine alınan Tar ve Kamança müzik aletlerinin çanak kısımlarını yuvarlak şeklinde Şebeke usulüyle hazırlamıştır.

Fotoğraf 29: Şebeke usulüyle yapılan tar ve kamança (<https://azertag.az>)

Bu suretle usta, standartların dışına çıkarak daha farklı Şebeke çeşitlerini üretmeye özen göstermektedir ki bu da SOKÜM Sözleşmesi kapsamında 20 Ekim 2005 Paris'te kabul edilen "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi"nin amaçlarından biri olan kültürel ifadelerin çeşitliliğini korumak ve geliştirmek açısından çok önemlidir.

Otel, cami ve mimari yapıların inşasında Şebeke`nin kullanılması, hem de yabancı turistlerin ilgisini çekmesi ve satış talebi oluşturması bu geleneksel el sanatının korunması ve yaşatılması açısından önemli bir husustur. Fakat sanatın öğrenilmesindeki zorluklardan ve öğrenilmesi birkaç yıl aralıksız uğraş

gerektirmesinden dolayı genç çıraklar tarafından pek tercih edilmemekte ve sadece birkaç usta tarafından yaşatılmaktadır.

İpekçilik ve Kelağayı

5.-6. yüzyıllarda Azerbaycan ekonomisinde önemli yere sahip ipekçilik Arap işgalleri döneminde ticaret yollarının değişmesi nedeniyle yıkıma uğrasa da işgal sonrası yeniden gelişmiş ve Azerbaycan 17. yüzyılda yakın Doğu'nun en büyük ipekçilik merkezine dönüşmüştü. Antik dönem Alban tarihçi M.Kalankaytuklu, "Arnavut tarihi" kitabında bu hususu doğrulayarak Azerbaycan'ı dünyanın ipek merkezlerinden biri olduğunu belirtmiştir (Memmedov, "Baramaçılık ve ipekçilik..."). O dönemde Azerbaycan ipeği Avrupa ve Asya'ya da ihraç edilmekteydi. Azerbaycan'da ipek üretiminin en fazla geliştiği iller başta Şeki olmak üzere Şamahı, Baskal, Gence, Şuşa, Cebraıl illeriydi. "Hatta Şeki ipek üretiminden dolayı "Kafkasya'nın Lionu" adını almıştır" (Azizov 41).

90'lı yıllarda yaşanan siyasi olaylar sebebiyle ipek üretiminde bir durgunluk yaşanmaya başladı. İpekçilik üretiminde azalmanın bir diğer nedeni de ipek üretiminde önemli yere sahip Karabağ bölgesinin Ermenistan tarafından işgali edilmesiydi. İşgalden önce Karabağ bölgesinde ipekçilik tesisleri ağırlıklı olarak Şuşa (12 tane) ve Cebraıl (5 tane) illerinde bulunuyordu. Bu tesislerin dışında ipekçilik üzerine fabrikalara sahip anonim şirketler de faaliyet göstermekteydi.

2000'li yılların başından itibaren ülkede ipek üretimini yeniden canlandırmak, eski ününü geri kazandırmak ve kültürel değerleri yaşatmak amacıyla devlet düzeyinde projeler başlatılmıştır. Projeler ağırlıklı olarak bir zamanlar ipek üretiminin merkezlerinden sayılan ve ülkenin en büyük ipek fabrikalarının bulunduğu, bunun dışında ipek yolunun en önemli durak noktalarından biri olan Şeki üzerinde yoğunlaşmış ve birçok eylemler gerçekleştirilmiştir. Alınan önlemler ve yapılan çalışmalar sonucu Azerbaycan'da ipek üretimi yeniden hayat bulmuştur.

Kelağayı. 2014 yılında UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili Listesi'ne "Kadın ipek başörtüsü kelağayının geleneksel hazırlanma ve taşınması kültürü ve onun sembolizmi " adı ile dâhil edilen kadın başörtüsü *kelağayı* Azerbaycan halkının milli-manevi değerler sisteminde kadın giyim kültürünün en önemli bir parçasıdır.

İpekten hazırlanan ve ortaya çıkış süreci ağır ve karmaşık olduğundan yapımında dokumacı, kalıpcı, boyacı, kelağayı ustası ve tasarımcının yer aldığı kelağayı erkekler tarafından yapılmakta ve hazırlanması 2 gün sürmektedir. Azerbaycan'ın batı bölgelerinde bazen “çargat” da denilen, kadınların milli başörtüsü *kelağayının* kenarları, başta “buta”²⁴ («Şah buta», «Sayabuta», «bala buta», “hile buta”, “Şirvan buta”, “Talış buta”, “Nahçıvan buta”, “gülabdandan buta”, “tersavand buta”) motifi olmakla geometrik şekilde basmakalıp ile çeşitli çiçek motifleriyle süslenir. Kelağayının üzerindeki her bir desen süs olmanın dışında sevgi itirafında bulunmak, özür dilemek gibi belli bir bilgiyi de taşımaktadır. Kelağayının üretiminde sumak, diken üzümü, elma, safran, zerdeçal, kuşburnu, böğürtlen ve benzeri bitki türlerinden elde edilen doğal boyalar kullanılmaktadır. Kelağayının “Heyratı”, “Soğanı”, “İstiotu”, “Albuharı”, “Abi”, “Yeleni”, “Halebi”, “Gülvengi”, “Saçaklı”, “Sumağı”, “Ağzemin”, “Bağdadi”, “Baskalı”, “Yedi renk” adlı türleri mevcuttur (Baku Corner, *Kalağayı*; AC İsmayılı İl Valiliği, “Sehrlidir bu Baskalın...”).

Yapımı ortaçağa dayanan Kelağayı, yüksek kalitede Azerbaycan'ın Şeki, Nahçıvan, Gence, Şamahı, İsmayılı (Baskal) ve Tebriz şehirlerinde yapılmaktaydı. 1293 yılında Azerbaycan'a gelen Venedikli gezgin Marko Polo hatıratlarında şöyle yazıyordu: “... Burada pek çok şehir ve kaleler var, pek çok da ipek ve ipek kumaşlar var. Böyle güzel kumaşları dünyanın hiçbir yerinde göremezsin”. Marko Polo'nun bahsettiği ipeklerin üretim yeri Şeki ve Baskal idi (AC İsmayılı İl Valiliği, “Sehrlidir bu Baskalın...”).

Birkaç yüz yıllıklar boyunca Şeki`de kelağayı ile ilgili adetler oluşmuştur. Örneğin yeni bir evin yapımında ev sahibi evin yüksek bir yerine maddi durumuna bağlı olarak 1-3 arası kelağayı asar ve evin yapımı bittikten sonra bunları inşaat ustalarına hediye eder. Şeki dışında diğer bölgelerde de kelağayı ile ilgili adetler mevcuttur. Düğünlerde gelinin yüzünün kırmızı renkli kelağayı ile örtülmesi, damadın akrabaları tarafından damadın omzuna çeşitli renklerde kelağayı atılması, hayır bir işin habercisi olarak evin dış kapısına kırmızı renkte kelağayının bağlanması, taziyelerde kadınların siyah, düğünlerde ise renkli desenli kelağayılar kullanması âdeti bugün de devam etmektedir (UNESCO AZMİK “Kadın ipek baş...”).

Yapımına 18.yüzyılda başlanan ve Azerbaycan'ın İsmayılı iline bağlı Baskal ilçesinde el yapımı ile hazırlanan kelağayılar sadece ülke içinde değil, ülke dışında da büyük ün

²⁴ Buta-Tomurcuk; Azerbaycan süs sanatının en yaygın dekoratif unsurlarından biri olan bir çeşit badem desenidir. Zerdüşt öğretilerine göre Buta, insanları kötülükten, nazardan ve hastalıktan koruyan kutsal ateşin sembolüdür.

kazanmıştır. Azerbaycan ilk kez 1862 yılında Nasır Abdulaziz oğlunun hazırladığı kelağayı ile Londra`da düzenlenen uluslararası el sanatları fuarına katılmış ve gümüş madalya ve diploma ile ödüllendirilmiştir (AC İsmayilli İl Valiliği, “Sehrlidir bu Baskalın...”).

20. yüzyılın başlarında ülkede yaşanan sosyal- ekonomik nedenlerden dolayı ve Rusya`dan ucuz fabrikasyon ürünlerin piyasaya girmesi sonucu kelağayı yapımında durgunluk yaşanmış fakat üretiminin yeniden devam ettirilmesine bağlı olarak kelağayı üretimi de devam ettirilmiştir. Günümüzde Azerbaycan milli kültürünü yansıtan benzersiz, kadın ipek başörtüsü kelağayı, Şeki ve Baskal`da el ile üretimi ile yapılmaktadır. 2003 yılında Baskal `da “Kelağayı” İpek Merkezi ve “Kelağayı” müzesi kurulmuştur. Müzeye gelen ziyaretçiler kelağayının tarihi ve gelenekleri ile bilgi alabilir, aynı zamanda sanatın ortaya çıkış sürecini canlı izleyebilirler.

Fotoğraf 30: Kelağayı ve yapımı

(<https://bakucorner.az> ; <http://ismayilli-ih.gov.az>).

Dericilik

Tarihi ilk çağ denilecek kadar çok eskilere dayanan bir meslek türü olan dericilik, diğer adıyla dabbaklık yüzülmüş hayvan (sığır, kuzu, keçi ve bazen de yabancı hayvanlar) derisinden giysi, ayakkabı ve çanta gibi eşyalar hazırlama sanatıdır.

Azerbaycan`da 19. yüzyılda özel bir meslek olarak yaygınlık kazanan dericilik veya dabbaklık sanatının en fazla geliştiği bölgeler Şeki (derici usta sayısı 178 kişi), Şamahı (64 kişi), Gence (99 atölye) ve Bakü (157 atölye) şehirleriydi (AMİA, *Azerbaycan Etnografyası* 406). Basit halk tekniklerinden profesyonelliğe kadar gelişim evreleri geçen dericilik sanatı zamanla kültürel mirasımızın bir parçası haline gelmiştir. Fakat diğer el sanatları gibi dericilik sanatı da giderek yok olma tehlikesi olan sanatlar listesine dâhil olmuştur. Yapılan alan araştırması zamanı dericilik sanatıyla uğraşan sadece birkaç ustanın olduğu tespit edilmiştir. Ustalarla yapılan mülakat zamanı ustalar

bu sanatın yok olma tehlikesinin nedenini, bu sanata talebin giderek azalması, hayvan postundan yapılan ürünlere yalnız turistlerin ilgi göstermesi olarak açıkladılar.

Fotoğraf 31: Dericilik sanatı ve ustası (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Çarıkçılık

Dericilik sanatına bağlı bir sanat türü olan çarıkçılık veya diğer adıyla başmakçılık hayvan derisinden el yapımıyla ayak giyimi olan çarık dikme sanatıdır.

Günümüzde geleneksel ve milli giyimin bir parçası olan çarık eskiden şehir halkının büyük bir kısmı, köyü halkının ise belirli bir kısmı tarafından yaygın olarak kullanılmaktaydı. Bu sebepten çarığa şehir ve ticaret merkezlerinin neredeyse hepsinde rastlamak mümkündür. Çarık atölyelerinin en fazla yaygın olduğu şehirler Şeki ve Şamahı idi. 19. yüzyılın ortalarında 227'si Şamahı'da, 147'si ise Şekide olmakla Azerbaycan'da çarık ustalarının toplam sayısı 579 idi (AMIA, *Azerbaycan Etnografyası* 417).

Azerbaycan'da erkek çarıklarının dikme tekniğine göre «kotuğu», «kuşburnu», «kızkaytaran», «kalmanı», «halburkırağı», «kuşgözü» "şiravi", "şirazi", "tekburun" "acemi", "uçburun", "karabağı» vb. türleri vardı. Nahcivan, Lenkeran, Astara vb. bölgelerde hasırdan yapılan "hasır çarık"lara da rastlanmaktaydı.

Yapılan alan araştırması zaman çarıkçılık atölyesi ve ustaları tespit edilmemiştir. Sanayileşmeyle birlikte fabrikasyon üretime geçiş ve ayakkabı sanayinin gelişmesi çarıkçılığın da yok olmasına neden olmuştur. Çarık günümüzde artık işlevini değiştirerek bir süs eşyası olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 32: Çarık (<https://medeniyet.az> <https://kayzen.az>).

Semercilik (Saraçlık) ve Nalbantlık

Semer, binek ve yük hayvanı olarak kullanılan at, eşek, katır, deve gibi hayvanların taşıyacakları yükün, hayvanın sırtına zarar vermemesi için ahşap, keçe ve hayvan derisinden yapılan araçtır. Bu aracı yapmak için uğraşan kişilere semerci veya saraç, bu sanat dalına da semercilik veya saraçlık denir (Sanat Penceresi, “Semer ve kaybolan...”).

Azerbaycan`da coğrafi koşullar ve nüfusun büyük bir kısmının tarım işleriyle uğraşması nedeniyle burada yüzyıllar boyunca ulaşım aracı olarak binek hayvanların kullanılması saraçlık sanatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Arkeolojik kazılar zamanı ortaya çıkan saraçlık aletleri bu sanatın tarihinin milattan önce 2. binyıla kadar gittiğini göstermektedir (AMİA, *Azerbaycan Etnografyası* 420). 19. yüzyılda saraçlık sanatının en fazla yaygın olduğu bölgeler Nahçıvan, Şamahı, Şeki, Kazak, Şuşa, Gence, Bakü, Derbent, Guba ve Lenkeran idi. Semerin karabağ, müslüman, kaltaklı, çerkezi, ingiliz, taşlı ve ham semeri türleri vardır.

Motorlu araçların üretimi ve bu üretimin yaygınlaşmasının koşum ve yük hayvanlarına olan gereksinimi ortadan kaldırması sonucu çok eskilerden süregelen bir meslek olan semercilik ve nalbantlık, her geçen gün azalmakta ve nerdeyse yok olma noktasına gelmiştir. Yapılan alan araştırması zamanı at ve eşeğin kullanıldığı bazı bölgelerde çok az da olsa birkaç usta tarafından bu sanatın yaşatıldığı tespit edilmiştir.

Fotoğraf 33: Semer ustası ve semer (Sona Rzayeva aşivi, 2018)

Keçecilik

Keçe, kil yün, ya da pamuğun ıslak ortamda çiğnenip dövülerek liflerinin birbirine kaynaşmasıyla elde edilen ve yaygı, çadır, çanta, örtü, giysi (özellikle bir çoban giysisi olan yapıncı), bere, ayakkabı, çuval, sedir, minder vb. yapımında kullanılan kaba kumaştır. Bu kumaşı ve kumaştan yapılan ürünleri yapma sanatına keçecilik sanatı, bu sanatla uğraşan kişilere ise *keçeci*, *hallaç* veya *atıcı* denir.

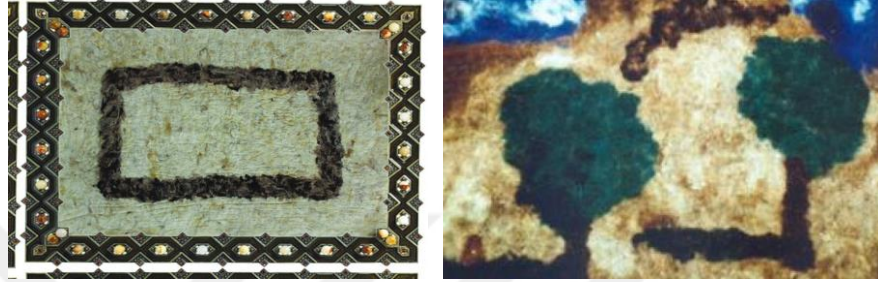
Türk halkları arasında yaygın olan ve yeryüzünde bilinen en eski tekstil yüzeyi sayılan keçenin ilk defa nasıl yapıldığı ve kullanıldığı hakkında kesin veriler olmamasına rağmen kullanımına ait en eski yazılı belge Homeros'un İlyada adlı eserindedir (Türk El Sanatları, *Keçecilik*). Bir efsaneye göre ise Abu Sa'id El Libabbid adlı şahıs uzun bir süre yünü ayaklarla tepmiş fakat yün yapışmamıştır. Bu durum karşısında çok müteessir olan Ebu Sa'id El Libabid ağlamaya başlamış ve gözyaşları yünün üzerine damlamıştır. O sırada yünün yapıştığını fark eden Ebu Sa'id bu işi suyla devam ettirmiştir. Sonuç olarak ise ortaya keçe çıkmıştır (AMİA, *Azerbaycan Etnografyası* 445).

Keçenin geçmişten bu yana kullanım alanı geniş olan bir malzeme olması ve farklı amaçlar için üretilmesi, birçok türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kullanım yerlerine bağlı olarak keçenin *kara keçe*, *yük keçesi*, *süt keçesi*, *kar keçesi*, *dolak keçe*, *at keçesi*, *semer keçesi*, *kapı keçesi*, *namazlık keçe*, *kundak keçesi*, *ayakkabı keçesi*, *tandır keçesi*, *tepme keçe* vb. gibi türleri vardır. Renk açısından ise suni boyama dışında keçelerin yapıldığı yünden kaynaklı olarak beyaz, siyah ve kahverengi türleri vardır.

Keçe, sadece geçmişin kalıntısı olan bir ürün olmayıp günümüzde de sanayi alanında farklı amaçlar için yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin yağ keçeleri, mazot filtre

keçesi, nikelaj parlatma keçeleri, tapa keçeleri, yalıtım keçeleri, ütü keçeleri, cila keçesi, giyim sanayinde kullanılan keçeler vb.

Azerbaycan'da hayvan yetiştiriciliğinin geliştirilmesi, özellikle koyun yetiştiriciliği, keçe sanatı için bir temel oluşturmuş ve Azerbaycan'da keçecilik 17. yüzyıldan beri yaygın olarak kullanılan bir sanat türü olmuştur. Fakat günümüzdeki durumunun araştırılması sonucu bu sanatla uğraşan sadece 1 ustanın olduğu tespit edilmiştir.

Fotoğraf 34: Keçe (<https://azertag.az> <http://medeniyyet.az/>)

Çömlekçilik

Çömlek, çamur haline getirilen killi toprağın elle ya da çömlekçi çarkında şekillendirilmesiyle üretilen testi, vazo, küp gibi mutfak araç ve gereçleridir (TC KTB AREGEM, *Çömlekçilik Geleneği*).

Azerbaycan'da el sanatları arasında önemli yere sahip çömlekçilik sanatı Neolitik dönemin en önemli başarılarından biri olarak kabul edilmektedir. Çömlek ilk başlarda el çarkıyla yapılırsa da milattan önce 4. binyılda artık Azerbaycan'da hızla dönen ayak çarkı kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başlarında çömlek yapımı en üst düzeye ulaşmış, sonraki dönemlerde ise çömlek yapımında bir düşüş yaşanmıştır. Fakat Azerbaycan topraklarının yüksek kalitede çömlek kiliyle zengin olmasından ve çömleğe her zaman ihtiyaç duyulmasından dolayı çömlekçilik sanatı günümüze kadar gelmiş ve halen yaşatılmaktadır.

Eskiden yüzlerle ustası olan geleneksel çömlekçilik sanatının en fazla geliştiği bölgeler olan Guba (Yenikend ve İspik köyleri), Masallı (Erkivan köyü), Lenkeran (Separadi köyü), Gebele (Küsnet köyü), Gence, Şeki, Nahçıvan ve Karabağ bölgesinin birkaç köyü, günümüzde de sayılı ustalar eşliğinde bu sanata ev sahipliği yapmaktadır.

Günümüzde yemek ve gıdaların tadını koruduğu için çömlekten amacına uygun olarak değişik büyüklükte su testisi, güveç, yemek tenceresi, tencere kapağı, yoğurt kâsesi,

sütlaç kâsesi, sarma taşı gibi kaplar yapılmakta ve kullanılmaktadır. Bunun dışında çömlekten dekoratif amaçlı süs eşyaları da yapılmaktadır.

Azerbaycan`da çömlekçilik sanatı çeşit olarak üç yönde gelişmiştir:

1. İnşaat tuğlalarının yapımında,
2. İnşaat malzemelerinin (saksı boru, fayans, porselen ürünleri,) yapımında,
3. Çeşitli kil kapların yapımında.

Fotoğraf 35: Çömlek yapımı ve çömlek ustası (<https://azertag.az>
<http://talktime.az/xemiri-torpaqdan-yogrulan-senet/>).

Hasırcılık

Hasır, kamış, saman ve ağaç liflerinden yapılan, ayrıca kurutulmuş kamışların dikey veya yatay olarak birbirine geçirilmesiyle örülen bir örgü türüdür. Nemi önlemesinden dolayı hasır genellikle taban döşemesi, bazen de tavan ve duvar kaplaması olarak kullanılır. Hasır ören kişiye hasırcı, hasır örme işine ise hasırcılık sanatı denir.

Hasırcılık sanatı Azerbaycan`da en eski el sanatı türlerinden biri olmakla Azerbaycan`ın güney bölgesinde bulunan Celilabad, Astara, Masallı ve Lenkeran illerinde oldukça yaygındır. Güney bölgesindeki yaygınlığının nedeni ise bölgedeki subtropikal iklimden dolayı havanın nemli olması ve hasırın nemi önlemesidir.

Azerbaycan`da hasırın örülme teknik ve yöntemine göre *sade* ve *desenli* olmakla iki türü vardır. Sade hasırlardan farkı olarak desenli hasırların örgüsü biraz karmaşıktır. Desenli halıların "şona", "eyme", "çiçekliler", "lemleki" türleri vardır (Trend News Agency, "Kadim senet nümunesi..."). Bunların dışında hasırın "çeten", "salgar" ve "buriya" adlı türleri vardır. Lenkeran bölgesinde hasırın harami (baş haremî, çift haremî), nelbeki gülü, zereni gülü, doğanak (eğri doğanak, yuvarlak doğanak), şanağül, girdegül, nevincene, cınağı, tepsi, teşti, deveboynu, pişkeçank, kitbesekit (saya), keşli, enzeli, aknakış vb. olmakla daha fazla çeşidi vardır (AMİA, *Azerbaycan Etnografyası*

429). Astara ilinin Kakalos köyü ise kendine özgü hasırlarıyla ünlüdür. Kakaloslular hasır örmede özellikle geometrik şekiller kullanırlar.

Hasırdan sadece döşeme değil, aynı zamanda şapka, çanta, mutfak askısı ve dekoratif amaçlı süs eşyaları da örülmekte ve yaygın olarak kullanılmaktadır.

Hasırcılığın eski durumuyla günümüzdeki durumunu kıyasladıkta bu sanatta da bir gerilemenin olduğu amma tamamen unutulmadığı görülmektedir. Hasırcılık sanatı günümüzde ustalar tarafından yaşatılmaktadır. Diğer el sanatı türlerinden farklı olarak bu sanatta gelenek ustalarının sayısı daha fazla olmakla birlikte atölyede ustalar tarafından genç çıraklara da öğretilerek gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Örneğin Astara ilinin Kakalos köyündeki atölyede hasır ustası Rûfet Rzayev'in 20 çırağı vardır.

Fotoğraf 36: Hasır ve hasırcı (<https://azertaq.az>,
<https://news.milli.az/society/320276.html>).

Nakkaşlık

Nakkaşlık bir resmin, desenin, motifin veya yazının kesici aletlerle çeşitli malzemeler üzerine çizilmesi sanatıdır. Nakkaş ise bu sanatla uğraşan kişilere denir. Dekoratif ve uygulamalı sanat türüne ait edilen nakkaşlık sanatı geçmişten süregelen bir sanat türü olup günümüzde de bazı eşyaların süslenmesinde uygulanmaktadır. Teknik özellikleri açısından zor olduğu için bu sanatla ressam ve hattat gibi vasıflı sanatçılar uğraşmaktalar. Ressamlıkta nakkaşlık sanatına uygulandığı malzemeye göre farklı isimler verilmiştir. Metal veya bakır üzerinde iğneyle çizilen tekniğe *gravür*, basma yöntemi ile işlenmiş gravüre *oford*, taş üzerine çizilen resimlere *litografi*, ağaç üzerine yapılan resimlere ise *ksilografi* denir.

Modern dönemde nakkaşlıkta kitap grafikleri (kitap tasarımı), makine grafikleri (bir nüshada oluşturulan eserlerin çoğaltılması), bilimsel araştırma grafikleri (bilimsel tablolar, çizelgeler, haritalar, öğretim tabloları vb.) gibi yöntemler kullanılmaktadır (Kuzucular, *Nakkaşlık Sanatı*).

Küreselleşme ve sanayileşme karşısında diğer el sanatları yok olurken nakkaşlık sanatı farklılık göstererek sanayileşmede de kullanılmaktadır. Günümüzde davetiyelerin hazırlanmasında, saat, silah, ziynet eşyaları, giysi desenleri vb. ürünlerin sanayi yöntemiyle üretiminde nakkaşlık uygulanmaktadır.

Azerbaycan`da da nakkaşlık sanatının uygulanma tarihi eski, uygulanma alanı ise geniş olup nerdeyse tüm bölgelerinde başta mimari yapılarda olmak üzere birçok motif ve desen çizimi gerektiren işlerde yaygın olarak kullanılmış ve halen de devam etmektedir.

3.3.6. Küreselleşmenin Azerbaycan`ın Somut Olmayan Kültürel Mirasları Üzerindeki Etkileri

Dünya genelinde somut olmayan kültürel miras unsurları küreselleşmenin etkisiyle hızlı şehirleşme, büyük ölçekli göç, sanayileşme ve çevresel değişim gibi nedenlerden dolayı bir tehdit altındadır. Azerbaycan örneğinden hareketle halkbilimsel bir bakış açısı ve yöntemle yapılan alan araştırması sonucu elde edilen bilgiler ve yapılan analizler doğrultusunda küreselleşmenin Azerbaycan`daki somut olmayan kültürel miras unsurları üzerindeki etkileri de belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Küreselleşmenin etkileri SOKÜM`ün alanlarına göre değişiklik göstermektedir. Bu etkiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- az etkileme
- değişim ve dönüşüme uğratma,
- standart hale getirme,
- çok etkileme,
- tamamen yok etme.

Bu tez kapsamında yapılan alan araştırmasına dayanarak 21. yüzyılın ikinci çeyreğinde (2018 yılı itibariyle) Azerbaycan`da somut olmayan kültürel mirasların durumu ve ilgili alanlarda tespit edilebilen usta sayısı aşağıdaki tabloda yer almıştır:

SOKÜM Alanları	Küreselleşmenin Etkileri				
	<i>Az</i>	<i>Değişim ve dönüşüme</i>	<i>Standart hale</i>	<i>Çok</i>	<i>Tamamen</i>

	<i>etkileme</i>	<i>uğratma</i>	<i>getirme</i>	<i>etkileme</i>	<i>yok etme</i>
Sözlü Gelenekler ve İfadeler					
Muğam Sanatı	✓				
Azerbaycan Aşık Sanatı		✓		✓	
Dede Korkut-Korkut Ata Mirası	✓				
Gösteri Sanatları					
Tar Müzik Aleti ve Performans Sanatı	✓				
Kamança Müzik Aletinin Yapımı ve Sahne Performansı	✓				
Çevgan Geleneksel Karabağ Atüstü Oyunu				✓	
Toplumsal Uygulamalar					
Nevruz Bayramı	✓				
Hıdırnebi Geleneği				✓	
Yallı (Köçeri, Tenzere) Halk Oyunu				✓	
Kirvelik Kültürü ve Geleneği				✓	
Diş Hediği Geleneği				✓	
Nar Festivali	✓				
Doğa ve Evrenle ilgili Bilgi ve Uygulamalar					
İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş				✓	
Dolmanın Hazırlanma ve Paylaşma Geleneği	✓				
Halk Hekimliği				✓	
Geleneksel El Sanatları					
<i>Sanatın türü</i>	<i>Usta sayısı</i>				
Halıcılık	1000 +			✓	
Demircilik	25			✓	

Bakırcılık	9				✓	
Metal İşçiliği	4				✓	
Kalaycılık	12				✓	
İşlemecilik	12				✓	
Papakçılık (Kalpak) ve Kürkçülük	9				✓	
Ağaç İşçiliği	6				✓	
Oymacılık	10				✓	
Şebeke Sanatı	4	✓				
İpekçilik ve Kelağayı	15				✓	
Dericilik / Dabbaklık	4				✓	
Çarıkcılık						✓
Semercilik (Saraçlık)	6				✓	
Nalbantlık	4				✓	
Keçecilik	1				✓	
Çömlekçilik	20				✓	
Hasırcılık	35				✓	
Nakkaşlık						✓

Şekil 7: Azerbaycan`da Küreselleşmenin Etkileri.

Küreselleşmenin 1980 sonrası internet ve bilişim teknolojilerinin gelişimine dayalı olarak her geçen gün biraz daha geliştiğini, SOKÜM unsurlarının korunmasına yönelik UNESCO Sözleşmesinin ise 2003 yılında yapıldığını ve aradaki zaman diliminin çok uzun olmadığını dikkate alarak SOKÜM unsurlarının sözleşme öncesi durumlarıyla sözleşme sonrası durumlarının kıyaslanması için aradaki sürenin yetersiz olduğu denilebilir. Dolayısıyla SOKÜM unsurlarının küreselleşmenin gelişim sürecine dayalı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Azerbaycan`da somut olmayan kültürel mirasların korunmasına yönelik alınan kararlar ağırlıklı olarak 2003 sözleşmesinden sonraki dönemi kapsamaktadır. Azerbaycan`da SOKÜM`ün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması yönünde yapılan çalışmalar

ağırlıklı olarak üst yönetim (cumhurbaşkanlığı düzeyinde) düzeyinde yapılmış olup konu ile ilgili STK faaliyeti yetersiz sayıdadır (iki tane), ayrıca belediye faaliyetleri bulunmamaktadır. Bunların dışında SOKÜM konusunun okul eğitim müfredatına dâhil edilmemesi ve en önemlisi Azerbaycan`ın, amacı “yüksek tarihsel, sanatsal ve kültürel değere sahip somut olmayan kültürel miras unsurlarını icra etme, canlandırma veya yeniden yapma için gerekli bilgi ve yetenekleri korumak” (YİH Sözleşmesi, I. 3.(i)) ve bu amaç doğrultusunda somut olmayan kültürel mirasın üreticisi ve geleneksel uygulamaların taşıyıcısı olarak görülen bireyleri tanımak ve onlara finansal destek sağlamak olan UNESCO - Yaşayan İnsan Hazinesi Programı (YİH-1994)`na taraf olmaması SOKÜM`ün korunması yönünde temel bir sorun olarak görülmektedir.

Halkbilimsel bir bakış açısı ve yöntemle yapılan alan araştırması sonucu elde edilen bilgiler ve yapılan analizler doğrultusunda küreselleşme kapsamında hızlı bir şekilde giderek artan kentleşme ve sanayileşmeye karşı devlet kültür politikaları gereğince destek sağlanan alanların ayakta kaldığı, devlet desteği sağlanmayan alanların ise giderek yok olmaya mahkûm kaldıkları tespit edilmiştir. Yok olmaya mahkûm kalan sanatların başında ise el sanatlarının geldiği söylenebilir. El sanatlarının unutulmaya mahkûm olmalarındaki temel neden sanayileşme ve fabrikasyon üretime geçiş gibi dış etken olsa da iç etkenlerin de kısmi payının olduğu söylenebilir.

Alan ustalarıyla yapılan mülakat zamanı el sanatlarının yok olmaya mahkûm olmasının nedenleri alan ustaları tarafından şu şeklide açıklanmıştır:

- Fabrikasyon üretime geçiş,
- Çevresel ve iklimsel baskılar,
- Gençlerin ilgisizliği,
- Sanattaki zorluklar,
- Pazarın daralması,
- Çıraklığın maddi getirisinin olmaması,
- Gerekli malzemelerin pahalıya mal olması,
- Usta çırak ilişkisinin devam etmemesi,

- Devlet düzeyinde destek verilmemesi (K. 1, K. 4, K. 6, K. 8, K.10 ve diğer kaynak kişiler).

Çıraklık döneminde maddi getirisinin olmamasından dolayı gençlerin el sanatlarına ilgisizliği bu mesleklerin yaşatılmasının ve aktarılmasının usta çırak ilişkisiyle devam etmesi gerekliliğini zorlaştırmaktadır. Oysa kültürel açıdan oldukça büyük bir önem taşımasından dolayı bu sanat ve mesleklerin yaşatılarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekir.

3.4. KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ AÇISINDAN KÜRESELLEŞME VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS İLİŞKİSİNE ÇÖZÜMLEYİCİ BAKIŞ

Kültürel miras yönetimi, arkeolojik, antropolojik, etnografik, folkloristik, mimari, tarihi ve diğer kültürel miras alanlarının ve unsurların belgelenmesi, korunması ve yönetilmesine ilişkin yapılan çalışmalar bütünüdür. Başka bir deyişle kültürel kaynakların yönetilmesidir.

Kültürel miras yönetimi terimi, ilk kez 1990 tarihli ICOMOS- Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi ve ICOMOS - Uluslararası Arkeolojik Miras Yönetimi Bilimsel Komitesi tarafından kullanılmıştır. UNESCO ve ICOMOS kültür departmanının miras yönetimi ile ilgili temel ilkeleri 1992 yılında Dünya Mirası Alanları Yönetimi Kılavuzunda (GMWHS) yayınlanmıştır (Gültekin 236).

Kültürel mirasın korunması ve yönetilmesine yönelik kurumsal faaliyetler yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde olmakla aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Uluslararası kuruluşlar
- Merkezi yönetim
- Yerel yönetim (belediyeler)
- Planlama otoriteleri
- STK ve ilgili topluluklar

SOKÜM`ün yönetimi uluslararası düzeyde Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü olan UNESCO, ulusal ve merkezi düzeyde UNESCO`nun ülke komisyonları, Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komiteleri, Somut Olmayan Kültürel Miras

Danışma Kurulları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, yerel düzeyde ise belediyeler, STK'lar ve ilgili kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kültürün birden fazla kurumun yönetiminde yer alması yönetim planının oluşturulmasını gerektirmiştir. Yönetim planını, alan veya unsurun önemini ve yönetimi için gerekli hedefleri belirleyen, yönetim ve kullanım için sürekli gelişen bir süreç olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, yönetim planı korumanın dâhil olduğu hedefleri ve politikaları içerir.

Yönetim planları genellikle üç aşamadan oluşur.

1. Yönetim Aşaması; Alt yönetim alanlarını, çalışma ekibini, programı, faaliyet organizasyonlarını, idari yapı ve alan yönetimini içerir.
2. Uygulanma Aşaması; koruma-uygulama politikaları, alanın organizasyonu, kullanıma sunulması, ortakların katılımı ve eğitim programlarını içerir.
3. Geliştirme Aşaması; Bu amaçlara ulaşmak için yönetim fırsatları, ziyaretçi memnuniyeti, restorasyon çalışmaları, bakım çalışmaları ve uygun yöntem ve stratejiler geliştirmeyi sağlar. Planın geri bilgi akış sistemi ile revize edilmesi ve yenilenmesi de bu aşamada gerçekleşmektedir (Gültekin 237).

Kültürel miras yönetimi somut ve somut olmayan kültürel miraslara göre değişiklik gösterse de her iki miras türünde yönetim koruma yaklaşımlıdır. Gerek somut gerekse somut olmayan kültürel mirasın korunmasında çeşitli sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar somut kültürel miraslar için; doğal afetler, erozyon, bilinçsizce artan ziyaretçi sayısı ve benzeri şekilde ortaya çıkarken somut olmayan kültürel miraslar için; küreselleşmenin beraberinde getirdiği büyük ölçekte kentleşme, sanayileşme, teknolojik gelişimlerden kaynaklı sorunlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, somut olmayan kültürel miras yönetimi, yerel toplulukların yaşamlarını ve yaşam koşullarını dikkate almayı gerektirmesinden dolayı SÖKÜM`ün korunmasının daha zor olduğu söylenebilir.

SOKÜM`ün korunmasına yönelik uluslararası düzeyde, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 2003 tarihli SOKÜM sözleşmesinin kabul edilmesi ve sözleşme kapsamında sözleşmeye taraf ülkelerin ilgili birimleri tarafından ulusal düzeyde koruma ve yaşatmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmesine rağmen küreselleşmenin hızla büyümesi ve ücra noktalara kadar gitmesi ve somut olmayan kültürel mirasa yönelik tehditleri de beraberinde getirmesi SOKÜM`ün korunmasına

yönelik kültür politikalarının ve koruma çalışmalarının sürekli geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Çözüm ve Öneriler

Küreselleşme karşısında somut olmayan kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması yönündeki çözüm ve öneriler ağırlıklı olarak uygulamaya yönelik olmakla aşağıdaki şekilde ele alınabilir.

1. Teknoloji Tabanlı Uygulama, Platform ve Projelerin Hazırlanması

Yaşam şartlarına bağlı olarak iletişim ve teknolojik gelişmelerin her zaman dönüşüm ve değişim içinde olan kültürel değerleri dolaylı ve doğrudan etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir. Fakat bu gelişmeleri, gelişmiş toplumlar kültür politikaları çerçevesinde bilinçli bir yaklaşımla yönlendirmekteler. Canlılığını koruyan kültürler, bu değişimlere kendi üsluplarını katarak gelişimlerini sürdürmekteler. Dolayısıyla, dijital teknolojilerin ortaya çıkışı yeni yaratıcı uygulamaları da beraberinde getirmekte ve kültürel mirasın geleneksel korunma yöntemlerini değiştirmektedir. Örneğin Avrupa'da kültürel mirasa daha geniş erişimi sağlamak için sayısal teknolojinin imkânlarından faydalanmakla ülkede korunan kültürel ürünlerle ilgili meta veriler içeren *Europeana*, *Etiket Bulutu* projesi ve *Cooltura* platformu gibi dijital tabanlı uygulamalar hazırlanmıştır.

Kültürel mirasın özellikle de somut olmayan kültürel mirasın dijital ortamda nasıl korunması gerektiği yöntemleri şu şekilde sıralanabilir:

1.1. Kültürel Mirasın Dijitalleştirilmesi

Somut olmayan kültürel mirasın güvenilir bir şekilde korunması, gelecek nesillere aktarılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Dolayısıyla günümüzde teknolojinin gelişimi, kültürel mirasların dijital ortama aktarılarak korunması çabasını gerekli kılmıştır. Çoğu gelişmiş ülkelerde kültürel mirasların dijitalleştirilmesine ilişkin *Europeana*, *Etiket Bulutu* projesi ve *Cooltura* platformu gibi çok önemli projeler gerçekleştirilmektedir.

Dijital Tabanlı Projeler:

1.1.a) Etiket Bulutu (Tag Cloud) projesi

Beş Avrupa ülkesi tarafından ortak oluşturulan TAG CLOUD (Etiket Bulutu) projesi, örnek uygulama olarak gösterilebilir ve bu örnekten hareket edilebilir. Proje, başta

internet siteleri ve sosyal medya olmak üzere dijital medyada kültürel miraslarla ilgili mevcut bilgilerin çoğaltılması, kültürel katılımın yeni yollarının geliştirilmesi ve kültürel mirasın teşvik edilmesi için bir potansiyel sunmakta ve kullanıcıların kültürel mirasa olan ilgisini artırmayı amaçlamaktadır. Açık Hükümet Verileri (OGD) tarafından uygulanan meta veri yapıları ve Europeana Veri Modeli (EDM) aracılığıyla oluşturulan model kültürel veriler, dijital toplama sürecini standartlaştırmaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca kullanıcılar kültürel bir unsurun veya eserin önemine atıfta bulunmaya aktif olarak davet edilir ve sosyal medyayla ilgili bilgilerin oluşturulması ve paylaşılması yoluyla kendi kültürel deneyimlerinin oluşturulmasında katılımcı rol üstlenirler. Amaç, kültürel miras ve bireyler arasındaki bu yeni ilişkilerle kullanıcıların kültürel mirası yaşam biçimlerinin birer parçası olarak kabul etmesi ve yaşam boyu yaşayan kültürel deneyimleri etkin kılma potansiyeline sahip olmasıdır (Perez ve diğer. 166-167).

İçerik oluşturmak ve paylaşmak (örneğin resimler ve yorumlar) yeni bir ifade biçimi olarak kullanılır. Bazı içerikler, kullanıcı bir düğmeyi tıkladığında (Facebook'taki beğeniler gibi) otomatik olarak oluşturulurken, bazıları da kullanıcılar (örneğin tweetler, yorumlar ve yayınlar) tarafından oluşturulmaktadır. Sosyal medyada mevcut tüm bilgiler, kullanıcılar hakkında kolektif ve zengin bir veri kaynağı toplamak ve kişisel bir deneyim sunmak için olanak sağlar. Milyonlarca aktif kullanıcının katıldığı sosyal medya tüm dünyada yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Proje, gizlilik politikası çerçevesinde oluşturulmuştur (Perez ve diğer. 169).

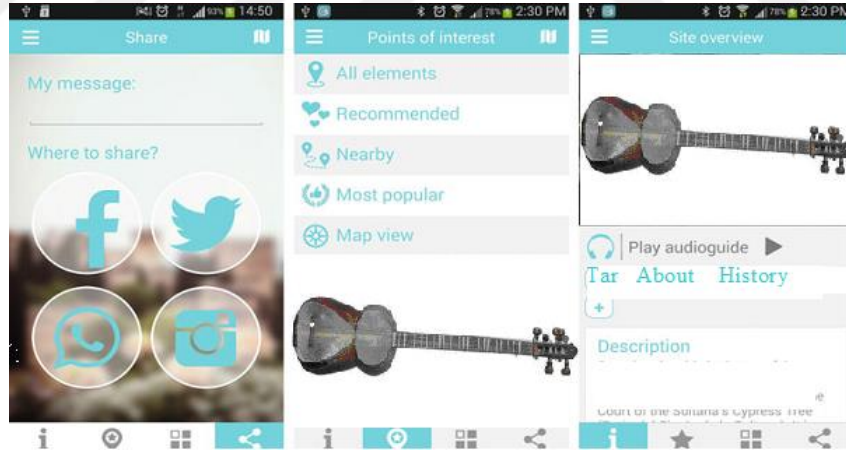
1.1. b) COOLTURA Platformu

Herhangi bir kültürel mirasla ilgili bilgi vermenin birçok yolu vardır. Örneğin bu bilgiler ses, metin, video ve resimlerle aktarılabilir. TAG CLOUD`a ait COOLTURA Platformu da bu farklı anlatım biçimlerini destekleyen mobil cihazlar için geliştirilmiş bir uygulamadır. Genel olarak TAG CLOUD, kültürel katılım kavramına dayanan, insanlar ve kültürel kurumlar arasında bir kültürel deneyim sağlayan bir platformdur. COOLTURA Platform, gelişmekte olan teknolojileri kullanarak uygulamanın entegrasyonunu etkinleştirir ve yönetir. Ayrıca iletişim kurmak istedikleri cihazları (tablet, cep telefonu, akıllı saat, gözlük vb.) seçer. Buna ek olarak platform, dijital içeriğin ve uygulamaların kültür kurumlarının yöneticilerine kullanımı konusunda analiz edilen bilgi ve geri bildirim getiren analitik özellikler ve hangi içeriğin tüketildiği konusunda bilgi sahibi olmasını sağlayan bir gösterge tablosu sunuyor. COOLTURA, kullanıcıları kültürel miraslarını yaratmak, paylaşmak ve yaymak için sosyal paylaşımında bulunmaya motive etmek için oyun teknikleri, içsel motivasyon ve karşılıklılık

özelliklerini bir araya getiren melez bir motivasyon yöntemi kullanmaktadır. Buna ek olarak, kültürel unsurlarla etkileşimin daha iyi kişiselleştirilmesi ve içeriğin daha iyi uyarlanması için kullanıcı profili sürekli olarak güncellenmektedir (Perez ve diğer. 171-175).

Öneri sistemi, içerik temelli yani kategorilere göre filtrelemeyi ve işbirliğine dayalı filtrelemeyi, diğer bir deyişle diğer kullanıcılarla olan benzerliklere göre filtrelemeyi kullanmaktadır. Sistem, ilgi alanlarının yanı sıra kullanıcı çevresinde sunular arasından seçim yapmak için kullanıcı konumunu da kullanabilir. Öneriler farklı seviyelerde uygulanabilir:

- *Kültürel alan düzeyinde*: Kullanıcı, ilgili kültürel sitelere genel bir bakış sunar.
- *İlgi düzeyinde*: Kullanıcıya, kültürel bir sitede ilgili yerler veya nesnelere hakkında genel bir bakış sunulmaktadır.
- *Anlatı seviyesinde*: Kullanıcıya bir ilgi noktasına ilişkin farklı hikâyeler verilir.
- *Dijital unsurlar düzeyinde*: Kullanıcı, bir ilgi noktasına ilişkin ilgili dijital unsurlardan oluşan bir listeyle sağlanır (Perez ve diğer. 169).

Fotoğraf 37: COOLTURA uygulamasının ekran görüntüsü (Sona Rzayeva arşivi, 2018).

Yukarıda görülen COOLTURA uygulamasının ekran görüntüsünden de anlaşılacağı üzere sağda ilgi alanının açıklaması, solda paylaşılacak sosyal medya, ortada ise ilgi noktalarını sıralamak için seçenekler yer almıştır.

COOLTURA uygulaması, kültürel içeriğin önerilmesinin yanı sıra hikâye anlatımı, oyunlar ve genişletilmiş gerçeklik gibi farklı dijital etkileşim modlarını (uygulamada

“etkinlikler” adı altında yer almıştır) da desteklemektedir. Kullanıcı, belirli etkileşim modlarına ilişkin öneriler alabilir, etkileşimler arası geçiş ve seçim yapabilir. COOLTURA uygulaması, yeni dijital etkileşim yöntemlerini destekleyen uygulama modülleri ile gelecekte genişletilebilir. Örneğin uygulamaya yeni bir oyun eklenebilir (Perez ve diğer. 170).

1.1.c) Europeana Projesi

Europeana Projesi, en kapsamlı projelerden olup Avrupa dijital Kütüphanesi olarak tanımlanan bir kültür portalıdır. 2005 yılında 6 üye ülkenin girişimi ile başlatılan proje, içeriklere tek noktadan erişim sağlamak üzere kütüphane, arşiv, müze, galeri gibi koleksiyonlarını kapsamaktadır. İçerikler, görsel-işitsel nesnelere ve dijital görüntü metinlerden oluşmuştur. Projenin prototipi 2008 yılında dört milyon dijital nesneyle *Kultur. Denken* başlığı altında başlatılmıştı. Şu an itibarıyla Europeana.eu üzerinden 36 ülkenin 2300'ü aşkın kurumunda bulunan 30 milyon dijital içeriğe erişim sağlanmaktadır. 23 dilde hizmet veren projenin amacı Google, Yahoo gibi internet portallarına karşın yerelliği korumak suretiyle yaygın ve güvenilir içerik sunmak, aynı zamanda Avrupa kültürünün araştırılmasına ve erişimine olanak ve katkı sağlamaktır (Ülger ve Külcü 49; Özen ve Demirdelen 132; Goethe Enstitüsü). Proje, örnek uygulama olarak Türk Dünyasını kapsayacak şekilde uygulanabilir.

1.2. Sözlü Anlatımların Dijital Ortama Uyarlanması

Dijital teknoloji, davranışları değiştirebilen, bilgiyi genişleten, insanları hissetmeye yönlendiren sözlü anlatım ürünlerini (destanlar, efsaneler, fıkralar, mitler, masallar, bilmeceler, hikâyeler vb.) daha geniş kitlelere iletme olanağı sunmaktadır. Buna ilişkin alanla ilgili kültür kurumları tarafından kültürel içerikli temalar başlatılabilir ve Facebook, Twitter ve Instagram gibi popüler sosyal medya platformlarından faydalanılabilir.

Bu tür uygulamalardan biri de COOLTURA Platformuna bağlı “Stedr uygulaması”dır. Stedr uygulaması, gerek kültürel kurumlara gerekse de halka açık dijital bir hikâye anlatım platformudur. Bu platformları kullanarak Kültür kurumları, kültürel temaları başlatırken hashtagları da (etiketleri) kolayca tanımlayabilirler. Arayüzlerin, ziyaretçilerin veya halkın katkılarını desteklemek amacıyla kullanılması, kültür kurumları tarafından unutulmuş ve bilinmeyen hikâyelerin iyi korunmasının yanı sıra bu hikâyelerin kuşaktan kuşağa aktarılmasına, toplumsal bütünleşmeye ve canlı bir miras oluşturulmasına da katkı sağlamış olacaktır (Perez ve diğer. 174).

1.3. Kültürel Mirasın Korunması İçin Dijital Koruma Stratejilerinin Geliştirilmesi

Dijital koruma stratejileri, somut ve somut olmayan dâhil olmak üzere sayısallaştırılmış kültürel miras ürünlerinin kayda geçirilmesi depolanması, erişime sunulması ve yaygınlaştırılması sürelerini içerir. Sayısallaştırma, 3D teknolojisi, tarayıcılar ve kameralar gibi çeşitli elektronik cihazlarla gerçekleştirilir. Birçok kültür kurumları tarafından kültürel mirasların sayısallaştırılması yaygın olarak kullanılmaktadır ve iki temel amacı vardır: 1. oluşturulan dijital nesnelerin uzun süreli korunmasının sağlanması; 2. dijital mirasa erişimin kolay ve hızlı bir şekilde sağlanması; Kültürel miraslar, dijitalleştirme ve sayısallaştırma sayesinde internet erişimi ile dünyanın her yerindeki insanlar tarafından çevrimiçi olarak görüntülenebilir. Dijital kültürel mirasların bu şekilde yaygınlaştırılması, kültürel miraslara ilgiyi artırmasının yanı sıra kültürel mirasların korunmasını da sağlamaktadır. Bununla birlikte, sayısallaştırma araçlarının veya mevcut elektronik cihazların muhtemel eskimesi ve hızla değişen ve ilerleyen teknolojinin etkileri dikkate alınırsa hiçbir sürecin daimi olarak etkili olacağı garanti edilemez (Constantinidis, 225).

1.4. Google Haritalar ve Google Earth'ten yararlanılması

Somut olmayan kültürel mirasın dijital ortamda korunmasının ve gelecek kuşaklara aktarılmasının diğer bir yolu da görsel temsil ve sunumlardır. Görsel sunumun türlerinden olan fotoğraf paylaşımının çevrimiçi olarak sosyal medya dışında paylaşılacağı yerlerden biri de Google Earth ve Google Haritalar'dır. Google haritalar aracılığı ile herhangi bir noktaya fotoğraf yüklenmesi mümkündür. Yüklenen fotoğraflar coğrafik olarak etiketlenebileceği için kültürel mirasın kapsam ve dağılımının daha iyi görülme ve araştırılma imkânının mümkünüyü söylenebilir. Fotoğrafların daha fazla gönderilmesi durumunda kültürel mirasla ilgili bir zaman çizelgesi bile oluşturulabilir.

2. Şehir Planlanmasında Geleneksel Bilgiden Faydalanma

Bu soruna çözüm yolu olarak şehir planlamasında gelenek ustalarının bilgi ve deneyimlerinden de yararlanması, geleneksel bilgi sistemleri mesleki okullarda müfredata dâhil edilmesi ve bunun eğitimin bir parçasını oluşturması fikri önerilebilir. Kentlerde parkların inşası zamanı geleneksel oyun ve sporların yapılması için alanların ayrılması ve gerekli ekipmanların kurulması ile kuşaktan kuşağa aktarımı teşvik edilebilir.

3. Kültürel Mirasın Aile İçi Aktarımı

Küreselleşme kapsamında yaşam şartlarının değişmesiyle somut olmayan kültürel mirasın aktarımında ortaya çıkan sorunların çözümündeki faktörler gençler üzerinde yoğunlaşmamalıdır. Kültürel değişim sadece gençleri değil, bilgi ve birikim sahibi olan ve aktarıcı işlevini yerine getiren aileleri de etkilemektedir. Günümüz insanların çoğunun zamanlarını ya çalışarak ya da iletişim araçlarıyla geçirmesi büyükler tarafından aktarılması gereken bilgilerin aktarılmamasına neden olmakla aile içi aktarımı olumsuz etkilemektedir. Kültürün kuşaklar arası aktarımında en büyük etkenin aile içi aktarım olduğu denilebilir. Sözlü kültür ürünleri, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar, toplumsal uygulamalar, geleneksel giyim-kuşam ve yeme-içme ile ilgili bilgi ve birikimler öncelikle kültürel bir anlam kazanmakta, daha sonra ise aile içi aktarımı sağlanmakta ve sonraki aşamalarda aktarım süreci aile bireyleri tarafından sürdürülmektedir. Dolayısıyla bu süreçte aktarım görevini, kültürel miras aktarıcıları işlevini yapan ailenin yerine getirmesi gerekir.

4. Medyanın Tür Kültür Dokusuna Uygun Yayın Yapması

Medyanın ilgili kişi ve kurumların misyon ve vizyonu doğrultusunda yönetildiğini ve yayınlarının da doğrultuda yapıldığını dikkate alarak medyanın kültür ve kültürel yapı üzerinde büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Medyanın kültürel yapıyı olumsuz etkileyecek yayınlarının azaltılması, yayınlarının Türk kültür dokusuna uygun ve Türk kültürüne katkı sağlayacak şekilde yapılması kültürün yozlaşmasının önlenmesinde etkili olabilir.

5. El Sanatlarının Patentler, Telif Hakları ve Coğrafi İşaretlerle Korunması.

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'ne göre (WIPO-World Intellectual Property Organization) bilgi ve işlem perspektifinden el sanatlarının üç farklı bileşeni (şöhret veya itibar, dış görünüm ve ustalık bilgisi) farklı şekillerde korunabilir. Örneğin ustalık bilgisi, patentler veya ticari sır olarak; dış görünüş, telif hakları veya endüstriyel tasarımlar ile; itibar veya şöhret, ticari markalar, kolektif veya sertifikasyon işaretleri, coğrafi işaretler veya haksız rekabet kanunları ile korunabilir.

Fakat ne yazık ki, geleneksel teknikler ve el sanatları ile ilgili tasarım, itibar ve üslup, taklit edilmeye karşı savunmasızdır. Çoğu zaman ucuz taklitler, geleneksel el sanatlarının satışlarını ve orijinal ürünlerin kalite itibarını zedelemektedir. Geleneksel bilgi ve kültürel ifadelerin korunmasına yönelik uluslararası müzakereler WIPO Entelektüel Mülkiyet ve Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklor (IGC) Hükümetler arası Komitesinde yer almaktadır. Ticari markalar, coğrafi işaretler, telif

hakları, endüstriyel tasarımlar veya patentler gibi mevcut fikri mülkiyet hakları, el sanatları kuruluşları tarafından çıkarlarını geliştirmek için de kullanılabilir (WIPO, "Intellectual Property and...").

6. Topluluk Katılımı

Alivizatu`ya göre topluluk katılımı, 2003 Sözleşmesinin en önemli boyutlarından biri olmakla önceki UNESCO miras koruma araçlarının büyük bir ayırım noktasıdır (37). Preamble, "toplulukların, özellikle yerel toplulukların, grupların ve bazı durumlarda kişilerin somut olmayan mirasın üretimi, korunması ve yeniden yaratılmasında önemli bir rol oynadığını" belirtmektedir (Alıntılan Alivizatu 37). Başka bir ifadeyle, toplulukların koruma sürecine katılımı, Sözleşmenin 15'inci maddesinde "Her Taraf Devlet, somut olmayan kültürel mirasın korunması etkinlikleri çerçevesine, toplulukların, grupların ve gerekli durumlarda bu mirası yaratan, sürdüren ve nakleden bireylerin, mümkün olan en geniş biçimde katılımlarını sağlamaya ve bunların yönetime etkin olarak iştiraklerini gerçekleştirmeye gayret eder." şeklinde özel bir referansla vurgulamıştır (UNESCO, 2003). Somut olmayan mirasın korunması hükümetlerin ve miras kurumlarının sorumluluğunda olmasına rağmen uygulayıcı toplulukların teşvik edilmesi çok önemlidir. Bu doğrultuda, kültürel bir ifadenin bir Başyapıt olarak ilan edilmesinin temel ön şartı, toplulukların yeniden canlandırma sürecine tam onay vermeleri ve katılımlarının sağlanmasıdır (UNESCO, 2004).

Topluluk katılımının bir başka ilginç yönü, yeniden canlandırma yoluyla sürdürülebilir kalkınma fikridir (Alivizatu 38). Topluluk katılımının merkez yönetim, yerel yönetim, STK ve kentlinin katılımı ile gerçekleşmesi çalışma ve faaliyetlerin verimli olması açısından önemlidir.

6.1. Topluluk Mirası Çalışması'nda Ortak Faaliyet

Vatandaşlar ve topluluklar için şunlar yapılabilir:

1. Hikâyeler anlatılması, kültürel ve tarihi temaların araştırılması, koleksiyonların oluşturulması ve yaratıcılık;
2. Benzer ilgi alanlarını paylaşan diğer insanlarla ve topluluklarla bağlantılar geliştirmek;
3. Topluluk projeleri geliştirmek ve filmler, fotoğraflar ve ses dosyaları da dâhil olmak üzere toplumsal ve kişisel materyal koleksiyonları oluşturmak;

4. Historypin, Flickr ve Facebook gibi üçüncü taraf sitelere kendi oluşturduğunuz içerikleri yerleştirmekle fikri mülkiyetlerinin (IP) kontrolünü elinizde tutmak;
5. Diğer kullanıcıların oluşturduğu hikâyeleri ve koleksiyonları keşfetmek;
6. Bilgi ve kişisel uzmanlığı sergilemek.

Kültürel organizasyonlar için:

1. IP transferi olmaksızın kaynak yoluyla kendi koleksiyonlarınızı geliştirmek ve tanıtmak;
2. Tamamlayıcı koleksiyonlara ve kitle kaynaklı kamu uzmanlığına yeni bağlantılar oluşturabilecek açık bir çalışma alanına erişim;
3. Meta veriler ile ilgili kaynak oluşturmak ve bu verileri kimin kullandığına dair analitik bilgi almak;
4. Araştırma projelerini yürütmek ve toplulukları dijital koleksiyonları kullanmaya teşvik etmek.

Araştırmacıların erişim sağlamaları için:

1. Topluluk projelerini yürütmek için bir takım araçlar;
2. Projelerin ve yaratıcı proje arşivlerinin yer aldığı bir yer;
3. Çalışmak isteyebilecekleri toplulukları belirleme aracı;
4. Topluluklar ve kültürel miras kurumlarıyla ortaklık (Pople and Mutibwa, 200)

7. Farkındalık ve Duyarlılık Oluşturma

Devlet (mevzuat), yerel (belediyeler), akademik, toplumsal, STK (sivil toplum kuruluşları) ve medya düzeyinde farkındalık ve duyarlılık oluşturmakla SOKÜM`ün korunması ve yaşatılması sağlanabilir.

8. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi ve Dijital Müzenin Kurulması.

Etnografik müzeler, kültürel çeşitliliği kucaklayan bütünsel yaklaşımların perspektifinden bakıldığında, dünya çapında geleneksel yaşam biçimlerinin yanı sıra somut olmayan kültürel mirasın araştırılması ve korunması yoluyla pozitif küreselleşmeye büyük ölçüde katkı sağlayabilir. Farklı yaşam şekillerini görmek ve tüm

dünyadan farklı kültürel kimliklere dayalı kültürel çeşitliliği anlamak için müzeleri ziyaret etmek kesinlikle teşvik edilmelidir. Etnografya müzeleri, geleneksel yaşam tarzlarının küresel ve evrenselleştirilmiş yaşam tarzlarına dönüştürülmesini teşvik edebilecek, yaşam tarzının farklı yollarının anlaşılmasına ve kültürel çeşitliliğin ve küreselleşmenin ihtiyaçlarının tanınmasına katkıda bulunmaktadır. UNESCO ve Birleşmiş Milletler, daha iyi yaşam standartları, daha iyi barış, daha iyi iletişim ve iyileştirilmiş insan ağırları elde etmek için küreselleşmesi gereken gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin etnografik müzeleri kurmasında öncülük etmelidir (Choe 107).

Yüzyıllar boyunca müzeler, önemli koruma kurumları, hazine evleri ve malzeme kültürü arşivleri olarak faaliyet göstermektedir (Alvizatao 49). Fakat bu kültür arşivlerine, özellikle de dünyanın farklı bölgelerindeki müzelere erişim hiç de her zaman kolay olmayabilir. Bu açıdan müzelerin dijital ortama taşınması ve dijital kütüphanesinin oluşturulması günümüzde müzelere hızlı erişimin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Teknoloji, özellikle sürdürülebilirlik açısından müze erişilebilirliğinin geliştirilmesinde temel bir rol oynamaktadır. Müzelerin dijital ortama taşınmasına Liquid Müze²⁵ örnek uygulama olarak gösterilebilir.

Örnek uygulamaya göre müzenin web sitesi Ücretsiz İçerik Yönetim Sistemi (CMS) yazılımı ve W3C²⁶'nin kullanılabilirlik standartlarına göre hazırlanmıştır. Hızlı Yanıt Kodu (QR) ve Yakın Alan İletişim (NFC) gibi sistemlerle kullanıcı koleksiyonların araştırılmasına yardımcı olan içeriği (video kılavuzları, görüntüleri, bilgileri) indirebilir ve / veya görüntüleyebilir. Müze turları, ziyaretçinin müze yollarını ve koleksiyonlarını keşfetmesine yardımcı olan web tabanlı bir coğrafi bilgi sistemi (İç Mekân WebGIS) aracılığıyla mümkün olacaktır. Bulguları ve / veya bağlamları müzede bulunan arkeolojik siteleri görselleştirmek ve araştırmak için Openstreetmap API3'ü temel alan ikinci bir WebGIS oluşturulacaktır. En önemli nesnelerin görüntülere ek olarak gezilebilir çevrimiçi üç boyutlu modelleri olacaktır. Müzenin bloğu, kullanıcı ziyaretçilerle etkileşimi sağlamak için web sitesine entegre edilecektir. Site içeriği ile performansı ve kullanıcı etkileşimini değerlendirmek için ölçümler kullanılacaktır. Müze

²⁵ Liquid Museum, sınırları olmayan bir müze uygulaması olup Sardinya Özerk Bölgesi'ndeki Cagliari Ulusal Arkeoloji Müzesi'nin erişilebilirlik projesidir ve 2014 yılında İtalyan Kültür Mirası ve Turizm Bakanlığı tarafından desteklenen "Cultura senza ostacoli" danışmanlığından ortaya çıkmıştır. Bu projede erişilebilirlik, eğitim, çalıştaylar, yerel derneklerle işbirliği, gösteri ve iletişim araçlarının yeniden tasarlanması ve verilen ve paylaşılan bilgilerin teknoloji aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (<https://www.tafterjournal.it>).

²⁶ World Wide Web Consortium (Dünya Çapında Ağ Konsorsiyumu)

şu anda Sardinya Özerk Bölgesi tarafından finanse edilen Master and Back adlı bir programla yapılan FileMaker 12'de bir bulgu veritabanına sahiptir (Marras 105)

8.1. Yaşayan Kültürel Müzelerin Kurulması

1970'lerde geliştirilen “Yaşayan Müze” kavramı, klasik müzecilik kavramına karşın etnografik müzelerde büyük bir suskunluğa gömülen koleksiyonlara yeni bakış açısı getirmek için kullanılmıştır. Yaşayan müze, somut olmayan kültürü gelecek nesillere etkileşimli yöntemler kullanarak aktarmak amacıyla kurulan bir müze türüdür. Yani müze ziyaretçileri sadece ziyaretçi konumunda olmayıp aynı zamanda birer katılımcıdır. Türkiye de dâhil olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde (Amerika`da, Avrupa`da, Uzak Doğu`da) yaşayan müzeler oldukça yaygındır.

Örnek uygulamaları temel alarak klasik etnografya müzelerinin yenilenerek dijitalleştirilmesi ve yaşayan müzelerle dönüştürülmesi somut olmayan kültürel mirasların müze bağlamında korunmasında etkili olabilir.

9. Festivallerin Düzenlenmesi

Kentsel kültürel miras festivalleri, dünyanın dört bir yanındaki kasaba ve şehirlerin kültürel ve ekonomik gelişimine katkıda bulunmakla eski bir geleneğe sahiptir. Kentsel kültürel miras festivalleri tek boyutlu olmayıp müzik, yemek, giyim, spor, sanat, zanaat, cinsiyet, davranış vb. kültürel miras temalarını içeren çok boyutlu etkinlikler bütünü olup aynı zamanda mekânsal, sürdürülebilirlik ve zamansal uyum özelliklerini de içermektedir. Bu bağlamda, kentsel kültürel miras festivalleri, yerel halkın yaşam biçimi, uygulamaları ve davranışlarıyla kültürel olarak bağlantılıdır (Taylor and Kneafsey 181-189).

Festivallerde oluşturulan sosyal etkileşimlerin yoğunluğu ve yakınlığı bir aidiyet duygusu uyandırabilir. Festivaller böylece topluluk değerlerinin, kimliğinin ve kültürel sürekliliğin gerçekleştirildiği yerler olup insanlara topluluklarına bağlanmaya, grup kimliğini güçlendirmeye katkı sağlamakla geleneğin aktarılmasında önemli bir hususiyet oluşturur. Bunların dışında kentsel kültürel miras festivalleri, “kültürel mirası yeniden yorumlama sürecinin bir parçası olarak bir araya getirilen ve sergilenen” tarihi ve çağdaş kültürel mirasın bir birleşimidir (Taylor ve Kneafsey 181-189).

Dijital medyanın yaygınlığı, kültürel içerikli festivalleri yerelden küresele taşımakla daha geniş izleyici kitlesine ulaştırmakta ve böylece kültürlerin tanıtımını da sağlamaktadır. Kültürel Miras Festivallerin katkıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- ekonomik kar
- toplumsal güçlenme
- aidiyet duygusu uyandırma
- kültürel mirasın ve kimliğin kutlanması ve teşvik edilmesi,
- toplulukları yeniden canlandırmak
- farklı izleyicileri cezp etmek
- kültürel mirasın sürdürülmesini sağlamak

10. Masal Anlatımının Sözlü ve Yazılı Ortamdan Dijital Ortama Aktarılması

Masal anlatıcılarının başta çocukların uyku saati olmakla günün belirli saatlerinde radyo, televizyon ve sosyal medya kanalları ile masal anlatmaları, ayrıca bu masallar üzerine çizgi filmlerinin de yapılması ve bahsi geçen kanallarla yayınlanması hem geleneğin yaşatılması ve aktarılması hem de gelenek taşıyıcılarının çağına uyarlanması açısından faydalı olabilir.

11. Geleneksel sahne sanatlarının turizm sektöründe değerlendirilmesi

Müzik, dans ve tiyatro genellikle turist çekmeyi amaçlayan ve düzenli olarak turizm güzergâhlarında yer alan kültürel tanıtımın temel özellikleridir. Bu ise bir ülke veya toplum için daha fazla ziyaretçi ve artan gelir demektir. Turizm, geleneksel sahne sanatlarının yeniden canlanmasına katkıda bulunabilir ve somut olmayan kültürel mirasa bir "piyasa değeri" verebilir (UNESCO ICH, *Performing Arts*).

12. Geleneksel sahne sanatlarının sayısallaştırılması

Geleneksel sahne sanatları için korunma önlemleri, temel olarak bilgi ve tekniklerin aktarılması, enstrüman çalma ve usta ile çırak arasındaki bağı güçlendirmeye odaklanmalı, sanat yorumlamaları güçlendirilmelidir. Bunun dışında performanslar ayrıca araştırılabilir, kaydedilebilir, belgelenebilir, envanterlenebilir ve arşivlenebilir. Tüm dünyada bir asırdan daha fazla tarih taşıyan arşivlerde sayısız ses kaydı mevcuttur. Bu eski kayıtlar bozulma nedeniyle tehdit altındadır ve sayısallaştırılmadıkça kalıcı olarak kaybolabilir. Dijitalleştirme işlemi, belgelerin doğru şekilde tanımlanmasını ve envanterleştirilmesini sağlar (UNESCO ICH, *Performing Arts*).

13. Kırtasiye ürünleri ve defterlerin üzerlerinde somut olmayan kültürel miras unsurları basıla ve böylece kültürel miraslara dikkat çekilebilir.

- 14.** Büyük lokanta ve restoranlarda garsonların milli kıyafette hizmet sunması hem giyim kültürünün yaşatılması hem de farkındalık oluşturması açısından faydalı olabilir.
- 15.** Yerel medya tarafından sunulan içerikler gözden geçirilerek, geleneksel olarak somut olmayan kültürel mirasın olumlu bir şekilde ele alındığı kamu televizyonunun rolünün desteklenmesi ve uygun eğitim müfredatı ve materyallerinin hazırlanması veya uyarlanması.
- 16.** Bir Türk Halk Kültürü Atlası hazırlanmalı ve yayınlanmalıdır (Yayla 17-18).
Nwegbu ve diğerlerinin aşağıdaki önerileri de eklenebilir.
- 17.** Somut olmayan kültürel mirasın yasal olarak korunmasına ihtiyaç vardır.
- 18.** Hükümet, geleneksel kültürler, miras ve folklor ile ilgili programları her düzeyde eğitim müfredatına dâhil etmelidir.
- 19.** Hükümet, geleneksel kültür, miras müzesi, arşivler ve kütüphaneler için yasal koruma politikası geliştirmelidir.
- 20.** Hükümet, kültürel mirasın dokümantasyonu, sayısallaştırılması ve korunması için bilgi ve iletişim teknolojisinin kullanımına yönelik eğitim programı hazırlamalıdır.
- 21.** Sözlü ve somut olmayan kül mirasın aktarılmasında bir araç olarak kültürel miras konularının tartışılacağı “miras kulübü”nün kurulmasına ihtiyaç vardır.
- 22.** Geleneksel kültürel mirasın sergilenmesi ve korunması için uluslararası bir Dünya Günü kurulmalıdır.
- 23.** Geleneksel kültür ve miras alanında yönetici ve öğretmenlerin eğitimi için seminerler ve çalıştaylar düzenlenmeli, ayrıca teknik yardımlar yapılmalıdır.
- 24.** Somut olmayan kültürel mirasın ifadelerinin korunması ve yaygınlaştırılması kütüphanecilik mesleğinin önemli bir bileşeni olmaya devam etmelidir.
- 25.** Gençleri modern bilgi teknolojilerinin kötüye kullanımından (uygunsuz giyinme, şiddet, cinsiyet ve bazı evlere giden yolu bulan fonografik materyaller gibi) korumak için kamu politikaları oluşturulmalıdır (Nwegbu ve diğer. “Globalization of Cultural...”).

SONUÇ

Küreselleşme ilgili söylenenler kısa olarak özetlenirse; küreselleşme adı altında evrensel değerlerin korunması, toplumun ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan kalkınması gibi bir imaj yaratılsa da küreselleşme, aslında dünyadaki sermayenin büyük güçler tarafından merkezleşerek Batı ve ABD bloğunun tekelinde toplanması ve kapitalist üretim ilişkilerinin küresel ölçekte genişlemesinden başka bir şey değildir ve tarih boyunca meydana gelme biçiminde önemli farklılıklar vardır. Başka bir deyimle sanayi devrimleri sonucu ortaya çıkan küreselleşme Batının ve emperyalist güçlerin ekonomik, siyasi ve kültürel dayatma ve tek tipleştirme çabasıdır. Bunun temel nedeni ise ABD'nin politik, teknolojik, askeri ve en önemlisi ekonomik açıdan büyük güce sahip olmasıdır. Büyük güce sahip bir ülkenin kültürel alanda da daha çok söz sahibi olması kaçınılmazdır. Kültürel alanın küreselleşerek büyümesi ise ekonominin büyümesi demektir. Yani ekonomi ve kültür birbirlerinden beslenerek büyürler. Sonuç itibariyle yürütücüsü çok uluslu şirketler olan küreselleşme olgusu, içinde ihraç ve dolayısıyla ithali bulundurmaktadır. Küreselleşme eş zamanlı olarak içinde kazananlar ve kaybedenleri bulunduran bir süreçtir. Bu kazanma ve kaybetme olgusu kendini daha çok kültürel alanda göstermektedir. Büyüyen makro ve mikro milliyetçilik dalgaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Aslında küreselleşen kültürler değildir, küreselleşen uluslararası sermayenin güçlü markalarıdır. Bunun sonucunda da kültürel çoğulculuk değil, kültür emperyalizmi yahut kültürel hegemonya ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin ulusları, toplulukları ve bireyleri farklı şekilde etkilemesinden dolayı her toplum içinde polarizasyon veya kültürel çoğulculuk ve homojenleşme yaklaşımlarından biri veya birkaçı birlikte yaşanabilir. Ayrıca kültürün küreselleşmesi bir etkileşim süreci olmaktan daha ziyade bir etkilenim sürecidir. Çünkü etkileşim kendiliğinden oluşan süreç olduğu halde, etkilenim spontan olduğu kadar, aynı zamanda "zor"a dayalı hegemonik bir süreçtir ve bu sürecin yaşamın politik, teknolojik, spor, ekonomik, bilimsel, kültürel vb. gibi pek çok alanında bir standartlaşma oluşturduğu söylenebilir.

Kültürel etkileşim ve küreselleşme olgusunun ortaya çıkmasında en büyük etken günümüzün iletişim ve teknoloji dünyasında yaşanan hızlı gelişmelerdir. Değişim ve gelişimin hızlı yaşanması ve büyümesi sonucu toplumsal yaşamın her alanında, özellikle de kültürel alanda değer yargılarının, alışkanlıkların farklılaştığı ve bireyler arasındaki kültürel etkileşimin olabildiğince hızlandığı görülmektedir. Kültürel küreselleşmenin etkisiyle yerel kültürler küresel kültürün etkisi altına düşmekte,

insanlar tek bir kültüre yönlendirilmekte ve bunun sonucu olarak da dünya artık hızla aynı markaları giyinen, aynı yiyecekleri yiyen, aynı müzikleri dinleyen bir kültüre doğru sürüklenmekte ve tektipleşme ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin kültürel açıdan ortaya çıkardığı sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Amerikan kültürünün küresel kültür olarak yaygınlık kazanması,
- Tüketim odaklı bir toplum modeli sunması,
- Çok kültürlülüğün olması iddiasına karşın aslında tek bir kültüre doğru gidişin hızlanması,
- İnsanları tek bir kültür çatısı altında toplanması,
- Yerlerde kültürlerarası çatışma sorunları,
- Farkındalığın ve kültürel çeşitliğin yok edilmesi,
- Yerel kültürleri aşındırması ve hatta yok etmesi (Amerikanizasyon),
- Yaşadığı topluma yabancılaşmış nesillerin yetişmesi,
- Toplumsal çöküşün yaşanması,
- Sosyal ve kültürel ilişkilerin zayıflaması,
- Milli kimlik krizine yol açması,
- Toplumda yabancılaşan ve yalnızlaşan bireyleri arttırması,
- Bireylere çalınca bir tüketim kültürü aşılması,
- Medya ve kültür emperyalizmine katkıda bulunması,
- Adetlerin ve geleneklerin hor görülmesi,
- Maddi değerlerin çevre ve insanın önüne geçmesi,
- İngilizce dil hegemonyasının dünyada yaygınlaşması.

Günümüzde yaşanan küreselleşme süreçleri toplumlar ve topluluklar arasında kültürlerarası diyalogun gelişimine katkıda bulunsa da küreselleşmenin beraberinde getirdiği hızlı değişim ve dönüşüm dalgası somut olmayan kültürel miras açısından yok olma, bozulma, işlevsizleşme gibi olumsuz etki ve tehditleri de beraberinde getirmektedir.

Somit olmayan kültürel mirasın bir parçası olan inançlarımız, alışkanlıklarımız ve davranışlarımız, fiziksel ve duygusal ifadelerimizin bir göstergesidir ve bunlar bizi diğer kültürlerden farklı kılan özel kültürün ifadesidir. Nesnelere ya da sözlü ifadeler şeklinde olan bu kültürel miras ürünleri, insanlığın ortak mirası ve kültürel belleği olup, aynı zamanda geçmişin özgün bir tezahürüdür ve tarihsel, bilimsel ve sanatsal açıdan büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla korunarak gelecek kuşaklara bozulmadan aktarılması gerekir. Ayrıca somut olmayan miras, topluluk kimliğinin önemli bir unsurudur ve

kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına saygıyı teşvik eder. Bu sebepten kuşaktan kuşağa aktarılan bu miraslar, topluluklar ve gruplar tarafından sürekli olarak yeniden oluşturulur ve onlara bir kimlik ve süreklilik duygusu kazandırır.

21. yüzyılın başlarından itibaren ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak yaygınlık kazanmaya başlayan küreselleşme süreci ve bu kapsamda kentsel dönüşüm projelerinin başlatılması, köylerden kentlere göçlerin başlanması, köylerin gittikçe azalması veya yok edilmesi ve bütün bunların sonucu olarak kültür kayıplarının yaşanması; ayrıca medyanın etkisiyle popüler ve küresel kültürün yerel kültürleri, özellikle somut olmayan kültürleri olumsuz etkilemesi ve kültürlerin tek tipleşmeye karşı korunması düşüncesi UNESSCO`yu yeni adımlar atmaya sevk etmiş ve UNESCO, 17 Ekim 2003 tarihinde yapılan 32. Genel Konferansında *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesini* kabul ve tasdik etmiştir.

Bu çalışmada küreselleşme ve SOKÜM ilişkisini belirleyen temel alanlar ve araçlar, "Teknoloji ve SOKÜM", "Sanayileşme ve SOKÜM", "Kentleşme/ Göç ve SOKÜM", "Medya ve SOKÜM", "Eğitim ve SOKÜM", "Yapısal Uyum Programları ve SOKÜM", "Dış Kaynak Kullanımı ve SOKÜM" ve "İç Dinamikler ve SOKÜM" şeklinde sıralanmıştır:

Teknoloji küreselleşmenin temel dinamiklerinden biri olup küreselleşmenin tüm dünyada yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Gittikçe büyüyen ve sürekli gelişen, 4. sanayi devrimi olarak nitelendirilen bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin somut olmayan kültürel miras üzerindeki olumsuz etkileri; kültürel farklılıkların ortadan kalkması, sohbet geleneğini yok etmesi, sözlü kültür ürünlerinin, geleneksel oyunların ve geleneksel el sanatlarının unutulmasına yol açması şeklinde sıralanabilir. Bu geleneklerin unutulması geleneğin aktarıcıları olan insan hazinelerini de yok etmektedir.

Sanayileşmenin küreselleşme kapsamında somut olmayan kültürel mirasın en fazla el sanatları alanını etkilediği denilebilir. Sanayileşme ile fabrikasyon üretime geçiş ve buna bağlı olarak el sanatlarının sürdürülmesinde önem taşıyan ham madde ve pazar sorunlarının ortaya çıkması geleneksel el sanatlarından bazılarını tamamen yok etmiş, bazılarını ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. El sanatlarının unutulmaya mahkûm olmalarındaki temel neden sanayileşme ve fabrikasyon üretime geçiş gibi dış etken olsa da iç etkenlerin de kısmi payının olduğu söylenebilir. Azerbaycan`da alan ustalarıyla yapılan mülakat zamanı el sanatlarının yok olmaya mahkûm olmasının nedenleri alan ustaları tarafından "fabrikasyon üretime geçiş, çevresel ve iklimsel baskılar, çiraklığın maddi getirisinin olmaması ve gençlerin el sanatına olan ilgisizliği,

sanattaki zorluklar, pazarın daralması, gerekli malzemelerin pahalıya mal olması, usta çırak ilişkisinin devam etmemesi ve el sanatlarına devlet düzeyinde gereken desteğin verilmemesi” şeklinde açıklanmıştır.

Çıraklık döneminde maddi getirisinin olmamasından dolayı gençlerin el sanatlarına ilgisizliği bu mesleklerin yaşatılmasının ve aktarılmasının usta çırak ilişkisiyle devam etmesi gerekliliğini zorlaştırmaktadır. Oysa kültürel açıdan oldukça büyük bir önem taşımasından dolayı bu sanat ve mesleklerin yaşatılarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekir.

Küreselleşmenin kentleşmeyle gelen etkisi kentlerin sosyal, mekânsal ve kültürel yapısını değişikliğe uğratmakta ve dolayısıyla insan yaşamını da etkilemektedir. Öte yandan sanayileşme ve sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı ülke içinde kırsal alandan kentlere iç göçlerin yaşanması kent ile kırsal kesimlerin nüfusunun dengesini değiştirmekte, bu durum ise toplum içinde kültürel gelişim ve değişimi etkilemektedir. Kentleşme kapsamında mekânların daralması ve sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı sözlü kültür ürünleri, toplumsal uygulamalar, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamaların yerine getirilememesi ve bilgi aktarıcılarının bilgilerini taşıyıcılara aktaramaması, somut olmayan kültürel miras unsurlarının bir kısmının unutulmasına neden olmaktadır.

Kentleşmenin somut olmayan kültürel miras açısından ortaya çıkardığı olumsuzluklar; mekânsal halk oyunlarının oynanılmaması ve aktarılamaması, âşıklık geleneğinin kısıtlanması ve aktarılmaması, geçiş dönemleriyle ilgili bilgi ve uygulamaların unutulması, komşuluk ilişkilerinin zayıflaması, mekânsal bazı uygulamaların yerine getirilmemesi, kentsel, sanatsal ve anıtsal yapı ortaya koyan gelenek ustalarını yok etmesi ve mutfak kültürünün olumsuz etkilenmesi şeklinde sıralanabilir.

Kültürel açıdan yaklaşıldığında küreselleşmenin temel dinamiklerinden biri olarak kabul edilen medya küresel bir kültürler pazarıdır ve bu pazarın çoğu ürünü Amerikan medyası kökenli ürünler olmakla bütün dünyada dolaşımdadır. Bu dolaşım süreci içinde de kitle kültürünün tüketimi sağlanmakta ve tek tipleşme yaşanmaktadır. Küreselleşmenin kültürel alandaki hedef ve amaçlarından biri olan tüketim alışkanlıkları benzer ve aynı kalıp düşünceleri taşıyan bir topluluk oluşturmak çabası sonucu ortaya çıkan tek tipleştirme farklı içerik ve türde hazırlanmış programlar, filmler, diziler, hatta haber programları yoluyla yapılabilmektedir. Küreselleşmenin medya üzerindeki hâkimiyetinin temel nedeni ise bu programları tüketen ülkelerin veya toplumların üretici

gücünün olmaması ve yahut medyanın siyasi ve ideolojik güçler tarafından yönetilmesidir.

Yaşam tarzındaki değişiklikler, müzik, giyim- kuşam, oyun ve oyuncak kültürünün, âşıklık geleneğinin ve benzeri kültürel unsurların yaşatılmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında ortaya çıkan sorunlar, medyanın somut olmayan kültürel miras açısından ortaya çıkardığı olumsuzluklar olarak nitelendirilebilir.

Küreselleşmenin eğitim yoluyla etkisi Batı ideolojisine dayanmış olup gerçekleştirilme ve uygulanma şekli ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Ankliganlaştırılmış bir eğitime tabi tutma, mali açıdan akreditasyon sağlama, değişim programları vb. ile emperyalist güçler kendi kültürlerini yaymaktadırlar. Dil hegemonyasının dünyada yaygınlaşması da kültür emperyalizminin eğitim boyutu kapsamında değerlendirilebilir.

Küreselleşmenin “yapısal uyum programları” ayağı genellikle teorik olarak çoğu dünya ülkelerine maddi anlamda destek olacak şekilde tasarlanmaktadır. Fakat bu programlar ile aynı zamanda hükümetlerin ihtiyaç duydukları hükümet yapılanma harçları da acil mali yardımla karşılanmakta ve böylece ülkenin iç altyapısına ve özellikle de ülkenin kültürel kimliğine zarar veren yapısal düzenlemelere müdahale edilmektedir. Çok uluslu şirketlere bağımlı olan, ihracata yönelik ve ihracata dayalı bir ekonominin olumsuz etkileri en fazla alıcı-devletin kültürel kimliği ve kültürel mirası alanında görülmektedir.

Küreselleşmenin “dış kaynak kullanımı” ayağı ile şirketler rekabet güçlerini kaybetmemek için yerel kültürü ürünlerine yerleştirmekte ve böylece mali açıdan dış kaynaklara bağımlı ülkelerde bulunan yabancı işyerleri tarafından dış kaynak kullanımıyla iş gücünün artması kültürel kimliğin ve kültürel mirasın korunmasında olumsuzluklar meydana getirmektedir.

Somut olmayan kültürel mirasın küreselleşme karşısında bozulması, yok olması ve tehlike içine girmesi hiç de her zaman teknoloji, sanayileşme, kentleşme, medya vs. gibi küresel düzeydeki dış dinamiklerden kaynaklanmamaktadır. Bu sorunların ortaya çıkması çoğunlukla dış dinamiklerden kaynaklansa da iç dinamiklerin de payı yok değildir. Ülkeler ve bölgelerdeki iç süreçlerin sonuçları, kentleşme eğilimleri ve bölgesel entegrasyonlar gibi iç dinamikler de bu süreci etkilemektedir.

Azerbaycan örneğinden hareketle halkbilimsel bir bakış açısı ve yöntemle yapılan alan araştırması sonucu elde edilen bilgiler ve yapılan analizler doğrultusunda küreselleşmenin Azerbaycan'daki somut olmayan kültürel miras unsurları üzerindeki olumsuz etkileri belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Küreselleşmenin etkileri SOKÜM'ün alanlarına göre değişiklik göstermekte olup bu etkiler "az etkileme", "değişim ve dönüşüme uğratma", "standart hale getirme", "çok etkileme" ve "tamamen yok etme" şeklinde ölçülmüş ve değerlendirilmiştir. Yapılan analizler ve değerlendirmeler doğrultusunda küreselleşmenin kültür üzerindeki olumsuz etkilerine ve geleneksel kültür kayıplarına karşı devlet kültür politikaları gereğince destek sağlanan alanların ayakta kaldığı, devlet desteği sağlanmayan alanların ise giderek yok olmaya mahkûm kaldıkları tespit edilmiştir. Yok olmaya mahkûm kalan sanatların başında el sanatlarının geldiği söylenebilir.

Azerbaycan'da SOKÜM'ün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması yönünde yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak üst yönetim (cumhurbaşkanlığı düzeyinde) düzeyinde yapılmış olup konu ile ilgili STK faaliyeti yetersiz sayıdadır (iki tane), ayrıca belediye faaliyetleri bulunmamaktadır. Bunların dışında SOKÜM konusunun okul eğitim müfredatına dâhil edilmemesi ve en önemlisi Azerbaycan'ın, amacı "yüksek tarihsel, sanatsal ve kültürel değere sahip somut olmayan kültürel miras unsurlarını icra etme, canlandırma veya yeniden yapma için gerekli bilgi ve yetenekleri korumak" (YİH Sözleşmesi, I. 3.(i)) ve bu amaç doğrultusunda somut olmayan kültürel mirasın üreticisi ve geleneksel uygulamaların taşıyıcısı olarak görülen bireyleri tanımak ve onlara finansal destek sağlamak olan UNESCO - Yaşayan İnsan Hazinesi Programı (YİH-1994)'na taraf olmaması SOKÜM'ün korunması yönünde temel bir sorun olarak görülmektedir.

SOKÜM'ün korunmasına yönelik uluslararası düzeyde, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 2003 tarihli SOKÜM sözleşmesinin kabul edilmesi ve sözleşme kapsamında sözleşmeye taraf ülkelerin ilgili birimleri tarafından ulusal düzeyde koruma ve yaşatmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmesine rağmen küreselleşmenin hızla büyümesi, ücra noktalara kadar gitmesi ve somut olmayan kültürel mirasa yönelik tehditleri de beraberinde getirmesi SOKÜM'ün korunmasına yönelik kültür politikalarının ve koruma çalışmalarının sürekli geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu tez çalışmasında küreselleşme karşısında somut olmayan kültürel mirasın özellikle dijital ortamda korunması, yaşatılması ve aktarılmasına yönelik uluslararası bilgi ve deneyimlerden faydalanmakla bir takım çözüm ve öneriler sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Adorno, W. Theodor. *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. Çev. Mustafa Tüzel ve Nihat Ülner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Ahıska, Meltem. "Medya, Küresellik ve Yerellik." *Toplum ve Bilim Dergisi* 67 (1995): 6-26.
- Akçaoğlu, Can. *Somut Olmayan Kültürel Miras ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanımı*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara, 2017.
- Akdemir, Müslim. "Küreselleşme ve Kültürel Kimlik Sorunu." *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3. 1 (2004): 43-50.
- Aktan, Coşkun Can ve Hüseyin Şen. *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*. Ankara: TOSYÖV Yayınları, 1999.
- Aktel, Mehmet. "Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 6. 2 (2001): 193-202.
- Akyol, K. Pınar. *Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) ve Eğitim: Halk Kültürü Dersi Örneği*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara, 2015.
- Aikawa - Faure, N. "From the Proclamation of Masterpieces to the Convention for the Safeguarding of Intangible Heritage". *Intangible Heritage*. Ed. Aikawa- Faure, N. ve L. Smith. New York: Routledge, 2009.
- Alivizatou, Marilena. *Intangible Heritage and the Museum*. Walnut Creek, California, by Left Coast Press, Inc. 2012.
- Altunsabak, Ergin. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Kuşaktan Kuşağa Aktarımı ve Gençlik: Kars İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara, 2016.
- Amin, Samir. *Kaos İmparatorluğu, Yeni Kapitalist Küreselleşme*. Çev. Işık Soner. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993.
- Anmaç, Gülçin. *Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Kuyumculuğun İstanbul Örneğinde İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi. İstanbul, 2013.

- Appadurai, Arjun. *Modernity at Large Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, 1996.
- Ar, Hilmi. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Turist Rehberlerinin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2015.
- Artun, Erman. "Küreselleşmenin Geleneksel Türk Halk Kültürüne Etkisi." *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, İçel, 18-22 Haziran, 2001.
- Aslanova, Rebiyyet. *Globallaşma ve Medeni Müheliflik*. Bakı: Elm Neşriyyatı, 2004.
- Aslanoğlu, A. Rana. *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Asa Yayınevi, 1998.
- Ayan, Tuğçe. *Beydili Köyünün (Ankara - Nallıhan) Somut Olmayan Kültürel Mirası Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara, 2015.
- Aydoğan, Kibar Evren Bolat. "Sanatta Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Performans Sanatı." *Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, ART-E 2008-01.
- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (AMİA). *Azerbaycan Etnografyası*. 1. cilt. Bakü, Şark-Garb Yayınevi, 2007.
- Azizov, Türyan. *Azerbaycan XX Esrin Evvellerinde*. Bakı: Zaman, 1997.
- Bardhan, Pranab. "The Impact of Globalization on the Poor." Brookings Trade Forum. Ed. Susan Collins and Carol Graham. The Brookings Institution, Washington, D.C. (2004): 271-284
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Bayar, Fırat. "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye." *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi* 32 (2008): 25-34.
- Baysal, Z. Nurdan ve Saman, Osman. "İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencileri İle Değerler Üzerine Bir Çalışma." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 9. 34 (2010): 56-69
- Bedjaoui, Mohammed. "Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: The Legal Framework and Universally Recognized Principles." *Museum International*, 56 (1-2), (2004): 150-155

- Berger, L. Peter ve Huntington, S. P. *Bir küre Bin Bir Küreselleşme*. Çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Bolay, Hayri Süleyman. *Küreselleşme ve Milli Kültürler. Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme*. İstanbul: Ufuk Kitapları da Yayıncılık, 2002.
- Boratav, Korkut. "2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri." *İşletme ve Finans Dergisi* 16. 186 (2001): 7-17
- Borowiecki, Karol Jan, Forbes, Neil ve Fresa Antonella, ed. *Cultural Heritage in a Changing World*. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016.
- Bozkurt, Veysel. "Küreselleşme: Kavram - Gelişim ve Yaklaşımlar." *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* 2. 1 / No: 87 (2000).
- Bulajic, Aleksandar ve Domazet, Dragan. "Globalization and Outsourcing and Off Shoring." *Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences* 3. 9 (2012).
- Bülbül, Kudret. *Küreselleşme, Kültür ve Siyaset: Türk Düşünsel ve Siyasal Yaşamının Küreselleşme Perspektifi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara, 2004.
- Combi, Mariella. "Cultures and Technology: An Analysis of Some of the Changes in Progress—Digital, Global and Local Culture." *Cultural Heritage in a Changing World*. Ed. Karol Jan Borowiecki, Neil Forbes ve Antonella Fresa. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016. 3-17
- Constantinidis, Dora. "Crowdsourcing Culture: Challenges to Change." *Cultural Heritage in a Changing World*. Ed. Karol Jan Borowiecki, Neil Forbes ve Antonella Fresa. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016.
- Cangızbay, Kadir. *Globalleştirme Terörü*. Ankara: Odak Yayınevi, 2003.
- Coşkun, Çıblak, Nilgün "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar." *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)* 15 (2004): 103-125.
- Çankaya, Esra. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzecilik Bağlamında Korunması*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2006.
- Çakır, Cemile Şeyda. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2010.

- Çakır, Nurullah. *Türkiye Müzecilik Belleğinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2016.
- Çelik, Mehmet Yunus. "Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme." *Dpujss* 32.2 (2012): 57-74.
- Çetin, Kılıçlar Meryem. Kent Markalaşması Kavramı ve Kentsel Dönüşümün Kent Markalaşması Üzerine Etkileri: İller Bankası A.Ş.'nin Kentlerin Markalaşmasına Katkısı. Uzmanlık Tezi, İller Bankası Anonim Şirketi, Ankara, 2018.
- Çınar, İkrım. "Küreselleşme, Eğitim ve Gelecek." *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 2. 1 (2009): 14-30.
- Çiçekoğlu, Nihan. *Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcıları: Rize El Sanatı Ustaları Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2014.
- Dağtaş, Erdal, Aydın, Nursen ve Yılmaz, Çağırı. "Sinemanın Ekonomi Politikası: 2016 Yılı Verileri Üzerine Bir Değerlendirme." *TRT Akademi Dergisi* 03. 05 (2018): 186-217.
- Davulcu, Mahmut. "Antalya'da Demircilik Ve Bıçakçılık Mesleklerine Dair Tespit Ve Değerlendirmeler." *Kalemisi Dergisi* 3. 6 (2015): 17-57.
- Delanty, Gerard. *Citizenship in a Global Age- Society, Culture, Politics*. Buckingham/Philadelphia: Open University Pres, 2000.
- Demir, Emir Sait. *Türkiye'de Somut Olmayan Kültürel Mirasın Ekoturizm Bağlamında Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015.
- Dicken, Peter. "Globalization and Transnational Corporations." Publisher: *Elsevier*. s. (2009): 563-569.
- Dirlik, Arif. "Globalization as the End and the Beginning of History: The Contradictory Implications of a New Paradigm. *A Journal of Economics, Culture & Society* 12. 4 (2000): 4-50.
- Efendiyeva, Humay. *Globallaşma Dövründe UNESCO'nun Faaliyetinin Beynelhalk Hukuki Problemleri*. Doktora Tezi, Bakü Devlet Üniversitesi. Bakü, 2016.
- Elçin, A. Bora. *Küreselleşmenin Tarihçesi*, Ankara, 2012.

- Ellwood, Wayne. *Küreselleşmeyi Anlama Klavuzu*. Çev. Betül Dilan Genç. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Erkal, Hasan. *UNESCO Yaşayan İnsan Hazineleri Ulusal Sistemleri'nin, somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına etkisi üzerine bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2010.
- Esgin, Ali. "Ulus-Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar." *C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi* 25. 2 (2005): 185-192.
- Fennell, C. Christopher. "Combating Attempts of Elision: African American Accomplishments at New Philadelphia, Illinois." *Intangible Heritage Embodied*. Ed. D. Fairchild Ruggles ve Helaine Silverman. Springer Dordrecht Heidelberg London, New York, 2009.
- Fox, Jeremy. *Chomsky ve Küreselleşme*. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Friedman, Jonathan. "Global crises, the struggle for cultural identity and intellectual pork-barreling: cosmopolitans, nationals and locals in an era of de-hegemonization." *Debating cultural hybridity: Multicultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. Ed. Werbner Pnina and Tariq Modood. London: Zed Pres, 1997.
- Friedman L. Thomas. *The Lexus Olive Tree: Understanding Globalization*. Farrar, Straus and Giroux. 2 edition, 2000.
- Gezgin, Suat. "Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri." *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 21 (2005): 9-12.
- Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity Pres, 1990.
- Giddens, Anthony. *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım, 2000.
- Giddens, Anthony. *Run a Way World: How Globalisation is Reshaping Our Lives*. 2. Baskı. Profile, 2002
- Graham, R. Laura. "Problematizing of Technologies for Documenting Intangible Culture: Some Positive and Negative Consequences." *Intangible Heritage Embodied*. Ed. D. Fairchild Ruggles ve Helaine Silverman. Springer Dordrecht Heidelberg London, New York, 2009.

- Greider, William. *One World, Ready or Not*. Publisher: Simon and Schuster Audio, 1997.
- Gökdemir, Nalan ve Kurtoğlu Ramazan. "Küreselleşmenin Dünya Film Endüstrisine Etkisi ve Hollywood Film Endüstrisindeki Yeni Eğilimler." *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi (İAÜD)* 5. 19 (2013): 27 – 56.
- Gökdere, Ahmet. "Küreselleşmeye Genel Bir Bakış." *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 71. 101 (2001): 71-101.
- Gültekin, Nevin. "Cultural Heritage Management: The Case of Historical Peninsula in İstanbul." *Gazi University Journal of Science* 25. 1 (2012): 235-243.
- Güneş, Sadık. *Kitle Kültürü Demokrasi ve Medya, Enformasyon Toplumunun Putları*. Ankara: Hece Yayıncılık, 2006
- Güngör, Kemal. "Anadolu'da Hızır geleneği ve Hidrellez törenlerine dair bir inceleme." *Türk Etnografya Dergisi* 1. 2 (1956 – 1957) 56-72.
- Gürkan, Barış. "Küreselleşmenin Müziği-Müziğin Küreselleşmesi." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9. 44 (2016): 1446-1457.
- Güzel, Mehmet. "Küreselleşme, İnternet ve Gençlik Kültürü." *Küresel İletişim Dergisi* 1 (2006): 1-16.
- Hall, Stuart. "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik." *Kültür, Küreselleşme, Dünya Sistemi*. Der. Anthony D. King. Çev. Gülcan Seçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat Kitabevi, 1998.
- Harley, C. Knick. "Review of O'Rourke and Williamson's Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth Century Atlantic Economy." *Journal of Economic Literature* 38 (2000): 926-935.
- Harrison, Rodney. *Heritage: Critical Approaches*. Abingdon, England: Routledge, 2013.
- Harvey, David. "Globalization in Question." *Denmark: Department of Development and Planning Aalborg University. Decelopment Research Series Development Research Unit. Working Paper no. 56, (1997)*.
- Hekimova, Nübar. *Azerbaycan Halk Tebabeti: Nezeriyye ve Tecrübe*. Bakü: Elm ve Teshil Yayın evi, 2015.

- Held, David ve McGrew Anthony. *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*. Yay. Haz. Bülent Özçelik. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008.
- Hirst, Paul ve Thompson, Grahame. *Küreselleşme Sorgulanıyor*. Çev. Çağla. Erdem ve Elif Yücel. 4. baskı. Ankara: Dost Kitabevi, 2007.
- Holton, J. Robert. *Globalization and The Nation State*. New York: St. Martin's Press Inc, 1998.
- Holton, J. Robert. "Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları." Çev. Kasım. Karaman. *Sosyoloji Konferansları No: 47 (2013-1): 59-75*.
- Horkheimer, Max ve Adorno, W. Theodor. *Dialectic of Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 2002.
- Hutton, Will ve Giddens, Anthony. *Anthony Giddens and Will Hutton in Conversation in Global Capitalism*. Ed. Anthony Giddens and Will Hutton. New York: The New Press, 2000.
- İçduygu, Ahmet. "Çok kültürlülük: Türkiye Vatandaşlığı Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin." *Türkiye Günlüğü* 33, (1995): 117-126.
- İçli, Gönül. "Küreselleşme ve Kültür." *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 25. 2 (2001): 163-172.
- İlgar, Coşkun Semra ve İlgar, M. Zeki. "Küreselleşme ve Kültür." *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2. 3 (2013): 23-36.
- İnal, Kemal. *Çocuğun Örselenen Dünyası*, Ankara: Sobil Yayınları, 2007.
- İşçi, Metin. *Sosyal Yaşam ve Sosyal Değişme*. İstanbul: Der Yayınları, 2000.
- Jary, David ve Jary Julia. *The Harper Collins Dictionary of Sociology*. HarperPerennial, 1991.
- Kaplan, Ayşegül. *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Vakfı Yayınları, 2000.
- Karabıçak, Mevlüt. "Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7. 12002 (2002): 113-116.

- Karakurt, Deniz. *Türk Söylence Sözlüğü: Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. E-kitap, 2012.
- Kartal, Filiz. "Küreselleşen Sermayeye Karşı Küreselleşen Muhalefet." *Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri*. Der. Birgül Ayman Güler ve Ayşegül Sabuktay. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, 2002. 639
- Kaya, Nurullah Samet. *Somut Olan Ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yalvaç Hisarardı Köyü Üzerinden İncelenmesi ve Koruma Önerilerinin Geliştirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2017.
- Kazgan, Gülten. *Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Kepenek, Yakup. *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Verso Yayınları, 1990.
- Kıvılcım, Fulya. "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi." *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5. 1 (2013): 1309-8012.
- Kızılcılık, Sezgin. *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2001.
- Kim, Jongwoo, Meso, P. ve Kim, D.G. "Cultural Effects on offshore-outsourced System Development." *13th Annual Cross-Cultural Meeting in Information Systems, Las Vegas, December, 2005*.
- Köksal, Hasan. "Güneydoğu İllerimizde Kirvelik Geleneği." II. *Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. Adana, 1991. 497-504.
- Kroeber, Alfred Louis ve Kluckhohn, Clyde. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Cambridge, 1952.
- Kural, Sevda Alankuş. *Yerellik(ler), Yerelliğin İmkanları ve Yerel Medya. Global Yerel Eksende Türkiye*. Der. E. Fuat Keyman- Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Kurin, Richard. "Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention." *International Journal of Intangible Heritage* 2 (2007): 10–20.

- Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Temel Belgeler*. Ankara: Başak Matbaacılık, 2011.
- Kürkçü, Duygu Dumanlı. "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar." *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC* 3. 2 (2013).
- Mahiroğulları, Adnan. "Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi." *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 0. 50 (2005): 1275 – 1288.
- Marras, Anna Maria ve diğer. "A Case Study of an Inclusive Museum: The National Archaeological Museum of Cagliari Becomes "Liquid"." *Cultural Heritage in a Changing World*. Ed. Karol Jan Borowiecki, Neil Forbes ve Antonella Fresa. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016. 3-16
- Miller, Daniel. "The Young and The Restless in Trinidad: A Case of the Local and the Global in Mass Consumption." *Consuming Technologies*. Eds. R. Sliverstone ve Hirsh. Londra: Routledge, 1992.
- Montella, Massimo. "Cultural Value." *Cultural Heritage and Value Creation*. Ed. Gaetano M. Golinelli. Rome: Springer International Publishing, 2012. 1-51.
- Mora, Necla. "Medya ve Kültürel Kimlik." *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 5. 1 (2008): 1-14
- Morley, David ve Robins, Kevin. *Kimlik Mekanları/ Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. Çev. Emrehan Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997
- Mustafayev, Arif. "Karabağ`da Geleneksel Kürkçülük Zanaatı." *İrs Dergisi* 4. 12 (2014): 52-57.
- Necefzade, Abbasgulu. *Azerbaycan Çalgı Aletlerinin İzahlı Lüğeti*. Bakı: Min Bir Mahnı Yayın evi, 2004.
- Nüvedili, Tariel Veli. *Muğam "Şumer" Deyilen Azeri Türkünün Milli Manevi Servetidir*. ABŞ, SİETL, 2001
- Nweihed, G. Kaldone. *Küreselleşme İki Yüze Bir Maske*. Çev. Banu Temel Gürel. Ankara: Memleket Yayınları, 2007.

- Oğuz, M. Öcal. "Halkbilimi Çalışmalarının Yeni Donemi: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi." *Millî Folklor Dergisi* 15. 60 (2003): 247-253.
- Oğuz, M. Öcal. "UNESCO ve İnsanlığın Sözlü Ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları." *Millî Folklor Dergisi* 20. 78 (2008): 5-11.
- Oğuz, M. Öcal. *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2013.
- Oran, Baskın. *Küreselleşme ve Azınlıklar*. 4. baskı. Ankara: İmaj Yayınevi, 2001.
- Öter, Zafer. "Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi." *Millî Folklor Dergisi* 22. 86 (2010): 174-185.
- Özdemir, Nebi. "Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri İle Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi." *Millî Folklor Dergisi* 21. 84 (2009).
- Özdemir, Nebi. *Medya Kültür ve Edebiyat*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2012.
- Özdemir ve diğer. *Intangible Cultural Heritage Safeguarding Efforts in Turkey, 2013 Field Survey Report*. ICHAP yayınları, 2013.
- Özdemir, Nebi. "Kültür Değişimleri ve Teknoloji." *Erol Güngör Sempozyumu*. Ahi Evran Üniversitesi – Kırşehir Belediyesi. Kırşehir, 2018.
- Özen, Latif ve Demirdelen, Halil. "Access IT Projesi, Müzelerde Dijitalleştirme ve Europeana (Avrupa Dijital Kütüphanesi Projesi)." *Türk Kütüphaneciliği*, 25, 1 (2011): 132-136.
- Perez, Sliva de los Rios ve diğer. "Technologies Lead to Adaptability and Lifelong Engagement with Culture Throughout the Cloud." *Cultural Heritage in a Changing World*. Ed. Karol Jan Borowiecki, Neil Forbes ve Antonella Fresa. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016. 163-180.
- Pieterse, Jan Nederveen. "Globalization as Hybridization." *International Sociology*, (1994): 161-184.
- Popple, Simon and Mutibwa, Daniel H. "Tools You Can Trust? Co-design in Community Heritage Work." *Cultural Heritage in a Changing World*. Ed. Karol Jan Borowiecki, Neil Forbes ve Antonella Fresa. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016. 197-212

- Prensky, Marc. "Digital natives, digital immigrants." *Horizon*, 9. 5 (2001): 1–6.
- Rantanen, Terhi. *The Media and Globalization*. SAGE Publications, 2005.
- Ritzer, George. *Toplumun McDonaldlaştırılması*. Çev. Şen Süer Kaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Robertson, Roland. *Globalization Social Theory and Global Culture*. London: Sage, 1992
- Robertson. Roland. "Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu. *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*. Der. Anthony D. King. Çev. Gülcan Seçkin ve Ümit Hüsrev. Ankara: Yolsal Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Robertson, Roland. *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. Çev. Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Ruggles D. Fairchild ve Silverman, Helaine. Ed. *Intangible Heritage Embodied*. New York, London: Springer Dordrecht Heidelberg, 2009.
- Salamzade, Abdülvahab ve Memmedzade, Kamil. *Şekin Me'marlık Abideleri*. Bakü. 1987.
- Sarıbay, Ali Yaşar. *Global Toplumda Din ve Türkiye*. İstanbul: Everest Yayınları. (2004).
- Sarioğlu, Servet. *Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri: Dünya Kentleri ve İstanbul Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara, 2005.
- Sarıtaş, İbrahim. *Küreselleşme, Feodaliteden Küreselleşmeye*. Der. Teyfik Erdem. Ankara: Lotus Yayınları, 2006.
- Schiller, Herbert. *Communication and cultural domination*. White Plains, NY: ME Sharpe, 1976.
- Schwab, Klaus. *Dördüncü Sanayi Devrimi*. Çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: Optimist Yayınları, 2016.
- Scovazzi, Tullio. "Intangible Cultural Heritage as Defined in the 2003 UNESCO Convention." *Cultural Heritage and Value Creation*. Ed. Gaetano M. Golinelli. Rome: Springer International Publishing, 2012. 105-126.

- Selçuk, Bahir. "Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun: Çevgân" *Proceedings Book of 1st International Scientific*. Ed. Hayrullah Kaya. Madrid, 2016. 1859-1873
- Steger, B. Manfred. *Küreselleşme*. Çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2004.
- Tağıyeva, Röya. "Halıcılık." *Azerbaycan Milli Ansiklopedisi*. 25. Cilt. Bakü, 2007. 781-788
- Taylan, Hasan Hüseyin ve Arklan, Ümit. "Medya ve Kültür: Kültürün Medya Aracılığıyla Küreselleşmesi." *Sosyal Bilimler Dergisi* X. 1 (2008): 85-97.
- Taylor, Ernest and Kneafsey, Moya. "The Place of Urban Cultural Heritage Festivals: The Case of London's Notting Hill Carnival. " *Cultural Heritage in a Changing World*. Ed. Karol Jan Borowiecki, Neil Forbes ve Antonella Fresa. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016. 180-195.
- Taylor, Peter. *Modernities: A Geographical Interpretation*. Univ Of Minnesota Press, 1999.
- Toffler, Alvin. *Üçüncü Dalga*. 1. Baskı. Çev. Ali Seden. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008.
- Toffler, Alvin ve Toffler, Heidi. *Yeni Bir Uygarlık Yaratmak*. Çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Tomlinson, John. *Kültürel Emperyalizm*. Çev. Emrehan Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1999.
- Tomlinson, John. *Küreselleşme ve Kültür*. Çev. Arzu Eker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Toulmin, Stephen. "The Ambiguities of Globalization." *Concepts and Transformation*. 2. 3, doi: 10.1075/cat.2.3.05tou (1997): 269-278
- Toynbee, Polly. *Who's Afraid of Global Culture in Global Capitalism*. Ed. Anthony Giddens ve Will Hutton. New York: The New Pres, 2000.
- Türkdoğan, Orhan. "Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği." *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-IV-V-VI. Ankara, 1966-69. 197-213;

- Uluç, Gülliz. "Küresel-Yerel Kültürler Üzerinde Yeniden Düşünmek: Melez Kültürler." *Liberal Düşünce Dergisi* 27 (2002): 89-98
- Ülger, Duygu Kevser ve Külcü, Özgür. "Dijitalleştirme Çalışmalarına Kültürel Miras Ölçeğinde Genel Bir Bakış: VEKAM Örneği." *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 2. 1 (2016): 42-55.
- Ümit N. Özcan. "Anadolu'da Türk Demircilik Sanatı ve Bitlis'in Demirciliği." *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2. 6 (2017): 263-292.
- Veliyev, Sahib. *Azerbaycan'ın Uluslararası Kültürel İlişkiler Bağlamında Kültürel Mirasın Korunması ve Telkini Problemleri*. Doktora Tezi, Azerbaycan Devlet Güzel sanatlar Üniversitesi, Bakü, 2011.
- Vesajoki, Funlayo. *The Effects of Globalization on Culture – A Study of the Experiences of Globalization among Finnish Travellers*. Yüksek Lisans Tezi. University of Jyväskylä. Finland, 2002.
- Yayla, Ali. "Küreselleşme (Globalism) ve Folklor." *Folklor / Edebiyat* 12. 454 (2006): 11-18.
- Yavuz, Cavit ve Sivrikaya, Deniz. "Küreselleşmenin Aktörlerinden Çokuluslu Şirketler ve Yönetişim." *Küresel Diyalog Konferansı Dâhilinde "Uluslararası Davraz Kongresi" Bildiri Kitapçığı*. Isparta, 2009. 1217-1236.
- Yetim, Nalan. "Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel?." *Doğu-Batı Dergisi*. İkinci baskı (2004): 18.
- Yeşil, Salih. "Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zeka." *KMU İİBF Dergisi* 11.16 (2009): 100-131.
- Yeşilorman, Mehtap. "Küreselleşme Sürecinde Ulusal Kültürler ve Türkiye." *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1. 1 (2014): 147-164.
- Zabcı, Filiz Çulha. "Dünya Bankası'nın Küresel Pazar için Yeni Stratejisi: Yönetişim." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 57. 3 (2002): 151-179.
- Zengingönül, Oğul. *Yoksulluk Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme*. Ankara: Adres Yayınları, 2004.

- Wallerstein, Immanuel. "Globalization or the age of transition? A long-term view on the trajectory of the world-system." *International Sociology* 15. 2 (2000b): 251–267
- Waters, Malcolm. *Globalization*. 2. Baskı. London: Routledge, 1995.
- Winham, R. Gilbert. International Trade Policy in a Globalizing Economy. *International Journal: Canada`s Journal of Global Policy Analysis* 51. 4 (1996): 638-650.
- Whatley, Sarah and Sabiescu, G. Amalia. "Interdisciplinary Collaborations in the Creation of Digital Dance and Performance: A Critical Examination." *Cultural Heritage in a Changing World*. Ed. Karol Jan Borowiecki, Neil Forbes ve Antonella Fresa. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016. 17-37

İNTERNET KAYNAKLARI:

- Ağasıyeva, Esmira. "Azerbaycan bedii tikme seneti." 2018. <http://medeniyyet.az/page/news/42256/Azerbaycan-bedii-tikme-seneti.html>. Erişim: 21 Şubat 2019.
- Akça, B. Emel. "Küreselleşme Üzerine Bir Tartışma: "Kültürel Emperyalizm" ve "Kültürel Küreselleşme" Tezleri" 2008. <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/854/kuresellesme>. Erişim: 30 Nisan 2018.
- Aliyeva, İrade. "Hıdır Nebi." 2016. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2016/fevral/476503.htm>. Erişim: 04 Ekim 2018
- Aljazeera Turk. "Ülke Profili Azerbaycan." <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-azerbaycan>. Erişim: 01 Aralık 2018.
- Alilicanzade, Korkmaz. "Azerbaycan muğaminin tarihi köklerine yeni nezeri bakış." 2015. *Musiki Dünyası* № 2. 63. 2015. http://www.musigi-dunya.az/article/63/63_4.htm. Erişim: 10 Aralık 2018
- AMİA. "İpekçilik Azerbaycanın milli ve medeni senetidir." <http://www.science.az/news/open/4276>. Erişim: 26 Mart 2018.

Artun, Erman. “Âşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı.” <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=355720&/Aşıklık-Geleneği-ve-Aşık-Edebiyatı/-Doş.-Dr.-Erman-Artun->. Erişim: 03 Aralık 2018.

Astanova, Günel. “Orta eslerde Azerbaycanda zergerlik ve metalişleme.” <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2017/aprel/536807.htm>. Erişim: 23 Temmuz 2018.

Azerbaycan Aşıklar Birliyi. “Meherrem Kasımlıyla Röportaj.” 2018. Erişim adresi: <http://azerab.az/index.php/maegalaelaer/155-onlar-he-vakht-efir-burakhmayadza-am>. Erişim: 08 Aralık 2018.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Göç Hizmeti. “Milli Metbeh” https://migration.gov.az/home/azerbaijan_content/24. Erişim: 11 Şubat 2019.

Azerbaycan Cumhuriyeti İsmayılı İl Valiliği. “Sehrlidir bu Baskalın behişt gözlü her guşesi.” <http://ismayilli-ih.gov.az/page/120.html>. Erişim: 1 Kasım 2018.

Azerbaycan Cumhuriyeti Halıcılığın Korunması Projesi. “Azerbaycan Respublikasında halça senetinin korunmasına ve inkişaf etdirilmesine dair 2018-2022-ci iller üçün Dövlət Programı.” [http://www.anl.az/down/Progran\(xalcaciliq-2018-2022\).pdf](http://www.anl.az/down/Progran(xalcaciliq-2018-2022).pdf). Erişim: 16 Eylül 2018.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı. Azerbaycan Somut Olmayan Kültürel Miras Portalı. www.intangible.az. Erişim: 04 Kasım 2018.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı. Azerbaycan Somut Olmayan Kültürel Miras Portalı. “Demirçilik.” <http://intangible.az/front/az/aboutExample/21866>. Erişim: 11 Ekim 2018.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı. Azerbaycan Somut Olmayan Kültürel Miras Portalı. “Kitabi Dede Korkut” <http://intangible.az/front/az/aboutExample/19238>. Erişim: 07 Kasım 2018.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı. Azerbaycan Somut Olmayan Kültürel Miras Portalı. “Lavaş” <http://intangible.az/front/az/aboutExample/20499>. Erişim: 11 Ocak 2019.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kùltür Bakanlığı. Azerbaycan Somut Olmayan Kùltürel Miras Portalı. "Tar" <http://intangible.az/front/az/aboutExample/20236>. Erişim: 11 Kasım 2018.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kùltür ve Turizm Bakanlığı. *Azerbaycan Halısı Bibliyografisi*, 2012. Bakü: Azerbaycan Milli Kütüphanesi. <http://anl.az/down/az.xalcasi.pdf> Erişim: 15 Eylül 2018.

Azerbaycan Halça Müzeyi. <http://azcarpetmuseum.az>. Erişim: 12 Ekim 2018

Azerbaycan Musiki Portalı. "Muğam Sanatı" http://enene.musigi-dunya.az/simfonik_mugam.html. Erişim: 16 Eylül 2018.

Azerbaycan İstatistik Komitesi. <https://www.stat.gov.az/source/demography/>. Erişim: 02 Aralık 2018.

Azerbaycan Melumat Portalı. "Azerbaycanda bedii metal seneti." http://www.azerbaijans.com/content_1726_az.html. Erişim: 13 Kasım 2018

Azerbaycan Portalı. "Azerbaycan Muğamı." http://azerbaijan.az/portal/Culture/Music/music_05_a.html. Erişim: 11 Kasım 2018

Azerbaycan UNESCO Elageleri. "Azerbaycan Âşık sanatı." <http://unesco.preslib.az/az/page/Sp0PlzWCKk>. Erişim: 03 Aralık 2018.

Azerbaycan UNESCO Elageleri. "Azerbaycan Halçaçılık Seneti." <http://unesco.preslib.az/az/page/2m5wgUMSfa>. Erişim: 17 Eylül 2018

Azerbaycan UNESCO Elageleri. "Novruz Bayramı." <http://unesco.preslib.az/az/page/aFJ2otMGL>. Erişim: 04 şubat 2019.

Azerbaycan UNESCO Nümayendeliyi. "Muğam Seneti." <http://unesco.mfa.gov.az/content/66>. Erişim: 16 Eylül 2018.

Azerbaycan UNESCO Nümayendeliyi. "Tar İfaçılık Seneti." <http://unesco.mfa.gov.az/content/70>. Erişim: 19 Eylül 2018.

Baku Corner. "Kalağayı." <https://bakucorner.az/az/milli/about-kelaghayi.html>. Erişim: 1 Kasım 2018.

Beynelhalk Muğam Merkezi. "Muğam Hakkında." <http://www.mugamradio.az/content/2>. Erişim: 02 Nisan 2019.

- Bilim Dili. "Coca-Cola Türkiye Reklamlarında Türk Kültür Öğelerinin Kullanılması." 2018. <http://bilimdili.com/toplum/coca-cola-turkiye-reklamlarinda-turk-kultur-ogelerinin-kullanilmasi/>. Erişim: 26 Kasım 2018
- Büyükıldız, Zeki. "Küreselleşme Hareketlerinin Ulusal Müzik Kültürüne Etkileri." 2009. <http://www.musikidergisi.net/?p=1236>. Erişim: 12 Ağustos 2018.
- Büyük Türkçe Sözlük. "BSTS / Halkbilim Terimleri Sözlük." http://www.buyukturkcesozluk.net/sozluk/BSTS_Halkbilim_Terimleri_Sozlugu.html. Erişim: 27.06.2018
- Cangızbay, K. Carignanm. "The Globalization of Toys." 2013. <https://writingmerrimack.wordpress.com/2013/10/07/the-globalization-of-toys/>. Erişim: 13 Ağustos 2018.
- Choe, Jong Ho. "Problems of Globalization and The Transmission of Intangible Cultural Heritage in Korea." *Globalization and Intangible Cultural Heritage*. Japonya İnternational Conference, 2004. 104-107. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001400/140090e.pdf>. Erişim: 07 Temmuz 2018.
- Chung, Kiyul. "Mitigating Losses To Intangible Cultural Heritage In A Globalized Societ." *Globalization and Intangible Cultural Heritage*. Japonya İnternational Conference, 2004. 98-101. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001400/140090e.pdf>. Erişim: 07 Temmuz 2018.
- Coca-Cola Türkiye Reklamlarında Türk Kültür Öğelerinin Kullanılması (2018, 07 Temmuz). Erişim adresi: <https://bilimdili.com/toplum/coca-cola-turkiye-reklamlarinda-turk-kultur-ogelerinin-kullanilmasi/>
- Coğrafya Dünyası. "Azerbaycan hakkında." <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm>. Erişim: 01 Eylül 2018.
- Ekonomania. "Hızlı moda markaları üzerine." Erişim: <http://www.ekonomania.com>. 24 Ağustos 2018

- Ekonomik Forum. "Sanayi Devrimleri." 2016. http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf, Erişim: 08 Şubat 2018.
- Elektron Hükümet Portalı. "Azerbaycan hakkında ümumi melumat." <https://www.e-gov.az/az/content/read/17>. Erişim: 30 Kasım 2018
- Enter News. "Azerbaycanlıların ulusal kimliğini oluşturan önemli kültürel değerlerden biri olan Muğam sanatı." 2016. <http://www.enter.news/tr/news/culture/273/azerbaycanlilarin-ulusal-kimligini>. Erişim: 11 Kasım 2018.
- Erdoğan, İrfan. "Kültür, Medya ve Ekonomik Emperyalizm Tezleri.". <http://www.irfanerdogan.com/makaleler4/medyaemperyalizm.htm>. Erişim: 24 Ekim 2018.
- Etimoloji Türkçe. "Kültür kelimesinin kökeni". <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kultur>. Erişim: 22 Aralık 2017.
- Ferecov, Savalan. "Lifli ressamlık seneti: tikmeler." 2011. <http://medeniyyet.az/page/news/34600/Lifli-ressamliq-seneti:-tikmeler.html?lang=ru>. Erişim: 28 Şubat 2019.
- Film Loverss. "2017 Vizyon Filmlerinin Ülkelere Göre Dağılımı." 2017. <https://www.filmloverss.com/2017-vizyon-filmlerinin-ulkelere-gore-daqilimi/>. Erişim: 29 Ağustos 2018.
- Goethe Enstitüsü. "Avrupa'nın Kültür Hazinesi Tek Çatı Altında." <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/kul/mag/20382618.html>. Erişim: 01 Nisan 2019.
- Hafif Müzik. "Dünya müziğine kim hakim? Bağımsızlar mı? Global şirketler mi?" 2016. <http://hafifmuzik.org/haber/dunya-muzigine-kim-hakim-bagimsizlar-mi-global-sirketler-mi/>. Erişim: 11 Haziran 2018.
- Haydar Aliyev Fonu. "Beynelhalk muğam Festivali." <https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/137/534>. Erişim: 18 Eylül 2018.
- International Council of Toy Industries. "Toy Sales Globally and in the U.S. Both Grow by 1 Percent in 2017, Reports The NPD Group." 2018. <http://www.toy-icti.org>. Erişim: 28 Temmuz 2018.

- Jessop, Bob. "The World Market, National States and Political Order." http://www.ritsumei.ac.jp/acd/re/k-rsc/hss/book/pdf/vol01_02.pdf. Erişim: 05 Aralık 2017.
- Kasımlı, Meherrem. "Aşık senetinin müasir veziyyeti, problemleri ve inkişaf perspektivleri." 2010. <http://medeniyyet.az/page/news/21395/Asiq-senetinin-muasir-veziyyeti-problemleri-ve-inkisafi-perspektivleri.html>. Erişim: 05 Aralık 2018.
- Kavak, İrfan. "Reklamcı - Kapitalizmin Ruhsal Önderi." <http://kotudost.blogcu.com/reklamci-kapitalizmin-ruhsal-onderi/10834120>. Erişim: 27 Haziran 2017.
- Kayzen. "Globalleşme." 2011. <http://kayzen.az/blog/fəlsəfə/4812/qloballaşma.html>. Erişim: 11 Ağustos 2017.
- Kongar, Emre. "Küreselleşme ve Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Ulusal Kültür." 1997. https://www.kongar.org/makaleler/mak_ku.php. Erişim: 02 Ocak 2018
- Kongar, Emre. "Üçüncü Küreselleşme Ne Getirecek". https://www.kongar.org/aydinlanma/2002/306_Ucuncu_Kuresellesme_Ne_Getirecek.php. Erişim: 24 Nisan 2019.
- Kressler, Anne. "Azerbaijani Music Selected for Voyager Spacecraft." 1994. <http://azer.com/aiweb/categories/music/AudioPages/Voyager/audio.voyager.html>. Erişim: 03 Ocak 2019.
- Kuzucular, Şahmettin. "Nakkaşlık Sanatı." 2014. <https://edebiyatvesanatakademisi.com/osmanli-minyatur-gravur-resim/nakkaslik-sanati-ve-nakkaslik-2280.aspx>. Erişim: 19 Kasım 2018.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Çalışma Raporu.* 2009. <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/1279,muserrefcanpdf.pdf?0>. Erişim: 14 Ekim 2017.
- Listelist.com. "Seksenler Modası." <https://listelist.com/seksenler-modasi-geri-dondu/>. Erişim: 02 Ocak 2019.

- Lugalla, L.P. Joe. "Globalization and structural adjustments in sub-Saharan Africa." 2005. *The University Dialogue* 8. https://scholars.unh.edu/discovery_ud/8. Erişim: 03 Haziran 2018.
- Lunsqui, Alexandre. "Music and Globalization: Diversity, Banalization and Culturalization." 2012. <http://revues.mshparisnord.org/filigrane/index.php?id=161>. Erişim: 28 Mayıs 2019.
- Maschine Markt Türkiye Endüstri Dergisi. "Birinci, İkinci ve Üçüncü Sanayi Devrimi ve ardından Endüstri 4.0." 2017. <http://www.makinamagazin.com.tr/haber/birinci-ikinci-ve-ucuncu-sanayi-devrimi-ve-ardindan-endustri-40/5186>. Erişim: 18 Ekim 2018.
- Medeniyyet Gazetesi. "Çövken - dünyada tanınan medeni irsimiz". 2013, s. 15. <http://anl.az/down/meqale/medeniyyet/2013/dekabr/340023.htm>. Erişim: 06 Ocak 2019.
- Memmedov, Sebuhi. "Baramaçılık ve ipekçilik yeni inkişaf dövrünü yaşayır." (2017). Halk Gazetesi. Eylül, S.5. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2017/sentyabr/557903.htm>. Erişim: 28 Ekim 2018.
- Michael F. B. (2011). *Safeguarding The Intangible*, Williams College, Williamstown, MA USA, Erişim: 21.02.2018, http://web.williams.edu/AnthSoc/native/Brown_SafeguardingIntangible2003.htm.
- Milliyet Blog. "Azerbaycan hakkında bilinmeyen ilginç bilgiler." 2017. <http://blog.milliyet.com.tr/azerbaycan-hakkinda-bilinmeyen-ilginc-bilgiler/Blog/?BlogNo=555012>. Erişim: 01 Aralık 2018.
- Muğam Ensiklopediyası. "Muğam İrs Layihesi." http://mugam.musiqi-dunya.az/m/mugam_irs.html. Erişim: 04 Ocak 2019.
- Muğam Ensiklopediyası. "Muğam - Antologiya Layihesi." http://mugam.musiqi-dunya.az/m/mugamin_tarixi.html. Erişim: 04 Ocak 2019.
- Muğam Ensiklopediyası. "Muğam Destgah Layihesi." http://mugam.musiqi-dunya.az/m/mugam_destgah.html. Erişim: 04 Ocak 2019.

- Muğam Ensiklopediyası. “Muğam Dünyası Layihesi.” http://mugam.musigi-dunya.az/m/mugam_dunyasi.html. Erişim: 05 Ocak 2019.
- Muğam Ensiklopediyası. “Muğam Ensiklopediyası Layihesi.” http://mugam.musigi-dunya.az/m/mugam_ensiklopediyasi.html. Erişim: 06 Ocak 2019.
- Muğam Ensiklopediyası. “Muğam İnternet Layihesi.” http://mugam.musigi-dunya.az/m/mugam_internet.html. Erişim: 06 Ocak 2019.
- Nutku, Özdemir. “Kirve.” *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirve>. Erişim: 02 Mayıs 2019.
- Nwegbu, U. Mercy, Eze C. Cyril ve Asogwa E. Brendan. “Globalization of Cultural Heritage: Issues, Impacts, and Inevitable Challenges for Nigeria.” *Library Philosophy and Practice (e-journal)* 2011. <http://unllib.unl.edu/LPP/>. Erişim: 13 Mart 2018.
- Onedio.com. “Anlamını bilmeden üstü yazılı tişört giyen insanlar.” <https://onedio.com/haber/anlamini-bilmeden-ingilizce-tisort-giyenler-256323>. Erişim: 14 Ekim 2018.
- Örmeci, Ozan. “Küreselleşme ve Popüler Kültür.” 2012. Erişim: 24.04.2019, <http://ydemokrat.blogspot.com/2012/03/kuresellesme-ve-populer-kultur.html>.
- Özarlan, Zeynep. “Yeni Medya Döneminde Sinemanın Geleceği.” 2014. <https://bianet.org/biamag/sanat/159421-yeni-medya-doneminde-sinemanin-gelecegi>. Erişim: 29 Ağustos 2018.
- Pennystocks. “The Internet in real-time.” 2014. <http://pennystocks.la/internet-in-real-time>. Erişim: 08 Mart 2018.
- Planck Foundation. “Global East Driven Globalization 2.0”. <http://www.planck.org/publications/Global-East-Driven-Globalization-2-0/>. Erişim: 16 Ekim 2018.
- Posta Gazetesi. “Jean tarihi: Modanın zamansız parçası dünyayı nasıl fethetti?” 2017. <http://www.posta.com.tr/jean-tarihi-modanin-zamansiz-parcasi-dunyayi-nasil-fethetti-haber-fotograf-1275543-27>. Erişim: 22 Ağustos 2018.

- Rızayeva, Vefa. "Nazara ve üzerlik otuna dair." *Orkun Dergisi*.
<http://www.kavgamiz.com/orkun/nazara-ve-uzerlik-otuna-dair-y968.html>. Erişim:
09 Mart 2019.
- Robinson, I. William. *Theories of Globalization*. Chapter 6, 2008. Ed. George Ritzer.
Published Online: <https://doi.org/10.1002/9780470691939.ch6>.
- Samuel, Adams. "Globalization and economic growth in Sub Sahara Africa."
Globalization - Today, Tomorrow. Ed. K. Deng. Publisher Sciyo, Published online,
2010, 125-138. Erişim: 07.01.2019, <http://cdn.intechweb.org/pdfs/12104.pdf>
- Sanat Penceresi. "Semer ve kaybolan semercilik." 2016.
<http://www.sanotpenceresi.com/semmer-ve-kaybolan-semmercilik/>. Erişim: 05 Kasım
2018.
- Saydam, Ali. "İyi Niyet Yetmeyebiliyor." 2010.
<http://web.archive.org/web/20140407075928/http://aksam.mediator.com/2010/02/28/yazar/10375/aksam/yazi.html>. Erişim: 05.07.2017.
- Siemens. "İkinci Endüstri Gelişimine Bakış." <http://siemens.e-dergi.com/pubs/Endustri40/Endustri40/assets/common/downloads/page0006.pdf>.
Erişim: 24 Nisan 2019.
- TASAM Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi. "Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri" 2006. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri. Erişim: 24 Nisan 2017.
- T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Antalya'da Yaşayan Geleneksel Meslek, Sanat ve Zanaatlar." 2015.
<http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/Eklenti/50267,elsanatlariantalyapdf.pdf>.
Erişim: 18 Ekim 2018.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. "Âşıklık Geleneği." <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-202290/asiklik-geleneği.html>.
Erişim: 03 Aralık 2018.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. "Dede Korkut Mirası: Destan, Masal ve Müzik UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine Kaydedildi." <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-219919/dede-korkut-mirasi-destan-masal-ve-muzik-unesco-somut-o-.html>. Erişim: 07 Aralık 2018.

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. “Bakırcılık Geleneği.” <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-131382/bakircilik-geleneği.html>. Erişim: 23 Aralık 2018.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. “Çömlekçilik Geleneği.” <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-51117/comlekçilik-geleneği.html>. Erişim: 13 Kasım 2018.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. “Diş Hedigi Geleneği.” <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-131410/dis-hedigi-geleneği.html>. Erişim: 26 Şubat 2019.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. “İşleme.” <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12751/isleme.html> Erişim: 21 Eylül 2018.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. “Nevruz.” <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-202345/nevruz-tr.html> Erişim: 03 Nisan 2019.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. “Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri.” <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-159257/somut-olmayan-kultürel-miras-ulusal-envanteri.html>. Erişim: 26 Aralık 2018.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. “Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Envanteri.” <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12929/yasayan-insan-hazinesi-ulusal-envanteri.html>. Erişim: 22 Eylül 2018
- T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü. “İllere Göre Geleneksel El Sanatlarımız.” 2012. <http://docplayer.biz.tr/3147636-İllere-gore-geleneksel-el-sanatlarimiz.html>. Erişim: 11 Eylül 2018.
- The Reflective Educator. “Definition of Cyber-culture.” <https://davidwees.com/content/definition-cyber-culture/>. Erişim: 20 Kasım 2018
- Trend News Agency. “Kadim halk sanatı- misgerlik.” 2012. <https://news.milli.az/culture/149007.html>. Erişim: 03 Kasım 2018.
- Trend News Agency. “Kadim sanat nümunesi: hesirçilik.” 2012. <https://news.milli.az/culture/143292.html> Erişim: 08 Aralık 2018.

- Türk El Sanatları. “Keçecilik.”
<http://www.unutulmussanatlar.com/2015/09/kececilik.html>. Erişim: 17 Kasım 2018.
- Türk El Sanatları. “Oymacılık Sanatı.”
http://www.unutulmussanatlar.com/2013/12/oymaclk-sanat_44.html. Erişim: 18 Kasım 2018.
- Türk El Sanatları. “Ağaç- ahşap işçiliği- oymacılık.” Erişim adresi:
<http://www.unutulmussanatlar.com/2015/09/agac-ahsap-isciligi-oymaclk.html>.
 Erişim: 17 Kasım 2018.
- Türkiye Endüstri Platformu. “Endüstrinin Gelişimine Bakış.”
<https://www.endustri40.com/endustrinin-gelisimine-bakis/>. Erişim: 23 Mart 2019
- Türkiye Kültür Portalı. “Âşık Müziği ve Gösterimleri.”
<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/halk-muzigi>. Erişim: 03 Eylül 2018.
- Türkiye Kültür Portalı. “El Sanatları Geleneği.” <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/el-sanatları-gelenegi-1>. Erişim: 12 Eylül 2018.
- Türkiye Kültür Portalı. “Kirvelik – Tunceli.”
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tunceli/kulturatlasi/krvelk>. Erişim: 13 Nisan 2019.
- Türkiye Kültür Portalı. “Yaratıcı Şehirler Ağı.”
<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/yaraticisehirleragi>. Erişim: 14 Şubat 2019.
- UNESCO Anayasası. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. Erişim: 29 Ocak 2018.
- UNESCO Azerbaycan Millî Komisyonu. “Kadın ipek baş örtüyü kelağayının hazırlanması ve simvolikası.” <http://unesco.az/index.php?options=content&id=40>. Erişim: 1 Kasım 2018.
- UNESCO ICH. “Chovqan, a traditional Karabakh horse-riding game in the Republic of Azerbaijan.” <https://ich.unesco.org/en/USL/chovqan-a-traditional-karabakh-horse-riding-game-in-the-republic-of-azerbaijan-00905>. Erişim: 02 Şubat 2019.

- UNESCO ICH. "Copper craftsmanship of Lahij" <https://ich.unesco.org/en/RL/copper-craftsmanship-of-lahij-00675>. Erişim: 17 Mart 2019.
- UNESCO ICH. "Dolma making and sharing tradition, a marker of cultural identity." <https://ich.unesco.org/en/RL/dolma-making-and-sharing-tradition-a-marker-of-cultural-identity-01188>. Erişim: 30 Nisan 2019.
- UNESCO ICH. "Knowledge and practices concerning nature and the universe." <https://ich.unesco.org/en/knowledge-concerning-nature-00056>. Erişim: 24 Mayıs 2019.
- UNESCO ICH. "Oral traditions and expressions including language as a vehicle of the intangible cultural heritage." <https://ich.unesco.org/en/oral-traditions-and-expressions-00053>. Erişim: 23 Mayıs 2019.
- UNESCO ICH. "Performing arts (such as traditional music, dance and theatre)." <https://ich.unesco.org/en/performing-arts-00054>. Erişim: 22 Mayıs 2019.
- UNESCO ICH. "Traditional craftsmanship." <https://ich.unesco.org/en/traditional-craftsmanship-00057>. Erişim: 31 Mart 2019.
- UNESCO ICH. "Yalli (Kochari, Tenzere), traditional group dances of Nakhchivan." <https://ich.unesco.org/en/USL/yalli-kochari-tenzere-traditional-group-dances-of-nakhchivan-01190> Erişim: 28 Nisan 2019.
- UNESCO ICH. "Social practices, rituals and festive events." <https://ich.unesco.org/en/social-practices-rituals-and-00055>. Erişim: 24 Nisan 2019.
- UNESCO ICH - Azerbaijan. "Accredited NGOs located in this country." <https://ich.unesco.org/en/state/azerbaijan-AZ?info=accredited-ngos>. Erişim: 06 Nisan 2019.
- UNESCO ICH – Azerbaijan. "Periodic reporting on the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage." <https://ich.unesco.org/en-state/azerbaijan-AZ?info=periodic-reporting>. Erişim: 26 Mart 2019.
- UNESCO ICH - Azerbaijan. "Art of Azerbaijani Ashiq." <https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-azerbaijani-ashiq-00253>. Erişim: 04 Nisan 2019.

- UNESCO. *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi*, 2005. <http://www.unesco.org.tr/Pages/179/177/>. Erişim: 22 Kasım 2018.
- UNESCO. *Lahey Sözleşmesi*. <http://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Lahey-Sozlesmesi-UNESCO%2C-1954.pdf>. Erişim: 29 Ocak 2018.
- UNESCO. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*, 2003. <http://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/>. Erişim: 16 Aralık 2017.
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. "Yaratıcı Şehirler Ağı Hakkında." <http://www.unesco.org.tr/Pages/88/129/UNESCO-Yaratıcı-Şehirler-Ağı>. Erişim: 22 Mart 2019.
- UNESCO. *Yaşayan İnsan Hazinesi Sözleşmesi*, 1994. "Guidelines for the Establishment of National "Living Human Treasures" Systems." <https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf>. Erişim: 04 Mart 2018.
- UNESCO. 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi. (2018, 25 Nisan). Erişim adresi: <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14269/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>.
- Uysalefe, Begüm. "Küreselleşme; Küreyerelleşme; McDonalds'ın Türkiye'deki Küreyerelleşme Politikaları." 2012. <http://iletisim.ieu.edu.tr/karine/?p=274>. Erişim: 13 Mayıs 2017.
- Uzman Para. "Küresel şirketler üzerine" 2016. <http://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem/ki-irket-180-lkeden-byk/56779/>. Erişim: 31 Temmuz 2017.
- Yazan Gençlik. "Kültür Emperyalizmi Üzerine." 2014. <http://www.yazangenclik.com/kultur-emperyalizmi-uzerine-5634>. Erişim: 05 Haziran 2018.
- Zengin, Taşkın ve Yıldırım, Burak. "Kalaycılığın Son Nesilleriyiz." 2018. <http://www.takagazete.com.tr/kultursanat/kalayciligin-son-nesilleriyiz-h178352.html>. Erişim: 28 Temmuz 2018.
- World Intellectual Property Organization. "Intellectual Property and Traditional Medical Knowledge." 2015. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_tk_6.pdf. Erişim: 03 Mayıs 2019.

World Intellectual Property Organization. "Intellectual Property and Traditional Handicrafts." http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_tk_5.pdf. Erişim: 12 Ağustos 2018.

World Atlas. "Largest Film Industries In The World." <https://www.worldatlas.com/articles/largest-film-industries-in-the-world.html>. Erişim: 29 Ağustos 2018.

2031 no.lu karar. *Azərbaycan Cumhuriyyəti Cümhurbaşkanının "UNESCO - Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözlüşmesi gereğince yetkili kurumların belirlenmesi konusunda 20.03.2007 tarix ve 2031 no.lu kararı.* <http://copat.gov.az/docs/Qanunvericilik/Layiheler/1.1.pdf? t=1549029430>. Erişim: 11.05.2019.

799-IIQD no.lu Kanun. *Azərbaycan Halı Sanatının Korunması ve Geliştirilmesi Hakkında Kanun*, 2004. <http://www.e-qanun.az/framework/7358>. Erişim: 16 Eylül 2018.

525. Gazete. "İpekçilik Azərbaycanın milli ve medeni senetidir." https://525.az/site/?name=xeber&news_id=65351#gsc.tab=0. Erişim: 02 Ocak 2019.

<http://www.tdk.gov.tr>

<http://www.unesco.org>

<https://azertaq.az>

<http://talktime.az/xemiri-torpaqdan-yoqrulan-senet/>

<https://news.milli.az/society/320276.html>

KAYNAK KİŞİLER

K.1.

Kaynak kişinin adı, soyadı : Zeynal Zeynalov

Yaşı : 66

Cinsiyeti : Erkek

Mesleği : Demirci
Ustalık deneyimi : 41 yıl
İkamet adresi : Lahıc Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 22.07.2018

K.2

Kaynak kişinin adı, soyadı : Yakub Memmedov
Yaşı : 71 yaş
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Papakçı
Ustalık deneyimi : 54 yıl
İkamet adresi : Masallı/Azerbaycan.
Görüşmenin yapıldığı tarih : 19.07.2018

K. 3

Kaynak kişinin adı, soyadı : Kamil Melikov
Yaşı : 86
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Papakçı
Ustalık deneyimi : 63
İkamet adresi : Bakü /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 27.07.2018

K.4

Kaynak kişinin adı, soyadı : Babil Memmedov
Yaşı : 63
Cinsiyeti : Erkek

Mesleği : Semer ustası/ Saraç
Ustalık deneyimi : 50
İkamet adresi : Lahıc /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 22.07.2018

K.5

Kaynak kişinin adı, soyadı : Şefike Aliyeva
Yaşı : 80
Cinsiyeti : Kadın
Mesleği : Halıcı
Ustalık deneyimi : 70
İkamet adresi : Lahıc /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 22.07.2018

K.6

Kaynak kişinin adı, soyadı : Mübariz Ekberov
Yaşı : 53
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Metal işçiliği ustası
Ustalık deneyimi : 30
İkamet adresi : Gence /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 09.07.2018

K.7

Kaynak kişinin adı, soyadı : Nazim Necefov
Yaşı : 85
Cinsiyeti : Erkek

Mesleği : Papakçı
Ustalık deneyimi : 45
İkamet adresi : Bakü /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 28.07.2018

K.8

Kaynak kişinin adı, soyadı : Rauf Abdülhüseynoğlu
Yaşı : 61
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Keçeci
Ustalık deneyimi : 38
İkamet adresi : Bakü /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 27.07.2018

K.9

Kaynak kişinin adı, soyadı : Hüseyin Hacımustafazade
Yaşı : 46
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Şebeke ustası
Ustalık deneyimi : 30
İkamet adresi : Şeki /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 15.07.2018

K. 10

Kaynak kişinin adı, soyadı : Nazar Aliyev
Yaşı : 56
Cinsiyeti : Erkek

Mesleği : Bakırcı/ demirci
Ustalık deneyimi : 46
İkamet adresi : Lahıc /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 23.07.2018

K. 11

Kaynak kişinin adı, soyadı : Gurbanali Kerimov
Yaşı : 85
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Papakçı
Ustalık deneyimi : 65
İkamet adresi : Şeki /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 14.07.2018

K. 12

Kaynak kişinin adı, soyadı : Kebleyi Aliyev
Yaşı : 53
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Demirci/ bakırcı
Ustalık deneyimi : 44
İkamet adresi : Lahıc /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 23.07.2018

K. 13

Kaynak kişinin adı, soyadı : Alişah Nuriyev
Yaşı : 86
Cinsiyeti : Erkek

Mesleği : İpek ve Kelağayı ustası
Ustalık deneyimi : 76
İkamet adresi : İsmayılı /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 10.07.2018

K. 14

Kaynak kişinin adı, soyadı : Ruhyye Süleymanova
Yaşı : 64
Cinsiyeti : Kadın
Mesleği : Halıcı
Ustalık deneyimi : 50
İkamet adresi : İsmayılı /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 10.07.2018

K. 15

Kaynak kişinin adı, soyadı : Rahman Yunusov
Yaşı : 35
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : İşlemeci
Ustalık deneyimi : 15
İkamet adresi : Şeki /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 14.07.2018

K. 16

Kaynak kişinin adı, soyadı : Yaşar Memmedov
Yaşı : 53
Cinsiyeti : Erkek

Mesleği : mleki
Ustalık deneyimi : 33
İkamet adresi : Şeki /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 14.07.2018

K. 17

Kaynak kişinin adı, soyadı : Mehemed Ömërov
Yaşı : 86
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : mleki
Ustalık deneyimi : 65
İkamet adresi : Balaken /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 20.07.2018

K. 18

Kaynak kişinin adı, soyadı : Őahin Rehimov
Yaşı : 25
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Oymacı
Ustalık deneyimi : 25
İkamet adresi : Gebele /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 11.07.2018

K. 19

Kaynak kişinin adı, soyadı : Rûfet Rzayev
Yaşı : 71
Cinsiyeti : Erkek

Mesleği : Hasırcı
Ustalık deneyimi : 40
İkâmet adresi : Lenkeran /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 18.07.2018

K. 20

Kaynak kişinin adı, soyadı : Mehman Eyvazov
Yaşı : 47
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Kalayçı
Ustalık deneyimi : 21
İkamet adresi : Bakü /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 26.07.2018

K. 21

Kaynak kişinin adı, soyadı : Muhtar Mahmudov
Yaşı : 54
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Derici/ Dabbak
Ustalık deneyimi : 30
İkamet adresi : Lahıc /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 23.07.2018

K. 22

Kaynak kişinin adı, soyadı : Siddike Alışova
Yaşı : 65
Cinsiyeti : Kadın

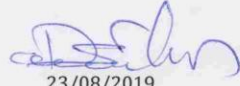
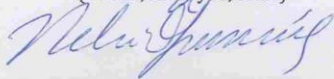

Mesleği : Hasırcı
Ustalık deneyimi : 44
İkamet adresi : Masallı /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 19.07.2018

K. 23

Kaynak kişinin adı, soyadı : Abdulla Dadaşov
Yaşı : 66
Cinsiyeti : Erkek
Mesleği : Dabbak/ derici ve Papakçı
Ustalık deneyimi : 40
İkamet adresi : Lahıc /Azerbaycan
Görüşmenin yapıldığı tarih : 22.07.2018

EK 1. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 23/08/2019	
Tez Başlığı : Küreselleşme ve Somut Olmayan Kültürel Miras İlişkisi: Azerbaycan Örneği	
<p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 205 sayfalık kısmına ilişkin, 23/08/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezim benzerlik oranı % 4 'tür.</p>	
Uygulanan filtrelemeler:	
1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
<p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
 23/08/2019	
Adı Soyadı: SONA RZAYEVA Öğrenci No: N13240029 Anabilim Dalı: TÜRK HALKBİLİMİ Programı: TÜRK HALKBİLİMİ Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR.	
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Unvan, Ad Soyad, İmza) 	

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH FOLKLORISTICS DEPARTMENT**

Date: 23/08/2019

Thesis Title : Relationship Globalization and Intangible Cultural Heritage: Example of Azerbaijan

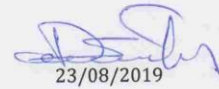
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 23/08/2019 for the total of 205 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 4 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

23/08/2019

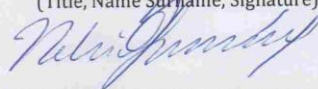
Name Surname: SONA RZAYEVA
Student No: N13240029
Department: TURKISH FOLKLORISTICS
Program: TURKISH FOLKLORISTICS
Status: Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR

(Title, Name Surname, Signature)

EK 2. Etik Kurul İzni

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Tarih: 30.04.2018 18:05
Sayı: 35853172-100-E.00000019161

E.00000019161

Sayı : 35853172-100
Konu : Etik Komisyonu Hk

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 30.03.2018 tarihli ve 3114 sayılı yazı.

Enstitünüz Türk Halkbilimi Anabilim Dalı doktora programı öğrencilerinden **Sona RZAYEVA**'nın **Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR** danışmanlığında yürüttüğü "**Küreselleşme ve Somut Olmayan Kültürel Miras İlişkisi: Azerbaycan Örneği**" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **17 Nisan 2018** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

e-İmzalıdır
Prof. Dr. Rahime Meral NOHUTCU
Rektör Yardımcısı

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden b0a7bc81-8761-4127-acce-bfdb4d8a36ea kodu ile eri ebilirsiniz.
Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon:0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992 E-posta:yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr

